

עיר מוצר

לחימה בקסבה - שכם כמקרה מבחן

עזר שכונות שכם

עיר מבצר

הלחימה בקסבה - שכס כמקרה מבחן

קֶסְבָּה (قصبة) מבצר או עיר בצורה וצפופה מאוד, המוקפת חומה ואשר נועדה לספק הגנה לשליט המקומי ולנתיניו בשעת צרה. ייתכן כי מבחינת חקר מוצא המילים, מקור המילה 'קסבה' בנווה המדבר "KHAYBAR" שבערב הסעודית, שהתפרסם בעקבות התבצרות האוכלוסייה היהודית שהחזיקה בו כנגד התפשטות האסלאם של מוחמד. גם באנגלית, המובן המילולי של המילה "CASEMATE" מציין בית מבוצר או בונקר.

הקדשה

לרס"ן אסף אסולין ז"ל, שנפל בפעילות מבצעית במהלך מבצע 'חומת מגן' בעיר שכם, ב-9 באפריל 2002, כ"ז בניסן תשס"ב.

"הלחימה השוטפת בטרור של שכם מחזירה אותי לסמטאות הקסבה כמעט מדי לילה ומשמרת בעבורי את זכרו של אסף לא רק כחבר וכפקוד, אלא גם בהקשר המקצועי-אישי: הזיכרון של אסף, דמותו, פועלו, שמו שנתנו לו הוריו, אופן חיובו וקומתו - חיינו ונסיבות מותו. כל אלה מלווים אותי לילה-לילה עם יציאת הלוחמים לפעילות המבצעית בקסבה ובמחנות הפליטים, והם כצו מוסרי עבורי. צו מוסרי של אחריות כבדה להמשיך ולפעול באמונה, בנחישות ללא לאות לסיכולן של תשתיות הטרור ושל חוליות המחבלים אשר במאמץ רצחני מבקשות לחדור לריכוזי אוכלוסייה ולפגוע באזרחים ללא הבחנה.

אבל גם צו מוסרי ומקצועי, לעשות את הדברים באופן נכון ומבוקר, להדריך, לכוון וללמד את דור המפקדים והלוחמים הצעירים איך לעשות את משימתם בצורה נכונה, וזאת על בסיס חוכמתם וניסיונם של ההולכים בשבילים ובסמטאות"... [קטע מדברים שנשא אל"ם אמיר ברעם באזכרה במלאת חמש שנים לפילתו של אסף].

על אסף כמפקד

לקראת סוף שנת 1996, עם תום המסלול, כתבו החיילים למפקדם אסף:
"מה נכתוב ומה נאמר לך, הדמות האלוהית שליוותה אותנו במשך 14 חודשים שלמים... אולי זה לא נראה לך מבחוץ, אבל תדע שאנו יודעים שדאגת לנו מעל ומעבר, ונתת את הכול בשביל הפלוגה. מה שעשה אותך, בלי לחשוב פעמיים, למ"פ הכי טוב בצנחנים. 'צנחנות, מצוינות, תובענות, חתירה למגע ועוד...' אלה חלק מהדברים, שליוו אותנו כל התקופה הארוכה שעברנו יחד." [מתוך אתר הצנחנים]

עיר מבצר
הלחימה בקסבה
שכם כמקרה מבחן

צה"ל - אמ"ץ/תוה"ד/המעבדה התפיסתית

פיקוד המרכז/אוגדת איו"ש/חטמ"ר שומרון

עיר מבצר

הלחימה בקסבה - שכס כמקרה מבחן

עורך: סא"ל (מיל') צבי עופר

עורך משנה: סרן אבינעם נבלר

המערכת:

אע"ץ אל"ם (מיל') גיורא סגל - מפקד המעבדה התפיסתית

אל"ם אמיר ברעם - מפקד חטמ"ר שומרון

אל"ם (מיל') ד"ר גבריאל סיבוני

אל"ם (מיל') ד"ר יגאל אייל

אל"ם (מיל') משה שמיר

הפקה:

הבאה לדפוס: סרן אבינעם נבלר - חטמ"ר שומרון

סיוע בעריכה והפקה: מיקה ברעם

ייצור: אמ"ץ/תוה"ד/המעבדה התפיסתית, באמצעות משרד הביטחון/ההוצאה לאור.

נדפס בישראל תשס"ח, יוני 2008

עיצוב עטיפה: רות בית אור

סדר עימוד: א.ג. שרתי מחשב

לוחות והדפסה: דפוס המאירי בע"מ

© כל הזכויות שמורות לצה"ל - אמ"ץ/תוה"ד - המעבדה התפיסתית

תוכן העניינים

הקדמה - אלוף גדי שמני	8-7
פתח דבר - תא"ל נעם תיבון	9
הלוחמה האורבאנית - שכם, עזה, בגדד - אע"ץ אל"ם (מיל') גיורא סגל	11
הקדמה (11); האיום (13); המודיעין ומשמעותו (15); השטח ומשמעותו (16); השימוש בתת-הקרקע בשטח האורבאני (18); המענה המבצעי (18); ההשוואה לעיראק (20); בגדד (22); שכם כמודל לחימה אפשרי בערים (26); סיכום (28).	
הקסבה של שכם, סקירה היסטורית ופיזית - זאב ח' ארליך (ז'אבו)	29
תקציר (29); הקמת עיר חדשה: 'פלאביה ניאפוליס' (31); המפלס הרומי-ביזנטי העליון (38); המפלס הרומי-ביזנטי התחתון (54); שלב הביניים: השלב הערבי הקדום (61); המפלס הצלבני-עות'מאני: מפלס ימינו (65); שכונות ואוכלוסין (85); סיכום (87).	
הגיאוגרפיה המבצעית ומיומנות הלחימה הקסבאית	
בעיר העתיקה של שכם - אל"ם אמיר ברעם	91
מבוא: הגיאוגרפיה המבצעית של העיר העתיקה בשכם (91); שכם: רקע והיסטוריה (93); המרקם הקסבאי-הגנתי של העיר העתיקה (105); ההבחנה בין המרקם העירוני הקסבאי למרקם העירוני של מחנות הפליטים (142); המרכיבים המבצעיים של הבנייה הקסבאית בעיר העתיקה של שכם (149); המרחב התת-קרקעי (168); סיכום: יש לתקוף ערים בצורות בלב ובקרביים (182); נספח א': ניתוח מבצעי של הקסבה בדמשק (185).	
שכם מזווית הראייה הפלסטינית - רס"ן וויסאם חאמד	197
הצד השני של הסמטה - סא"ל ירון פרנקל	209
הקדמה (209); תו"ל, או ההיגיון של המחבל המגן (210); הטרור הקסבאי (212); הגנה קבועה או הגנה ניידת, הגנה חפזה או הגנה סדורה (213); גורמי היסוד (215); נשק הטרור (225); אמל"ח 'שובר איזון' (232); האתוס (233); כללי היסוד בהגנה ובלחימה הקסבאית (235);	

ניהול ההגנה - בשגרה ובחירום (245); המשמעויות המבצעיות והמענה (248); מה עלינו לעשות? (251); סיכום (253).

העקרונות והכללים ללחימה בטרור בחטמ"ר שומרון - אל"ם אמיר ברעם.....255

לחימה קסבאית - טקטיקה ויכולות - סא"ל ירון פינקלמן.....259
העקרונות והכללים ללחימה בשטח קסבאי צפוף (260); אמל"ח ויכולות (261); מארבי זיג' (276); מבצעי על-שטח ותנועה על גגות (283); המעצר בשטח צפוף מאוד (300); לחימה במרחב התת-קרקעי (303); התמודדות עם מכשולים הנדסיים (309); סיכום (317).

הרפואה המבצעית במרחב הקסבאי - סרן ד"ר אבינועם נבלר.....319
הקדמה (319); הפעילות המבצעית במרחב האורבני (321); מאפייני המבצעים האורבניים בעצמות נמוכה ובינונית (323); טיפול טקטי בפצועים בקרב - TCCC (327); מאפייני הפציעות וההיערכות הרפואית בלחימה בתאי שטח קסבאיים (334); עקרונות לתכנון סיוע רפואי למבצעים בתאי שטח קסבאיים (336); עקרונות לטיפול רפואי למבצעים בתאי שטח קסבאי (342); ניתוח אירועים על פי עקרונות הטיפול הרפואי במבצעים בתאי שטח קסבאי (346); סיכום (353).

הלחימה בעיר מזרח-תיכונית בראייה השוואתית - רס"ן אבי בלוט.....355
למה פלוגיה (357); תיאור כללי של הלחימה (358); צה"ל וצבא ארה"ב - הדומה והשונה (360); הקסבה בתוו"ל האמריקני (365); הלחימה האורבאנית - הזווית האמריקנית (368); הפעלת הכוחות בלחימה (371); הרמה הטכנו-טקטית (373); לחימה בשטח בנוי (376); סריקת בית ואופן השהייה בו (378); המרינס בשכם - סימולציה (380); סיכום (384).

תחקירים:

איום המטענים המושלכים וחשיבות האבטחה כלפי ממד הגובה.....389
איום המטענים בעיר העתיקה של שכם.....400
מארבי שטח צולבים ופתיחת אגף.....408
הונאה טקטית.....418
מארבי זיג' בקסבה וימשיכת המחבלים.....426
אינדקס.....435

הקדמה

אלוף גדי שמני

מפקד פיקוד המרכז

העיר העתיקה ירושלים 1967 ← הקסבה בשכם 2008

"...מצפון ממשיכים לצלוף כנראה. לפתע נשמעות יריות גם מדרום.

שתי מחלקות מפלוגה א', גדוד 71, בפיקוד מלכה, הסמ"פ, מתקדמות ב"ויאה דולורוזה". הרחוב צר. קירות גבוהים מרובי חלונות. מעל לרחוב קמרונים המחברים את שני עבריו. מקום מצוין לעמדות אש. המחלקות נעות משני עברי הרחוב - צמודות לקירות. העיניים בולשות אחר תנועה חשודה. מדי פעם נשמע משק קליע במעופו. הר-הבית משמאל. נכנסים לתוך סמטה צרה. המתרחות עולה. הצללים מכסים על האור. סוף הסמטה. יש פתח. נכנסים. מסדרון אפל. ממשיכים. מתקדמים בזהירות. מבעד לפתח שממול בוקע אור. נמשכים אליו. אור. ממול - ישר מול העיניים - הכיפה המוזהבת"
(מוטה גור, הר-הבית בידינו, עמ' 318)

המלחמה היומיומית בטרור בשטחי יהודה ושומרון לאבטחת שלום האזרחים הישראליים, אבטחת הישובים, אבטחת הצירים, לחימה בקסבות וסיכול פיגועים ללב מדינת ישראל הנה אתגר מבצעי מתמשך לכל מפקד ולכל לוחם בפיקוד המרכז. זוהי לחימה מורכבת ומערכתית, המשתפת גופים רבים, צבאיים ולא צבאיים, ולצידה קיים הצורך לסייע לאוכלוסייה, לאפשר אורח חיים שוטף, להימנע מפגיעה באוכלוסייה בלתי מעורבת. מפקדי וחיילי פיקוד המרכז עושים זאת במקצועיות ובמסירות, תוך שמירת ערכי מוסר בלחימה.

בשנות הלחימה המתמשכת, כל תקופה מציבה אתגרים חדשים, המחייבים יצירתיות במתן המענה המבצעי, כמו גם למידה מבצעית מתמשכת. אולם, בלמידה עצמה לא די. היא צריכה להיות מונחלת למפקדים צעירים, לחיילים שלא צברו ניסיון

בלחימה זו, ובכך לאפשר להם להתמודד טוב יותר עם האתגרים מולם הם ניצבים. בחטמ"ר שומרון ובמעבדה התפיסתית, הכותבים והעורכים של 'עיר מבצר', רואים חובה להנחיל ולהטמיע ידע תיאורטי ויישומי: טקטיקה של לחימה זעירה במרחב האורבאני, הצפוף והעתיק שבמזרח התיכון, ואת הניסיון שנצבר בלחימה בגזרת חטמ"ר שומרון, ובמיוחד במרחב המורכב של העיר שכם והקסבה של העיר.

חיפוש אחר הדרך להפתיע את האויב הלומד אף הוא ברציפות את אופן פעולתנו, מחייב את כל המפקדים בפקוד המרכז לפעול מתוך תבונה מעשה, הנשענת על למידה בלתי פוסקת וחיפוש מתמיד אחר פתרונות מבצעיים יצירתיים.

בקובץ מאמרים זה, מציבים הכותבים בספר רף גבוה אליו צריך לשאוף כל מפקד - ללמוד וללמד מניסיונו. הם עושים זאת בדרך ראויה לחיקוי. קובץ מאמרים זה חדשני מעצם היותו ראשון המרכז מידע וידע רבים על הלחימה בקסבה בכלל, ובקסבה של שכם בפרט. הקריאה בו ולימוד מעמיק של תוכנו, יתרמו רבות לכל מפקד שעתיד לפעול בקסבה או בשטח אורבאני עתיק כלשהו במזרח התיכון.

תודה מיוחדת למעבדה התפיסתית - אמ"ץ/חטיבת תוה"ד ולחוקריה על ההירתמות למחקר והסיוע הרב, שבלעדיהם קשה היה להוציא פרסום זה אל הפועל.

פתח דבר לספר 'עיר מבצר' הלחימה הקסבאית תא"ל נעם תיבון מפקד אוגדת יהודה ושומרון

במהלך שנות הלחימה בטרור הפלסטיני בולטת העיר שכם כבירת הטרור ביהודה ושומרון. בלב העיר, במתחם העיר העתיקה, מהווה הקסבה מוקד משיכה לחוליות מחבלים ולייצור מעבדות וחגורות נפץ.

בקרבות כיבוש הקסבה במבצע 'חומת מגן', נדרשו לוחמי הצנחנים וגולני להתמודד עם מבנה אורבני ייחודי - 'עיר מבצר', הממוקמת על ארבע שכבות גיאוגרפיות: השכבה הרומית; השכבה הממלוכית; השכבה העות'מאנית; והשכבה המודרנית, אשר חברו בשטח ויצרו מתאר לחימה סבוך, המכיל תעלות, מחילות, סליקים ודירות מסתור לאויב. מתאר זה מחייב לחימה בשלושה ממדים: הממד התת-קרקעי; הממד הקרקעי - מבנים רחובות וסמטאות; וממד הגובה - גגות המבנים והשטחים השולטים. בכל שלושת הממדים נמצא איום הצליפה והמטענים האורבים בכל מבנה, מחילה, וסמטה. מאז הקרבות במבצע 'חומת מגן', נשמרת רציפות הלחימה בשטח באמצעות מבצעים רבים, במטרה לאתר מפגעים ולמנוע את הפיכתה של הקסבה בשכם לעיר מקלט לטרור. כמו אז, גם היום, הבנת מבנה הקסבה, חקירה והעמקה במאפייני השטח, מסייעים רבות לניתוח השטח ולהצלחת הפעילות המבצעית.

הספר 'עיר מבצר' על הלחימה בקסבה של שכם כמקרה מבחן, שנכתב ביוזמת חטמ"ר שומרון והמעבדה התפיסתית, מהווה קפיצת מדרגה בהבנת אופיה של הקסבה ובהעמקת הלמידה המבצעית במתאר האורבני. ייחודו, באיסוף הידע הרב שנצבר מתוך ניסיון לחימה ופיקוד על מבצעים רבים, בצד העמקה והמשגה תיאורית. כל אלה יוצרים מסמך מרתק בעל חשיבות מבצעית והיסטורית כאחת.

הידע הרב המובא בספר, ישרת נאמנה דורות של לוחמים שיידרשו להילחם במאפייני השטח העירוני, ובכך יראו ברכה בעמלם של אלה שעסקו במלאכה. חובתנו, לוחמים ומפקדים, להשכיל למצות את הידע הגלום בו, להמשיך ולהתמקצע, על מנת לממש את אחריותנו למניעת טרור ומתן ביטחון לתושבי מדינת ישראל.

הלוחמה האורבאנית - שכס, עזה, בגדד

**מה ניתן ללמוד מהלחימה נגד הטרור והגרילה בפקמ"ז/
איו"ש/חטמ"ר שומרון בשכס? ועד כמה זה חשוב ללחימת
צה"ל באזורים אורבאניים בזירות המבצעים צפון ודרום.**

אע"ץ אל"ם (מיל') גיורא סגל מפקד המעבדה התפיסתית

הקדמה

תופעת המלחמה הוגדרה בשנים האחרונות על-ידי חלוקה ללוחמה סימטרית וללוחמה א-סימטרית. חלוקה זו מייצגת את שני המרכיבים העיקריים של תופעת המלחמה, ומכאן הם מחייבים בחינה מקצועית קבועה.¹ עימותים בין מדינות עלולים להתפתח למלחמה קונבנציונאלית שבמקביל לה או בעקבותיה יתרחש עימות בעל מאפיינים א-סימטריים. כך היה במלחמת המפרץ השנייה "חירות לעיראק", כך, אם כי בצורה שונה התפתח העימות באפגניסטן בין הרוסים למוג'הדין בשנות ה-80 וכך באפגניסטן בעקבות אירועי ה-11 בספטמבר 2001. המעבר מלחימה נגד אויב קונבנציונאלי ללחימה נגד טרור וגרילה הוא מעבר ישיר. ובאזורנו, ההבנה שהעימות המוגבל² מתרחש במקביל למלחמה הקונבנציונאלית קיימת כבר זמן רב. המעבר הזה אינו קל, אבל הוא נחלתם של הכוחות הלוחמים כבר זמן רב. לכן, הרעיון ללמוד מהלחימה בחטמ"ר שומרון ובעיר שכס במיוחד, לצורך הקשר אופרטיבי כולל של לוחמה אורבאנית בזירות המבצעים של צה"ל, הוא רעיון נכון. מחקר משותף זה של המעבדה התפיסתית עם חטמ"ר שומרון, מבטא את הרעיון הזה.

¹ ראה מאמר שלי בעדכן האסטרטגי של המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), על חיוניות התמרון בעימות א-סימטרי. בנוסף, עיקרון המאזניים, בו מדובר על איזון בין שני סוגי עימות אלה, הקיימים תמיד בתופעת המלחמה, מחייב התייחסות בכל הנוגע לבניין והפעלת הכוח, כדי להגיע מוכנים לכל סוג של עימות. באשר למלחמה הגרעינית, נתייחס בנפרד. ראה: "הרכבי, מלחמה ואסטרטגיה".

² בתורת צה"ל מגדירים את העימות הא-סימטרית כעימות מוגבל.

יוזמתה של חטיבת שומרון לחקור את מרחב הלחימה שלה, ראויה להערכה רבה, והשילוב של המחקר הזה בבניית התפיסה הכוללת של הלוחמה במרחבים אורבאניים - מתבקש. דגם זה של עבודת המעבדה התפיסתית (מת"ס) עם פקמ"ז/איו"ש/חטיבת שומרון על נושא בעל היבטים משותפים לזירות המבצעים של צה"ל, הוא אחד משיטות המחקר החשובות במת"ס. יתרונו המובהק של צה"ל, הוא ביכולתו לגעת בשטח וללמוד ממפקדי השטח, באופן בלתי אמצעי, את האתגרים המבצעיים ואת הפערים המבצעיים. עבודה זו של פקמ"ז/איו"ש/חטמ"ר שומרון, משתלבת בפיתוח תפיסות מבצעיות משותפות (שילוביות) ללוחמה במרחבים אורבאניים, נגד אויב המשתמש במרחב האורבאני ובתת-הקרקע כתווך מבצעי.

בתולדות הלחימה, המרחבים האורבאניים זכורים כמקומות בהם הקרבות היו אינטנסיביים ביותר. הלחימה בשטחים עירוניים היא לחימה קשה שבה למגן יש יתרונות רבים על התוקף, והלוחם המקומי זוכה בה ליתרון מעצם היכרותו את מרחב הלחימה. מגמת העיור מתגברת באזורנו, ונראה כי עיקר הלוחמה העתידית של צה"ל כנגד גרילה וטרור וכנגד אויב קונבנציונאלי תתרחש במרחבים אורבאניים. איום הגרילה והטרור גובר בשטח הבנוי, כתוצאה מהשילוב המוצלח שבין לוחמי הגרילה ועקרונות לוחמת הגרילה, השטח הבנוי על מרכיביו העל-קרקעיים והתת-קרקעיים, והאוכלוסייה האזרחית. גם האיום הקונבנציונאלי נהנה מאותם היתרונות, הן בלוחמה סדורה והן בלוחמה באורח בלתי סדור.

מתודולוגיה

האתגר הוא שימוש בערים באיו"ש - העיר שכם במקרה זה - כמודל ללמידה מבצעית ללוחמה אורבאנית. הלמידה המבצעית מחטמ"ר שומרון האחראית על אזור אורבאני בעל מאפיינים כפריים ועירוניים לזירות המבצעים האחרות של צה"ל מהווה מיצוי נכון של ידע מבצעי נדרש.

האתגר יפורק תחילה למרכיבים בסיסיים: האיום; המענה המבצעי; הפערים המבצעיים; והיכולות המבצעיות הנדרשות. הרכבתו מחדש של הפאזל תכוון לענות על השאלה: **מה ניתן לעשות בכדי להשפיע על למידה מבצעית בזירות אחרות.** בתהליך הרכבת הפאזל תוכח חשיבותו של המרחב המבצעי של חטיבת שומרון בכלל, ושל המרחב המבצעי של העיר שכם בפרט, ללחימה אורבאנית בכל זירת מבצעים של צה"ל.

בפרק זה יוצגו הטענות הבאות:

- א. ניתן ללמוד רבות מהמענה המבצעי לאיום הטרור והגרילה שהתפתח באיו"ש בשנות הלחימה האחרונות.
- ב. שכם מהווה מודל ללמידה מבצעית אודות הלחימה בעיר, וניתן להעביר את לקחי הלחימה מהמבצעים בעיר שכם כנגד טרור וגרילה למבצעים בזירות המבצעים של צה"ל.
- ג. הרעיון של השימוש בעיר כמודל ללמידה מבצעית הוא רעיון נכון של חטיבת שומרון ומהווה דגם של תהליך ללימוד האתגרים המבצעיים בלחימה כנגד אויב במרחבים אורבאניים.

האיום

האיום הוא מערכה ארוכה ומתמשכת של התשה, הבאה לידי ביטוי **בהתקפה ישירה על כוחות צבאיים ומרכיבי פעולה אזרחיים שלטוניים, ופגיעה מערכתית עקיפה בכלל מערכות השלטון והממשל, במרקם החיים האזרחיים, ובביטחון האוכלוסייה הישראלית והפלסטינית לקיים חיי שגרה**. האיום ממומש באמצעות פעולות של טרור וגרילה, במגע ישיר ובפעולה מנגד של לוחמה פסיכולוגית, לוחמת מידע, ופגיעה במרקם החיים השלטוני על-ידי ארגוני גרילה, טרור ופשע. האיום בא לביטוי:

- **בהתקפות גרילה וטרור ישירות על כוחות צבא וסיוע אזרחי - המנהל האזרחי** הן מסוג: מטענים - מטעון לסוגיו, המשלב בין זירת מטענים למארב כנגד הכוח הישיר וכוח החילוץ;
- **בהפעלת צלפים - צליפה בשטח הבנוי ובשטח הפתוח;**
- **בירי מהמארב - בשטח הבנוי ובצירי התנועה ממנו ואליו;**
- **בירי תלול מסלול - מרגמות ורקטות;**
- **במתאבדי-נפץ - התקפות של חוליות גרילה על עמדות-מחסומים, נקודות-פיקוח, בסיסים;**
- **בהפעלת מכוניות-תופת בפיגועים משולבים;**
- **בפיגוע משולב של כל הכתוב למעלה, למשל בהתקפה על סוכנות ממשל ועמדת צבא המשלבת את כל האפשרויות: מכוניות תופת, ירי תמ"ס לחיפוי והסחה, ירי ישיר לחיפוי, מתאבדי-נפץ לפגיעה בקהל, וצלפים ומקלענים לפגיעה משולבת-מטענים בכוחות חילוץ. כל האפשרויות רלבנטיות;**
- **בניסיונות לחטוף חיילים ואזרחים - מתיישבים ועובדי ארגוני ממשל וסיוע אזרחי.**

בתוך האוכלוסייה הפלסטינית - האיום בא לביטוי במספר רב של פעולות אלימות על האוכלוסייה עצמה. זאת, כדי להשפיע על מעמדם של ארגוני הטרור השונים; על הממשל/רשות הפלסטינית; ועל ארגונים מקומיים ובינלאומיים.

האלימות באה לביטוי בהפחדת האוכלוסייה שבתוכה מתקיים הטרור, על-ידי סחיטה, אימים, רצח ועוד אמצעים שונים כנגד גורמים משתפי פעולה. משתף פעולה לעניין זה הוא מי שמשתף פעולה עם יריבי או אויבי. בתחילה נגד משתפי הפעולה עם הישראלים, לאחר מכן נגד היריבויות הפנימיות. כל אלה נכללים במערכה מנגד של הטרור.

פוטנציאל האיום באיו"ש ובאזח"ע קשור למידת חופש הפעולה המבצעי של ארגוני הטרור והגרילה, וליכולת התחמשותם. ככל שחופש הפעולה גובר, וככל שיכולת האמלי"ח תגבר כך יהפוך פוטנציאל האיום ממשי יותר. בהקשר לכך, הבנת התנאים המבצעיים הנדרשים לאויב תאפשר להבין את האיום ולהיערך לקראתו.

הכרת המרחב האורבאני לעומק: הכרת החלק העתיק בעיר המזרח-תיכונית - הקסבה - הכרה והבנה של דרכי הפעולה מתוך ובתוך האוכלוסייה, הכרת השימוש בתווך התת-קרקעי כתווך מבצעי משמעותי בשטח האורבאני - כל אלה יאפשרו בניית מענה מבצעי אפקטיבי, גם היום וגם בעתיד. ניתן לשער כי צה"ל נחשף רק לחלק מהפוטנציאל הגלום בשימוש בתווך התת-קרקעי כתווך מבצעי במרחבים אורבאניים. הפעלת הכוח המבצעי בשכם מאפשרת ללמוד על האתגר המבצעי של לחימה בשטח אורבאני מסוג זה בכללותו, ובדגש על התווך התת-קרקעי.

בזירות המלחמה הפוטנציאליות של צה"ל - זירת המבצעים צפון - סוריה ולבנון; זירת המבצעים דרום - רצועת עזה; וזירת המבצעים מרכז - איו"ש, המרחבים האורבאניים הם מרחבים דומיננטיים בהקשר לשטח. הסיבה לכך נובעת מהגברה משמעותית של הלחימה באורח בלתי סדור שמנהל צה"ל כנגד ארגוני הטרור והגרילה במעגלי האיום השונים.

שכם העיר היא מערכת מורכבת, דינאמית, המאפשרת לאזרחים החיים בה לחיות את חייהם מלידתם ועד מותם, תוך שהיא מספקת את כל צרכיהם. הלחימה בשכם היא טבעית לארגוני הטרור והגרילה כמו חייהם בעיר. יכולתם של ארגונים אלה להילחם תלויה ראש לכול באנשים, בארגוניהם השונים, וביכולות המבצעיות העומדות לרשותם: תורת הטרור והגרילה המועברת והנוצרת בשטח; יכולות החבלה-המיטעון לסוגיו; הירי והצליפה; הטקטיקה אותה הם מפעילים; הטכנולוגיה בה הם משתמשים; תרבות חייהם ולחימתם; השימוש בידע הרב הנצבר מהניסיון המבצעי ומההכשרה הצבאית; ובמנהיגות של מפקדיהם.

העיר שכם מספקת לארגוני הטרור והגרילה את כל צרכיהם - האזרחיים, התרבותיים, הכלכליים, והמבצעיים - באופן המאפשר להם לחבר בין כלל המרכיבים המתוארים, לאורך זמן, ברציפות ובסבלנות אין קץ. העיר שכם הייתה שם לפניהם, וקרוב לודאי תהיה שם אחריהם, והמחבלים מנצלים את הקיים בה. בבואנו ללמוד את האיום, עלינו לזכור שהמחבלים נולדו בעיר שכם, להבין את האתגרים המבצעיים, ולתכנן מענה מבצעי נכון.

הלוחמה באזורים האורבאניים חושפת אופי לחימה שאינו מוכר דיו בצה"ל. האיום משלב מלחמת גרילה וטרור המבוססת בחלקה על תשתית תת-קרקעית ענפה, המתבססת על חלקיה הקדומים של עיר, על הקסבאות בערים. ככל שהעיר עתיקה יותר, כך התשתית התת-קרקעית מפותחת בה יותר. מלחמת הגרילה והטרור מתבססת על לוחמי הגרילה עצמם, על האוכלוסייה האזרחית, שבה הם נטמעים, על המרחב האורבאני ועל התשתית התת-קרקעית שלו.

המודיעין ומשמעותו

המודיעין לסוגיו הינו מרכיב חיוני ללחימה כנגד גרילה וטרור בעיר כדוגמת שכם. הספר מתאר זאת היטב.³ הכרת העיר העתיקה של שכם - הקסבה; הכרת האוכלוסייה והתהליכים הדמוגרפיים; המבנה החברתי; הפעילות הכלכלית-פוליטית - כל אלה הם כחומר ביד יוצר המודיעין. מאפייני האוכלוסייה בקסבה של שכם, המסגרת החמולתית-השבטית ומרכיביה הינם משמעותיים בהבנת גורמי הכוח המקומיים. מסגרת חברתית חמולתית זו גוזרת רבות לגבי ההבנה המבצעית של הלחימה באזור הקסבה. היכולת של כוחותינו להשפיע על גורמי כוח מקומיים חשובה לצורך פעולה במרחב. האמריקנים בעיראק, בבגדד, למדו מלקחי הפעולות בשכם ובערים אחרות באיו"ש את חשיבותם של גורמי הכוח המקומיים, והפנו משאבים רבים לרכוש אותם מנטאלית. 'רכש' זה השפיע מאוד על היציבות במרחב הפעולה של הכוחות האמריקניים בצפון-מערב בגדד. התעמקות בספר תאפשר למתכנן המבצעי להבין את הקשר בין האוכלוסייה לבין הבנייה בקסבה - הבנות חשובות, שישפרו באורח משמעותי את התכנון המבצעי.

בלחימה כנגד אויב קונבנציונאלי ניתן להסתפק במודיעין כללי, המושג תוך כדי הקרב על-ידי סיור קרבי, ומשם להמשיך ולאסוף מודיעין בקרב ההיתקלות. בלחימה כנגד גרילה וטרור יש צורך ביכולות מודיעין יומינט, ויזינט וסיגינט ממוקדות -

³ ראה מאמרו של רס"ן וויסאם חאמד בספר זה: **שכם מזווית הראייה הפלסטינית**.

חלקן מראש וחלקן בזמן הפעולה עצמה. יכולות אלה הן קריטיות ליכולת הביצוע של הכוחות. יכולות העיבוד והפענוח של חומרי מודיעין בלוחמה אורבאנית כנגד טרור וגרילה הן מגוונות. איתור אזורי הפעולה של פעילי גרילה וטרור קשה יותר מאיתור יחידות צבא. הסיבה לכך, היא שפעילי הטרור והגרילה משקיעים אנרגיה רבה בהסתתרות. שכם העיר היא דוגמה מצוינת לכך. יכולות ההסתתרות והפעולה בתוך ומתוך הקסבה ממחישות זאת היטב. המודיעין למפקד החטיבה המרחבית מגיע ממספר סוכנויות: מכוחותיו; ומארגונים שונים שיחסי הגומלין בינו לבינם תלויים רבות בקשר האישי אותו מפקד החטמ"ר יוצר עם אותם ארגונים. מבצעי לחימה רבים המוצאים לפועל בזמן קצר, דורשים מודיעין רב ואיכותי בזמן אמת. מעצרים וחקירות וסיגינט איכותי יוצרים מודיעין המאפשר מבצעים עוקבים. התלות במודיעין ללחימה אפקטיבית בעיר כמו שכם, מחייב היכרות טובה של הארגונים, היכרות טובה של גורמי הכוח המקומיים בכל שכונה של העיר, ובעיקר, יכולת בלתי פוסקת לייצור מודיעין למבצעים.

השטח ומשמעותו

הערים המוסלמיות הן בעלות מאפיינים היסטוריים שנוצרו בתקופה הרומית, דרך השלב הערבי הקדום, התקופה הצלבנית והעות'מאנית ועד ימינו. עיצובן הארכיטקטוני של ערים הוא תוצר של תקופות אלה, וככל שהעיר עתיקה יותר כך שכבות הבנייה בה רבות יותר. לפיכך, ערים עתיקות משופעות בסביבה תת־קרקעית מפותחת, עוד לפני התערבותם של האנשים בתקופתנו. שכם אינה יוצאת מהכלל לעניין זה, הגדרת המושג "גיאוגרפיה מבצעית"⁴ מתארת רובד עליון חשוף ורבדים תת־קרקעיים, שבחלקם מנוצלים על־ידי התושבים להתקוממות, וללחימת גרילה וטרור. בשכם חבויים מעל 2,000 שנות היסטוריה.⁵ מרחבים אורבאניים מוגדרים תכופות גם בהתאם לגודל האוכלוסייה: מכפר בן 3,000 תושבים, דרך עיר בגודל של 100,000 תושבים, ועד לאזור אורבאני המיושב על־ידי 10,000,000 תושבים ומעלה. שכם היא עיר גדולה בכל קנה מידה, השוכנת בלב אזור אורבאני.

הקסבה של שכם מייצגת את הקשר בין הגיאוגרפיה העירונית לגיאוגרפיה המבצעית,⁶ כפי שמתואר במאמרו של מח"ט שומרון אמיר ברעם. תכנון וביצוע של

⁴ ראה הגדרתו של מח"ט שומרון אל"ם אמיר ברעם במאמרו על **הגיאוגרפיה המבצעית ומיומנות הלחימה הקסבאית בעיר העתיקה של שכם** בספר זה.

⁵ ראה מאמרו של רס"ן (מיל"י) זאב ח' ארליך (ז'אבו) בספר זה.

⁶ ראה מושג "הגיאוגרפיה המבצעית". המושג "גיאוגרפיה מבצעית" הוגדר על־ידי מח"ט שומרון אל"ם

פעולות צבאיות בשטח כזה, כולל בהכרח היבטים של ניתוח זירתי, קרטוגרפיה וגיאופוליטיקה. מפקדי הכוחות המבצעיים אינם מודעים להיבטים אלה בזמן שהם מתכננים ומבצעים, אך הם נמצאים ומלווים את פעילות הכוחות בכל זמן. הכרה מראש, מבעוד מועד, של ההיבטים הללו תאפשר תכנון מבצעי מתוך הבנה עמוקה של הטופוגרפיה העירונית, ותאפשר הערכת מצב שתוביל לתכנון וביצוע מבצעים המתבססים על הבנת פעולתו של האויב בשטח בו הוא נולד. ניסיון הלחימה בקסבה מועבר מדוד לדור אצל יושביה, והשימוש של ארגוני הטרור והגרילה בשטח העירוני הזה הוא טבעי ומבוסס על ידע רב שנים העובר מאב לבן. הזרים בקסבה אינם מחבלי הפתח והחמא"ס, הזרים הם כוחותינו הנכנסים לעולם מבצעי שאינו טבעי להם, ולא ניתן ללמוד את הגיונו מתוך ההיתקלות. לימוד מבצעי לאורך זמן, ושימוש בספרים וידע תשתיתי כזה יאפשר הכנה והפעלה טובה של הכוח המבצעי.

מיקומה ההיסטורי-גיאוגרפי של שכם; האוכלוסייה האזרחית בשכונות העירוניות במחנות הפליטים ובעיר העתיקה (הקסבה); השימוש הנרחב בתווך התת-קרקעי בעיר רבת-השכבות ההיסטוריות; היכולת הכלכלית של העיר ומוסדותיה - בנקים גדולים וחלפני כספים; השימוש באינטרנט כמרכיב גלובלי בחיים הכלכליים המניעים כספי טרור מכל קצווי עולם - כל אלה הופכים את העיר שכם לעיר פוטנציאלית לשמש כמרכז גרילה וטרור. ואכן, שכם כמרכז טרור (כהגדרתו של מח"ט שומרון), ואולי 'בירת טרור' מאפשרת את קיומה הרצוף והבלתי פוסק של תשתית גרילה וטרור מהמפותחות בעולם.

הלמידה מניסיון הלחימה בשכם חשוב ביותר כתוצאה מאבחנות אלה. כמייצגת עיר מזרח-תיכונית היסטורית, נכון ללמוד משכם למבצעים נוכחיים וללחימה עתידית במקומות נוספים. הקשר בין שכם לעזה קיים בהקשר המודיעיני ובהקשר המבצעי, דרך האוכלוסייה, הארגונים, והמסורת המבצעית של ערי-מבצר. מעבר האוכלוסייה בין איו"ש לאזח"ע, הגם שאינו פשוט כיום, קיים לאורך השנים במידה משתנה. זכורים הימים שהמעבר היה חופשי, והם לא רחוקים. כלומר, הלימוד מאיו"ש לאזח"ע מתקיים ברציפות לאורך השנים בכל הערוצים האפשריים. באותה מידה הקשר בין התנהגות המחבלים באיו"ש להתנהגותם בלבנון או במקומות אחרים גם הוא אינו קשה לאיתור.

השימוש בתת-הקרקע בשטח האורבאני

השימוש בתת-הקרקע בלחימה בשטח אורבאני הוא שימוש מבצעי חשוב לארגוני טרור וגרילה. מטרתו, לשבש את היכולת המבצעית הכוללת של הכוחות הלוחמים בעיר כנגד הגרילה והטרור. השימוש בשטח הבנוי ובתת-הקרקע בשטח הבנוי משרת מספר מטרות. ההסתער והמחסה, בא לידי ביטוי בבונקרים, במרתפים, במעברים תת-קרקעיים בין בניינים, בחללים תת-קרקעיים, המשמשים להסתתרות ולאחסנה של אמל"ח, ועד למנהרות קישור בין אתרי לחימה שונים - שכונות בעיר. **השימוש בתת-הקרקע לצורך פיקוד ושליטה**, בא לידי ביטוי בהקמת חדרי פיקוד ושליטה, במערכות של בונקרים חדשים וישנים, שילוב שבין עתיק לחדש לצורך קיום שגרת פיקוד ושליטה. זאת, תוך הסתתרות לוחמי הארגונים לאורך זמן, תצפית באמצעות מצלמות אזרחיות ורשתות תקשורת פשוטות מתוך החדרים התת-קרקעיים, ושמירת קשר רציפה ככל הניתן באמצעות קשר קווי - נל"ן. **השימוש בתת-הקרקע לצורך לחימה** בשטח הבנוי הוא מגוון: הפעלת מטעני נפץ מתוך עמדות חפורות; מלכוד בתיים באמצעות מלכוד מרתפים; בורות ייקוש; ומנהרות תופת במעברים בין בתיים. יתרונו של המחבל בשטח ערוך לקרב מעין זה, הוא בהיכרותו הקרובה את שטח הלחימה. הצורך המבצעי להסתתר אחרי פעולת טרור או גרילה, מקבל מענה מבצעי בשימוש בתת-הקרקע. קשה הרבה יותר להסתתר בבתים מעל פני הקרקע, בשל אפקטיביות הסריקות של הכוח התוקף.

יתרונות התת-קרקע הגדולים ביותר נמצאים בקסבה של העיר המזרח-תיכונית. החלק העתיק טומן בחובו את ההזדמנויות הגדולות ביותר, ומאפשר לעיר להיות עיר מבצר. המחבל נע בקסבה בביטחון יחסי הנובע מהיכרותו ומתנאי הלחימה הקיימים בקסבה. הביטחון המלא ביכולת המסתור, בשימוש במבנים ובתת-הקרקע לתצפית ולאש, מגבירים את יכולת ההישרדות של לוחם הגרילה.

המענה המבצעי

הלחימה בערים ובכפרים כנגד התקוממות עממית המלווה בגרילה, טרור וארגוני פשע, במרחבים אורבאניים הצפופים באוכלוסייה אזרחית, היא לחימה מורכבת הבאה לביטוי בכמה תחומים בולטים: המודיעין לסוגיו; הפעלת האש; התמרון הקרקעי; המבצעים המיוחדים; הלוחמה הפסיכולוגית; לוחמת המידע ומאמצי השיקום האזרחיים של מרחב הלחימה. האיום מתוך העיר והאזור האורבאני הצפוף

באזרחים מחייב לפעול במספר מאמצי לחימה המאוגדים בשלושה מרכיבים:⁷

- **מרכיב הגנתי** - מאמץ הגנתי כנגד פעולות הטרור והגרילה - הגנת המרחב, הגנת הכוחות.

- **מרכיב התקפי** - מאמץ התקפי ממוקד מודיעין, ומשבש בהעדר מודיעין, מבצעים התקפיים רגילים ומיוחדים לפגיעה ביכולת הטרור והגרילה. בתוך מרכיב זה נמצא משולב את מאמץ הל"פ והלוח"מ. השילוב בין לוחמת-מידע לבין פעולה קונקרטית יוצר אמינות רבה מאוד למבצעים.

- **מרכיב הפעילות האזרחית** - מאמץ אזרחי הכולל את מרכיב התאום הביטחוני המקומי, ואת מרקם החיים במרחב: אבטחת הפעילות האזרחית, הבטחת השירותים החיוניים לאוכלוסייה, הבטחת פעילות התשתיות האזרחיות ההכרחיות, הבטחת שירותי הממשל/המנהל האזרחי, והבטחת הפעילות הכלכלית של תושבי האזור.

המענה המבצעי ברמה האסטרטגית והטקטית מחייב לשלב ברמת החטיבה את היחידות הצבאיות, את ארגוני מודיעין, ואת הארגונים העוסקים במינהל האזרחי לתלכיד אחד. **המפקד הוא אחד**, המח"ט, ובמקום בו ההגדרה אינה ברורה, על המח"ט להגדיר אותה ולקבוע שהוא המפקד היחיד במרחב האחוריות. הסמכות והאחריות לפעולה במרחב החטמ"ר היא רק שלו.

המרכיבים הללו מופיעים כיום במידה משתנה בלחימה בערים הפלסטיניות באיו"ש ובאזח"ע, בעיראק ובאפגניסטן. המשימה המבצעית האופיינית של הדרג הפוקד על העיר בלחימה כנגד גרילה וטרור בעיר מזרח-תיכונית, מחברת בין שלושת המרכיבים הללו. ניתן להבחין בצורך בפעולה כזו בעיר שכס. במאמרו "עקרונות וכללים לחימה בטרור במרחב שומרון", בספר זה, מדגיש המח"ט הכותב: "יוזמה והתקפיות ואיתור הזדמנויות מבצעיות - מרכיב התקפי, מרכיב הסיכול; צעד אחד לפני הפח"ע: הכרחיות שיתוף הפעולה בין החיילות השונים ובין הארגונים השונים הפועלים במרחב העיר; עליונות המודיעין; ניצול הקרקע והטקטיקה; הגנה על היישובים היהודיים, האוכלוסייה האזרחית הפלסטינית, הארגונים האזרחיים וארגונים בינלאומיים".

המיומנות המבצעית הנדרשת ללחימה בעיר ובקסבה היא גבוהה ומחברת בין מרכיבי הכשרה וניסיון מבצעי רבים. הבנת השטח בהקשרו המבצעי, מהו הקשר בין

⁷ מרכיבים הללו מופיעים כיום במידה משתנה בלחימה בערים פלסטיניות באיו"ש ובאזח"ע, בעיראק (בגדד, כרבלא, נג'ף, ערים אחרות) ובאפגניסטן. ראה במסמך: האלוף גדי איזנקוט, **תמורות ואתגרים בלחימה נגד הטרור**, מאי 2005. ראה גם, בתקנון האמריקני FM-3-24

הגיאוגרפיה המבצעית לבין 'העקרונות והכללים ללחימה בשטח קסבאי צפוף מאוד'?⁸ הלחימה כנגד טרור וגרילה במבצעים בתוך השטח האורבאני נועדה להערים על אויב הגרילה והטרור ולהוציאו משיווי משקלו. שימוש בהטעיה והונאה, בלוחמה פסיכולוגית ובמבצעי מידע, שאופיים נוגע להפצת שמועות ולמניפולציה של האוכלוסייה באזור הלחימה, הוא הכרחי. שימוש במרכיבי תקשורת ומדיה מכל הסוגים כדי להשפיע על תנאים מבצעיים למבצע סיכול או מעצר, הוא דוגמה לשילוב נכון של פעולה. ובסופו של יום, מגיע גם הצורך להשתמש בטכניקות הקרביות של הקרב המשולב. ראה: 'חומת מגן' או המבצעים הממוכנים בעזה בשנים 2002-2004, ובדומה לכך המבצעים בפלוגיה, עיראק, 2004. כלומר, כל קשת המבצעים רלבנטית, לפי הצורך המבצעי, ולפי התפיסה והתו"ל הרלבנטי.

ההשוואה לעיראק - שכם, בגדד ומערב עיראק

מחוז אל-אנבר: מערב עיראק

ההשוואה לעיראק היא השוואה חשובה, שכן בעיראק מתנהלת מזה ארבע שנים מלחמה כנגד גרילה וטרור - מלחמה שהחלה מיד עם התמוטטות המשטר בעיראק, בעקבות מלחמת 'חירות לעיראק'. הלחימה בפלוגיה בהקשרה הצבאי מתוארת במפורט בספר זה, ההשוואה חשובה. התבוננות בלחימה כנגד הטרור והגרילה בבגדד ובמערב עיראק 2004-2008⁹ מעניינת ומאפשרת למידה מבצעית חשובה וכוללת.¹⁰ בספטמבר 2007 במערב עיראק הוטלה על אוגדתו של האלוף אלן (MajGen Allen) המשימה הבאה: בשיתוף עם הנהגת אזור אל-אנבר ובמשותף עם צוות השיקום הארצי האמריקני, תנהל האוגדה מבצעי לחימה ומבצעים אזוריים, תכניע את אל-קאעידה עיראק (AQI), תנטרל את ההתקוממות במחוז, תבנה יכולת ביטחון, יכולת ממשל ותאפשר פיתוח כלכלי, על מנת לאפשר העברה של הסמכות השלטונית והביטחונית

⁸ ראה בספר זה, בתוך סא"ל ירון פינקלמן, **לחימה קסבאית - טקטיקה ויכולות**.

⁹ פגישה עם מח"ט צפון-מערב בגדד, עם מפקד אוגדת מערב עיראק, ועם מג"ד מקרבות האמריקנים בפלוגיה ב-2004 אפשרו לי להבין את הכתוב לעיל. בשיחה שקיימתי עם גנרל גיימס נ' מאטיס, מפקד הקרבות בפלוגיה מיקד הגנרל את הנושאים הללו: מודיעין, אש, תמרון קרקעי ומבצעים מיוחדים, מבצעי אינפורמציה המשולבים במבצעים קונקרטיים, כדרך לפעול במרחב עירוני כמו פלוגיה.

¹⁰ ראה הערתו של מח"ט שומרון על חשיבות הלמידה המבצעית בלחימה כנגד טרור וגרילה: בתוך המאמר **עקרונות וכללים ללחימה בטרור בחטמ"ר שומרון**, "תשתית של ידע ולמידה מבצעית מתמשכת - יצירת תשתית ידע רחבה ורלוונטית על בסיס גיאוגרפי, מקצועי ותורתי, כולל תפיסה מבצעית ברורה..."

לממשל ולצבא העיראקי (ISF).

מחוז אל-אנבר גובל במערב עם סוריה, ירדן וסעודיה, ובמזרח נושק למרכז עיראק, אגן הפרת והחידקל. השטח גודלו כשטחה של בריטניה. הערים העיקריות: רהווה, הית, אל-אסאד, רותבה, פלוגיה, רמאדי, בסדר גודל שמעל 200,000 תושבים כל אחת, ועיירות רבות נוספות במדבר המערבי של עיראק. סך כול האוכלוסייה במרחב: כ-1.5 מליון תושבים. בכל אחת מהערים נמצא קסבאות במאפיינים דומים מאוד לעיר שכם, ובהנהגות אוכלוסייה דומה למתואר במחקר. על המרחב העצום הזה היו אחראיות שתי חטיבות במבנה האמריקני BCT כאשר האויב העיקרי בהגדרת האמריקנים, הוא אל-קאעידה עיראק. פעילות הכוחות בשטח היא קשה מאוד מבחינה פיסית, חום גבוה ביום וקור בלילה. המבצעים ההתקפיים רוכז בערים. עיקר המבצעים במרחב היו מהסוגים הבאים: מבצעי מעצר וחקירה; מבצעי סיכול ממוקד; מבצעי פשיטה; מבצעי חסימה וסריקה. השימוש במודיעין, יומינט, ויזינט וסיגינט במבצעים אלה היה נפוץ וחיוני. כלומר, החטיבות המרחביות בשטח האורבאני פעלו בשלושה מרכיבים: האחד, **מבצעים התקפיים והגנתיים**. המאמץ העיקרי היה במבצעים ההתקפיים ואילו המבצעים ההגנתיים נועדו להגן על הכוחות והבסיסים הקבועים; המרכיב השני בפעולה, היה **בניית כוח עיראקי שישתף פעולה עם האמריקנים** בשליטה וביישום הביטחון האזורי, ובעתיד יהיה המועמד לקבל את האחריות על האזור כולו; במקביל לכך **המאמץ האזרחי** פעל בשני כיוונים, ובאבטחת האמריקנים והעיראקים: בניית יכולת שלטונית, ובניית יכולת כלכלית.

באיו"ש, בניית יכולת שלטונית יכולה להיות מוגדרת כקיום היכולת השלטונית וקיום היכולת הכלכלית. הרעיון האמריקני הוא כי בנייה וקיום של יכולות אלה יאפשרו ירידה משמעותית של הטרור והגרילה. טיפול במרכיבי השורש של הבעיה במקביל למבצעים התקפיים והגנתיים. כמובן שכל הפעולה תיערך בחסות היכולת המבצעית הצבאית.

המצב הפלסטיני אינו המצב העיראקי. אולם, הרעיון שווה בחינה. במקביל לכל אלה עסקו האמריקנים במחוז אל-אנבר בבניית כוח משטרה עיראקי חזק, מתוך הבנה שארגוני הפשע מחוברים היטב לפעילות הטרור, והטיפול בארגוני הפשע צריך להתקיים על-ידי הכוחות המקומיים. שמירת הסדר הציבורי כנ"ל. גם רעיון זה חשוב ליישום אצלנו, אם כי המצב שונה בהקשר הטקטי שלו. עם זאת, הרעיון נכון באותה מידה. הקשר של ארגוני פשע מקומיים לטרור מזין אותו ומהווה מרכז כובד. דרכו גם אפשר לחדור לארגונים. לפי כך, העיקרון הוא: משטרות חזקות בתוך הערים; יחידות עיראקיות כנגד מתקוממים מחוץ לערים; יחידות עיראקיות בגבולות סוריה, ירדן

וסעודיה; ואוגמ"ר המורכב משתיים-שלוש חטיבות מרחביות אמריקניות, המבצעות פעילות התקפית, הגנתית, ושיקומית אזרחית.

המצב המבצעי הקבוע באזור זה בשנתיים האחרונות, במהלכן בוצעו המשימות ויישום הרעיון לעיל, הוא התמודדות בלתי פוסקת של האוגדה בטרור ובגרילה, בכל המרכיבים המוכרים: מרכיבים צבאיים, מרכיבים אזרחיים, תוך שיתוף מלא של כל המערכות הנוגעות בדבר. ההצלחה העיקרית המתוארת על-ידי האמריקנים באזור זה, היא ההצלחה בלחימה כנגד אל-קאעידה. אולם, הפעילות אינה מאפשרת ייצוב המצב ללא פעולה רצופה ולאורך זמן. יכולת ההתאוששות של הטרור דומה ליכולתו בשכם. מדובר ביכולת בסיסית טובה מאוד, ובמוטיבציה להילחם ברמה גבוהה. המרכיב המשפיע המשמעותי ביותר מתברר כנוכחות הפעילה בשטח, ובמרחבים האורבאניים בהם מרכז הכובד הוא האוכלוסייה המקומית. הדבר גוזר פעולה רצופה והתקפית, שימור היוזמה וההתקפיות ואיתור הזדמנויות מבצעיות כדברי מח"ט שומרון במאמרו.

שיטה מעניינת של פו"ש במרחב עצום כגודלו של אל-אנבר, ראויה להתבוננות. ראשית, ההשקעה הרבה בשיחיים המקומיים בכל עיר, בשכונות, מוכיחה את עצמה. כלומר, הם הקובעים בשטח, והם המנהלים את השגרה ולא ארגוני טרור וגרילה רחוקים. המקומיות היא המרכיב החזק בשטח. ברצונם של השיחיים המקומיים וראשי החמולות תתנהל פעילות טרור או פשע, וברצונם היא לא תתנהל באזור השבטי שלהם. השיטה בה נקטו ב'אוגמ"ר' אל-אנבר, הייתה הגעה מרוכזת לעיר עם כל גורמי הפעולה ביחד - הגורמים המבצעיים והגורמים האזרחיים המטפלים בצורכי העיר. אין מצב כזה אצלנו בצה"ל, אך המיקוד כאן הוא בטיפול המקביל בטרור ובצורכי האוכלוסייה האזרחית. הצלחה עם מרכיב האוכלוסייה האזרחית גורמת, לניסיונם של האמריקנים, לדחיקת הטרור מהמקום בו הם, השיחיים המקומיים, שולטים. מהלך אמריקני זה היה תמיד מגובה בהשקעה כספית ניכרת, הן לצרכים אזרחיים - דת, תרבות, פנים, משכורות למשתפי פעולה, והן לצרכים של קשר עם שיחיים מקומיים וראשי חמולות, שבסופו של יום, באותו הזמן, וגם כיום, נמצאים ברשימת מקבלי המשכורות של הצבא האמריקני, או של הממשל האמריקני.

בגדד

בגדד ושכנותיה דומות לשכם במובנים רבים, אם כי בגדד גדולה הרבה יותר משכם. **האיום בבגדד מתמקד במספר מרכיבים:** האחד, השיעים והסונים; השני, צבא בדר וצבא אל-מהדי; והשלישי, אל-קאעידה עיראק. לא אפרט נוספים בפרק זה,

אולם אומר כי קיימים אחרים המשולבים בסביבת אלה. המאבק בין ארגונים/מיליציות שיעיות למיליציות סוניות - מספר גדול של ארגונים/מיליציות סוניות - יוצר לחימה אינטנסיבית בכל מרכיבי הטרור והגרילה. ההשפעה הצבאית, התרבותית והדתית האיראנית קיימת בעיקר בצבא באדר וצבא אל-מהדי. לצד אלה קיימים הגורמים המקומיים, החמולתיים, גורמי הכוח בשכונות העיר, השיחיים המקומיים, שהשפעתם גדולה ביותר, ולמעשה בעיר הם המשפיעים ביותר (בעלי הבית). ארגוני הפשע המקומיים משולבים ומופעלים על-ידי השיחיים המקומיים. שילוב הפשע לתוך חיי הטרור והגרילה הוא מושלם. (לכן במקום בו אין משטרה חזקה, הטרור והפשע מתגברים ומזינים זה את זה, והאוכלוסייה אינה מצליחה לחיות בשגרת חיים נורמאלית כלשהי, עד כמה שניתן להגדיר נורמאליות בבגדד).

היעד האמריקני הוא לצמצם את האיום בכללותו, האיום השיעי ואל-קאעידה נחשבים לאיום העיקרי על היציבות במרחב האחריות. אל-קאעידה עיראק חודרים לתוך שכונה מבחוץ, מקימים תא קטן, ועם הזמן מסביר המח"ט האמריקני מתחילים לזהות תופעות כמו: הפסקת מכירת סיגריות, הפסקת מכירת אלכוהול, חנויות סוורות נשרפות, מוצאים גופות של אנשים עם אברי גוף מקוצצים - למשל ידיים, מעיד על הענשה דתית אסלאמית, מוצאים תופעות של סקילה באבנים, תושבי השכונה(עשרות אלפי אנשים) מפסיקים לתקשר עם סוכנויות שלטוניות מקומיות, הנשים מתחילות להסתובב עם רעלות במקום בו קודם לכן הסתובבו עם גייס - כל אלה מציגים מצב בו אל-קאעידה שולט בשטח. אל-קאעידה פועלים כנגד כולם, כלומר מטרתם יצירת סביבה אסלאמית והחזרת החוק הדתי האסלאמי הלכה למעשה. האלימות שאל-קאעידה עיראק מפגינה היא הקיצונית ביותר.

איום כזה מחייב מבחינת האמריקנים יציאה למבצע רחב היקף, שיכול להגיע למבצע בגודל 'חומת-מגן', או המבצעים בפלוגיה¹¹ 2004.

משימת החטיבה האחראית על צפון-מערב בגדד מעניינת בהשוואה למשימת חטמ"ר שומרון במרחב שכס:

משימתה ב-18 באוקטובר 2007 הוגדרה: לנהל קרב משולב, ולבצע מבצעי לחימה מכל קשת המבצעים, לאבטח ולהגן על האוכלוסייה על-ידי הכנעת הגרילה והטרור וארגוני הפשע במרחב האחריות של החטיבה, הפחתה של פעילות הכתות(תאי התקוממות כיתתיים/דתיים) המקומיות, תוך העלאת היכולת המבצעית של הצבא העיראקי ויכולת הממשל המקומי.

¹¹ ראה הפרק בספר זה: רס"ן אבי בלוט, הלחימה בעיר מזרח-תיכונית בראייה השוואתית.

מפקד החטיבה טוען שלא מדובר בלחימה נגד טרור וגרילה בלבד, אלא מדובר בעבודת ממשל עירונית שלמה. המח"ט מפקד אם כך על מרכיבי כוח רבים ושונים, מחטיבות שונות, בשילוב עם כוחות עיראקיים, עם מינהל אזרחי מורכב, עם יחידות מודיעין מסוגים שונים, משימת חטמ"ר קלאסית שבצה"ל מכירים היטב. הדמיון מצביע על הקשר ועל ההקשר, עם זאת יש להבחין בשוני. הכנעת אל-קאעידה היא מרכזי כובד, עם זאת לחימה כיתתית בין כתות שונות בשכונות מסוימות היא בעיתו של המח"ט, הלחימה והמאבקים בין השכונות השיעיות לשכונות הסוניות הם מעניינו, והעובדה ששירותי החירום, הרפואה, החשמל ואחרים פועלים באחוזי יכולת בודדים גם היא מעניינו. השימוש בתשלומים כספיים למשתפי פעולה ולארגונים מקומיים משתפי פעולה מוכיח את עצמו לדברי המח"ט, אולם מהלך זה יכול לבוא לידי ביטוי רק בשהות ארוכה בשטח ואחרי לימוד מעמיק של התנאים הקיימים בו. מצד אחד לחימה בטרור, במבצעים דומים למבצעי לחימה בטרור שצה"ל מבצע באיו"ש ובאזח"ע, תלוי באינטנסיביות הפעולה. מבצעים דומים למבצע 'הרמת כוסית' המופיע בספר זה, אולם ארוכים יותר בזמן. כניסה למרחב צפון מערב בגדד ומעבר מיעד 'אלמנה' אחד למשנהו בשכונות העיר, ברציפות לאורך שבועיים ויותר. היכולת המבצעית המקצועית בביצוע, בתחקור ובלמידה המבצעית בחטיבת שומרון, לאורך זמן יוצרת יתרון יחסי לחטיבה שחסר לחטיבה האמריקנית. ההמשכיות של החטמ"ר האמריקני נקטעת כל שנה בזמן החלפתו שהיא החלפה מלאה של עיקר שרשרת הפיקוד.

בהתמודדות מול האיום המתואר, ובהתאם להגדרת המשימה של המח"ט האמריקני, האתגר המבצעי הראשון בצפון מערב בגדד (גם בימים אלה - כל עוד האמריקנים בעיראק) הוא להכניע את הקיצוניים השיעים והסונים. מתוכם יוצאת עיקר פעילות הטרור האגרסיבי הקטלני ביותר. לשם כך מבצעת החטיבה רצף של מבצעים התקפיים, מבצעים הגנתיים ומבצעי ייצוב התשתית האזרחית. המבצעים המתוארים בספר זה בפרק התחקירים יכולים תשתית מצוינת ללימוד התחום הזה של מבצעים גם בבגדד. כלומר, הם גנריים בלחימה נגד טרור, והרעיונות המבצעיים שהם מגלמים יאפשרו להשיג הישגים גם בעיראק. לדוגמא: מבצעי לחימה - 'אלמנות' מסוגים שונים, מעצר וחקירה, פגיעה ממוקדת, סיכול ממוקד ופגיעה בשרשרת הפיקוד של הארגונים באזור האורבאני, מבצעי לוחמה פסיכולוגית - הפצת שמועות ומבצעים מעשיים התומכים את הפצת השמועות, שימוש בסיגינט, יומינט ומשתפי פעולה מקומיים בתוך מבצעי ל"פ ולו"ם, ופיתוח טכניקות פטרול וצלילה מתאימים לשטח הספציפי - כל אלה מוכיחים שהדמיון רב מהשוני, ואכן ניתן ללמוד משכם למקומות אחרים.

שיטת הפעולה בצפון-מערב בגדד התבססה על פעולה בתוך השטח, שמירה על חופש פעולה מבצעי בכל מקום בעיר, ופעולה מבצעית במגע ישיר כנגד הטרור - לחימה ממש - מבצעים התקפיים, כאשר במקביל מתנהל מאמץ מבצעי של שיתוף פעולה עם השיחיים המקומיים. ניצול הסדקים בין הארגונים לרכישת משתפי פעולה באמצעות תשלומים כספיים רצופים - הכללתם כימקבלי משכורות של הצבא האמריקני, ופעולה של הצבא העיראקי בצמוד לאמריקנים (ISF). פעילות המודיעין האמריקני לא משתפת את העיראקים, בכל הנוגע לשימוש במשאבי מודיעין ייחודיים - כגון, סיגינט ויומינט.

לצד זה, עריכת מבצעים מיוחדים בתוך המרחב - כשהאמריקנים חווים קושי בשילוב המבצעים האלה לתוך פעילות החטיבה. במקרים רבים יש ניגוד עניינים בין שיטת הפעולה של המח"ט לבין אופי הפעולה של המבצעים המיוחדים. הדבר נובע מההבדל במשימות. **הלקח החשוב** הוא שהמאמץ של המבצעים המיוחדים צריך לבוא מתוך הבנת סביבת הפעולה של החטיבה. אחרת, מבצעים שמסתבכים עלולים למחוק חודשים ארוכים של הצלחה בשיתוף המקומיים במאמץ הלחימה. הדבר נובע מהפעלת כוח קיצונית, במקרה הנדרש, ללא תיאום עם גורמי החטיבה, ובסופו של מבצע עלול להתרחש מצב בו משתפי פעולה או בני משפחותיהם נהרגים כתוצאה מאי היכרות עם הסביבה בה נלחם הכוח המיוחד. אין שאלה לגבי הצורך במבצעים מיוחדים, האתגר הוא שילובם הנכון. שיטות הפעלת האש דומות לשיטות של צה"ל במשולש המחרב בין: המודיעין - הסנסורים; לבין המשימה - היעד לתקיפה; הפו"ש והשו"ב.

חלוקת האזור למרחבי פעולה גדודיים היא המפתח, ועריכת מבצעים רצופים של סריקות אחר תשתית פח"ע, סיכולים ממוקדים, מעצרים וחקירות. למעשה, המח"ט העיראקי מזכיר מפקד חטמ"ר ישראלי. כלומר, האמריקנים למדו את המתרחש בצה"ל היטב והטמיעו זאת בבגדד. זה מהווה הוכחה לרעיון של שכם כמודל. ההיגיון הוא פשוט, עלינו לממש את הרעיון של שכם כמודל לפעילות באזח"ע, כולל לתכנון האופרטיבי שם.¹²

¹² הרחבה בנושא העיראקי נמצאת בעבודת מחקר בנושא במעבדה התפיסתית: אע"ץ אל"ם (מיל') גיורא סגל, מה ניתן ללמוד מהלחימה בעיראק, 2008.

שכם כמודל לחימה אפשרי בערים -

בעזה, בערים בלבנון ובערים בסוריה¹³

מרחבים אורבאניים הם השטח הקשה ביותר ללחימה. המרחב האורבאני מעשה ידי אדם, נבנה במשך שנים רבות, והוא מכיל צורות שונות של בנייה: מאורגנת ובלתי מאורגנת; זמנית וקבועה; מעל פני הקרקע ומתחת לפני הקרקע. עם התקדמות הזמן (מעשרות ועד אלפי שנים) השינויים העוברים על השטח האורבאני יוצרים בו רבדים של שכבות שטח והריסות, תשתית תת-קרקעית מסועפת, שבמידה רבה מתארת את ההתפתחות ההיסטורית של המרחב האורבאני. חקירה היסטורית ומדע הארכיאולוגיה, חושפים אלפי שנות היסטוריה של האזור האורבאני - מערכות מים תת-קרקעיות, מערכות של מנהרות מעבר תת-קרקעיות ועוד.

הסיבות להיותה של הלחימה בשטח הבנוי כה קשה, טמונות בהעצמת יתרונות המגן מחד מול מזעור היתרונות של התוקף מאידך. מאפייני הלחימה של שדה הקרב הטקטי, כגון: פיקוד בלתי אמצעי; שליטה בקרבות מגע; הבנת המצב המבצעי והתמצאות במרחב הלחימה; אי-הוודאות הרבה; והמרכיבים הפסיכולוגיים של הלחימה - מקבלים משנה תוקף בלחימה בשטח הבנוי בכלל ובשטח הבנוי העירוני בפרט.

לחימה עירונית בעימות מוגבל כנגד כוחות בלתי סדירים, מאפיינת כיום את העימות הנוכחי של ישראל בפלסטינים כמו גם את העימות של הצבא האמריקני והבריטי בעיראק ובאפגניסטן. צה"ל נדרש לעתים קרובות לבצע משימות מורכבות בשטחים אורבאניים. בחודשים מרס-אפריל 2002, במסגרת המערכה כנגד הטרור והגרילה 'חומת מגן' נערכו בישראל מבצעי לחימה רבים מסוגים שונים.

העובדה שצה"ל לחם בעבר בשטחים אורבאניים, נלחם בהם כיום ויילחם בהם בעתיד, מחייבת להבין כי הלמידה המבצעית מהלחימה באיו"ש, באזח"ע ובלבנון, הגם שהיא בעלת מאפיינים ייחודיים לאזורנו, אינה מנותקת מהקשרי הלחימה בעימותים מוגבלים בעולם, ובוודאי שאינה מנותקת מלחימת הרוסים בעבר והאמריקנים והבריטים כיום בעיראק ובאפגניסטן.

הדבר נכון גם בכיוון ההפוך - ניתן ורצוי ללמוד מהם. העובדה שמרכיבים רבים של הלחימה בעיראק אומצו על-ידי האמריקנים, הבריטים, הגרמנים והאוסטרלים, מתוך הניסיון של לחימת צה"ל בגרילה ובטרור, מוכיחה את האוניברסאליות של הניסיון והידע המבצעי הצה"לי, שנצבר בשנות הלחימה הרבות בטרור ובמיוחד מאז

¹³ ראה במאמר **הגיאוגרפיה המבצעית ומיומנות הלחימה הקסבאית בעיר העתיקה של שכם**, ובנספח של רס"ן מוטי ריץ' - ניתוח מבצעי של העיר העתיקה בדמשק.

שנת 2000. עובדה זו מוכיחה את הטענה כי חטמ"ר שומרון ושכס במיוחד יכולים להיות מודל ללמידה מבצעית של הלחימה במרחבים אורבאניים - בערים גדולות, בזירות המבצעים השונות של צה"ל.

מכאן הצורך, ראש לכול, להעביר את תוצרי הלמידה המבצעית הזו מאיו"ש לאזח"ע וללבנון, ולהטמיע את התוצרים והלקחים בתכנון המבצעי ובתכנון האופרטיבי של צה"ל בזירות המבצעים האופרטיביות, ובתהליכי בניין הכוח, בהקשר של יכולות מבצעיות נדרשות.

כאמור, הלימוד הדחוף והמידי, הוא משכס לעזה ורפיח.

הפעלת שיטות הפעולה שנלמדו בשומרון, בעיר עזה או בעיר רפיח, בזמן שהות מבצעית במרחב הלחימה, למשל, במסגרת מבצע להפסקת שיגור והשמדת תשתית טרור, תהיה גישה נכונה מבחינה מבצעית. הדבר נכון באותה מידה ללבנון. פעולה בעיר בשיטות אלה, באופן מידי ועוקב, לכיבוש המרחב, היא מאוד יעילה. ראה הדוגמה בבגדד. וזאת, תוך כך שאנו מוצאים מלמידתנו את משך הזמן שנדרש לאמריקנים להבין את זה.

הדבר נכון ללוחמה במרחב אורבאני, המשלב בין לוחמה קונבנציונאלית ללוחמה כנגד טרור וגרילה. המעבר להחזקת המרחב העירוני גוזר התארגנות מבצעית לביצוע משימות בשיטה זו. כלומר, המעבר מתמרון התקפי בסוריה להחזקת עיר גדולה בשיטות אלה, צריך להיות מידי. באותה המידה, שכס מהווה דגם ללימוד הנושא - למשל, לפעילות אפשרית של צה"ל בעיר לבנונית, כדוגמת נבטיה.

הבנת העיר, לימוד הקסבה, הבנת מיומנויות הלחימה הקסבאית, 'העקרונות והכללים ללחימה בשטח קסבאי צפוף'¹⁴ המתוארות היטב בספר זה תורמת רבות. אין עיר ואין כפר ללא קסבה, הקסבה משמשת כאבן-ראשה להבנת תהליכים רבים. תרומתה של חטיבת שומרון להבנה מבצעית תפיסתית זו - ערכה המבצעי לא יסולא בפז.

¹⁴ גדס"ר 35, מפקד הגדס"ר סא"ל ירון פינקלמן, לחימה קסבאית - טקטיקה ויכולות, (עמ' 259).
המעבדה התפיסתית וחטמ"ר שומרון, מאי 2008.

לסיכום:

- ניתן ללמוד רבות מהמענה המבצעי לאיום הטרור והגרילה שהתפתח באיו"ש בשנות הלחימה האחרונות ובמיוחד מאז מבצע 'חומת מגן' ושנות הלחימה בטרור 2002-2005, ובחטמ"ר שומרון במרחב האורבאני של שכם מאז 2005 ועד היום - מאי 2008.
- שכם מהווה מודל ללמידה מבצעית אודות הלחימה בעיר, וניתן להעביר את לקחי הלחימה במבצעים בעיר שכם כנגד טרור וגרילה למבצעים בזירות המבצעים של צה"ל, בדגש על אזח"ע - העיר עזה והעיר רפיח; לבנון - הערים הגדולות; סוריה - הערים הגדולות.
- הרעיון של השימוש בעיר כמודל ללמידה מבצעית הוא רעיון נכון של חטיבת שומרון ומהווה דגם של תהליך ללימוד האתגרים המבצעיים בלחימה כנגד אויב במרחבים אורבאניים, הן כנגד אויב קונבנציונאלי והן כנגד טרור וגרילה, ובמיוחד כנגד איום משותף.

התאמה מבצעית למרחב הפעולה המבצעי הקונקרטי נדרשת, ובצורה מקצועית (התאמה זו היא עניין למפקדים מקצועיים), אך התובנות והמסקנות המבצעיות הנובעות ממחקר מטה מבצעי רחב זה מגדירות: אין הבדל בין שכם לבין עזה או רפיח, ובמובנים רבים אין הבדל בין שכם, בגדד, נבטיה לבין עיר בסוריה. עלינו להתייחס לגופם של הדברים ולהעביר את הידע המבצעי באופן מסודר וראוי לתפיסות מבצעיות ולתו"ל. הידע חייב להגיע בדחיפות למפקדים ולקציני המטה, להכשרה ולאימונים, ולגורמים המבצעיים, הפועלים ברציפות להשגת משימותיהם בלחימה הבלתי פוסקת כנגד הגרילה וארגוני הטרור.

הקסבה של שכם

סקירה פיזית-היסטורית

רס"ן (מיל') זאב ח' ארליך (ז'אבו)

תקציר

העיר שכם של ימינו כוללת כמה חלקים: העיר עצמה, על חלקיה החדשים, שנבנו במהלך המאה ה-20; שלשה כפרים (בלאטה, עסכר ורפידה); וארבעה מחנות פליטים (בלאטה, עסכר-ישן ועסכר-חדש) ועין בית אלמאא'. את העיר ניתן לחלק לשכונות, בעלות אפיון מיוחד לכל אחת, אך לא ניתן להתעלם מן העיר העתיקה של שכם - הקסבה. שטח זה, קטן יחסית בגודלו, אך רווי מפלסי-חיים ובנוי בצפיפות רבה, נמצא בליבה של העיר. ליתר דיוק, העיר כולה בנויה סביב הקסבה, גם במובן הגיאוגרפי, וגם במובן ההיסטורי; מהקסבה יצאה וגדלה שכם לכל הכיוונים, עד שהגיעה לממדיה כיום. לכן יש חשיבות רבה לקסבה, ויש צורך ממשי להכיר ולהבין כיצד היא בנויה ומהם הכוחות הפועלים בה.

בסקירה שלפנינו ניתן להכיר את התהליכים שעברו על העיר לתקופותיה השונות, וכתוצאה מכך לדעת את מבנה הקסבה.

העיר שכם בנויה במיצר הצר מאוד שבין רכס גריזים בדרום לרכס עיבל בצפון, ויש לה צורה של 'מלבן' מוארך, ההופך עם הבנייה בשולים למבנה בעל צורת 'עצם'. לקראת שלהי ימי הבית השני עבר מרכז הכובד של העיר מן התל הקדום, תל בלאטה, בה שכנה שכם המקראית, אל מערב העמק. אט אט הוקם יישוב קטן במערב שבעמק, ושמו כצורתו: 'מעברתא' (מעבר). פרטים מעטים ידועים לנו על יישוב זה, אך עד מהרה, בשנת 72 לספ"ה, באותו המקום עצמו, תוך שינוי מוחלט של היישוב הקודם, הקים אספסיאנוס קיסר, באמצעות בנו טיטוס, עיר רומית חדשה. שמה - כהווייתה: 'עיר חדשה', ובלטינית: 'ניאה פוליס'. שם זה שובש ע"י הערבים לינבלוס', שמה הנוכחי של שכם. לעיר היו חומה ושערים, ורחוב עמודים ראשי, 'דקומאנוס מקסימוס', שחצה אותה ממזרח למערב. תוואי העיר מוכר לנו ממטבעות

העיר, מתיאורה במפות הפסיפס במידבא ובאוס א־רצאץ, ומן הממצא הארכיאולוגי. המפלס של שכם בתקופה זו נמצא כ־6-8 מ' מתחת למפלס העיר כיום. מבנה זה של העיר בתקופה הרומית והביזנטית ילווה את תולדותיה, עד ימינו אנו. לעיר הרומית הייתה מערכת תת־קרקעית של הספקת מים וניקוז, בהתאם לנביעת המעינות הרבים בעיר ולטופוגרפיה המקומית. מערכת זו נמצאת במפלס נמוך ממפלס העיר, בכ־14 מ', כלומר כ־20 מ' (!) מתחת למפלס הקסבה כיום.

חולפות שנים. העיר הרומית-ביזנטית נהרסה בחלקה בעת הכיבוש הערבי של הארץ. רעידות אדמה, שפך ובוץ הגולש במדרון התלול של הר גריזים ממלאים את השרידים, ואט אט עולה מפלס החיים בעיר. המפלס אמנם עולה, אך תוואי העיר, מבנה הרחובות וחלוקת השכונות, נותרים כשהיו. כאשר מגיעים הנה הצלבנים, ומשקמים את העיר, הם, אמנם, בונים הרבה מבנים חדשים המשמשים לצרכים שונים, ותפקוד שונה מתקיים בהם, אך המבנה הכללי של העיר הרומית - נשאר כשהיה. מימי הצלבנים ועד ימינו, קרוב לאלף שנה, חיה שכם באותו מפלס חיים.

תושבי העיר שבין החומות, החפצים להתפתח, אך אינם רוצים לפגוע באדמה החקלאית סביבה, נאלצים לבנות לגובה. וכך אנו מוצאים, בתוך העיר העתיקה של שכם, בקסבה של העיר, מבנים בני מספר קומות. חלק ממבנים אלה עומד בפני עצמו, חלק משמש למגורי חמולות גדולות וקבוצות משפחות, לחלק מהם חצרות פנימיות. חלק מן המבנים הגבוהים הללו, בנוי גם על חלל הרחוב, ומקרה אותו. לחלק מן המבנים נוספו מרפסות, סגורות ברובן, הבולטות מקו הבנייה של המבנה אל גובה חלל הרחוב. לחלק מן המבנים יש קשר וחיבור אל מבנים סמוכים, בקומות העליונות או במפלס הגגות.

הנה כי כן, באלפיים השנים האחרונות, מתפתח האזור העתיק של שכם, הקסבה, תוך שינוי מתמיד, אך תוך שמירה 'קנאית' על מבנה העיר הקדומה והתוואי של רחובותיה. כיום ניתן לדבר על רב־מפלסיות של העיר:

מן המערכת התת־קרקעית הקדומה של העיר הרומית (כ־20 מ' מתחת למפלס הנוכחי), עבור דרך העיר הרומית-ביזנטית (כ־6-8 מ' מתחת העיר של ימינו), מפלס נוסף הוא השלב הערבי הקדום, המעלה את מפלס העיר, לזה המוכר כיום. בקסבה של ימינו, הבנויה, כאמור, על רצף השלבים שקדמו לה, כל מבנה כולל את מפלס הרחוב, עליו מפלס הקומות התחתונות, עליהם מפלס הקומות העליונות, ומעל כולם - מפלס הגגות.

רב־מפלסיות זו של העיר, הרבה מעל גובה פני הקרקע ועמוק מאד מתחתיו, מהווים אתגר מעניין ומרתק ללימודה והכרתה של שכם.

הקמת עיר חדשה: 'פלאביה ניאפוליס'

קיץ 70 (ואולי כבר בקיץ 68) לספירה. חורבן בית המקדש השני בירושלים, ע"י הלגיון העשירי 'פרטנזיס', בפיקודו של אספסיאנוס, ולימים בנו טיטוס. חולפות שנתיים. שכם, כ-50 ק"מ בקו אווירי מצפון לירושלים. אספסיאנוס, באמצעות בנו טיטוס מקים עיר חדשה, כשניים-שלושה ק"מ ממערב לשכם הקדומה (תל שכם, תל בלאטה). עיר חדשה, ושמה אינו 'שכם', אלא 'עיר חדשה'. בלטינית-רומית: 'ניאה פוליס' ('ניאה'-חדשה, 'פוליס'-עיר. כך גם 'נאפולי' באיטליה וברחבי העולם בשיבושים מקומיים. השיבוש בפי הערבים יהפוך את 'ניאפוליס' ל'נבלוס'). אספסינוס וטיטוס, בנים למשפחה הפלאבית, מכנים את העיר החדשה 'פלאביה ניאפוליס של השומרון'. שם זה הוא שמה הלטיני של העיר עד ימינו.

'מעברתא', 'ממורתא' - לפני היות 'ניאפוליס'

בשנותיה הראשונות נקראה שכם שממערב לתל הקדום, עדיין בכינויים שמיים, כמו: 'מעברתא', בפי יוסף בן מתתיהו (מלחמת היהודים ד,חא, 449), ו'ממורתא' בפי פליניוס (היסטוריה נטוראליס 5-13). קרוב לוודאי כי השם היווני 'ממורתא', הוא שיבוש של השם הארמי 'מעברתא', שבפי בן מתתיהו, ומובנו הוא 'המעבר'. שכם, כידוע, בנויה במעבר הצר וההכרחי שבין גריזים ועיבל, ושמו של היישוב שקדם לשכם הרומית, היא ניאפוליס, נקרא ע"פ צורת המקום - המעבר בין ההרים, 'מעברתא'. ממצאי החפירות בשכם של היום מגלים, כי ייתכן שהיישוב 'מעברתא', שהוקם עוד בתקופה הפרסית, היה מוקף חומה. הקמתו של היישוב לא בתל העתיק, אלא בעמק שממערב לו, תואם את הידוע לנו אודות הקמתן של חברון, שילה וערים נוספות בתקופה הפרסית, לא על התלים הקדומים שלהם, אלא בשטחים הפתוחים מחוץ לחומות העתיקות.

שרידים מ'מעברתא', העיר שקדמה לשכם הרומית, כמו קווי בנייה, חרסים ושברי כלים בני התקופה, מטבעות שונים, כולל מטבעות מימי אנטיוכוס השלישי והרביעי (אנטיוכוס אפיפאנס של חנוכה), ואולי אפילו אמת-המים העוברת מתחת לרחובות הראשיים של הקסבה, התגלו ברחבי שכם, סמוך לקסבה: מצפון - במורדות העיבל, בתיאטרון, בהיפודרום ובאמפיתיאטרון שבו; במזרח הקסבה - ב'כורוס עשור'; במערבה - סמוך לבית הכנסת השומרוני 'חזן יעקוב', שהפך למסגד 'גי'אמע אלחצ'רה' ממזרח לראס אל-עין. יש להניח כי העיר 'מעברתא', הייתה בנויה ברובה בעמק עצמו. עם הפיכתה לעיר רומית לכל דבר, כולל שינוי שמה והפיכת אזוריה ל'אזרחים' (במובן הרומי של המלה, הכולל הענקת זכויות שאין למי שלא מוגדר 'אזרח'), הורחבה

מעברתא דרומה אל המדרונות התלולים של הר גריזים. בניינה של ניאפוליס, כלל אפוא את פילוס המדרונות, ע"י מילויין בשכבות אדמה ועפר - מילויים שנתגלו בדרומה של העיר.

אם נדייק, הרי שהעיר החדשה נבנתה ממערב לתל הקדום, על מקומה של העיר 'מעברתא', ומסביב לה. עוד לפני בנייתה, היו קיימים בשטח מבנים משלהי התקופה הפרסית, מהתקופה ההלניסטית ומראשית התקופה הרומית. מבנים אלה היו פזורים בעמק שממערב לשכם הקדומה, המקראית, מחוץ לשטח היישוב 'מעברתא', אולם ללא סדר ותכנון. הקמת ניאפוליס בידי אספסיאנוס וטיטוס נתנה לעיר את התכנון הראוי לעיר רומית. תכנון זה הוא העומד בבסיס העיר העתיקה, ה'קסבה' של שכם, המוכר לנו כיום.

שכם תרע"ז/1917 מבט ממזרח

המקור, זאב ח. ארליך (זיאבו), **השומרון במלחמת העולם הראשונה**, עמ' 22

בשמאל התמונה: הכפר בלאטה, לידו תל בלאטה, שכם המקראית וקבר יוסף.

במרכז: העיר שכם ממערב לתל הקדום, בעמק בין גריזים ועיבל.

בימין למעלה: כנף המטוס ממנו צולמה התמונה.

(צולם ע"י ד"ר נתן וילהלם וולף, רופא יהודי בצבא הגרמני-עות'מאני בשכם במלחמה הראשונה.

באדיבות בתו גבי מרגלית רוזליו, כברי).

מי היו תושביה של מעברתא-ממורתא שלפני היות ניאפוליס? יש להניח כי חלק מהם היו נכרים, עובדי אלילים, שרדי עמים, שבטים, משפחות שחיו בה ובסביבתה בעבר. חלקם היו, 'וטרונים', חיילים משוחררים, מן הצבא הרומי. שאלה גדולה היא מה היה מספרם של השומרונים בקרב האוכלוסייה, האם התיישבו בעיר בתחתית הר גריזים או שחיו רק במרומי ההר, האם הסתפקו במגורים בסבסטיה השכנה ורק 'עלו לרגלי לפסגת ההר, והאם היו בה יהודים, פליטי היישוב היהודי בחלקו המזרחי של השומרון, 'פלך עקרה'?? אם שמה של העיר יכול להעיד על תושביה, הרי שהשפה השלטת הייתה ארמית, ונלוותה אליה גם היוונית. היש בכך רמז על מוצא תושביה או על אמונתם?? לא בהכרח יש לנו תשובות לכל השאלות הללו, וחלקן נותרו כשאלה פתוחה.

ייתכן ושמה של העיר 'מעברתא' השתמר בסוגיה קצרה בתלמוד הירושלמי (תענית פ"ד ה"א), שיש בה, אולי, בכדי להעיד על מתח בין תושבים שונים של 'מעברתא'. משנת תענית (פ"ד מ"ו) מספרת על מספר אירועים שהתרחשו במהלך השנים, בתאריך קבוע, ביום שבעה עשר בתמוז. אחד מהם, בשנה לא ידועה, היה אירוע של שריפת התורה בידי 'אפוסטומוס' כלשהו: "... ושרף אפוסטומוס את התורה." ייתכן שהיה זה אירוע של שריפת ספר תורה, כמוהו אירעו, לדאבוננו, פעמים רבות במהלך ההיסטוריה. התלמוד הירושלמי שואל: "איכן שרפה?" והתשובה לכך נעוצה במחלוקת בין החכמים: "רבי אחא אמר: במעברתא דלוד, וחכמים אומרים: במעברתא דטורלוסה." התרגום המילולי המדויק הוא: 'המעבר של לוד' ו'המעבר של טורלוסה'. ברם, נראה לנו כי הכוונה היא לאחד משני השערים של היישוב - העיר 'מעברתא', היא שכם שלפני ימי טיטוס. רבי אחא סבור ששריפת התורה התרחשה בשער המערבי של העיר, השער המוביל ליישוב הסמוך 'לוד', ועל כן השער נקרא 'מעברתא דלוד'. שמו של הכפר 'לוד', זה הסמוך למעברתא-שכם, השתמר בכפר 'בית ליד', כ-10 ק"מ ממערב לשכם, על הדרך הראשית משכם לטול כרם, ומשם לנמל קיסריה. לעומתו סבורים 'חכמים', כי האירוע התרחש דווקא בשער המזרחי של העיר, השער המוליך מזרחה וצפונה, לכיוון טורלוסה, ולכן נקרא השער 'מעברתא דטורלוסה'. טורלוסה זו, נשתמר שמה בכפר 'טלוזה', על מורדותיו המזרחיים של הר עיבל, כחמישה ק"מ מצפון-מזרח לשכם - מעברתא, על הדרך הראשית משכם אל מעבר אדם, ומשם לגלעד.

מתווה הקסבה בשכם על פי מפת מידבא

כל אחד, המכיר כיום את העיר העתיקה של ירושלים, ומכיר את תיאורה של ירושלים במפת הפסיפס ממידבא, יודע כי ניתן 'לנווט' בירושלים של ימינו לפי ירושלים של מפת מידבא. משמעות הדברים היא כי עקרונות התכנון של ירושלים בתקופה הרומית והביזנטית, כפי שהם באים לידי ביטוי במפת מידבא, נשתמרו עד ימינו אנו. כלל זה יש להכיל גם על שכם. מבנה העיר שכם, והמדובר הוא רק בעיר העתיקה, קרי הקסבה, נשתמר מימי הקמתה תחת שלטון רומא, דרך ציורה במטבעות רומיים ובמפת מידבא, עד ימינו אלה. כבר כאן נדגיש, כי כמו שבירושלים, מפלס העיר העתיקה נמצא 4-6 מ' מתחת למפלס של ימנו, ולמרות 15 מאות השנים (!) שעברו ושינו את העיר, עדיין נשתמר התוואי העיקרי. דוגמא קטנה מירושלים תעזור לנו להבין את העניין גם בשכם:

הקארדו של ירושלים, נמשך משער שכם בצפון אל אזור שער ציון בדרום. בתקופה הביזנטית, וכך הוא מתואר במפת מידבא, היה זה רחוב רחב (קרוב לשמונה מ', שהם ט"ז אמות, המוגדרים בהלכה כ'רשות הרבים'), שמשני צדדיו מדרכות מקורות, ושורות עמודים. מעבר למדרכות אלה היו חנויות שונות. מלחמות, הרס, חורבן בידי אדם וגשמים, מפולות וסחף בידי שמים, הביאו להריסת הקארדו. שנים לאחר מכן הוא נבנה שוב, במפלס מעט גבוה מן המפלס המקורי. לא בהכרח היה זה אותו רחוב של רחוב, וגם האופי האדריכלי והשימושי שלו, שונו. גם רחוב זה נהרס, ושוב, נסלל רחוב חדש, במפלס גבוה יותר, עם שימושים אחרים. כיום - אך עדיין באותו התוואי שמלפני 1500 שנה ויותר - סלולים שני רחובות, רחוב חב"ד ורחוב היהודים, וצפונה יותר סלולים שלושת רחובות השווקים של מרכז העיר העתיקה. רחובות אלה צרים יותר, ללא עמודים וחלקם לא מקורים. לרחובות אלה שימוש שונה ותפקוד שונה מן הקארדו הקדום. אולם, לאורכן של כל התקופות שמימי הקארדו ואילך, רחובות אלה היו סלולים באותו תוואי קדום. כבירושלים - כך בשכם. למרות היותה של שכם הרומית, 'פלאביה ניאפוליס' נמוכה בכ-4-8 מ' ממפלס העיר של ימינו, ניתן להכיר את מבנה העיר הרומית-ביזנטית, ע"פ תוואי הרחובות וע"פ מבני-ציבור שונים. גם כיום, כבירושלים כך בשכם, ניתן 'לנווט' ברחבי העיר העתיקה, הקסבה, ע"פ המפה שמלפני 1,500 שנה, מפת הפסיפס ממידבא.

כאן יודגש, כי הגדרת רחובותיה של עיר רומית 'קארדו' ו'דקומאנוס', מתייחסת באופן חד-משמעי לכיוונם של הרחובות ולא לתיפקודם: הרחוב הראשי החוצה את העיר מצפון לדרום מכונה 'קארדו מקסימוס', ואילו הרחוב הראשי הצולב את ה'קארדו' מכונה 'דקומאנוס מקסימוס'. הרחובות המקבילים לאלו, נקראים 'קארדונס'

וידקומאניי. בגלל סיבה זו נקרא הרחוב הראשי של שכס הרומית והביזנטית, הרחוב ההולך ממזרח למערב, 'דקומאנוס מקסימוס', וזאת למרות הנטיה לקרא לרחוב הראשי דווקא 'קארדו'. זאת ועוד. למרות שרחוב זה, שכיוונו הוא מזרח-מערב, הוא הרחוב הראשי של העיר, המסומן באופן בולט במפת-מידבא, ואף במטבעות הוא הרחוב היחיד של העיר, אף על פי כן הוא נקרא 'דקומאנוס' ולא 'קארדו'.

שכס-ניאפוליס במפת הפסיפס ממידבא

העיר מתוארת במבט לכיוון מזרח, כמו המפה כולה
את העיר חוצה רחוב עמודים ראשי ממזרח למערב, ה'דקומאנוס'

שכם במפת הפסיפס ממידבא

המקור ארליך זאב ח, גרזים ועיבל בבקעת הירדן !?, עמ' 227

שם העיר כתוב מעליה - ניאפוליס. מימין לשכם כתוב 'טור גזיון' ו'טור גיבל', וכן ציון יוסף הצדיק. מעל שכם (ממזרח לה) מסומנת העיר 'יריחו' ומתחת ליריחו (ממערב לה) כתוב 'גרזיון' ו'גיבל'. הכפילות בציון הרי גרזים ועיבל קשור למחלוקת-חכמים בתלמוד, כיצד יש להבין את הפסוקים. מתקין המפה, הסתמך על ספר היואנומסטיקון של אוסביוס, ראש הכנסייה בקיסריה, שציין את המחלוקת הזו.

עוד ייאמר, כי כמו שבירושלים, מתווה העיר בתקופות הרומית והביזנטית הוא ריבוע, אך במפת מידבא הוא עגלגל-סגלגל-אליפטי, ולמרות זאת המתווה דומה-שווה, כך גם בשכס. מתווה העיר הרומית-ביזנטית, כך הקסבה של שכס כיום הן מלבניות, אך במפת מידבא הוא עגול, ואעפ"כ המתווה דומה-שווה.

ניתן לומר, כי המתווה של שכס הרומית, 'פלאביה ניאפוליס', שכלל עיר מלבנית מוקפת חומה, המשיך להתקיים, עם כל השינויים בזמן, באוכלוסין, בדתות ובתרבויות לאורך כ-2,000 שנה (!) עד לשלב 'היציאה מן החומות' של שכס. שלב זה החל רק במחצית השנייה של המאה ה-19, לאחר התערבות המעצמות המערביות-נוצריות בנעשה ב'ארץ הקודש', אחרי שנת 1840 (וגם בנקודה זו קיימת השקה בין שכס לירושלים). בואם של הבריטים לאזור, במפנה השנים 1917-1918, רק האיץ את התהליך.

בשונה מרוב הערים הרומיות, בהן הרחוב הראשי, לב העיר, ה'קארדו', בנוי בציר צפון-דרום, הרי בשכם הרומית הרחוב הראשי איננו ה'קארדו' אלא דווקא ה'דקומאנוס', הבנוי בציר מזרח-מערב. הסיבה לכך נעוצה במבנה הטופוגרפי המיוחד של עמק שכם. עמק זה, המשתרע משני צדדיו של נחל שכם, מתחיל בקו פרשת המים הארצי, בין מורדות הר גריזים והר עיבל, סמוך וממזרח לשכם הקדומה, כלומר, כ-2-3 ק"מ ממזרח לשכם-ניאפוליס. הציר של עמק זה הוא ממזרח למערב. מורדות ההרים, גריזים בדרום ועיבל בצפון, מגיעים עד קרוב לאפיק הנחל, ומותירים במזרח העמק שטח פתוח בן עשרות מטרים בלבד. גם מעט מערבה ל'צוואר הבקבוק' של העמק, יורדים המורדות בשיפועים חדים אל העמק, דבר המותיר שטח מישורי מועט ביותר, שצירו מזרח-מערב.

[illegible]

מתאר העיר שכם בתקופה הרומית, ע"פ הממצא הארכיאולוגי.
(על-פי: י. מגן, **פלאביה ניאפוליס**, עמ' 50).

אמרת 'עיר רומית' אמרת 'עיר שבה חומה ורחובות, רובעי מגורים ומוסדות ציבור, ידועים ומפורטים'. לעיר חומה ושערים. בתוכה - מערך רחובות מאורגן, מרובע ומדויק. מוסדות ציבור כגון: בית עירייה ובית מרחץ, תיאטרון, אמפיטיאטרון, נימפיאון (מזרקה), קתדרלה, שווקים ומקדשים (ולעיתים גם היפודרום, הוא מגרש

למירוצי-סוסים) ועוד. הגדרתם של כל אלו בעיר רומית, משמעותם - הימצאותם גם בשכם של תקופה זו. לא כולם נמצאו בחפירות.

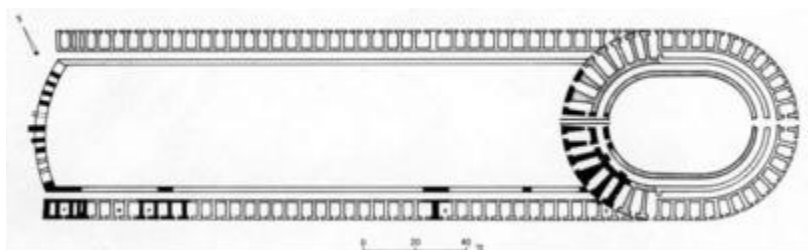
שכם, מתאר העיר על מפת העיר בימינו

מתאר העיר שכם בתקופה הרומית, ע"ג מפת העיר בימינו. (על-פי: י. מגן, **פלאביה ניאפוליס**, עמ' 51).

החומה הצפונית והדרך הראשית מחוץ לעיר. מן התקופה האמורה התגלו שרידים של קטעי החומה שהקיפה את העיר, ככל הנראה, כבר מראשיתה, מימי הקמתה. אלה התגלו במקביל לרחוב פייסל של ימינו. רחוב זה בנוי, פחות או יותר, בתוואי הדרך הראשית שחצתה את עמק שכם ממזרח למערב, אם כי מטרים ספורים מעליה. דרך זו חיברה, למעשה, את הדרך הבאה מדרום, מירושלים ומבאר שבע, אל הדרך הממשיכה צפונה לכיוון ג'נין ועמק יזרעאל. מצפון לחומה, השתרע בית הקברות של שכם הרומית (ובמקומות שונים התגלו מערות ומערכות קבורה ואף מצבות קבורה). **ההיפודרום, האמפיתאטרון והמאוזוליאום המערבי.** במערב החומה, כיום, סמוך לטחנת-הקמח, התגלה היפודרום גדול (מגרש למרוצי סוסים) שחלקו המזרחי הוסב לשמש כאמפיתאטרון (תיאטרון כפול, עגול).

שני מתקנים אלה היו מחוץ לחומת העיר, מדרום לדרך הראשית. מצפון לדרך, במדרון הר עיבל, נחשף מאוזוליאום גדול. זוהי מערכת קבורה מפוארת הכוללת חצר חצובה-בנויה ומרוצפת, פתחים בנויים למערות חצובות. הפתחים כוללים משקופים מעוטרים, והם בעלי דלתות אבן הסובבות על צירי-האבן שלהן עד היום. בתוך המערות נמצאו ארונות קבורה רבים.

החומה הדרומית. גם חלק מן החומה הדרומית התגלה בחפירות, והוא מצוי בין מעיין ראס אל-עין, שהיה, כנראה מחוץ לחומה, בדרום-מערב העיר, לבין התיאטרון שהתגלה במרכז קו החומה הדרומי. ההשערה היא כי החומה המשיכה מזרחה עד לאזור המיצר שבעמק, בו היה בנוי בניין הממשל הבריטי (ואחריו הממשל הצבאי הישראלי). בתוך שטחה של העיר הרומית התגלו מבנים וממצאים שונים, והם פזורים ברחבי הקסבה של היום. נפרט אותם ע"פ תיאורה של העיר במטבעות הקדומים ובמפת מידבא (להלן).

שכם, ההיפודרום

המקור י. מגן, שכם, **אנציקלופדיה לחפירות**, עמ' 1533
תכנית ההיפודרום, שחלקו המזרחי הוסב לאמפיתיאטרון. ממוקם מדרום לרח' פייסל, בחלקו המערבי, סמוך לטחנת הקמח.

שכם, המאוזוליאום המערבי

על-פי י. מגן, שכם, **אנציקלופדיה לחפירות**, עמ' 1535
מערכת קבורה מפוארת בתחתית הר עיבל מצפון לרחוב פייסל.

גם בפרק זמן זה, ימי רומא וביזנטיון, נשאל את עצמנו מי היו תושבי העיר, מי התגורר בה, במה עסקו ובמה האמינו? ברור כי בין תושביה היו עובדי אלילים רומיים, חיילים משוחררים ואף חיילים בתפקיד. אלה, בהתאם לרוח התקופה והשלטון, המירו דתם לדת החדשה שנצנצה באזור, והפכו מעובדי אלילים לנוצרים. הסיפור על ישו, היהודי, יש לציין, הפוגש באשה השומרונית ממזרח לעיר, ליד הבאר שבכפר סיכר/סוכר, כיום הכפר עסכר, סיפור, שאם יש בו אמיתות, ואין סיבה שלא לתת אמון בגרעינו ההיסטורי, הרי שזמנו הוא שלהי ימי הבית השני. אולם, זיהוי המקום, והקמת כנסייה ביזנטית, כמו גם הקמתן של כנסיות נוספות בעיר ובאזור, יש בהם כדי להעיד על יישוב נוצרי גדול, אם לא העיקרי, שבין תושביה של שכם. בשלב זה אנו עדים למרידות חוזרות ונשנות של השומרונים בשלטון הביזנטי, דבר המעיד על כוחם הרב, או, למצער, על ביטחונם בכוחם, מול צבאות השלטון הנוצרי-ביזנטי.

אם בראשית התקופה הביזנטית אפשר שהייתה בשכם אוכלוסייה שומרונית גדולה, הרי שבסופה של התקופה, לאחר דיכוי אלים של שלוש מרידות, והמרות דת גדולות, נותרו מהם מעט מהרבה. ואולם, הייתה זו תקופה של פריחה לספרות השומרונית, לעושר הפיזיים של בבא רבה, מרקה והסובבים אותם, לבניית בתי-כנסת שומרוניים בעיר עצמה ובמרחב הכפרי סביבה. על יהודים בשכם בתקופה הנדונה אנו שומעים רק מעט ובדרך עקיפה. על 'רימוני בדאן', מהיישוב בדרך שמצפון-מזרח לעיר, 'אגוזי פרך', ככל הנראה מהאתר עליו יושב הכפר בית פוריק ממזרח לעיר, ו'חצירי גבע' מג'בע שמצפון-מערב, מעבר לרכס עיבל, אנו שומעים במשנה, שזמנה, קרוב לודאי, מימי הבית, עת היה ישוב יהודי בסביבות שכם, שהיה המשכו הרצוף של היישוב היהודי בסביבות ירושלים, ובמחוזות עפרה, לוד רמתיים, גופנא ואף מחוז עקרבה. גם על הבאת העומר/שתי הלחם למקדש מבקעת עין סוכר, הלוא היא הבקעה שממזרח לעיר, סביבות הכפר עסכר, אנו שומעים במשנה, האם יש באלו להעיד כי גם אחרי חורבן הבית, ובעיקר לאחר ימי מרד בן כוזיבה (הלא הוא 'בר כוכבא'), שרדו יהודים באזור זה? גם העדויות על 'השתקעות', כלומר התבוללות או אובדן, של 'שלוש עשרה עיירות בחבל נברכתא', או 'בימטלית של כותים', מרמזות על אי הימצאותו של יישוב יהודי בשכם ולא בסביבתה. גם 'כתובת רחוב', כתובת הלכתית מבית הכנסת הקדום

בעיר רחוב שבעמק בית שאן, המתארת בסופה את העיירות המותרות בצד הדרך בתחום סבסטי, יש בה כדי לציין כי כמעט אין יהודים באזור זה, וקרוב לוודאי שגם לא בעיר עצמה. אולם מן הצד השני, דווקא המדרשים, המתארים ויכוחים בין אמוראים יהודים לבין שומרונים, בסביבות הר גריזים, וויכוחים מקבילים במסורת השומרנית, מעידים על מעבר של יהודים בשכם, אם לא על מגורים בה, בתקופה הנדונה.

תיאור שכם-ניאפוליס במטבעות הרומיות

את העיר שכם-ניאפוליס ניתן לתאר על-פי תיאורה במטבעות העיר. המטבעות נטבעו מיד עם הקמתה, והתאריך הנקוב בהם הוא למניין העיר המתחיל בשנת 72 לספה"נ. הסדרות כוללות דגמים שונים, בעיקר דגמי צמחים וזרים, שאמנם היו מקובלים במטבעות היהודים לפני חורבן הבית, אך הם עיטורים כלליים, וגם מרכבות ודמויות אלים. הדמויות החשובות הן של הקיסרים בימיהם נטבעו המטבעות. הראשון שבהם הוא הקיסר דומיטיאנוס, בנו של אספסיאנוס ואחיו של טיטוס. כשבעים שנה של הפסקה בטיבעת מטבעות-שכם, עד לימיו של אנטונינוס פיוס (138-161 לספה"נ), שבזמנו נטבעו המטבעות הגדולים ביותר. רצף של קרוב למאה השנים שלאחר מכן הוסיף למטבעות שכם פריטים נוספים, דגמים וערכים.

כמובן, שלא בכל המטבעות בא תיאורה של העיר, אולם בחלקן מתוארת העיר לפרטיה. בחלק מן המטבעות, תיאור העיר מכסה את כל אסימון-המטבע ('אסימון') הוא לוחית המתכת העגולה, לפני שהוטבעה עליה הרושמה. ב'רושמה' מצוינים פרטים שונים, כגון: ערך המטבע, שם הקיסר ו/או שם העיר, תיאורים מילוליים שונים, תיאור גרפי של העיר המדוברת ועוד). בחלק אחר של המטבעות, מתוארת, אמנם, העיר, אך היא נישאת על-גבי נשר פורס כנפיים. תוספת זו מקטינה את השטח שנותר לתיאור העיר, אך אין בו כדי לפגום בהצגתה באופן כללי. ברוב מוחלט של המטבעות מתוארת שכם מכיוון צפון, כאילו ישב המתאר במורדותיו של הר עיבל שמצפון לשכם, ותיאר את אשר ראה. התיאור הוא מאוד סכמאטי, אך ניתן לעמוד על פרטים שונים בעיר:

רחוב עמודים, המשתרע לכל רוחב המטבע, **משער אל שער**. רחוב העמודים הוא הידקומאנוס' של שכם, והשערים - שערי החומה. הימני שבהם הוא השער המערבי, בערבית של ימינו 'באב אל-עירבי', המהווה עד היום כינוי לאזור במערב הקסבה,

בשכונת יסמינה, ממזרח לצומת רחוב נאצר ורח' אל-פאטמיה. השער השמאלי שבמטבעות הוא השער המזרחי של ניאפוליס, מעט ממערב לאתר שהיה בו 'בניין הממשלי' וממזרח לימסגד הגדול 'גי'אמע אלכביר'. גם אזור זה נקרא עד היום 'באב אלשארק', כלומר: 'השער המזרחי', אע"פ שאין באזור כל שער.

מטבע העיר שכם (250 לספ"ה"נ לערך)

תיאור העיר ע"ג חצי המטבע: רחוב העמודים ושני שערי העיר. מעבר להם, מדרום, הר גריזים ושתי פסגותיו. גרם מדרגות עולה מהעיר אל המקדש בתל א-ראס.

תרשים סכימטי של מטבע העיר שכם

תרשים מטבע העיר שכם

תיאור העיר מכיוון צפון. רחוב עמודים ושני השערים בצדדיו.

ברקע - הר גריזים. אל המקדש האלילי בתל א-ראס עולה גרם מדרגות. אל המזבח השומרוני בפסגת ההר עולה שביל בערוץ הנחל.

תיאור החלקים האחרים של העיר חורג מתחום הקסבה, ונפרט אותם בקצרה: מהשער המזרחי יוצא שביל ברור, המטפס אל האוכף שבהר גריזים. להר יש במטבעות שתי פסגות, כפי שיש לו במציאות. הפסגה הגבוהה, 881 מ' מעל פני הים, ועליה שרידי העיר השומרנית ואתריה הקדושים. במטבעות מתואר מזבח בלבד, והכוונה היא למקום הפולחן השומרוני. הפסגה הנמוכה, היא הצפונית יותר, הנמוכה מפסגת ההר, והיא המוכרת בשם 'תל א־ראס'. בפסגה זו הוקם בתקופה הרומית מקדש אלילי, אליו הוביל גרם מדרגות ענק, מאזור 'באב אלשארק'. רוחב גרם המדרגות היה כ־10 מטר; והוא כלל כ־1,500 מדרגות (כדבריהם של אפיפניוס הקדוש ופרוקופיוס מעזה, ולא 300 מדרגות בלבד כדברי הנוסע האלמוני מבורדו). שרידיו התגלו בחורף 1934, ע"י הכהן השומרוני יעקב בן עזי (לימים כהן גדול) שדיווח עליהם לפרופ' בנימין מזר (אז מייזלר), ותועדו על ידי א' רייפנברג ועל ידינו, שנים לאחר מכן. המקדש והמדרגות מתוארים במטבעות. בשטח ניתן לאתר את שרידי המקדש בפסגת 'תל א־ראס', ואת שרידי המדרגות במדרון העולה אל הפסגה מאחורי ה'מקאס' (מסגד) הידוע בשמו 'ריג'אל אל עמודי' (רגלי העמודים), במזרח העיר העתיקה, ממערב לאתר בו היה 'בניין הממשל הצבאי' של שכם. המדרון הצפוני של הר גריזים, מתואר במטבעות כמדרון מיוער - כאז כן עתה - ומבנים בודדים פזורים עליו. שרידיהם נתגלו בחפירות שערך י' מגן בסמיכות למקדש ולגרם המדרגות.

תיאור שכם-ניאפוליס

במפות הפסיפס ממידבא ומאום א־רצאץ

שלא כתיאורה של שכם במטבעות, המתואר מצפון, מהר עיבל, הרי שתיאורה במפת מידבא תואם את המפה בכללה, והעיר מתוארת בה מכיוון מערב למזרח. דומה שהמתאר ריחף באוויר מעל הים התיכון, וממרומי מעופו תיאר את (הארץ כולה, ואת) שכם.

חומת העיר, השער המזרחי והכנסייה הגדולה. ניתן להבחין בברור בחומתה של העיר, המהווה כיום את קצה הקסבה, המפרידה בינה לבין השטחים הבנויים בשיטות מודרניות. השער המזרחי של העיר, באב אלשארק, מסומן במפה באופן בולט, ויש, כנראה, לאתרו במקום כלשהו ממזרח למסגד הגדול, 'ג'אמע אלכביר', בינו לבין מבנה הממשל במזרח העמק, ככל הנראה במעבר בין הבנייה העתיקה לזו החדשה. גם המסגד עצמו מסומן במפה, אך בשל היות המפה קדומה לאסלם (...), אין מצוין בה מסגד, אלא - כנסייה. החוקר הצרפתי אֶבֶל שיער, ואבי-יונה הסכים לדעתו, שכנסייה זו היא הכנסייה האפיסקופלית שבנה הקיסר הביזנטי זנון. הכנסייה

הותקפה במרידות השומרונים בשנת 484 לספה"נ, ושוקמה בידי יוסטיניאנוס. עם חשיפתו של מכלול הכנסייה בפסגת הר גריזים, וייחוס הבניה לימי זנון מחד ולימי יוסטיניאנוס מאידך, ברור הוא כי הרס הכנסייה במרד השומרונים מתייחס לכנסייה שבראש ההר, ולא לזו שבמזרח העיר. כנסייה זו, שאיננו יודעים עדיין את שמה, שימשה את תושביה הנוצרים של שכם הביזנטית. הכנסייה נהרסה עם הכיבוש הערבי, אך נבנתה מחדש בתקופה הצלבנית (להלן). עם גירושם של הצלבנים משכם, חזר מבנה הכנסייה והפך למסגד, המשמש כיום את המוסלמים בשכם, מסגד ג'אמע אלכביר.

מידבא, ממזרח לים המלח

המקור, זאב ח. ארליך, ז'אבו, תשנ"ה/1995

העיר שכם, והדקומאנוס שבה, על הזווית שבו, במפת הפסיפס באתרה ברצפת כנסית סט. ג'ורג'

אום א-רצאץ, ממזרח לים המלח

המקור, זאב ח. ארליך, זיאבו, תשנ"ה/1995

תיאור העיר שכם ברצפת הפסיפס בכנסית סט. סטפנוס: ניתן לראות את רחוב העמודים, הדקומאנוס של העיר, והזווית שבו.

הדקומאנוס והזווית שבו. מן השער המזרחי נמשכת במפה דרך ראשית, רחוב עירוני ראשי, משני צדדיו טורי עמודים וגגות רעפים אדומים. הרחוב נמשך מן השער המזרחי, המסומן במפה, לכיוון מערב, ככל הנראה אל שער נוסף, מערבי, 'באב א-עירבי' בלשון ימינו, שער שלא שרד במפה. רחוב עמודים זה, ממזרח למערב, הוא לב-לבה של העיר - ה'דקומאנוס מקסימוס'. כבר ציינו כי בשונה מערים רומיות רבות, בהן הרחוב הראשי סלול מדרום לצפון, הרי שהטופוגרפיה של שכם חייבה את מקימיה לבנות את העיר כמלבן שאורכו ממזרח למערב, וכך גם רחובה הראשי, ה'דקומאנוס'. למתבונן במפה בעיון רב, נראה כי רחוב ראשי זה איננו סלול בקו ישר ואחיד ממזרח העיר למערבה. נראה כי בנקודה מסוימת, במרכז העיר, סמוך לרחוב המוליך דרומה, חל שינוי בתוואי הרחוב, והוא מבצע פנייה קלה, סטייה קטנה ממסלולו הישר, הצפוי. בדיקה של האזימוטים השונים בשני קטעי הרחוב, והקבלתם למבני הציבור שלידם, כמו לציר של ג'אמע אלכביר (וג'אמע אלחנבלי, בחלקו המערבי, הקיים בשטח, אך לא שרד במפה), גילה כי סטייה קטנה זו, פניה קלה זו בתוואי הקדום נשתמרה עד ימינו: גם כיום סוטה הציר המרכזי העליון של הקסבה, באותה זווית ולאותו אזימוט, כמצוין במפה הקדומה!

קטע ארוך יחסית של הרחוב הראשי, ה'דקומאנוס מקסימוס', נתגלה בחפירות במרכז הקסבה. מתחת לבית-הספר ע"ש ט'אפר אלמצרי, בלב הקסבה, כ-40 מ' מצפון לתיאטרון. כמתואר במפת מידבא, יוצא מן התיאטרון רחוב נאה לכיוון צפון ומתחבר אל הדקומאנוס. קטע מרחוב זה התגלה בחפירה. הרחוב הראשי של שכם, הדקומאנוס, שהתגלה כאן, נמשך, כצפוי, ממזרח למערב, והוא נחשף לאורך של כ-25 מ'. ריצופו יפה, וניכר כי הושקע מאמץ לתקן את הליקויים שחלו בו משך שנות שימוש הרבות. כמו כל רחוב רומי ראשי, גם כאן שרדו בסיסי העמודים שעמדו בצדדיו. חלקם היה בשימוש משני במהלך הדורות. בחלקו הדרומי נראית תוספת של בנייה מן התקופה הממלוכית, בה הוצר הרחוב מ-11 מ' ל-4 מ' בלבד. שימוש ממלוכי זה ברחוב הרומי, אומר כי השימוש ברחוב היה במשך למעלה מ-1,000 שנה... גם אם הוצר הרחוב, וגם אם חלק מעמודיו נהרס ואבניו נלקחו לשימוש משני, הרי שתוואי הדרך נשמר, וכך הוא נשמר גם בדורות שלאחר מכן, למעשה, עד ימינו-אנו.

על חלק מן העמודים של הרחוב עבר תהליך מעניין. לא כולם כוסו בעפר או נפלו במהלך הדורות. כמה מהם שימשו מאוחר יותר בשימוש משני בעיר המאוחרת, והגבוהה במפלסה מהעיר המקורית. ברחוב נאצר, מדרום לג'אמע אלכביר מונח עמוד אחד ולידו בולטים מן הדרך שני עמודים נוספים. עמודים אחרים, כולם מן התקופה הרומית-ביזנטית, פזורים בצידי הרחובות של הקסבה, מטרים רבים מעל

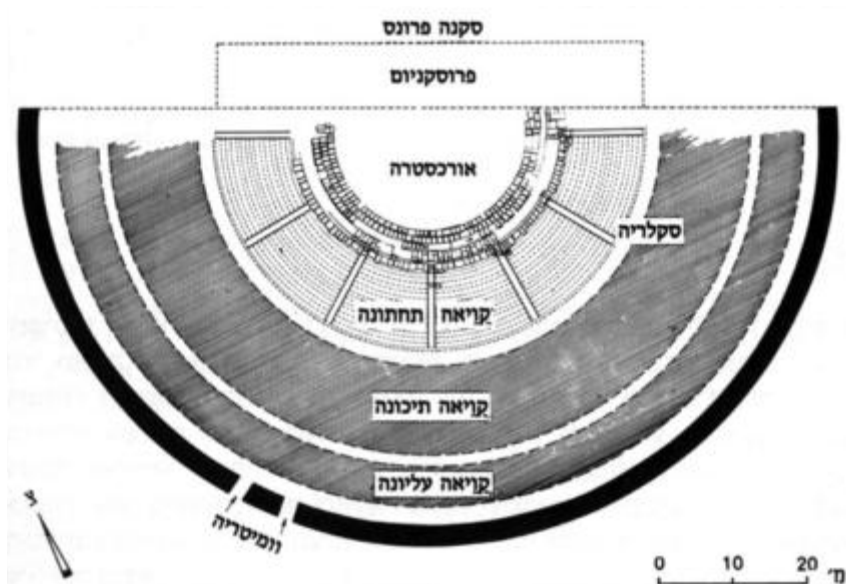
המפלס המקורי בו היו. אל קבר יוסף, כשלושה ק"מ ממזרח לקסבה, הועברו בתקופה הצלבנית שני עמודים, והוצבו משני צידי המצבה של יוסף, כשהם 'מציינים' את קברי אפרים ומנשה בני יוסף.

השער להר גריזים, ה'פרופיליאה'. מדרום-מזרח למסגד מסומן במפה שער. כפי הנראה הייתה זו מערכת מפוארת של שערים, ממנה יצאה הדרך, המסומנת במטבעות, אל פסגותיו השונות של הר גריזים, ובקרבנו החל גרם המדרגות הענק את טיפוסו אל פסגת תל א-ראס. בשלב מאוחר יותר, כנראה בתקופה הביזנטית, הוחלפה הפרופיליאה בשער רגיל למדי. הסיבה לכך נעוצה בעובדה כי רומי האלילית הפכה להיות נוצרית. המקדש האלילי בראש תל א-ראס פסק לתפקד, גרם המדרגות העולה אליו הפך מיותר, ואת מקום הפולחן על ההר תפסה הכנסייה שהוקמה בפסגה הגבוהה של הר גריזים, כנסיית 'מריה תיאוטוקוס', מריה 'יולדת האל'. כמובן שהדרך העולה אל ההר והכנסייה הפכה להיות חשובה יותר.

התיאטרון. ממערב למסגד, בקצה רחוב היוצא ממרכז העיר דרומה, אחד מרחובות ה'קרדונס' או אפילו ה'קארדו מקסימוס', ובצמוד לחומה הדרומית, מסומן מבנה עגול, גדול. חשיפתו, באקראי, תוך חפירת תעלה להנחת צינור מים, של קיר אבנים גדול, בעל מתווה סגלגל, הביאה לחפירה גדולה שחשפה את התיאטרון של שכם. בדרך מקרה שרדה באותו השטח חצר גדולה ולא בנויה, בלב השטח הבנוי בצפיפות של הקסבה. בוני התיאטרון ניצלו את המדרון התלול לצורת הקמת התיאטרון, ללא השקעה כמעט בהקמת בסיס מלאכותי למושבי-הצופים. המדרון הטבעי עשה זאת בשבילם. גם מיקומה של המחצבה מעל לתיאטרון, הקל על העברת האבני ממקום חציבתם לנקודת היעד שלהם.

זאת ועוד, הקמתו של התיאטרון במדרון הפונה צפונה הביאה, בדרך הטבע, להגנה מרבית מפני השמש הקופחת. התיאטרון היה מן הגדולים המוכרים לנו והיו בו למעלה מ-6000 מקומות ישיבה. מאבני-המושבים לא שרדה אבן, היות שאבנים אלו, המסותתות היטב נלקחו כבר בימי קדם, ובוודאי במהלך הדורות לשימוש משני במבנים סמוכים. נותרה רק החציבה בסלע עליה הונחו האבנים. אולם משורת האבנים הראשונה שרדו המושבים ועליהם חקוקים שמות שבטים ומשפחות מתושבי העיר באותה התקופה. מקומות אלה היו מקומות שמורים, למנויים ולנכבדים. גם מספור המושבים שרד והוא כולל את האותיות היווניות מ'-1 עד 21 (מ'אלפא' עד ליכפא-אלפא'). פריטים אדריכליים ששרדו מתארים את התיאטרון כמפואר ביותר, וכולל עמודים וכרכובים מעוטרים, פסלים שונים מסוגי אבן שונים. בתקופה הביזנטית, עת

הפכה הנצרות לדת השלטת, שונה מבנה התיאטרון והותאם לרוח התקופה. ההצגות הפאגאניות פסקו, וחלקו הותקן לפעילויות שונות של שעשועי-מים (מיומאסי). כיום - נמצאים שרידי התיאטרון באתרם, בין רחוב רשיקה וכביש עוקף קסבה תחתון, ליד צומת 'מדרגות סולם יעקב', מדרום ומעל לשכונת 'עקבה'.

שכם, תכנית התיאטרון

על-פי: י. מגן, שכם, אנציקלופדיה לחפירות, עמ' 1532

הנימפיאון. במרכז העיר. ע"פ תיאורה במפת הפסיפס, קיים מבנה בעל כיפה, כפי הנראה היה זה הנימפיאון, המזרקה של העיר, ששימשה כמקור צינור וכמקור מים לתושבי העיר. האתר טרם התגלה בחפירות, אך מקומו הוא, ככל הנראה, באזור שבין המסגד הגדול שבמרכז הקסבה, 'ג'אמע אלנאצר', ובין מעיין עין קריון. הצרפתי אֶבֶל חשב שהנימפיאון הוא המבנה המעוגל המתואר בדروמה של העיר, המזוהה כיום בוודאות כתיאטרון. קלרמון-גאנו סבר שאת הנימפיאון יש לאתר בעין קריון. ע"פ מקומו במרכז המפה, יש לאתרו במרכז העיר. נראה לנו כי למתקן המפה היה חשוב למקם את הכנסייה הגדולה במקומה, ולכן צייר את הנימפיאון מעט מצפון לרחוב הראשי, לידקומאנוס, למרות שהנימפיאון נמצא מעט מדרום לרחוב.

בית-הכנסת השומרוני 'חזן יעקוב'. ממערב לרחוב התיאטרון מצוי מבנה נוסף, צדדי. ייתכן והוא מציין את בית-הכנסת השומרוני העתיק 'חזן יעקוב', שנלקח מאת

השומרונים, והפך למסגד 'ג'אמע אלחצ'רה', 'המסגד הירוק', כיום - במערב שכונת יסמינה, קרוב לציר עוקף קסבה דרום, ע"י מעיין ראס אל-עין.

שכם, ג'אמע אל-חצ'רה

צילום: זאב ח. ארליך, זיאבו, תשמ"ח/1988

צריח (מינרט) מסגד אלחצ'רה. המסגד היה בעבר בית הכנסת שומרוני 'חזן יעקוב'. בצריח קבועה במהופך אבן מזוזה שומרונית, בה חקוקים עשרת הדברות.

שכם, ג'אמע אלחצ'רה

צילום: זאב ח. ארליך, זיאבו, תשל"ח/1978

המזוזה השומרונית לפני השחתתה. אבן המזוזה השומרונית, בה חקוקים עשרת הדברות, קבועה במהופך בצריח המסגד.

שכם, ג'אמע אלחצ'רה

צילום: זאב ח. ארליך, זיאבו, תשמ"ז/1987

המזוזה השומרונית לאחר השחתתה. אבן המזוזה השומרונית, בה חקוקים עשרת הדברות, קבועה במהופך בצריח המסגד. האבן הושחתה ורוב הכיתוב בה נעלם.

שכם, ג'אמע אלחצ'רה
צילום: מח"ט שומרון, 2008

הקארדו, ואולי שער בקצהו. לדקומאנוס, הרחוב הראשי של העיר, קיים רחוב צולב, לרוחבה של העיר, רחוב שצירו נמשך מצפון לדרום. בתיאורה של שכם במפת מידבא קיים רחוב צולב כזה בסמוך לשער המזרחי. יש להניח שהוא אחד עם הרחובות הקטנים, הסמטאות, הנמשכות ממרכז הקסבה לכיוון צפון. ואולי הוא התוואי של רחוב אלאנביאא ('הנביאים') או הרחוב ממערב לו ('הבלוקים'). מן ההיגיון הוא כי רחוב זה, כשהגיע אל חומת העיר, בחלקו המזרחי של רחוב פייסל של ימינו, הגיע אל שער נוסף בחומה. כך שעלינו להניח את עובדת קיומו של שער צפוני לשכם-ניאפוליס, באזור חיבורו של רחוב זה וחומת העיר. אמנם, ייתכן כי אין זה ה'קארדו' מקסימוס' ולכן השער יימצא לא כאן, אלא מעט מערבה יותר.

השער המערבי (?). הרחוב הראשי של העיר, הדקומאנוס, כיום - אחד משני הצירים המרכזיים של הקסבה, ממשיך אל מחוץ לאשר שרד במפה. גם חומת העיר ממשיכה אל מעבר למה ששרד. יש להניח כי בקצהו המערבי של הרחוב, במקום חיבורו עם החומה המערבית, היה קרוע שער. יש להניח כי מבנהו היה דומה לשער המזרחי, זה שנשתמר במפה. כיום - כך בעבר, משער מערבי זה של שכם-ניאפוליס, הובילו מערבה שתי דרכים: האחת - דרומה-מערבה, דרך קלקיליה וכפר סבא של היום, אל הנמל המרכזי ביפו, והשנייה - לצפון-מערב, דרך טול כרם ונתניה של ימינו אל הנמל המרכזי בדור/קיסריה. האזור המתאים ביותר הוא הנקרא בפי תושבי שכם עד היום 'באב א-ערבי', 'השער המערבי', ממזרח לצומת הרחובות נאצר ואל-פאטמיה.

משמעות העובדה, היא כי שטחה של שכם הרומית, 'פלאביה ניאפוליס', גדול יותר משטח הקסבה, ואפשר שמחוץ לקסבה יתגלו מבנים מן התקופה הרומית שבנייתם שונה מן הבנייה המאוחרת יותר. בנייה כזו כוללת אבנים גדולות, קירות עבים אך ללא חומר מילוי, יסודות מבנים חזקים במיוחד, מערכות מים - הן למים שפירים והן למי ביוב. תוכנית המבנים משתלבת בתוכנית העיר הרומית (ולא בתוכנית העיר מתקופות מאוחרות או מימינו).

משמעות נוספת קשורה להפרשי המפלסים! כל המתואר לעיל, העיר שקדמה לשכם הרומית, 'מעברתא/ממורתא', והעיר הרומית עצמה, 'פלאביה ניאפוליס', נמצאות כיום במפלס הנמוך כדי חמישה מ' ויותר, ממפלס חייה של שכם בת ימינו. הפרשי מפלסים אלה פירושה שהעיר שתוארה כאן, ולפני כן במפת מידבא, נמצאת לא רק מתחת למבנים הנראים לעינינו בקסבה של שכם, אלא אף מתחת למרתפים ולחדרים התחתונים ביותר של מבני הקסבה כיום. רק במקומות בודדים נחשפה שכם הרומית-ביזנטית לעין השמש, ורק באתרים נדירים לא נבנו מעליה מבנים מאוחרים יותר.

המפלס הרומי-ביזנטי התחתון

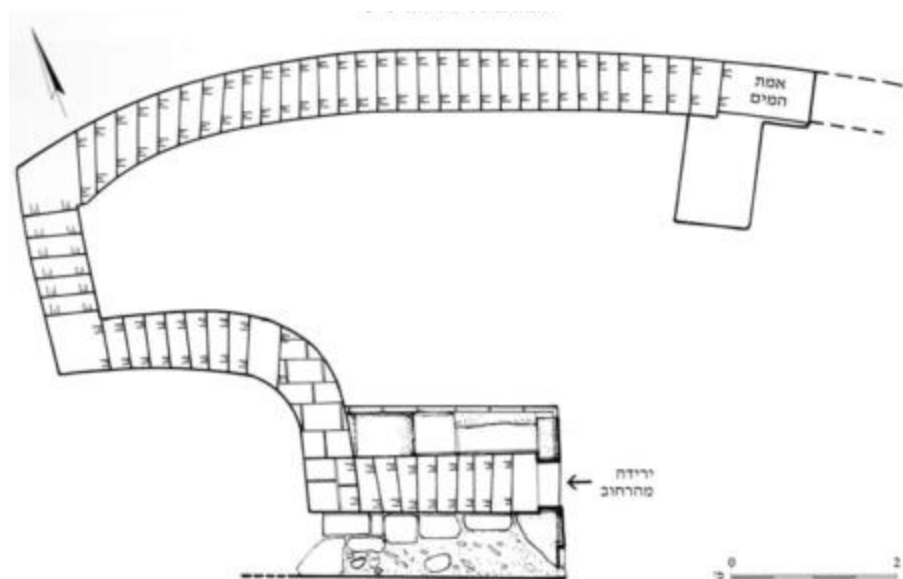
מעיינות בשכם

מבנה הסלע, החלחול והניקוז התת-קרקעי השונה של הר גריזים ושל הר עיבל, הביא למצב של נביעות מים רבות במדרונות הצפוניים של הר גריזים, לעומת נביעה אחת בלבד, עין סיכר, במורדות הר עיבל. גם קו פרשת המים הארצי, העובר במזרח העמק, ממזרח לשכם-ניאפוליס, הביא לכך שבשטח העיר עצמה, הקדומה והמודרנית קיימות נביעות רבות. בספרות השו"ת (ספרות של שאלות ותשובות הלכתיות) בימי הביניים, ידעו לציין כי בשכם יש מעיינות 'כמניין שכמ"ה' ('שכמ"ה' בגימטריה עולה לסך של 365 מעיינות)! ברור שיש כאן משחק לשון יפה, אך נביעות המים הרבים שבעיר ובסביבותיה, הן אלה שהצמיחו רעיון זה. לנביעות רבות בשכם קידומת 'עין', המציינת נביעה, מעיין, וחלקן בעלות קידומת 'ביר' או 'ביאר', המציינת באר או בור, ביחיד וברבים. הכלל בשכם אומר כי אין לסמוך על אף אחד מהכינויים הללו. בחלק נכבד מן המקרים מדובר בנביעת משנה, נביעה זמנית, התלויה בכמות המשקעים של העונה החולפת. אולם בחלק נכבד מן המקרים מדובר במוצא מים נוסף שמקורו בתעלה או אמה הזורמת בסביבה, אך מקור המים, הנביעה, רחוק מאוד. כך, למשל, ביר אל-דולב שבמרכז הקסבה, הינו מוצא מן התעלה הראשית, שמקור מימיה הוא בעין דיפנה במגרש שהיה בעבר החצר 'כלא שכם', מבנה השלטון הטורקי. גם מי עין בלאטה, בכפר בלאטה הסמוך לתל הקדום של שכם, כשניים-שלושה ק"מ ממזרח למרכזה של העיר העתיקה, מקורם באותו עין דיפנה, והוא מגיע לכפר בלאטה בתעלה בנויה.

ואף-על-פי-כן רבים המעיינות בשכם. ולרובם מערכת תעלות תת-קרקעית, המזרימה את מימיהן (ומאפשרת שימושים נוספים, נסתרים מן העין...) אל מרחביה של העיר. מערך תעלות זה מהווה, למעשה, מתחם חיים שלם מתחת למפלס שמתחת למפלס העיר בת זמננו.

עין א-דיפנה, במזרח העיר, ואמת המים ממנו - מערבה. עין א-דיפנה (מקור השם הוא, ככל הנראה, יווני, וקשור למכלולי מים במרחב הלניסטי-רומי) הוא, ככל הנראה, המעיין הגדול והחשוב בשכם ובסביבתה. אמנם, נקודת נביעתו המדויקת נעלמת היא מן העין, אך נראה כי מקור הנביעה נמצא אי שם במגרש שהיה בעבר החצר מבנה הכלא, במזרחה של העיר כיום, ממזרח לשכם-ניאפוליס הרומית-ביזנטית, ולא הרחק מתל בלאטה, היא שכם המקראית. נביעתו גדולה ורציפה, והוא ממוקם בכניסה המזרחית של שכם, כאז כן היום, ובמפלס גבוה, המאפשר העברת מימיו בגריטציה וללא שאיבה לכל חלקיה של העיר, הקדומה כמו המודרנית.

מתחת לרחוב הראשי של שכם הרומית, הידקומאנוס', תחת יסודותיו של בית-הספר ע"ש ט'אפר אלמצרי, התגלתה מערכת מים גדולה. על מנת להגיע אל המערכת יש לרדת בלמעלה מ-50 מדרגות, למפלס הנמוך בכ-14 מ' מתחת למפלס הרחוב הקדום, כלומר כ-20 מ' ויותר מתחת למפלס החיים של הקסבה של שכם כיום. המערכת כוללת מערך מדרגות, בנוי ומסותת, המאפשר ירידה נוחה, בקומה זקופה, אל המפלס הנמוך.

שכם, המדרגות לאמת המים הראשית

על פי: י. מגן, פלאביה ניאפוליס, עמ' 60

תכנית גרם המדרגות מהרחוב הראשי של שכם הרומית, פלאביה ניאפוליס, אל אמת המים שעברה תחת הרחוב. 50 המדרגות ירדו לעומק של כ-14 מ'.

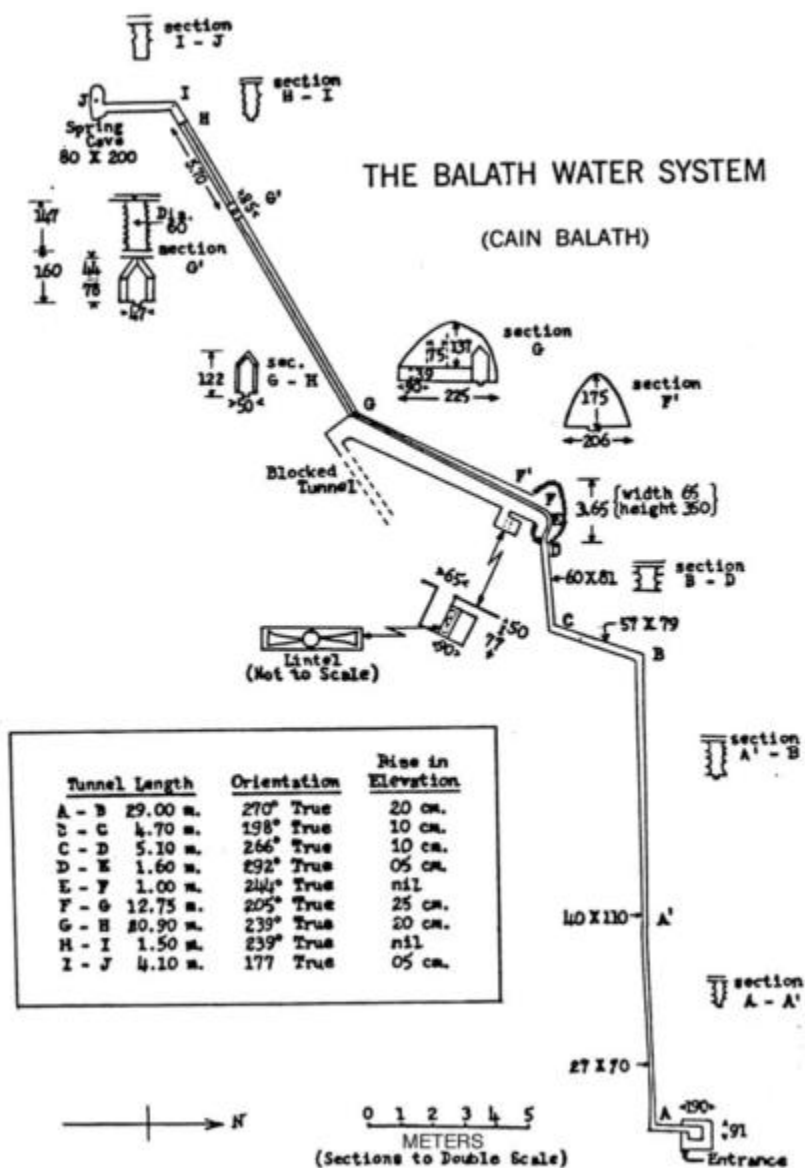
המים הגיעו אל המערכת, ולמעשה ממשיכים לזרום בו גם כיום, ממעיין עין א-דיפנה, הנובע במגרש שהיה החצר הכלא בשכם. המבנה, שנהרס בשנים האחרונות, שימש בעבר כמבנה השלטון בתקופה העותמאנית, ממזרח לבניין הממשל הבריטי ואחריו הממשל הישראלי, שאף הוא נהרס ואינו קיים כיום. קטע נוסף של מערכת זו נחשף סמוך למוצא המים, מתחת למבנה לכלא.

מהנקודה בה נחשפה המערכת, כאמור מתחת לבי"ס ט'אפר אלמצרי, יש אפשרות להתקדם בתוך תעלת המים מזרחה, במעלה הזרימה, לכיוון הנביעה, כ-70 מ', עד לאזור ביר אל-דולב. ייתכן שחפירה נוספת, מבוקרת או בלתי מבוקרת (...) תאפשר

התקדמות רבה יותר. מנקודת החשיפה ומערבה, ממשיכה התעלה לאורך מאות מטרים נוספים(!), אך היא סוטה ממסלולה שמתחת לרחוב הראשי, ומגיעה אל השכונות הצפוניות-מערביות של שכם הרומית. סטייה זו מרמזת על קדמותה של התעלה לרחוב הראשי שמעליה, וייתכן שיש לשייכה עוד לעיר הקודמת, 'מעברתא'.

עין א־דיפנה, במזרח העיר, ואמת המים ממנו - לצפון-מזרח. אמנם, אין בעיסוק באמה זו מן השייכות לקסבה, נושא סקירתנו, אך התובנות הנובעות ממנה מועילות גם לעיסוק במבנה התת-קרקעי של הקסבה. מעיין הכפר בלאטה נובע בסמוך למסגד הכפר, ממזרח לתל הקדום. לאחר בקשות שונות בדקו חופרי התל, בראשות ר"י בול את מערכת המים של המעיין. אם סברו תחילה שמקור המים קרוב לתל, הרי עד מהרה התברר. מי המעיין מגיעים בנקבה, בנויה בידי אדם, ככל הנראה חלק ממפעלי המים של שכם-ניאפוליס הרומית, מכיוון בלתי-צפוי לחלוטין - מדרום-מערב, מהמגרש שהיה בעבר החצר 'כלא שכם', ממימי עין א־דיפנה. המים מוזרמים בתעלה ממקורם, הפעם לא מערבה אל העיר החדשה, הגדולה שנבנתה זה מקרוב, אלא דווקא מזרחה, אל שולי הכפר העתיק והתל הקדום, שם הם נובעים מ... בטן האדמה. עוד ייאמר, כי התעלה הייתה חסומה בחלקה בחסימת-בטון חדשה-יחסית. התברר כי היו אלו הבריטים בתקופת המנדט, שדאגו שאסירים מבית-הכלא לא יימלטו אל החופש, דרך מנהרה קדומה זו.

עין קריון, בלב הקסבה (ליד מסגד אל-תינה. מקור השם הוא, כנראה, יווני). במדרון הר גריזים, בלבה של הקסבה. כפי הנראה, אין מדובר כאן במנהרת-מים, אלא בנביעה מקומית. עומקה הוא כ-8 מ' מתחת למפלס החיים בקסבה כיום. החוקר הצרפתי שארל קלמון-גאנו סבר, בשעתו, כי את המזרקה הראשית של ניאפוליס, ה'נימפיאון', אולי זו המתוארת במפת מידבא, יש לאתר כאן בעין קריון, ובמכלול המבנים ששרדו ממנו, ואשר רק חלקם גלוי. גם כאן קיימת מנהרה, המובילה את מי עין-קריון מן הנביעה אל מתחת לעיר.

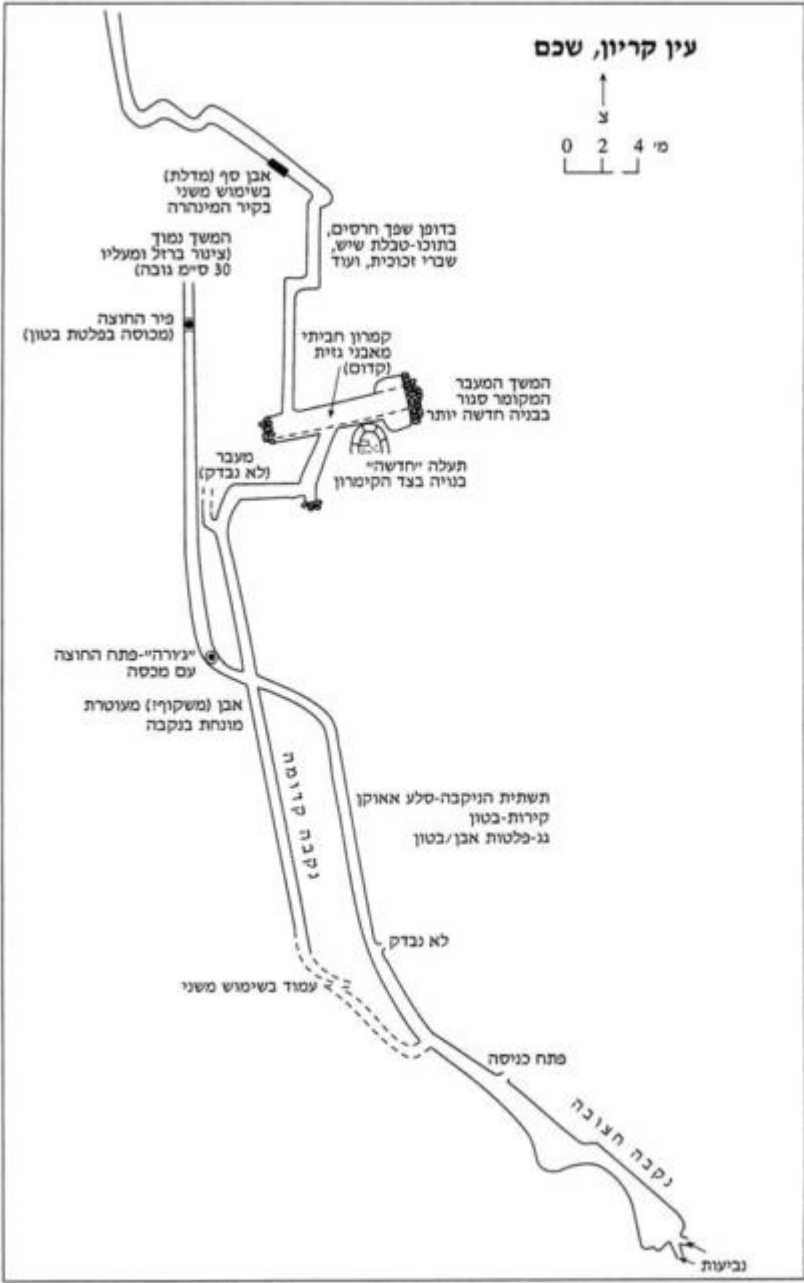

שכם, עין בלאטה, תרשים נקבת המעיין

המקור, ג' רייט, שכם - ביוגרפיה של עיר מקראית, ניו-יורק 1965

נקבת המים מנקודת הנביעה בכפר בלאטה לכיוון דרום-מערב, אל הנביעה של עין א-דיפנה בחצר 'כלא שכם'.

שים לב: חץ הצפון בפינה השמאלית התחתונה של התרשים. הצפון נמצא בימין התרשים.

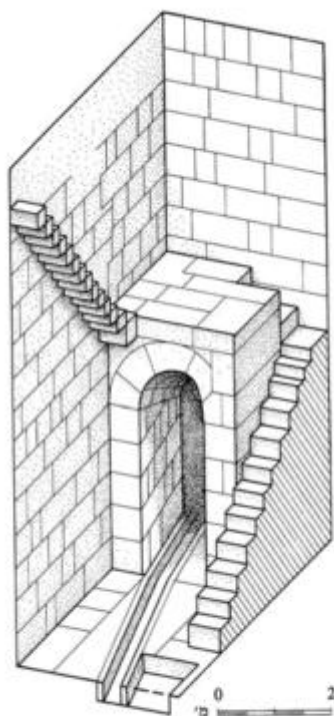

שכם, עין קריון

המקור, ע. פרומקין, מלח"מ - המרכז לחקר מערות בישראל

ראס אל-עין (בעברית: ראש-העין), במערב העיר. המעיין השני בחשיבותו בשכם, אף הוא מחוץ לחומותיה של ניאפוליס הוא ראס אל-עין, הנובע, אף הוא במורדותיו של הר גריזים, אך במערבה של העיר כיום. על חשיבותו תעיד העובדה כי השכונה המרוחקת כמה עשרות מטרים מנקודת הנביעה, בה יוצאים המים אל פני השטח, נקראת בשמו, 'חארת ראס אל-עין'. המיוחד במכלול המעיין הוא כי מדובר בנקודת ריכוז של תעלות רבות שנחצבו אל תוך ההר, לאורך כולל של עשרות מטרים, ע"מ לנקז כמות מים גדולה לנקודה אחת. מנקודה זו, בית המעיין, הבנוי כיום בגובה פני השטח, אך יש לרדת כ-10 מ' עד למפלס המים והתעלה, ומשם הובלו המים, מתחת לרחובותיה המערביים של שכם-ניאפוליס, אל השכונות המערביות והצפוניות של העיר.

המים הובלו בתעלות הבנויות במנהרות שבחלקן ניתן ללכת בקומה זקופה, או בהליכה שפופה (בחלק מהמנהרות ניתן לזחול בלבד).

שכם, ראס אל-עין

המקור, י. מגן, פלאביה ניאפוליס, עמ' 68

הצעת שחזור של חלק ממערך הכניסה למערכת הנביעה.

עין אל-עסל (בעברית: מעיין הדבש), במערב העיר, בשכונת ראס אל-עין. כיום משמש המעיין לשאיבת מים לשכם המודרנית. אך כ-20 מ' צפונה לו, מתחילה מנהרה מן התקופה הרומית, הנמשכת צפונה לאורך כ-110 מ'. יש להניח כי מנהרה זו הינה חלק ממכלול מפעל המים שראשיתו במפלס הגבוה יותר, בראס אל-עין. גם במנהרות אלו ניתן ללכת בקומה זקופה.

משמעות העובדה שנביעות רבות בתחתית המדרון של הר גריזים, שנלכדו ע"י בונה ומקימיה של שכם-ניאפוליס, והוכנסו לתעלות ומנהרות, הוא שתחת העיר הקדומה, כלומר, במפלס נוסף למפלס שתחת הקסבה של ימינו, כ-10-20 מ' מתחת למפלס הקסבה(!), קיים מפלס שלם של מנהרות, מחילות ותעלות. קרוב לוודאי שהידוע לנו הוא אך חלק מזערי מכלל המפלס הזה. למנהרות אלה נקודות כניסה ויציאה רבות, בחלקן במבנים קדומים, בחלקן במבנים ושוטחים הרוסים ובחלקן בתוך חללים של מבנים קיימים המשמשים כיום את תושביה של העיר. ברוב המנהרות הללו זורמים גם כיום מי מעיינות חיים, המאפשרים קיום למי ששוהה בהן. ברוב רובן של המנהרות ניתן ללכת בקומה זקופה, ולעבור במהירות מנקודה לנקודה.

משמעות העובדה שצוינה לעיל, כי שטחה של שכם הרומית, 'פלאביה ניאפוליס', גדול יותר משטח הקסבה, והעובדה שמערכות מים שונות כלולות בשטח העיר הקדומה, הוא שייתכן שמחוץ לקסבה יתגלו מכלולי מים תת-קרקעיים מן התקופה הרומית. מכלולים אלה שונים ממערכות מים תת-קרקעיות מן התקופות המאוחרות יותר, כולל ממערכות בנות זמננו. המכלולים התת-קרקעיים מן התקופה הרומית מתאפיינים בבנייה באבנים גדולות, בקירות עבים אך ללא חומר מילוי, בתעלות מים תת-קרקעיות שניתן להיכנס ולצאת מהם בקלות רבה, ואף ללכת בהן בזקיפות קומה, במחילות והסתעפויות של תעלות המים הללו, ביציאות ופתחים בלתי צפויים ובלתי מוכרים לנו.

שלב הביניים: השלב הערבי הקדום

כיבוש הארץ בידי הערבים, בשנת 638 לספ"ה, הביא לשינוי גדול בדת השלטת, שהפכה מנוצרית למוסלמית, ובמנהגים הנובעים מכך. העיר שכם, כשאר ערי הארץ, המשיכה להתקיים, אם כי חלק נכבד ממבני הציבור שבה הפך למבנים פרטיים, למחסנים ולאולמות, או שנעזב ונהרס. במאה השנים הראשונות של השלטון המוסלמי בארץ, תחת בית אומיה, היה קיים עדיין חופש פולחן דתי, ויהודים כנוצרים המשיכו בחיי הדת שלהם, באין מפריע, וכמובן, גם בחיי היומיום הרגילים. אולם, רצף רעידות האדמה הגדולות בין השנים 746-775 לספ"ה, הבצורת והערעור שכללו אליהן, הקשיים הכלכליים במרחב, ובעיקר תפיסת השלטון בידי בית עבאס והעברת הבירה מדמשק הקרובה אל בגדד הרחוקה בשנת 762, הביאו לירידה תלולה בדופק החיים של הארץ כולה. מקומה של שכם לא נפקד בירידה דרסטית זו.

ברצפת הפסיפס שבכנסיית סט. סטפנוס, בחורבות אום א-רצאץ שממזרח לים המלח, מתוארת שכם, באופן שונה מתיאורי הערים האחרות בפסיפס. אם ניתחנו נכון את תיאורה של העיר, הרי חלקים נכבדים משכם נהרסו ברעידות האדמה ובעקבותיהן, ומתקין הפסיפס, או האדם שאסף את החומר מטעמו, אינו מתאר את העיר כולה אלא את הרחוב הראשי בלבד. גם כאן אין הוא מתאר את הרחוב כולו אלא רק את הנקודה המרכזית והמעניינת שבו - הזווית של הרחוב, זו המתוארת במפת מידבא, והקיימת עד היום ברחוב הקסבה העליון. ניתן, אם כן, לומר כי בשלהי המאה השמינית, הייתה שכם הרוסה ברובה הגדול. פה ושם נותרו ממנה מבנים שונים, ובמרכזה נשארו חלקים מהרחוב הראשי שלה - הדקומאנוס. במהלך השנים שחלפו שוקמה העיר אט אט, אך כנראה לא שבה לסדר הגודל של שכם הרומית-ביזנטית.

חשוב לציין כי במהלך השנים בהן הייתה שכם הרוסה ופגועה מרעידות האדמה, התכסה חלק ממנה בשכבות אדמה ועפר. כל רעידת אדמה, וכל שיטפון, בעיקר ממורדותיו של הר גריזים הגבוה, התלול והסמוך, מרבידים שכבות אדמה על העיר שלמרגלותיו. תופעות אלה מוכרות מהשנים הגשומות שהיו לאחרונה, בהן גלשו אל העיר כמויות אדמה וסחף ממורדות ההרים. שיקומה של שכם במהלך התקופה הערבית הקדומה, הרים למעשה, את מפלס החיים בה בכמה מטרים מעל לשכם הרומית-ביזנטית. אמנם, הדבר לא התרחש ביום אחד, אך תוואי הרחובות נשמר למרות שחלו בהם שינויים במפלס, ברוחב, בסוג הבנייה ועוד.

שכם, הריסות בית לאחר רעש 1927

המקור, אוסף תמונות, ירושלים

שיקום המבנה מחייב הריסת המבנים הסמוכים. יש להניח שכך נראתה העיר במהלך רעידות האדמה והשיטפונות של התקופה הערבית הקדומה (סביב שנת 750 לספ"ה). העיר המשוקמת נבנתה במפלס גבוה יותר, תוך שמירה על המתאר הקדום.

בסופה של התקופה הערבית הקדומה, עם בוא הצלבנים ב-1099, העיר כבר נמצאת במפלס הקרוב לזה של ימינו, כ-6-8 מ' מעל למפלס של ניאפוליס בתקופות הרומית והביזנטית. יש לשער כי שטחה של שכם בתקופה זו הלך והצטמצם.

שכם, שכונת קיסריה, לאחר רעש 1927

צילום: זאב ח. ארליך, זיאבו, תשל"ח/1978

מבנים הרוסים מרעידת אדמה, שפתחיהם נאטמים משפכי עפר ובוץ. יש להניח שכך נראתה העיר במהלך רעידות האדמה והשטפונות של התקופה הערבית הקדומה (סביב שנת 750 לספה"נ). העיר המשוקמת נבנתה במפלס גבוה יותר, תוך שמירה על המתאר הקדום.

אף כאן נציין כי הן העיר והן האזור כולו, יורדים ממרכז הבמה ההיסטורית, והופכים לאזור זניח ולא נחשב במרחב המוסלמי. התושבים, נוצרים ששרדו מן הקרבות ונשארו נאמנים לדתם, מוסלמים שבאו מרחוק או נוצרים שהמירו דתם, שומרונים שהלכו והתמעטו בשל המלחמות ובשל המרות הדת, ואולי בני לאומים ודתות נוספים, שכוחם אינו ניכר.

תיאורה של שכם בתקופה זו מצוי אצל מספר נוסעים, מהם עולה תמונה של עיר קטנה, מרובה במים, הגורמים לניקיונה.

בין הנוסעים נציין את אל-מוקאדסי, האומר, בשנת 985 לספה"נ: "שכם שוכנת

בין הרים. רבים בה עצי הזית וקוראים לה 'דמשק הקטנה'. היא נמצאת בתוך ואדי הנלחץ בין שני הרים. השוק שלה נמשך משער אחד של העיר ועד לשער השני [ראה תיאור העיר במטבעות הרומיות]. שוק אחד נמצא במרכז העיר והוא מרוצף יפה. בתוך העיר עובר נחל מים איתן, השוטף ומנקה את ריצוף הרחוב. בתיה עשירים ויש להם טחנות קמח מרשימות."

תיאור נוסף של יאקות, בשנת 1225 לספה"נ: "... שכם ידועה כעיר באזור השומרון, בין שני הרים, מוארכת אך אין לה רוחב, מרובת מים, כי היא דבוקה להר...". דימשקי, מתאר את שכם סביב שנת 1300, כך: "העיר שוכנת בין שני הרים, אך ממוקמת ברווחה. יש בה מים זורמים ומרחצאות רבים ונהדרים. יש בה גם מסגד יפה... העיר שוכנת כמו טירה בתוך גניה, והעצים בה מרובים. מייצאים ממנה שמן בכמות גדולה, ובמיוחד למסגד בדמשק. מן השמן מכינים גם סבון...".

אבן בטוטה (בשנת 1335 לערך): "מים רבים... שמן לייצוא לדמשק ולאזור... במרכז העיר קיים מסגד יפה ובו מאגר מים מתוקים...".

כבר הוזכר לעיל, כי למרות שינוי המפלס של העיר, הרי המתווה הכללי שלה נשמר. די לנו אם נציין כי שכם מתוארת כרחוב עמודים משער לשער כבר במטבעות הרומיות, הרי כך, למעשה, מתוארת שכם עוד בשנת 985, בפי אל-מוקאדסי, קרוב ל-1,000 שנה לאחר תיאורה הראשון. אם 'נקפוץ' לשכם של ימינו, הרי שבשני צדדיו של רחוב הקסבה הראשי מכונים האזורים בשמות 'באב אלשארכי' במזרח ו'באב א-ערבי' במערב, למרות שאין בהם שערים כלל.

משמעות העובדה שהעיר שמרה על המתווה שלה, למרות שכבות הסחף שהעלו את מפלס החיים בה, הוא שתחת בתי העיר בת ימינו, ותחת רחובותיה, קיימים חללים רבים ששימשו מבנים ורחובות בימים עברו. למרות אי השימוש בהם במשך תקופה מסוימת, קצרה או רבה, ייתכן בהחלט שימוש כזה או אחר, בימינו אנו. כל זאת במפלס הנמוך אך ב-4-6 מ' ממפלס ימינו. נמוך יותר, עמוק יותר - שוכנים שרידיה של שכם-ניאפוליס הרומית-ביזנטית, וגם בה רבים החללים התת-קרקעיים.

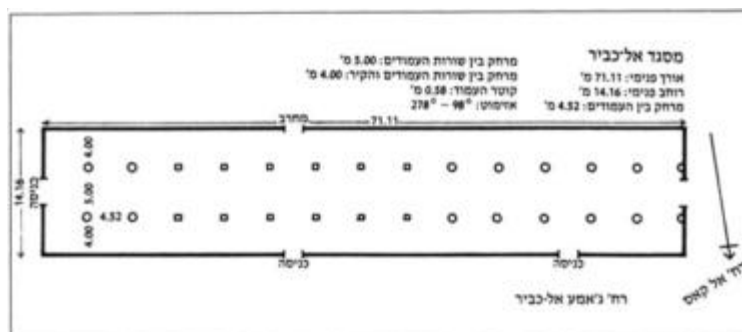
המפלס הצלבני-עות'מאני: מפלס ימינו

ייתכן, כי המיעוט הגדול, יחסית, של נוצרים בשכם שלפני בוא הצלבנים, יש בו כדי להסביר את כניעתה של העיר ללא כל קרב, בפני טנקרד ואואסטס דה-בולון, אחיו של גוטפריד מביוון, ממפקדי הצבא הצלבני, ב-1099. ב-150 השנים שלאחר מכן תשוב שכם ותעבור מיד ליד. בשנים 1152-1161 ידוע לנו כי שכם הייתה בשליטתה של מליסנדה, אשתו של פולק מאנז'ו, וקרוב לוודאי שהכנסיות שהוקמו בה, או חלק מהן, הן מאותו פרק הזמן. ב-1184, לאחר שנכשל בכיבושה של כרכ שממזרח לירדן, פנה צ'לאח א-דין אל-איובי אל מערב הירדן. הוא כבש את שכם, אך ככל הנראה לא גרם לה הרס רב. מעט לאחר מכן, לאחר ניצחונו בקרב קרני חיטין, ב-1187 שלח צ'לאח כוחות שונים לכיבוש הארץ כולה. כוח אחד בפיקודו של חזאם א-דין עמר אבן מחמד אבן לג'ין, כבש את השומרון. בשכם הצליח להגיע להסדר עם חלק מן התושבים - כנראה עם הנוצרים המזרחיים שבהם, שבמקורם היו תושבי העיר מלפני כן - מול הנוצרים שהגיעו מאירופה במסעי הצלב השונים, והיוו גורם זר בעיר. כיבוש זה לא נמשך זמן רב, והצלבנים השתלטו מחדש על העיר והאזור, אך בשנת 1263, כבשו המוסלמים שוב את שכם, הפעם תחת צבאו של הסולטן הממלוכי בייבארס, וגירשו ממנה בפעם האחרונה את הצלבנים. סביב שנים אלו, ב-1267, הגיע לארץ יהודי חשוב, רבי משה בן נחמן, הרמב"ן, שהגיע לעכו ומשם לירושלים, לקבר רחל ולחברון. בירושלים הוא מוצא שני יהודים בלבד, אחים צבעים, הוא מחדש את היישוב בעיר, ושולח לשכם להביא משם את ספרי התורה שהבריחו בני ירושלים במלחמה הקודמת, 'בבוא התתרים'. היש בידיעה זו כדי להצביע על קיומה של קהילה יהודית בשכם לפני ימי הרמב"ן? או שמא, הקהילה השומרנית הקטנה, מיעוט נרדף כמו המיעוט היהודי, הסכימה לקבל את ספרי התורה של יהודי ירושלים ולשמור עליהם??

יש להניח כי במהלכם של קרבות אלו נחרבו חלקים מן העיר, כפי שמלמדים סגנונות הבנייה השונים בקסבה של ימינו, אך ההריסות שוקמו והמבנים הוקמו מחדש, אם כי באופן שונה, וככל הנראה, גם על שטח קטן יותר, מאשר לפני כן. עם כיבוש העיר בידי הצלבנים, הם מיישמים בה את המטרה לשמה עשו את כל

הדרך ממערב אירופה עד הלום, ומכניסים אלמנטים נוצריים-מערביים אל תוך העיר המוסלמית-מזרחית. ראש לכול - הפיכת המסגדים לכנסיות. בשונה ממקומות אחרים, בהם הכנסיות הביזנטיות הפכו למסגדים, והצלבנים החזירו אותם לתפקודם המקורי, הרי בשכם קיים פער של כמה מטרים בין המפלס הביזנטי למפלס הצלבני. לכן, בשכם נאלצים הצלבנים לבנות כנסיות חדשות, אולי על בסיס המסגדים הקיימים, אך לא שיקום מחדש של הכנסיות הביזנטיות. בשל חוסר ידיעתנו את שמן המדויק של הכנסיות, נציין אותן ע"פ שם המסגדים המשתמשים כיום במבני הכנסיות האלה.

כנסיית 'ג'אמע אלכביר'. כך אנו מוצאים את הקמתה של הכנסייה הגדולה בשכם, במזרחה של העיר. ייתכן שכנסייה זו היא 'כנסיית הסבל והתחייה של ישו', שהוקמה בשנת 1168 בידי הקאנונים של כנסיית הקבר בירושלים, בתמיכתו של המלך הצלבני אמלריך. ניתן לשער שבמקום היה מסגד, שהוקם, במפלס גבוה, אך על מקומה של הכנסייה הביזנטית שהייתה במקום. כנסייה זו מוכרת כיום כ'המסגד הגדול', ג'אמע אלכביר. בדומה לכנסיות רבות, גם כנסייה זו פנתה מזרחה, ובמזרח המבנה היה האפסיס המקודש (האפסיס הוא החלק המקודש ביותר בכנסייה, והוא בנוי כמין חצי עגול, הבולט החוצה מקיר הכנסייה המזרחי. כיום האפסיס איננו קיים, כי המוסלמים הפכו את המקום למסגד, הרסו את האפסיס, ופתחו במקומו פתח נוסף למבנה). פתחי הכניסה לכנסייה היו בקיר המערבי. בקיר זה שרד המתאר של פתח אחד לפחות, שנשתם, מאוחר יותר, בידי המוסלמים. איננו יודעים מה היה אורכה של הכנסייה. כיום, כאשר המבנה משמש כמסגד, אורכו, ממזרח למערב, הוא למעלה מ-70 מ'.

שכם, מסגד ג'אמע אלכביר

השרטוט: רותי אטיאס, עפרה

כנסייה צלבנית שהפכה למסגד: ציר המבנה הוא מזרח-מערב. הצפון - בתחתית התרשים. ציר המבנה באזימוט 278 - 98

שכם, ג'אמע אלכביר

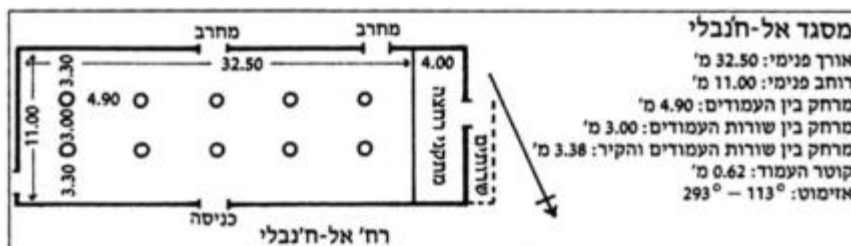
צילום: מח"ט שומרון

השער המזרחי של העיר מן התקופה הצלבנית, ממזרח לכנסיית ג'אמע אל-כביר

ייתכן שבעבר היה אורך הכנסייה פרופורציונלי יותר לרוחבה. רוחבה קרוב ל-15 מ' והיו בה שתי שורות של 14 עמודים בכל אחת (כיום - זו היא תוכניתו של ג'אמע אלכביר). מדרום לכנסייה, כיום מדרום לג'אמע אלכביר, בולטים מן הכביש/הדרך שני עמודים. עמודים אלו הם חלקם העליון של עמודים מרחוב העמודים הביזנטי, שעברו גלגולים שונים, ובסופם הם ניצבים כאן.

מעט ממזרח לכנסייה היה שער גדול, מקושת ומקושט בעיטורים נאים, שהיווה, ככל הנראה, את הכניסה המזרחית לעיר.

כנסיית 'ג'אמע אלחנבלי'. בחלקו המערבי של הרחוב הצפוני של הקסבה. נמצא מסגד 'אלחנבלי'. גם תוכניתו של מסגד זה, כתוכנית של 'המסגד הגדול', ג'אמע אלכביר, מעידה שהמבנה היה במקורו כנסייה צלבנית, קטנה יותר מזו המזרחית. אורך המבנה 32-36 מ' ורוחבו כ-11 מ'. פתחיו היו בקיר המערבי, אך מהם לא נמצא דבר.

שכם, מסגד ג'אמע אלחנבלי

השרטוט: רותי אטיאס, עפרה

כנסייה צלבנית שהפכה למסגד: ציר המבנה הוא מזרח-מערב. הצפון - בתחתית התרשים. ציר המבנה באזימוט 113° - 293°

האפסיס היה כצפוי בקיר המזרחי, בו קרוע כיום פתח צדדי. לכנסייה זו היו שני טורי עמודים, בכל אחד ארבעה עמודים ששרדו, וייתכן שהיה עמוד נוסף בכל שורה (אולי מוסתרים כיום בחדרי הרחצה וההיטהרות, הסמוכים, במערב המבנה).

בדיקת הכיוונים של שתי הכנסיות הצלבניות הללו, מגלה כי שתיהן אמנם פונות מזרחה, אך הן אינן בכיוון אחד, אלא קיימת סטייה קלה ביניהן. הכנסייה המזרחית, ג'אמע אלכביר, בנויה באזימוט 278-98, כמעט מזרח-מערב מדויק, ואילו כנסיית ג'אמע אלחנבלי בנויה באזימוט שונה, מערב-צפון-מערב - 113-293. לדעתנו יש להבין את השינוי הזה כך: שני המבנים מקבילים לדרכים הצמודות אליהם. הזווית הנוצרת משינויי האזימוטים מקורה בזווית שנוצרה בתוואי הדרכים. עיון במפת מידבא מגלה כי חלקו המזרחי של הדקומאנוס של שכם מוסט קלות מחלקו המערבי. נראה לנו לטעון כי זווית קלה זו בתיאור העיר במפת מידבא, אינו טעות אלא דיוק מרבי: הרחוב נטה קלות מן הציר המרכזי שלו. נטייה זו מצויינת באופן בולט בתיאורה של שכם-ניאפוליס במפת הפסיפס מאוס א-רצאף. הנטייה הזאת בציר הרחוב, נשתמרה לאורך כל הדורות, גם עם שינויים כמו העלאת מפלס העיר, הצרת הרחובות, שינויי תפקוד ושימוש, ובא לידי ביטוי בצירי הכנסיות בתקופה הצלבנית. גם עם הפיכתן של הכנסיות למסגדים נשתמרה זווית קלה זו ברחוב, ובמבנים הסמוכים.

ועוד על עמודים: במזרח של שכם, מעבר לשטח העיר, ובוודאי מחוץ לשטח הקסבה, ממזרח לתל הקדום של שכם המקראית, ניצב מבנה קטן המזוהה כקברו של יוסף. בתוך המבנה ניצבה מצבת אבן מוארכת, עד שנופצה בידי ערביי שכם בתשרי תשס"א (מאורעות אוקטובר 2000, 'האינתיפאדה השנייה'). בשני צידי המצבה ניצבים (עד היום, למרות ההרס) שני עמודי גרניט קטנים.

על עמודים אלו קיימות עדויות החל משנת 1215, עת מספר עליהם ר' מנחם ב"ר פרץ החברוני: "...ומשם הלכתי לשכם, וראיתי קברו של יוסף הצדיק בן יעקב אבינו, בין שני עמודים של שיש, אחד לראשו ואחד לרגליו..." אולי יש להקדים בשנים ספורות את העדות הראשונה על עמודים אלה, מפיו של ר' יעקב בן נתנאל הכהן, שעבר בשכם סביב שנת 1211, והוא אומר: "... ויוסף הצדיק במערה, שתי תיבות, מדליקים נרות בכל ערב וערב..." אולי ה'תיבות' הללו הן העמודים הנזכרים. קרוב לוודאי שלפני כן, לא היו עמודים אלה כאן. במקורם היו עמודים אלה מעמודי ירחוב העמודים, ה'קארדו', של שכם הרומית והביזנטית, עמודים המתוארים במטבעות העיר, ובמפות הפסיפס ממידבא ומאום ארצא. הם הועברו לכאן בתקופה הצלבנית, סביב שנת 1210, קרוב לוודאי עם השינויים שעבר האזור, בעיקר בתפיסה הדתית שבו, במעבר בין האיסלאם לנצרות, עם בוא הצלבנים.

סילוקם של הצלבנים מהעיר ומהאזור, וכינון שלטון ממלוכי בתוכה, הביא לשינוי במעמדה של שכם, שהפכה מקבילה בחשיבותה לירושלים ולחברון גם יחד. היה זה הסולטן הממלוכי נאצר מחמד אבן קלאון, ששלטונו נמשך כ-42 שנה, שהכניס שינויים מפליגים בארץ בכלל ובשכם בפרט. הוא דאג להביא לשכם ולסביבותיה משפחות שונות הן משבטי ה'קייס', רובן נאמנות לו, שאותן יישב בעיר עצמה ובאזור שמדרום לעמק שכם, והן משפחות משבטי ה'ימן', להן חילק שטחים מצפון לעמק. בקרבות הגדולים בין ה'קייס' וה'ימן' בשנת 1486, רבו הסכסוכים הפנימיים בכל צד, ובסופן עזבו חלק מן התושבים את האזור.

שכם העיר נשארה בגודלה ובממדיה, קטנה, בגודל הקסבה של היום, חלקה הרוס וחלקה הלך והשתקם בימי הרגיעה שבין קרב לקרב. תחת השלטון העות'מאני, על עליותיו וירידותיו, הייתה שכם בירתו של השומרון. מיקומה במרכז, והיותה על קו פרשת המים המבדיל בין

תושבי ה'אל-משארק', המזרח, לתושבי ה'אל-מעירב', המערב, המשיכו להעניק לה יתרון על פני כל יישוב אחר. כמעט לאורך כל ימי השלטון העות'מאני, לפחות עד התערבות המעצמות לאחר 1840, היה מחוז שכם, והעיר בראשו, מחוז חזק ויציב, ששמר על עצמו מפני חדירה של כובשים או תושבים זרים מלהיכנס אליו. כל זאת - כלפי חוץ, ואף כלפי השלטון המרכזי. אולם בתוך-תוכו, תושביו היו מפולגים, ובריתות שונות ומשונות, בהתאם לצורך הרגעי-זמני ולרוח הנושבת, נכרתו או פורקו פעמים רבות.

עדנה זמנית הייתה לשכם במהלך המאה ה-17. עד לתחילתה של מאה זו, הייתה שיירת החג' המסורתית, יוצאת מקהיר למכה, בראשותו ובאבטחתו של אמיר השיירה. הסולטן סלים הראשון הנהיג שיירת חג' גם משכם. סכומי כסף רבים, שהופרשו ממסי האזור, הופנו למשימת שיירת החג', כוחות צבא רבים התרכזו בעיר, המסחר פרח והעיר ביססה את עצמה. כעלייתה כך נפילתה, ובעקבות סכסוכים פנימיים וחיצוניים, הועברה משרת אמיר השיירה משכם לדמשק, לאחר מותו של המושל המקומי, האמיר אבן-פרוח'.

סכסוכי משפחות ואיבה לשלטון המרכזי עמדו גם בעימותים בין אנשי שכם לטיאהר אל-עומר בשלהי המאה ה-18. איחוד בין משפחות אגא-נימר וטוקאן הביא לאי הצלחתו של טיאהר לכבוש את שכם, פעמיים, ובלידת ברירה חזר לעכו ולגליל. אולם טיאהר חזר לשכם לאחר שמצטפא באשא טוקאן רצח מלחים רוסים שנפלו בידיו בשבי ומשפחת גיראר הזמינה את טיאהר להיכנס לשכם וילשתות ממימי המעיין שבתוך העיר'. גם ביצורי הכפרים בסביבה לא עמדו מול הצבא מדמשק, וגם ההתבצרות במבצר סאנור לא הועילה לאנשי הר שכם. רציחתו של טיאהר סיימה את אירועי טיאהר והר שכם.

ימי ג'זאר פחה כמושל מחוז צידון, ואף ימי יורשיו סליימן ועבדאללה, התאפיינו, כימי קודמו, ביחס של 'הפרד ומשול' לגבי הר שכם. תמיכתו של ג'זאר במשפחת טוקאן הביאה אוטומטית להתנגדותן של משפחות נימר וגיראר. והדבר גרם להתלקחויות מקומיות בשנים 1789, 1801, 1816 ו-1831. רק מול צבאות נפוליאון, שעבר במישור החוף בדרכו לעכו ב-1799, מצאו היריבים כוח להתאחד, ולו איחוד זמני. גם הפלישה המצרית והשלטון המצרי בארץ בין השנים 1831-1840, לא

הביא לרגיעה בין המשפחות היריבות. ואולי תמונה בולטת למתיחות התת-קרקעית (האנושית, לא הגיאוגרפית-פזיית) בין המשפחות בשכם, מתיחות רבת שנים, העלולה לפרוץ אל מעל לפני השטח בכל רגע, יש בפרסום חלק אחד בלבד מתוך שלושת חלקיו של ספרו של חסיין א-נימר 'תאריח אל-נאבלוס ואל-בלקאע'. משלושת חלקיו של ספר זה, הסוקר את תולדות האזור, בעיקר בעיניו של 'מתבונן מבפנים', בן לאחת המשפחות המעורבות בכל עניין בשכם ובסביבותיה, הופיע עד היום רק חלקו הראשון. גם הוא נאסר להפצה בשכם. ברור, אם כן, כי פרסום חלקיו האחרים של הספר, למרות עיסוקם בענייני העבר, יהיה טעון פרשנות כזו או אחרת לאירועים מזמנים עברו, פרשנות שיש בה כדי להצית אש, בין הפלגים הניצים, גם כיום.

אודות השומרונים בשכם בימי הממלוכים והעות'מאנים, אנו שומעים על קהילה קטנה, אמנם מגובשת ובעלת מסורת ושושיות, אך היא הולכת ומתמעטת, ולמעשה עומדת לפני כליון. בסופה של התקופה, עם בוא האנגלים מונה הקהילה השומרונים כולה, מנער ועד זקן, טף ונשים, 146 נפש בלבד. רובה מזדקנת, הנשים ברובן מעבר לגיל הפריור, ומכל הקהילות מדמשק ועד קהיר, נותרה רק הקהילה הקטנטנה בשכם וכמה שומרונים בודדים, העובדים בטול כרם, ביפו ובמקומות נוספים.

בסבך האירועים של 400 שנות שלטון עות'מאני, ולפניהם כ-200 שנות שלטון ממלוכי, ידוע לנו על קהילה יהודית בשכם. רובם צאצאים של תושביה היהודיים של שכם בעבר, 'מוסתערבים', חלקם מקרוב באו, מקהילות אגן הים התיכון. הקהילה הייתה ענייה ומרודה ונסמכה על קהילת יהודי ירושלים. אעפ"כ השקיעו מאמץ בהפניית אורחים אל קבר יוסף, ותרמו לאחזקתו. שטח בית העלמין של הקהילה, ואף חלקה נוספת, ידוע ומאותר בגבולה המערבי של הקסבה. רובו פנוי מבנייה גם כיום. אחרוני הקהילה עזבו את העיר בעשור הראשון של המאה ה-20, אולם אחרים הגיעו במקומם וניסו לקיים במקום חיי קהילה, ניסיון שלא צלח...

המוסלמים, שכבשו את שכם מסלקים את הצלבנים, מחזירים להם באותה המטבע ממש: מסגדים שהפכו לכנסיות, חוזרים והופכים למסגדים. כך במסגד הגדול בשכם, ג'אמע אלכביר, נהרס האפסיס במזרחו, נאטמים הפתחים במערבו, נפרץ פתח ראשי (ופתחים נוספים) בקירו הצפוני, ונחקק מחראב בתוך עובי קירו הדרומי, ומבנה הכנסייה הצלבני, הופך למסגד לכל דבר. כך הדבר גם בכנסייה המערבית יותר, ההופכת, באותן פעולות בדיוק, למסגד ג'אמע אלחנבלי.

שכם, ממערב לקסבה

מקור, שבות וארליך, **בית העלמין היהודי העתיק בשכם**, עמ' 278.
בית העלמין היהודי של קהילת יהודי שכם ב-500 השנים האחרונות, וכנראה גם 500 שנה לפני כן.
ע"פ מפה בריטית משנת 1929. עדכון משנת 1944.

בהזדמנות זו, של הפיכת כנסיות למסגדים, עובר תהליך דומה גם על בית הכנסת השומרוני 'חזן יעקוב' במערב הקסבה, בחרת אלסמרה, תת-שכונה של שכונת יסמינה. בית הכנסת הופך למסגד, תהליך שעבר על בית כנסת זה כבר בתקופות קודמות, אך תמיד הוחזר לעדה השומרונית. הפעם, תחת השלטון הממלוכי מופקע בית הכנסת מידי השומרונים והופך למסגד בשם 'אלחצירה', 'הירוק'. בצריח המסגד

קבועה, במהופך, אבן מזוזה שומרונית בה חקוקים עשרת הדברות. בשנים האחרונות, הושחתה אבן זו, ורוב הכתוב בה נעלם.

מבני ציבור בסבך מבני המגורים. על סביבתם של המסגדים יש להתבונן כמו על סביבתן של הכנסיות שקדמו להן: מבני המגורים נמוכים, צפופים וצמודים למבני הציבור. הכול נתון בצמידות קרובה ביותר. הקירות האחוריים של העיר, מימי הרומאים דרך ימי הביזנטים, עברו למוסלמים הקדומים אל הצלבנים-הנוצרים ועד ל-600 השנים האחרונות של מוסלמים ממלוכים-עות'מאנים, כאז כן עתה, חומת העיר צמודה אל רצף הבתים החיצוניים. תעיד על כך העובדה שההשוואה בין שכם בסקר הבריטי שנערך תחת השלטון העות'מאני, בשנת 1885, למבנה העיר בסיומה של מלחמת העולם הראשונה, 1918, מגלה שינויים מעטים בלבד. העיר עצמה כללה את שטח הקסבה עד לאמצע המאה ה-19.

תצלום אוויר אנגלי של שכם (1917)

מקור, זאב ח. ארליך, זיאבו, השומרון במלחמת העולם הראשונה, עמ' 13
העיר כוללת את שטח הקסבה, ברצף מזה אלפיים שנה, ובתים בודדים מחוצה לה.

כאמור, 'היציאה מן החומות' בשכם החלה רק בשלהי התקופה העות'מאנית, ועד לשלב זה, הבנייה הייתה אך ורק בתוך העיר. כאן יודגש כי השלטון העות'מאני, בכל מרחב שלטוני, ולא דווקא בארץ ישראל, הלך ונחלש לקראת אמצע המאה ה-19. תעיד על כך ההשתלטות המצרית על הארץ בעשור השנים 1840-1931. כדי להשיב את שליטתם במרחב, נעזרו השלטונות העות'מאניים במעצמות המערב הנוצריות. עם שוך הקרבות, 1840, וסילוק המצרים מארץ ישראל, החל שלב הפירעון: כל המעצמות דרשו דריסת רגל בארץ. לא רק דריסת רגל סמלית, של מבנה או נציגות, אלא נוכחות ממשית, הכוללת הקמת מבנים, מבני דת, מבני סעד, מבני אכסניה ומגורים, ואף רכישת שטחי קרקע נרחבים. דריסת הרגל של מעצמות המערב כללה הקמת שגרירויות ונציגויות שלהן בארץ, מינוי קונסולים מטעמם בקרב התושבים הוותיקים וההשתלטות גוברת והולכת בכל מרקם החיים הקיים בארץ. כך ניתן להבין את 'היציאה מן החומות' בירושלים, משנת 1840 ואילך, כך הוא הדבר גם בערים אחרות, אם כי לא באותה השנה ממש, וכך הוא גם בשכם.

שכם (כנראה, מורדות הר עיבל)

מקור, זאב ח. ארליך, זיאבו, **השומרון במלחמת העולם הראשונה**, עמ' 21
מבנים אירופאיים מחוץ לקסבה. ניכרים בגגות הרעפים. מפקדת הצבא הגרמני-עות'מאני במלחמת העולם הראשונה (1917). צילום: ד"ר נתן וילהלם וולף, באדיבות בתו, גבי מרגלית רוזוליו, כברי.

חומת הבתים החיצוניים. בסקר הבריטי (P.E.F. 1882) מתוארת שכס, בשטח הקסבה של היום בלבד, ללא חומה, אך עם בתים חיצוניים הצמודים זה לזה ויוצרים חומה טבעית, כך המצב גם לאחר כ-30 שנים, עם תום מלחמת העולם הראשונה, ב-1918. אם בסקר הבריטי מצוינים תשעה שערים לעיר, פתחים בין הבתים החיצוניים הבנויים ברצף, הרי שזהו המצב גם בסוף המלחמה, 1918. שער אחר מתשעה שערים אלה, ואין הכוונה ל'שער' במובנו הרגיל אלא לפתח של סמטה ברצף הבתים, 'באב א-עירבי' (השער המערבי), קיים עד היום, מעט ממזרח לומת הרחובות נאצר ואל-פאטמיה, במערב הקסבה.

'הציאה מן החומות'. בעשרות השנים האחרונות של השלטון העות'מאני בשכס, כאמור, שנים ספורות לאחר שנת 1840, החלה הבנייה מחוץ לחומותיה. מספר מבנים אירופאים בהמשך הקסבה ממערב לה ומעט מצפון לדרך פייסל, במדרון הר עיבל. בתים אלו ניכרים בגגות הרעפים שלהם, סימן היכר בולט לבנייה אירופית בארץ ישראל בשלהי השלטון העות'מאני. שיתוף פעולה בין העות'מאנים למעצמות המערב הביא לסלילת מסילת הרכבת החיג'אזית, שסעיף שלה עבר בעמק יזרעאל, ומוכר לנו בשם 'רכבת העמק'. בתחנת אל-פולה, היא עפולה, הסתעפה מסילה נוספת לכיוון דרום והגיעה עד לטול-כרם.

בדרכה, עברה המסילה בצפון השומרון, חצתה את רכס רמין במנהרה(!), היחידה בשומרון ובארץ בכלל, והגיעה לתחנת הרכבת אל-מסעודיה, סמוך לתל שומרון, סבסטיה. כאן פנה סעיף נוסף של המסילה מזרחה, לשכס, והגיע לתחנת הרכבת בשכס (המבנים קיימים עד היום מדרום לרחוב פייסל, ממזרח לרחוב אלאנביאא). חנוכת התחנה הייתה בשנת 1906, בשטח הפתוח, המרוחק, אז, מבתי-חומותיה של שכס. גם ממזרח לעיר נבנו מבנים חדשים-יחסית, אלא שכאן הייתה הבניה עות'מאנית-מזרחית ולא אירופאית, כבמערב העיר. כוונתנו למבנה הגדול ששימש עוד מתחילת בנייתו כבית הכלא של שכס. המבנה נבנה בנקודה הצרה ביותר של עמק שכס, כיאה למטרתו הביטחונית-שלטונית. מבנה זה הוקם בשנת 1875, ובשנים שלאחר מכן נבנו בסמוך לו מבני-שירות ומגורים של גורמי-הביטחון בעיר. לא בכדי יקימו הבריטים מאוחר יותר, לאחר שיכבשו את האזור מידי העות'מאנים במלחמת העולם הראשונה, את מבנה השלטון שלהם, 'ממשל שכס', בצמידות לכלא שכס העות'מאני, שני המבני המאסיביים ב'צוואר הבקבוק' של עמק שכס.

שכם, תחנת הרכבת

צילום: זאב ח. ארליך, זיאבו, תשמ"ז/1987

מבנה הקיטור בתחנת הרכבת בשכם. רח' פייסל ממזרח לרח' אלאנביאא.

שכם, 1936. יציאת רכבת מתחנת שכם

אוסף תצלומים, ירושלים

גגות-כיפה וגגות אחרים. נחזור לקסבה. ראשית ייאמר כי גגות הבתים, הנמוכים והצמודים למבנים הציבוריים, היו בנויים, רובם ככולם, עם תקרה מקומרת, דמוית כיפה. כיפות הבתים היו שטוחות, כעין בועה שטוחה, או בולטות כחצי כדור, אך רוב מוחלט של בתי העיר היה בעל גג כיפתי. גגות ישרים (של מבנים מוסלמיים) וגגות רעפים (של בנייה מערבית-אירופאית), החלו, כאמור, רק בשלהי המאה ה-19.

שכס, מבנה הממשל העות'מאני, לימים 'כלא שכס'

מקור, זאב ח. ארליך, זיאבו, **השומרון במלחמת העולם הראשונה**, עמ' 11
נבנה ממזרח לעיר העתיקה של שכס, בנקודה הצרה ביותר בעמק. מימין: תחתית הר גריזים. משמאל:
תחתית הר עיבל. נהרס בשנים האחרונות. תצלום אוויר אנגלי, ספטמבר 1918.

בנייה לגובה ועירוב סגנונות. לאורך כל השנים הייתה בשכס, כמו בכל המזרח, הקפדה על אי-בנייה בשטח חקלאי. משמעות הדבר בשכס היא שרובה של העיר, קרי הקסבה, בנוי על מורדותיו של הר גריזים, מגבול העמק אל קו מחצבות האבן שבדרום. השטח מצפון לעיר, משני צידיו של רחוב פייסל של היום, הדרך הקדומה שחצתה את עמק שכס, השטח כולו היה חקלאי. גם ממערב לעיר, אל תוך העמק, שימש השטח לגידולים חקלאיים ולכן לא נוצל לבנייה. מעט נבנה ממזרח לעיר, וגם כאן הבנייה הייתה בידי השלטונות, ולא בידי גורמים פרטיים. מצב דברים זה הביא לכך שכאשר נתאפשרה בניית קומות, החלה בשכס בנייה לגובה. בשלהי המאה ה-19 כבר היו בשכס בתים בעלי שלוש וארבע קומות, ובודדים התנשאו לגובה של חמש קומות. שני

אירועים בתחילתה של המאה ה-20 הטביעו את חותמם על הבנייה בשכם, חותם המוכר לנו גם כיום: כיבוש הארץ, ושכם בתוכה, ע"י הבריטים בשנת 1918; ורעידת האדמה הגדולה בשנת 1927. כיבוש העיר הביא לעלייה ברמת הביטחון ולקשרי מסחר ענפים מבעבר, דבר שהשפיע על הבנייה אל מחוץ לעיר, ואפילו בשטחים חקלאיים; ורעידת האדמה הביאה את פרנסי העיר להרחיב מעט את סמטאותיה של העיר העתיקה, הקסבה, במקומות בהם נהרסו בתים ולא שוקמו. המגורים בתוך הקסבה נעשו סבירים יותר, ביחס לחיים בה תחת העות'מאנים, אם כי, כמובן, המגורים מחוץ לצפיפות היו טובים בהרבה, אך רק לבעלי יכולת. אשר על כן החלה בתוך הצפיפות של הקסבה בנייה לגובה. כבר הוזכר כי עוד לפני בואם של האנגלים היו בתי קומות בתוך הקסבה, אך אלה היו מעטים במספר, עתה, לאחר הכיבוש בריטי, וביתר שאת לאחר רעידת האדמה של שנת 1927, החלה תנופה של בנייה לגובה. בנייה זו, שלא הייתה מתוכננת וללא כל פיקוח, הביאה להקמת מבנים ללא כל קו מנחה. הבולט בבניה לגובה בקסבה של שכם הוא העדר האחידות, ריבוי סגנונות הבנייה, ולעיתים אף בעלויות שונות על שטחים קרובים וסמוכים ביותר, חצאי קומות ואף חדרים שונים באותו מפלס השייכים לבעלים שונים.

אם הזכרנו את סגנונות הבנייה השונים, הרי שמלבד עירוב הסגנון המצביע על תת-תרבויות שונות, או על אילוצים שונים, דבר המעניין את החוקר, הרי שכאן עירוב סגנונות הבנייה הביא לתוכניות שונות של חדרים סמוכים באותו המבנה עצמו, או לקריעת פתחים או סתימתם במקומות לא הגיוניים ובלתי סבירים. נציין לדוגמה פתח רחב ומעוטר, המוליך אל חדרון קטנטן, ולהיפך - חלון שהורחב לכדי פתח, המוביל אל טרקלין גדול וחדר אורחים נרחב...

סגנון הבנייה המעורב, מתאפיין בשימוש בבלוקים ובבטון חשוף לצד בניית אבן מסותתת, נקייה ומעוטרת. הקו היחיד השווה בבנייה המעורבת הזו, הוא השימוש באבן מקומית. אבן גיר זו, נוטה לקבל גוון כהה בחלקים שונים שלה, ומביאה לכדי תמונה של מבנה ישן ואף עתיק, למבנים, קומות, חדרים, קירות, שזה עתה נבנו.

רחובות וסמטאות. סמטאותיה של הקסבה של שכם, כוללות מספר צירים ראשיים. המרכזיים שבהם הם שניים: רחוב נאצר, הרחוב החוצה את הקסבה ממזרח למערב, במרכזה, אך מעט מדרום לגוש הבתים המרכזי; מקביל לו, מעט מצפון, ומעט נמוך ממנו בשל תוואי הטופוגרפיה של העיר, הוא רחוב ג'אמע אלכביר או סוק אל-קדים. שני רחובות אלה הם מקבילים, אך יוצאים מנקודה אחת. הכיצד? ובכן, שני הרחובות הללו הם המשכה של הדרך שחצתה את שכם ממזרח למערב עוד מראשיתה (יודגש כי

שכם, מערב הקסבה. גגות ומבנים בעירוב סגנונות

צילום: זאב ח. ארליך, ז'אבו, תשמ"ח/1988

המדובר בציר החוצה את העיר ולא בדרך הראשית מירושלים לעמק יזרעאל, העוברת בצפון העמק, כיום דרך פייסל). תחילתה של הדרך במורד הר גריזים, בחלקו המזרחי. משם נמשכה בדרך, בשמה כיום 'צלחה א-דין אל-איובי', עד לפינת רחוב אלאנביאא. כאן נכנסה הדרך לתוך השטח הבנוי של העיר, בשער המזרחי, 'באב אלשארקיי', שאינו קיים כיום כשער או ככניסה אל העיר, אך ידוע בשם זה בין תושבי העיר. הדרך נמשכה מערבה עד לפני המסגד הגדול, 'ג'אמע אלכביר', לפני כן הכנסייה הצלבנית, שעמדה ע"ג מסגד שניצב על כנסייה ביזנטית, שעמדה, ככל הנראה על מבנה פולחני רומי-אלילי. מכאן התפצלה הדרך לכיוון שני הנמלים הגדולים של הארץ. בשטח העיר עצמה נמשכה הדרך, מפוצלת לשני רחובות מקבילים: רחוב נאצר, הדרומי והגבוה יותר; ורחוב ג'אמע אלכביר או סוק אל-קדים הצפוני יותר והנמוך מעט. במערב העיר, בשער המערבי, 'באב א-עירבי', נמשכו שתי הדרכים אל יעדיהן: הרחוב הדרומי, נאצר, נמשך בצידו הדרומי של העמק לכיוון קלקיליה, מערבה לכפר-סבא (הקדומה ולימים החדשה), עד לנמל הגדול ביפו, ואולי דרומה ממנו אל נמל עזה. הדרך השנייה, רחוב ג'אמע אלכביר, נמשך מערבה בצידו הצפוני של עמק שכם, אל טול כרם, ממנה אל חוף הים אל הנמל בקיסריה/דור ואולי צפונה יותר לנמל עכו (וחיפה).

משני רחובות אלו, שכיוונם, כאמור, מזרח-מערב, יוצאים רחובות העיר צפונה ודרומה. בשל הטופוגרפיה של שכם, היותה בנויה במדרונו הצפוני של הר גריזים, דרומה של העיר גבוהה מצפונה. עקרונית, שולטים המבנים הדרומיים שבעיר על אלה הצפוניים. אמרנו 'עקרונית', בשל העובדה שהשליטה תלויה בגורמים רבים נוספים: גובהם היחסי של המבנים, קירות גבוהים, עצמים חוסמים ומסתירים ועוד. גם בתוך הרחובות עצמם תלויה השליטה בשטח במבנה הרחוב המדובר, החצר, הקומה.

שכם, שכונת קיסריה, סמטה מדורגת מקורה

צילום: זאב ח. ארליך, זיאבו תשלי"ח/1978

הסמטה מוליכה לרחוב עליון בחלק הדרומי של השכונה, במדרון התלול של הר גריזים. הרחוב העליון שולט 'עקרונית' על הרחוב הצפוני, הנמוך. הקירוי שולט על המעבר ברחוב.

לא כל הסמטאות בשכם הן בעלות אותו הרוחב, ולעיתים רבות, רוחבה של סמטה ורחוב משתנה מקטע לקטע. פניות חדות ברצף רחוב, 'זיגים' ובנייה בתוך חלל הרחוב או חסרון בנייה, חצר צמודה לרחוב, כל אלה ועוד מהווים מגוון רחב של שינויים והפתעות במבנה הרחובות עצמם.

חצרות, 'חוש'ים ו'חאנ'ים. מן הרחוב/הסמטה נכנסים לחנות או למבנה. אולם בחלק נכבד מן השטח הכניסה מן הרחוב איננה ישירות אל מבנה המגורים אלא אל חצר, רחבה-יחסית, הנקראת 'חוש'. בחצר עצמה קיימים פתחים לחדרים או למכלולי מגורים. קירות החצר הם גבוהים במיוחד, שכן הם תומכים בקומות השונות של המבנה, המתנשא, לעיתים, לגובה של מספר קומות. לעיתים החצר רחבה מאוד, ויש שהיא כוללת אכסדרה מקושטת סביבה. חצרות מפוארות כאלה קיימות במבנים בהם התגוררו ענפים שונים של בני אחת מן המשפחות החשובות בעיר. במקרה של מגורי משפחה/בית-אב רחבה כזו במכלול מגורים אחד, הרי שכל המכלול נקרא בשם המשפחה/חמולה עם קידומת 'דאר'.

שכם 1927. חאן ווקאלי, חצר פנימית
סביב החצר שתי קומות בסגנונות בניה שונים (אוסף תצלומים, ירושלים)

היותה של שכם עיר מרכזית על תוואי דרכים חשובות, הביא להקמתם של מספר 'חאניים בעיר. ה'חאן' כולל חצר גדולה ומרווחת. סביבה חדרים לאחסון סחורות ולעיתים אף ללינת בעלי-חיים. בקומה השניה בנויים חדרים לשהייה של הסוחרים למשך תקופה קצרה-יחסית.

מן החצר עולות מדרגות אל הקומות השונות של הבית. יש, ובין קומות המגורים קיימים חללי-משנה ששימשו במקורם לאחסון, אך לעיתים הוסבו לחללי מגורים קטנים, ושוב ושימשו לאחסון. לחלק מן הקומות העליונות יש מרפסות, פתוחות או סגורות, 'שובכים' או חלונות, שחלק מפתחיהם פונה אל חלל החצר.

מן הרחוב כלפי מעלה. במבט למעלה, מכיוון ההליכה ברחובות הקסבה מתברר כי קו הרקיע, הנפרש להולך ברחוב, משתנה מצעד לצעד: מבתים בני קומה או שתיים, למבנים רבי-קומות, ולמבנים רבי-מפלסים, שאין אפשרות להבחין בבירור היכן מסתיים מפלס אחד והיכן מתחיל חברו. גם שינויי הסגנון של הקירות, חיצוניים כפנימיים, מקשה על ההבחנה בין מבנה למבנה ובין קומה ומפלס אחד לשני באותו המבנה עצמו. לעיתים נוספה לקו הבנייה מרפסת, גדולה או קטנה, ברוב המקרים מרפסת זו סגורה, אך חלונות, מכיוונים שונים, בעלי סורגים או תריסים שונים מקשים על זיהוי מדויק של הפתח או החלון.

מרפסות סגורות אלו, 'שובכים'¹ בלשון העממית, שולטות על מרחב הרחוב שמתחתן. לעיתים הן בנויות בקומה השנייה, אך יש והן בנויות בגובה של קומות מספר. יש, ומרפסות-שובכים אלו מחוברות ביניהם ויוצרות מעין שילוב של שני בתים משני צידי הרחוב, כולל 'המרחב האווירי' של חלל הרחוב. חיבור כזה של שתי מרפסות מהווה, למעשה, קירוי של הרחוב, אף אם הדבר לא תוכנן כך מלכתחילה.

סוג אחר של קירוי רחוב מצוי בקשת הבנויה בין שני צידי הרחוב ותקרה מתוחה עליה. יש וקירוי זה הוא זמני לעונה או תקופה, קצר באורכו, ואולי עשוי מחומר זול, פשוט ומתכלה. אך יש וקירוי הרחוב בנוי כך במחשבה תחילה והוא קבוע ויציב, מתמשך לאורך חלק נכבד מן הרחוב, והחומר ממנו הוא עשוי הוא חומר בניה קשוח - אבנים, מלט, בטון וכיו"ב.

מפלסים עליונים. לסבך הזה של רחוב בקסבה של שכם, יש להוסיף את ריבוי הקומות של המבנים. ראשית יש לומר כי אי-היציאה אל מחוץ לחומות העיר מחד גיסא, ולאחר היציאה - הרצון להישאר בתוך העיר מאידך גיסא, הביאו לבנייה לגובה. כמוזכר לעיל, הבנייה לגובה איננה מתוכננת והיא מתבצעת ללא כל פיקוח. התמונה הסופית המתקבלת, היא זו המוכרת לנו משכם ומערי-קסבה נוספות, של

¹ ראה 'בית גשר' (אלעקד)

גיבוב קומות, חדרים, קירות, ובהם פתחים, חדשים וישנים, חלונות חרכים וכיו"ב, ללא כל סדר וללא היגיון נראה לעין. לעיתים קיימת מערכת שלמה של מעברים במפלסים העליונים, בקומות העליונות ובגגות, וניתן לדבר על מפלס חיים נוסף - המפלס העליון, הכולל את הגגות והקומות הסמוכות אליהם.

קירוי מעל חלל הרחוב, ומועליו שתי קומות, שכם, 1920

אוסף תצלומים, ירושלים

קיימת אפשרות מעבר מגג לגג על גג הקומה העליונה. מימין: חלונות 'שובכים', אל תוך חלל הרחוב.

משמעות העובדה שהקסבה של שכס בנויה כגבב של מבנים בעלי קומות שונות ומפלסים שונים, בעלי פתחים, מרפסות וחלונות לא אחידים ובלתי מתוכננים, במדרון הררי תלול, בתוך סבך רחובות צרים, סמטאות, פינות, פניות ('זיגים') וחצרות, כאשר מבני הציבור והמוסדות השונים מעורבים במבני המגורים ובצמוד אליהם, מקשה על לימודה של העיר, ועל הבנת התנהלות החיים בה. קושי זה, קיים בימי שלום ורגיעה, אך קשה שבעתיים בימים אחרים.

חצר פנימית, קרויים, שלש קומות בעירוב סגנונות, שכס 1925
אוסף תמונות, ירושלים

קווי הראייה מנקודה לנקודה, הבדלי המפלסים והשינוי בתפקודם של חללים שונים, מהווה מקור לא אכזב ל'הפתעות' ולאירועים בלתי צפויים, לשינוי מהיר ביותר ברצף של מרקם החיים, ולאי הבנה של המתרחש לבא מן החוץ.

שכונות ואוכלוסין

בסקר הבריטי של שנת 1882, מחולקת שכם, כמובן שהכוונה לקסבה של העיר, לשבעה רובעים:

1. **שכונת חבלה** - בצפון-מזרח.
 2. **שכונת אל-יסמינה** - בדרום-מערב, ע"י המסגד(?).
 3. **שכונת אל-קריון** - בדרום-מזרח ע"ש המעיין שליידו.
 4. **שכונת אל-קיסריה** - בפינה הדרומית-מזרחית של העיר.
 5. **שכונת אל-סמרה** - ע"ש השומרונים, בפינה הדרומית-מערבית, בקרבת בית הכנסת [השומרוני].
 6. **שכונת אל-ע'רב** - במערב.
 7. **שכונת אל-חבלה** - במערב.
- החלוקה לשכונות, ללא חלוקה פרטנית לתת-שכונות ורובעי-משנה, של הקסבה בימינו, בנויה, פחות או יותר על בסיס החלוקה מלפני למעלה מ-110 שנים. ללמדך, שמבנה הקסבה וחלוקתו הפנימית, כמעט לא השתנה בשנים אלה, ובכלל יש בעניין זה ללמד על האיטיות הרבה שעוברים התהליכים השונים בעיר. כיום, ניתן לחלק את הקסבה לשכונות הגדולות האלה:

1. **שכונת חבלה** - בצפון-מזרח.
2. **שכונת אל-ע'רב** - בצפון-מערב
3. **שכונת אל-קיסריה** - בדרום-מזרח.
4. **שכונת אל-עקבה** - בדרום-מזרח, ממערב לשכונת קיסריה.
5. **שכונת אל-קריון** - בדרום-מערב, בין אל-קיסריה במזרח לאל-יסמינה במערב.
6. **שכונת אל-יסמינה** - בדרום-מערב, וכוללת בתוכה את השכונה השומרונית העתיקה, 'אל-סמרה', שהוגדרה ב-1882 כשכונה בפני עצמה.
7. **ה'קסבה'** - במרכז העיר העתיקה של שכם, בין שכונות חבלה ואל-ע'רב מצפונה, לשכונות קיסריה, עקבה, קריון ואל-יסמינה מדרום לה. בחלקה הצפוני-מערבי, סביב ג'אמע אלחנבלי, נמצאת תת-שכונה, שנמנתה כשכונה עצמאית בסקר הבריטי ב-1882.

שכם העיר כוללת את העיר העתיקה, הקסבה, ואת העיר החדשה, ממערב וממזרח לעיר העתיקה וכן מצפון ומדרום לה, על מדרונות הר עיבל והר גריזים. העיר כוללת גם שלושה כפרים שצורפו לה: רפידיה במערב, בלאטה ועסכר במזרח. וכן כוללת העיר ארבעה מחנות פליטים, שהוקמו, כמובן, בתחילת שנות ה-50, לאחר מלחמת

העצמאות, תש"ח/1948, והם: עין בית אלמאא' ממערב לעיר; עסכר-ישן, עסכר-חדש ובלאטה, ממזרח לעיר. התושבים במחנות הם ערבים-מוסלמים-סונים, כמו רוב מוחלט של תושבי העיר.

מלבדם, קיימות בעיר עוד שתי קהילות קטנטנות: **קהילה נוצרית** קטנה, המונה כמה מאות איש, המפוזרת בחלקים החדשים של העיר. אין הוכחה לקדמותה של קהילה זו מלפני ימי הצלבנית בארץ, כלומר לפני פחות מ-1,000 שנים; **קהילה שומרונית**, בת כ-350 נפש, השוכנת רובה ככולה בשכונת 'קרית לווה' במרומי הר גריזים. המסורת השומרונית יודעת לספר כי הם צאצאי שבטי ישראל, בעיקר לוי, אפרים ומנשה, שהגיעו לכאן לאחר 40 שנות נדודים במדבר תחת הנהגתו של משה. לשיטתם, היה זה לפני למעלה מ-3,600 שנה... המסורת היהודית מזהה אותם, אמנם, בצאצאי עמים שונים שהובאו לכאן בידי האשורים סביב שנת 700 לפנה"ס, לפני כ-2,700 שנה, אך במהלך השנים התערבו בהם בני השבטים לוי ויהודה. עד לרעש ב-1927 שכנה הקהילה בלב שכונת יסמינה, בתת-שכונה המכונה ע"ש תושביה 'אל-סמרה'. עקב הרעש עברו תושביה אל שכונה חדשה יותר ממערב לקסבה, ושהתה בה עד למה שמכונה 'האינתיפאדה הראשונה'. במהלך שנות ה-90, עברו השומרונים אל ראש ההר.

כאמור, רוב תושביה של שכם כיום, הינם ערבים-מוסלמים-סונים. חלק נכבד ממשפחות אלה יושב בשכם כ-500 שנה בלבד (כגאוותה של המשוררת השכמית פאדווה טוקאן), במהלכן הגיעו מהמרחב האזורי. לדוגמה נציין את משפחת טוקאן שהגיעה מן המדבר הסורי, משפחת אל-מצרי ממצרים, ומשפחת עבד אל-האדי מבין שבטי הבדווים במזרח הירדן. במהלך שנים אלה הגיעו גם משפחות מהאזורים הקרובים יותר: צפת והגליל, ג'מעין וכפרי השומרון. חלק מן המשפחות יודע לציין במדויק, כמה דורות הם מוסלמים, מאז שהיו שומרונים ואולצו להתאסלם.

סיכום

תולדותיה של שכם-ניאפוליס-נבלוס, מאז הקמתה בידי הרומאים, בעמק שכם, כשניים-שלושה ק"מ ממערב לתל הקדום של שכם המקראית, סביב העיירה מעברתא-ממורתא, ועד ימינו אלה, משמרים את המתווה הקדום של העיר הרומית בקסבה של ימינו. תוואי העיר, שהוכתב ע"י הטופוגרפיה, מיצר צר בין שני רכסי הרים גבוהים ותלולים, ושטח חקלאי מעובד באינטנסיביות, נשמר במשך שנים רבות. למרות מלחמות, הרס בידי אדם, פגעי טבע כמו רעידות אדמה קשות, שיטפונות ממורדות הר גריזים הסמוך ועוד, נשמר התוואי של העיר כפי שנבנתה בתחילה. למרות שמפלס החיים בה עלה ועלה - הכוונה לגובה פני הקרקע של המבנים בעיר בשל ההריסות, המפולות ומצבורי האדמה שכיסו על מפלסי חיים קודמים - למרות כל אלה, דמותה של הקסבה של שכם, גם כיום, כ-2,000 שנה לאחר הקמתה - דומה לעיר בראשיתה. השינויים העיקריים שחלו בה הם שינויי תפקוד של מבנים שונים, בעיקר של מבני הציבור, בשל שינוי דתם של תושביה, שינוי שחזר על עצמו מכיבוש לכיבוש - מעובדי אלילים לנוצרים ומנוצרים למוסלמים.

משמעות העובדה שהעיר שמרה על המבנה הקדום שלה, ורק עלתה במפלסי החיים שבה, היא שלעיר שכם, ובעבודתנו כאן התייחסנו בעיקר לקסבה שבה, יש חללים תת-קרקעיים רבים, חלקם שימש בעבר לתפקודים שונים, חלקם נוצר מהרס וחורבן וחלקם הוא שילוב של אלה ואלה. מפלס הקסבה של היום כולל את גובה פני העיר, את קומות המגורים שמעליה, על החיבורים והקשרים ביניהם, ואת מפלס הגגות והקומות העליונות.

התמונה המתקבלת היא שבקסבה של שכם ניתן לדבר על כמה וכמה מפלסי חיים, שיש בהם שימוש גם כיום:

- מערכות המים של העיר הקדומה;
 - מפלס העיר בתקופותיה הראשונים;
 - מפלסי-ביניים בין התקופות;
 - מפלס פני הקרקע כיום, והקומות התחתונות שבעיר;
 - מפלס הגגות והקומות העליונות.
- כל המפלסים הללו, אף אם אין בכולם פעילות שוטפת ורציפה, מהווים מערכת אחת, שכך יש להתייחס אליה.

רשימת מקורות

ארליך זאב ח., 'המדרגות להר-גריזים', ארליך זאב ח. (עורך) **לפני אפרים ובנימין ומנשה**, ירושלים תשמ"ה, 197-203.

ארליך זאב ח., 'גריזים ועיבל בבקעת הירדן ??' ארליך זאב ח. (עורך) **שומרון ובנימין ג'**, אריאל-קדומים תשנ"ג, 224-229.

ארליך זאב ח., 'קבר יוסף והמבנה שעליו', ארליך זאב ח. (עורך) **שומרון ובנימין א'**, עפרה תשמ"ז, 153-162.

ארליך זאב ח., 'הזוית של שכס-ניאפוליס - תיאורה של שכס בפסיפס מן המאה השמינית', **מחקרי יהודה ושומרון ד'**, תשנ"ה, עמ' 223-235.

ארליך זאב ח., 'אום-רצאץ', **מזרח הירדן במבט יהודי**, עפרה תשנ"ו, 188-189.

דר שמעון, 'דרכים ומצודות באזור בית-ליד שבשומרון', **ארץ ישראל 15**, תשמ"א, 376-382.

יקותיאלי אורי, 'השומרון בתקופה הערבית', בתוך: שמעון דר ויהודה רות (עורכים) **שומרון - לקט מאמרים ומקורות**, תל-אביב תשל"א, 204-218.

מגן יצחק, 'ניאפוליס', **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל 4**, ירושלים 1992, עמ' 1531-1536.

מגן יצחק, 'התיאטרון הרומי בשכס', בתוך: שילר אלי (עורך) **ספר זאב וילנאי** (א), ירושלים 1984, 269-277.

מגן יצחק, **פלאביה ניאפוליס**, ירושלים תשס"ה, 34, 45-84.

קולבי שאול, 'תולדות הנצרות בשומרון', בתוך: שמעון דר ויהודה רות (עורכים) **שומרון - לקט מאמרים ומקורות**, תל-אביב תשל"א, 219-222.

קינדלר אריה, 'מטבעות העיר ניאפוליס', בתוך: שמעון דר ויהודה רות (עורכים) **שומרון - לקט מאמרים ומקורות**, תל-אביב תשל"א, 33-40.

קינדלר אריה, המטבע בארץ ישראל מימי קדם ועד ימינו, תל-אביב 1963.

רייפנברג א., 'הר גריזים', **ארץ ישראל א'**, ירושלים תשי"א (בתוך: שמעון דר ויהודה רות (עורכים) **שומרון - לקט מאמרים ומקורות**, תל-אביב תשל"א, 29-32).

שבות אברהם וזאב ח. ארליך, 'בית העלמין היהודי העתיק בשכס', **מחקרי יהודה ושומרון ד'**, תשנ"ה, 275-296.

שנער אמנון, 'שכס - התפתחות השטח הבנוי בעיר ערבית', **מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל ז'**, ירושלים תש"ל, בתוך: שמעון דר ויהודה רות (עורכים) **שומרון - לקט מאמרים ומקורות**, תל-אביב תשל"א, 262-286. בתוך: שמואלי, גרוסמן ורחבעם זאבי (עורכים) **יהודה ושומרון - פרקים בגיאוגרפיה יישובית**, ירושלים תשל"ז).

הגיאוגרפיה המבצעית ומיומנות הלחימה

הקסבאית בעיר העתיקה של שכם

אל"ם אמיר ברעם - מח"ט שומרון

מבוא

הגיאוגרפיה המבצעית של העיר העתיקה בשכם

הגיאוגרפיה הצבאית עוסקת במאפייניו והשפעותיו של מדע זה על תכנון פעולות צבאיות, והיא עשויה לכלול היבטים שונים של ניתוח זירתי, קרטוגרפיה וגיאופוליטיקה.

הגיאוגרפיה המבצעית, לשיטתנו, היא ענף נוסף בגיאוגרפיה הצבאית, המתמקדת בהקשרים שבין הגיאוגרפיה לטקטיקה, ועל כן נקרא לה גם בשם גיאוטקטיקה. הגיאוטקטיקה עוסקת בישום התכונות של התבליט, התכסית, האדם ומאפייני התרבות של הסביבה לצרכיה המבצעיים של פעולה צבאית, כדי להשיג יעדים טקטיים כמו פגיעה במחבלים או כיבוש של שטח בקרב.

מרכיבי השטח השונים, אינם הקובעים הבלעדיים של הטכניקות הקרביות והתרגולות הטכנו-טקטיות, שכן גורמים רבים מעצבים את החשיבה המבצעית הטקטית, אבל אין ויכוח שהשטח הוא המעצב והעוגן המרכזי מבין המרכיבים השונים המשפיעים על דרך הפעולה המבצעית, ועל כן, המחקר יעסוק ביחסים שבין טקטיקה ושטח ובין גיאוגרפיה ותוכנית מבצעית.

על בסיס הניתוח התכסיתי-תרבותי בקסבה של שכם, תכסית המאפיינת כמעט כל עיר עתיקה במזרח-התיכון, ננסה לשקול את מאזן היתרונות בלחימה במערך אורבני צפוף ביותר ובהשפעת הנסיבות הגיאוגרפיות של עיר מזרח-תיכונית על תוצאותיה של התנגשות צבאית בתחומה.

העיר המזרח-תיכונית מגלמת, יותר מכל עיר אחרת, את אי-הסדר ואת התנועה הבלתי פוסקת של בנייה ופירוק, התנכרות לזוויות הישרות ולפרדיגמה של הארכיטקטורה המערבית, וכן ערעור מתמיד על מושג קנה המידה האורבני. עם זאת,

ועל אף "העדר הצורה"¹, אנו טוענים כי ניתן למצוא בה חוקיות. החוקיות של העיר העתיקה המזרח-תיכונית באה לידי ביטוי באמצעות קיומה של "מערכת לא מאורגנת" של רחובות ומעברים המובילים ליחידות בנייה ביתיות בקצוות של סמטאות ללא מוצא, ואשר כלליה מוכתבים על-ידי הטופוגרפיה, צנעת הפרט, החמולה המשפחתית, הדת המוסלמית ומאפייני התרבות הערבית.

מחקר מבצעי זה ינסה לנתח את המרכיבים של אותה חוקיות תכנית בעיר העתיקה של שכס כמקרה מבחן אינדוקטיבי שעשוי ללמד כמעט על כל עיר עתיקה אחרת במזרח-התיכון. בהמשך, ננסה להגדיר את הקריטריונים ואת המאפיינים הדרושים לניתוח המבצעי של השטח הקסבאי, כדי לספק למפקדים 'ארגז כלים' ודוגמאות לתכנון וביצוע של מבצעים בעלי עצימות נמוכה או בינונית בכל תא שטח עתיק אחר במזרח-התיכון (בנספח א' לעבודה ננסה להמחיש את הניתוח הקסבאי וליישמו על העיר העתיקה של דמשק).

אזורנו הוא אחד מחבלי הארץ העירוניים הצפופים ביותר בעולם, ועל כן כמעט בכל צורה וסגנון של מלחמה ניאלץ להלחם בלב ליבו של הכרך האורבני העתיק כדי לעמוד במשימה!

מכאן, החשיבות בלימוד ובניתוח המרכיבים המבצעים השונים ש'במבצר הקסבאי', הבנת התנהגות האוכלוסייה בשטח זה והאופן שבו מנוצל השטח כבסיס לפעולות טרור ולגרילה עירונית.

לצורכי הכתיבה השתמשנו בספרות מגוונת מתחומי ההיסטוריה, הגיאוגרפיה, הארכיטקטורה ותכנון הערים, אך הסתמכנו בעיקר על ניסיון מבצעי מתפתח שנרכש בשבע שנים של לחימה ועימות צבאי בטרור הפלסטיני בשטחים העירוניים הצפופים של יהודה, שומרון ועזה.

לימוד ההיבטים האורבניים-מבצעיים של הקסבה של שכס ייעשה תוך התמקדות במבנה הפנימי של העיר העתיקה מחד, אבל גם תוך בחינת המרקם שלה, כחלק ממאפיין יישוב מזרח-תיכוני מאידך.

הניתוח הגיאוטקטי של הקסבה יתבצע לא רק באמצעות התיאור של הארכיטקטורה המגננתית שלה, אלא גם באמצעות סדרה של יישומים והמלצות טקטיות שתכליתן להנחות דרכי פעולה מבצעיות, תוך שלמות וחיבור בין הנלמד לנעשה.

¹ סילוין בול טוענת כי העיר המזרחית היא גילום של האי סדר וכי האי-צורה היא התנאי ליצירתיות שלה: סילוין בול, "אי-משמעת והתקוממות בארכיטקטורה: על אודות כמה תופעות של האי-סדר ואי-צורה בארכיטקטורה ובמזרח התיכון", מתוך כתב העת רסלינג, חורף 1988 (תרגום מצרפתית: יעל ברגשטיין).

שכם: רקע והיסטוריה

שכם כ"טבור הארץ"

לחימת העם היהודי באויביו ההיסטוריים במרחב שכם, עתיקה כמעט כגילו של עם ישראל: החל מהכיבוש הראשון על-ידי שמעון ולוי² בעקבות אונס אחותם על-ידי שכם בן חמור החיווי, דרך השתלטותו של יהושע בן נון על העיר,³ עובר לכיבוש החשמונאי של העיר⁴ ועד לתקופת מלחמת הטרור הפלסטיני בימינו אנו.

מיקומה ההיסטורי-גיאוגרפי של שכם במרכז ארץ ישראל זיכה אותה בכינוי התנ"כי "טבור הארץ"⁵, כמשל הטבור במרכז גוף האדם: שכם לארץ ישראל היא כמו הטבור לגוף האדם, על שום היותה צומת דרכים מרכזי על ציר הרוחב המקשר בין דרך הים במערב לדרך המלך במזרח, וציר האורך המרכזי של במת ההר (מסילת ההר) בין צפון לדרום.⁶ כך, הייתה העיר שכם מאז ומעולם מרכז מסחרי, דתי⁷ ומקום מפגש להתנגשויות ולמלחמות.

² בראשית, פרק ל"ד.

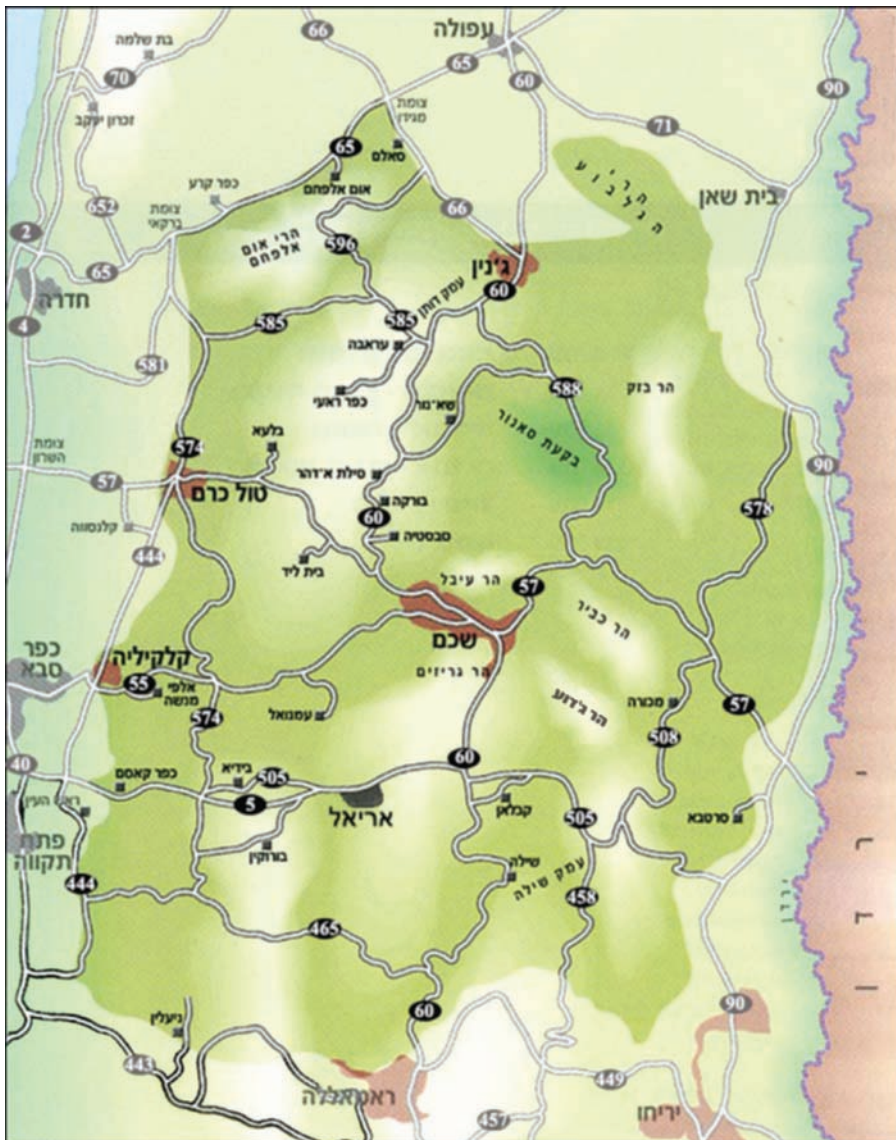
³ יהושע, פרק ח': המקרא אינו מפרט על כיבוש העיר, אלא על טקס הברכה והקללה בין הר גריזים להר עיבל בעמק שכם בלבד. עם זאת, צריך להניח, כי על חבל ארץ כה פורה ועשיר לא ויתרו כל כך בקלות, וכי יתכן שהוא נלקח במאבק.

⁴ העיר נחרבה ב-128 לפנה"ס ע"י יוחנן הורקנוס.

⁵ בעקבות מלחמתו של געל בן עבד באבימלך, אשר פשט עליה וכבשה: "הָיָה עָם יוֹרְדִים מִמֶּם טֶבֶר הָאָרֶץ וְרֹאשׁ אֶחָד בָּא מִדָּרָךְ אֶלֶן מְעֻנָּיִם" (שופטים, ט, ל"ז).

⁶ דרכי האורך המרכזיות של ארץ ישראל הן: "דֶּרֶךְ הַיָּם", על שום נתיבה הנע על בסיס מישור החוף מסיני ועד ואדיות המנשה. ממזרח לירדן "דֶּרֶךְ הַמֶּלֶךְ", שנעה על בסיס הרכסים של הרי אדום, מואב והגלעד עד דמשק. ו"דֶּרֶךְ הַהָר" (מסילת ההר): "לְמַסְלָה הָעֶלְיָה מִבֵּית-אֵל שְׁכֶמָה וּמִנֶּגֶב לְלְבוֹנָה", שופטים כ"א, י"ט) שהתמשכה על גב ההר בין באר-שבע - חברון ועד לשכם. במרכז הארץ עברה דרך רוחב מרכזית שחיברה בין דרכי האורך: מחוף הים לנחל אלכסנדר ולנחל שכם, ומשם דרך ואדי תרצה למעבר נחל יבוק (גשר אדם של ימינו).

⁷ העיר מקודשת ליהודים בעיקר על שום מעמד הברכה והקללה בספר דברים י"א, שם נכרתה ברית על התורה, וכן נוכח היותה מקום קבורתו של יוסף (יהושע כ"ד, ל"ב). לנוצרים היא מקודשת בשל פגישתו של ישו והנערה השומרונית "בבאר יעקב", באר המצוינת כיום על-ידי "כנסיית באר יעקב" על "ציר השמנים", מצפון למחנה בלאטה (הברית החדשה, יוחנן ב' 4-42). מבחינת השומרונים, הר גריזים הוא הר המוריה, מקום אבן השתייה ובית המקדש.

שכם כ"טבור הארץ"

המקור, מדריך ישראל החדש, "כרך 7. שומרון ובקעת הירדן"

שכם-רבתי: שכונות ואוכלוסייה

העיר שכם משמשת כיום כמרכז הפעילות המנהלית, המסחרית, הכלכלית והפח"עית של השומרון. העיר מוקפת ומתוחמת על-ידי ארבעה רכסים⁸ ומרכזה במיצר של עמק שכם בין הר גריזים והר עיבל.

שכם-רבתי מורכבת משלוש קבוצות אורבניות בעלות מאפיינים ייחודיים, וחיים בה כ-175,000 פלסטינים: הקבוצה הראשונה, היא העיר שכם על שכונותיה השונות; הקבוצה השנייה מורכבת ממחנות הפליטים; והקבוצה השלישית היא העיר העתיקה (הקסבה).

בשכונות העיר שכם, מתגוררים כ-90,000 פלסטינים שהם 51% מסה"כ התושבים: על מורדותיו של הר גריזים נמצאות השכונות רפידיה,⁹ מח'יפה, המהנדסים, שומרונים תחתונה, כמאל ג'ונבלט, ראס אל-עין, ח'לת אל-עמוד ואלדאחיה. על מורדותיו של הר עיבל נמצאות השכונות: ג'בל שימאלי, בליבוס, מעגין, ח'אלת אל-רהבאן, ערק א-תאיה, מסאכן שעביה, והכפרים שנבלעו בגוש האורבני - בלאטה ועסכר.¹⁰

במחנות הפליטים, מתגוררים כ-40,000 פלסטינים, שהם 23% מסה"כ התושבים. בעיר ארבעה מחנות פליטים, יותר מכל עיר פלסטינית אחרת, והם מאוכלסים כולם על-ידי פליטי 1948. הגדול שבמחנות הפליטים בשכם, ובגדה המערבית בכלל, הוא מחנה הפליטים בלאטה, הממוקם בחלקה המזרחי של העיר, בסמוך לכפר בלאטה. מצפון וממזרח לו שני מחנות נוספים, עסכר ישן ועסכר חדש, בליבו של עמק סוכר. המחנה הרביעי הוא מחנה עין בית אלמאא', הקטן שבמחנות העיר, השוכן בחלק המערבי בסמוך לשכונת בליבוס, על מורדותיו התלולים של הר עיבל.

בעיר העתיקה (הקסבה), תא השטח הייחודי במוקד עבודה זו, מתגוררים כ-45,000 פלסטינים שהם 26% מסך-כול התושבים. העיר העתיקה היא מכלול גדול ומורכב של סמטאות, מעברים ומחילות תת-קרקעיות, "פיסת היסטוריה" רבת שכבות

⁸ מצפון - **הר עיבל** (ג'בל-א-סלימיה - جبل السليمية) 940 מטר; מדרום - **הר גריזים** (ג'בל-א-טור - جبل الطور) 881 מטר; מצפון מזרח - **הר כביר** (ג'בל כביר - جبل كبير) 792 מטר; מדרום מזרח - **רכס הגדעונים** (ג'בל גדוע - جدوع) 866 מטר.

⁹ שכונת רפידיה קרויה על שם כפר נוצרי עתיק ("הקסבה הקטנה") שנבלע במאה ה-20 על-ידי שכם רבתי. שכונת רפידיה כוללת את תתי השכונות כמאל ג'ונבלט ומחפיה.

¹⁰ בלאטה על שם תל-בלאטה: התל העתיק שלמרגלותיו קבר יוסף ואשר ממוקם במרכז המניפה של העמקים סוכר (עסכר) בצפון, מכמתת (מיחנה) בדרום, בית דגן (בית דגין) במזרח ועמק שכם במערב. עסכר על שם הכפר העתיק עין שוכר, למרגלותיו המזרחיים של הר עיבל.

"הר האש": שכם כמרכז טרור

מה הם התנאים המיוחדים אשר עושים את שכס לבירת הטרור ביהודה ושומרון ומדוע היא תופסת מקום כל כך מרכזי בפח"ע הפלסטיני?
במסורת היהודית נחשבת שכס לעיר של פורעים ורוצחים לצד היותה סמל לקניין

הארץ,¹¹ ואילו הפלסטינים מכנים אותה "הר האש" ('ג'בל אלנארי' - جبل النار),¹² על שם סמליותה כמוקד ההתנגדות לכל שלטון זר במהלך ההיסטוריה שלה.

הסיבות למרכזיותה של העיר כיצרנית טרור הן רבות ומגוונות ועיקרן:

הסיבה הראשונה נעוצה בגיאוגרפיה ההיסטורית של שכם, היושבת על צומת

דרכים מרכזיות, בקודקודו של 'המשולש הגדול':¹³ משולש הדרכים השולח צלעותיו לכיוון צפון-מערב אל עבר ג'נין וטול כרם ובתחילתה של 'דרך ההר' המשמשת 'שער לשומרון' ומטפסת דרומה אל עבר רמאללה וירושלים. המיקום הנוח של העיר על צומת דרכים מסחרית המרובה בתנועה אזרחית, מאפשר לתשתיות הטרור לבחור את יעדם מתוך מגוון של ברירות: לשפלת הארץ ניתן להגיע דרך ואדי שכם הזורם מערבה, ומשם לטול כרם או לקלקיליה המשמשות כערי מפתן וכ'מקפצות' לת"א ולשרון; לחיפה ולעפולה אפשר להגיע דרך הצירים העולים צפונה ומתחברים לג'נין; ולבסוף, לירושלים דרך גב ההר דרומה או בצירי האורך המקבילים העוברים בספר השומרון ובבקעה.

¹¹ שכם נחשבת לעיר של פושעים ורוצחים על פי פרשנותם של חז"ל המסתמכים על הפסוק מתוך הושע ו' 9: "וְכַחֲכִי אִישׁ גִּדּוּדִים חָפֵר כְּהִנִּים דָּרָךְ יִרְצָחוּ שְׂכָמָה כִּי זָמָה עָשׂוּ". בשכם "נפישו רוצחים" ולכן נקבעה בין השאר, כעיר מקלט. עם זאת, העיר וקבר יוסף מהווים סמל לקניין הארץ (ביחד עם מערת המכפלה והר הבית) על שם שנקנו בכסף מלא.

¹² בשנת 1860 פרץ משבר בינלאומי בין השלטון העות'מאני ובין צרפת ובריטניה על רקע התנכרותם של ערבייה המוסלמיים של שכם במיעוט הנוצרי. במסגרת אותם אירועים נשלחה לשכם משלחת אירופאית שתפקידה היה לבחון את מצוקתה של האוכלוסייה הנוצרית ולהמליץ לעות'מאנים באשר לדרך הטיפול בבעיה. כשהגיעה המשלחת לשכם, התקוממו תושבי העיר, שרפו את דגליהן של המעצמות האירופאיות וביצעו "פוגרום" באוכלוסייה הנוצרית. הנרי בייקר טריסטראם, כומר אנגלי, חוקר ואיש שדה אשר יצא למסע בן 10 חודשים ברחבי ארץ ישראל ובין השאר עבר בשכם, כתב "כי צרות מוחין וקנאות נחשבות כסימני היכרם של תושבי מחוז זה יותר משל כל אחר, ונוסעים רבים שעברו כאן התאוננו על עלבונות, ואף על מעשי אלימות. אירעו גם פרעות, וטבח בנוצרים בשנת 1860". ראה הנרי בייקר טריסטראם, "מסע בארץ ישראל, יומן 1863-1864", עמ' 107. מאז מעשה שריפת הדגלים ופרעות 1860 דבק בעיר הכינוי 'ג'בל אלנארי' (جبل النار) - הר האש.

¹³ 'המשולש הגדול' הוא הכינוי הבריטי למשולש הערים שכם-ג'נין-טול כרם, כפי שנקבע על ידם בזמן "המרד הערבי הגדול" 1936-1939. כל זאת על שם תשתיות הטרור הרבות שהתרכזו בצפון השומרון. הצלע המרכזית של המשולש, הלא היא העיר שכם, נחשבה על-ידי הבריטים "כמוקד ההיסטורי לצרות". ראה יגאל אייל, **האינתיפאדה הראשונה, דיכוי המרד הערבי על-ידי הצבא הבריטי בארץ ישראל 1936-1939**, בעמ' 81.

הסיבה השנייה, היא שמבחינת מרכיבי האוכלוסייה, מפורסמת העיר באחוז הפליטים הגדול שבה:

בעוד שבשאר הערים הערביות הגדולות שביהודה ושומרון קיים מחנה פליטים אחד או שניים, הרי בשכם ארבעה מחנות פליטים שבהם יושבים כ-40,000 איש, המהווים 23% מסה"כ האוכלוסייה של שכם-רבתי.

הפליטים, שמעמדם הסוציו-אקונומי הוא הנמוך בקרב האוכלוסייה הפלסטינית, הם פְּר נוח ופשוט מבחינה לאומנית וכלכלית (טרור תמורת כסף) לשכנוע ולביצוע של פעולות טרור קשות: ירי, מטענים והתאבדות.

הסיבה השלישית למרכזיותה של שכם כעיר של טרור, נעוצה בהיותה מרכז משמעותי בתחום כספי הטרור:

התעשייה, המסחר והבורסה הפלסטינית הממוקמת בשכם, הופכים אותה למרכז כלכלי ומסחרי גדול, שבאמצעותו ניתן להלבין, ליכבס' כספים ולהחדירם לשטח במסווה וכיסוי של פעילות עסקית תמימה. חברות ההברקה הרבות הפזורות בעיר, מאפשרות העברת כספים מהירה מלבנון ומעזה, ולמעשה בתוך כחצי שעה נמצא הכסף שנשלח מחו"ל בידי פעילי הטרור. יתרה מזו, הבנקים הרבים הממוקמים במרכז העיר מאפשרים טרנסקציות סיבוביות (מיקח וממכר) ממדינות שונות, תוך הסוואת הפעילות על-ידי פתיחת חשבונות בנק הרשומים על שם מוטבים 'תמימים' המשמשים כ'אנשי קשי' להלבנת כספי הטרור. לבסוף, מערך חלפנים מפותח, הממוקם במרכז המסחרי של העיר, מאפשר העברת סכומי עתק בין מדינות שונות במהירות רבה וכמעט ללא פיקוח מצד הרשויות. החלפנים עושים שימוש בשיטת ה'חואלה' (حواله), כלומר 'הקיוז', שבאמצעותו מועברים סכומי כסף גדולים סביב העולם הערבי ללא שימוש בפלטפורמות כלכליות מקובלות (כגון בנקים), ובכך מקשים על המעקב אחר נתיב הכסף וייעודו. מפקדות הטרור הממוקמות בדמשק, בלבנון, במדינות המפרץ ובעזה משתמשות בשכם, הן להחדרת כספים מה'חוץ' לתשתיות הטרור העירוניות, והן כ'תחנה מרכזית' לחלוקת כספי טרור לערים נוספות בגדה. הכסף הוא המנוע והדלק של הטרור, המטשטש את הזהות הארגונית והאידיאולוגית ומניע פח"ע בעבור כל המרבה במחיר!

הסיבה הרביעית נעוצה בידע פח"עי - העיר אוצרת בתחומה ידע רב לייצור חגורות נפץ ומטעני חבלה מסוגים שונים:

בשכם נמצאת האוניברסיטה הפלסטינית הגדולה ביהודה ושומרון, אוניברסיטת אלנג'יאח (جامعة النجاح), הכוללת 16,000 סטודנטים המגיעים מכל רחבי הגדה

המערבית.¹⁴ הרדיקאליות המאפיינת סטודנטים אסלאמיים צעירים, כמו גם 'פקולטות להנדסה' המצויות מתחת לפני השטח, היוו לאורך השנים כר נוח להתפתחותן של תשתיות חבלה לייצור של חומרי נפץ. טובי ה'מהנדסים' של הטרור הפלסטיני באינתיפאדה השנייה התחילו את הכשרתם במרכזי ההשכלה הגבוהה אשר בשכם.

מעבדה ביתית בקסבה להכנת חגורות נפץ ומטענים

בתמונה פאדי קפיש, מומחה החבלה המרכזי של הקסבה בין 2003-2006: נהרג בהיתקלות עם גודר חרוב בשנת 2006. המקור, יחידת חצב

הסיבה האחרונה והמכרעת למרכזיותה של שכם כבירה של טרור, נעוצה בעיר העתיקה (הקסבה) שהיא נושא עבודה זו:

כשחופש הפעולה של צה"ל כמעט מלא והעליונות המודיעינית היא כמעט מוחלטת,¹⁵ זקוק הטרור למקומות מסתור ומחבוא כדי לשרוד, להתבסס ולמלט את עצמו.

¹⁴ פרט לאוניברסיטת אלנג'אח, פועלת בשכם "אוניברסיטת אלקדס הפתוחה" וכן מספר מכללות קטנות.

¹⁵ עליונות מודיעינית וחופש פעולה מוחלט אינם, כמובן, מצב קבוע והסטאטוס הזה עלול להשתנות.

הקסבה, על רבדיה הרבים, מחילותיה, מקומות המסתור ואוכלוסייתה הצפופה, היא תא שטח צפוף, אינטימי ומסוגר - 'גן עדן' לטרור וסיוט לפולש הזר שאינו בקיא בתכסית ובמורכבות האנושית של המקום.

הנה כי כן, מרכזיותה של שכם ב"טבור הארץ" והצירים היוצאים ממנה לעבר כל הערים המרכזיות במדינת ישראל, המוטיבציה לפח"ע בקרב הריכוז הגדול ביותר של פליטים באיו"ש, כספי הטרור הרבים המוזרמים אליה, הידע החבלני לייצור חנ"מ שהתפתח במרכזי הסטודנטים שלה והתכסית המורכבת של מחנות הפליטים והקסבה - עושים את העיר שכם ל'בירת הטרור' של יהודה ושומרון ואת הקסבה ל'לב המאפיליה' שלה.

הכרונולוגיה של העיר העתיקה

"העיר הבנויה לדורותיה צופה בעלייתן ובירידתן של

ערים מפוארות, נוטלת מהן אבנים והופכת אותן לשלה."

חיי יום יום בארץ ישראל, מרי אליזה רוג'רס

העדויות על התיישבות יהודית ונוכרית בצומת העמקים הפוריים של שכם¹⁶ קיימות עוד מימי אברהם אבינו.

השליט היהודי יוחנן הורקנוס, אשר שלט ביהודה בין השנים 105-135 לפנה"ס, והיה הדומיננטי והמרחיב העיקרי של השושלת החשמונאית, החריב את תל בלאטה (שכם העתיקה), את שומרון (סמריה) ואת המקדש השומרוני על הר גריזים ב-128 לפנה"ס, כדי לחזק את מרכזיותה של ירושלים.¹⁷

לאחר דיכוי השלטון היהודי וכיבוש הארץ בידי הרומאים בשנת 63 לפנה"ס, שיקמו פומפיוס וגבניוס את הערים ההלניסטיות מנזקי השלטון החשמונאי, ואולם השומרונים לא נכללו במפעל השיקום של הערים היווניות, מכיוון שהרומאים ראו בהם יהודים.¹⁸

רק בשנת 72 לספירה נוסדה 'העיר הרומאית החדשה' - 'ניאפוליס', מתוך מגמה, למנוע מהשומרונים את האפשרות לבנות מחדש עיר ומקדש שומרוני בהר

¹⁶ העמקים הארוכים ומחסום ההרים יוצרים מניפה פוריה שקודקודה בתל בלאטה והיא רוויה במי גשמים ומעיינות.

¹⁷ על פי השומרונים, הר גריזים הוא הר המוריה ומקום אבן השתייה ולא ההר אשר בירושלים. החשמונאים ראו בשומרונים פלג נכרי חוטא ומסוכן, אף יותר מהעמים הפְּגָנִים.

¹⁸ יצחק מגן, **פלאביה ניאפוליס - שכם בתקופה הרומאית**, עמ' 327.

גריזים, שהייתה העילה למרידות רבות של עדה זו בעבר,¹⁹ ומתוך מגמה לקעקע כל שריד שומרונני-יהודי ולבנות במקומם ערים רומאיות. כך הפכה ירושלים ל'איליה קפיטולינה' ושכם ל'פלאביה ניאפוליס' ('נאבלס' - نابلس - הוא שיבוש ערבי של השם הרומאי 'ניאפוליס').

טיטוס פלאביוס וספסיאנוס, הקיסר הרומאי אשר ייסד את העיר, בחר במקומה הנוכחי על המדרון של הר גריזים, בשל המעיינות הרבים אשר זרמו במורדותיו הצפוניים של ההר ובשל קלות החציבה ודרדור האבנים מהמחצבות הרומאיות במורד הרכס כלפי מטה (המחצבות הרומאיות העתיקות הן הצוקים המלאכותיים מעל ל'ציר עוקף קסבה עליון').

הקיסר המייסד בנה בעיר שלושה רובעים וכעבור 15 שנים נוספו לה עוד שלושה, כך שהתוצאה הייתה עיר עצומה במושגים של אותה תקופה, שממדיה היו: באורך 1,500 מ', וברוחב 700 מ'.²⁰ (1,000 דונם מרובעים שהם 200 דונם יותר מ'איליה קפיטולינה'²¹).

'פלאביה ניאפוליס' נבנתה על פי מיטב המסורת השלטונית הרומאית והיא כללה רחובות רומאיים, פורום (כיכר ציבורית), בסיליקה (מבנה ציבורי מלבני), אקוודוקטים (אמות מים), תיאטרון (מבנה מופעים חצי אליפטי), היפודרום (מסלול מרוצי סוסים) ואמפיתיאטרון (מבנה מופעים אליפטי וסגור).

המבנה הטופוגרפי הייחודי של העיר במיצר שבין הר גריזים להר עיבל לא אפשר בניית 'קארדו' רומאי בכיוון צפון-דרום, אלא רק 'דקומאנוס',²² רחוב ראשי בכיוון מזרח-מערב מקביל לציר העמק, אשר אליו התחברו בניצב מעברים המקשרים בין רחובות מדורגים מצפון ומדרום - רחובות אשר התפתלו בהתאם לקווי המבנה הטופוגרפיים. למעשה, למרות כוונות האדריכלים הרומים, התנאים הטופוגרפיים לא אפשרו בניית 'גריד' שתי וערב של רחובות.

¹⁹ יצחק מגן, שם, עמ' 329.

²⁰ העיר הרומאית העתיקה היתה גדולה יותר מהעיר העתיקה של היום, שאורכה 1000 מ' ורוחבה 800-500 מ'. לכן שרידים רומאיים עשויים להימצא גם מעבר לגבולות העיר העתיקה של היום.

²¹ יעקב שקולניק, "בין שני הרים", ארץ וטבע, מאי-יוני 2000, עמ' 29.

²² 'הקארדו', הוא הציר המרכזי צפון-דרום בעיר הרומאית, והוא כאמור אינו מצוי בשכם. ה'דקומאנוס', הוא שמו של הרחוב הראשי הרוחבי, החוצה ממזרח למערב. הערים והמחנות הרומאיים נבנו על פי כללי תכנון אחידים שכללו רשת רחובות סדורה שבמרכזה מצטלבים ה'קארדו' וה'דקומאנוס', ובצומת כיכר גדולה ופורום רומאי. ראה לשם הרחבה אצל יצחק מגן, שם, עמ' 45-46 וכן בעמ' 55.

בתקופה הביזנטית (324-636 לספירה) המשיכה העיר להיות מקום מרכזי וחשוב ואף ישב בה בישוף.²³

במחצית הראשונה של המאה השביעית לספירה, כבשו הערבים את האזור. השושלות של בית אומיה, בית עבאס והפאטימיים שלטו בשכם עד שנת 1099 בקירוב.

ב-1099 נכבשה העיר על-ידי הצלבנים ששלטו בה כמעט 200 שנה עד לניצחונם של צ'לאח א-דין בקרב חטיין בשנת 1187 לספירה. מבנים ושרידים מתקופות אלה ניתנים לאיתור בנקל. כך, למשל, המסגד הגדול של שכם - 'ג'אמע אלכביר', הוא בעצם שריד של בסיליקה רומאית וכנסייה צלבנית - 'כנסיית הסבל והתחייה של ישו', שנוסדה בשנת 1168 כחלק מהמאמץ הצלבני לחנוכת כנסיית הקבר בירושלים וקידום המורשת הנוצרית.²⁴ גם 'ג'אמע אלחצירה' בשכונת יסמינה (מתחת ל'עוקף קסבה תחתון' - ראס אל-עין) הוא בעצם 'כנסיית גיאורגיוס הקדוש' מן התקופה הצלבנית, שהוקם במקום בית הכנסת השומרוני 'עצב יעקב' ('חזן יעקוב' - حزن يعقوب - על פי האמונה השומרונית שם נמסרה ליעקב הידיעה בדבר מותו של בנו יוסף).

הממלוכים, כת צבאית של עבדים משוחררים שהתאסלמו, שלטו בעיר כמעט 300 שנה, בין השנים 1260-1517 לספירה והשפעתם על תכנית העיר הייתה רבה. במקום להרוס את השכבה הרומאית הקדומה שישבה על סלע האם, הם מילאו אותה בחול והשתמשו בה כביסודות.²⁵ במקומות אחרים הם בנו בצמוד למבנים הרומאים ויחד יצרו חזיתות דו-ממדיות רצופות,²⁶ שיוצרות תחושה של נוכחות פיזית מלאה כלפי הסמטה ומאפשרות שליטה מלאה עליה.

מאחורי החזיתות הרצופות והמאסיביות שאינן חושפות, אלא רק את פתחי הכניסות הראשיות, מצויים בתי המגורים סביב חצרות פנימיות מוגנות ואינטימיות. אלמנט סביבתי נוסף, תוצר של התקופה הממלוכית, הוא המאדינה (المنطقة), צריח המסגד שמשפיע באופן משמעותי על קו הרקיע של העיר העתיקה ואשר משמש לקריאה ולתפילה, אבל גם ככלי להתמצאות והבנת המיקום העצמי בסמטאות המוצלות והצפופות.

²³ International City Forum Graz (ISG), "The Nablus Project", Graz University of Technology, p-7.

²⁴ להרחבה ראה אצל זאב ארליך, "הזווית של שכם-ניאפוליס", מחקרי יהודה ושומרון - הכנס הרביעי תשנ"ב 1994, בעמ' 223.

²⁵ יעקב שקולניק, שם, עמ' 30.

²⁶ דוד קרויאנקר, אדריכלות בירושלים, הבנייה בעיר העתיקה, עמ' 61.

השכבה התת קרקעית הרומאית ב'חוש' א-תות - שכונת קריון

המקור, גדס"ר נח"ל

"הקשת הזו היא מתקופתו של אדריאנוס, התקרה שבנויה על הקשת היא צלבנית, העטיפה של המבנה היא מהתקופה הממלוכית והקומה העליונה עות'מאנית, הנה בניין אחד מספר את כל הסיפור".
איברהים אל-פאני, ארכיאולוג העיר שכם.²⁷

בשנת 1517 נכבשה הארץ על-ידי העות'מאנים והם שלטו בארץ לאורך תקופה ארוכה של כ-400 שנים עד 1917. הבנייה העות'מאנית יצרה שכבת תכסית נוספת המרובה בצורות וסגנונות בנייה שונים ומגוונים: החל באלמנטים ביזוריים וארמונות משפחתיים (קצר-ארמון - قصر), דרך מרחצאות ציבוריות (חמאמים - حمامات), מפעלי סבון (מצבנה - مصبنة), שווקים (סוק - سوق), בזארים שנשענו על תשתית ה'דקומאנוס', ופונדקי דרכים (ח'אנים - خانك) לשירות השיירות השונות שעצרו לנוח בעיר, נוכח היותה צומת דרכים מרכזי ועיר מחוז עות'מאנית.

בסוף התקופה נוספו מבני ציבור וקהילה נוצריים שביטאו את האינטרסים

²⁷ ציטוט מתוך יעקב שקולניק, שם, עמ' 30.

הדתיים והפוליטיים של מעצמות אירופה במזרח התיכון בתקופה זו,²⁸ ועל כן נפגוש בקסבה, מדי פעם, גם מבנים מלבניים ומוארכים בעלי גגות רעפים (בתי 'ליוואן'). היציאה הראשונה מחומות העיר העתיקה אירעה בשנת 1875, עת הוחלט לבנות מחסנים בעבור הצבא התורכי. בעקבותיהם נבנו בתי-חולים ובתי-ספר²⁹ וההסתעפות של המסילה החיג'אזית, שחיברה את תחנת הרכבת 'מסעודיה' (סבסטיה) עם העיר ב-1906, הגבירה את המגמה הזאת. אחרי מלחמת העולם הראשונה הורחבה מגמת היציאה מהחומות, ואולם, רעידת האדמה הגדולה שהתרחשה בשנת 1927 - רעידת אדמה שהריסותיה הגבירו את מאפיין המבוך והחללים הריקים בקסבה - הביאה ליציאה סופית של המשפחות המבוססות מן הקסבה והתיישבותן בעמק שכם הרחב.

מכאן ואילך גדלה והתרחבה העיר שכם מערבה ומזרחה, וכן על גבי המדרונות של ההרים עיבל וגריזים. הקסבה נותרה במרכז של העיר המתפתחת, מאוכלסת באוכלוסייה ענייה ומתחדשת בתוספות בנייה עממיות ולא מוסדרות על גבי שכבות מעמיקות וישנות - רצף של מאות שנים, תקופות ותרבויות.

²⁸ חיים באר, "עיר לא מושגת" מתוך **ירושלים שכונות ובתים - תקופות וסגנונות**, עמ' 86.

²⁹ International City Forum Graz (ISG), "The Nablus Project", Graz University of Technology, p-7.

המרקם הקסבאי-הגנתי של העיר העתיקה

"הטריטוריה דולפת מכול מקום"

ז'יל דלז

גבולות העיר העתיקה ושכונותיה

השם 'קסבה' מציין מבצר או עיר בצורה וצפופה מאוד, המוקפת חומה ואשר נועדה לספק הגנה לשליט המקומי ולנתיניו בשעת צרה. יתכן כי מבחינה אטימולוגית (חקר מוצא המילים) מקור המילה קסבה בנווה המדבר "KHAYBAR" שבערב הסעודית, שהתפרסם בעקבות התבצרות האוכלוסייה היהודית שהחזיקה בו כנגד התפשטות האסלאם של מוחמד. גם באנגלית, המובן המילולי של המילה "CASEMATE", מציין בית מבוצר או בונקר.³⁰ כך או כך, אין ספק שהכוונה לבנייה התבצורתית שסביבה חומה או מצודה - מקום מגורים שעוצב כך שניתן יהיה להגן עליו בשעת צרה מפני אויב או פולש זר.

בטרמינולוגיה הישראלית מתייחסים לקסבה של שכם כמושג נרדף ל'עיר העתיקה' ועושים שימוש בשני הכינויים במקביל, אך הקסבה, 'המצודה', מציינת שטח מצומצם יותר במרכזה של העיר העתיקה, בין רחוב נאצר לרחוב השוק.

העיר העתיקה בימינו קטנה יותר מ'מינאפוליס' הרומאית והיא משתרעת על שטח שאורכו כ-1,000 מ' ורוחבו 500-800 מ'. מצפון גובלת העיר העתיקה בציר 'פייסל', בדרום, ציר 'עוקף קסבה עליון', במערב, שכונת ראס אל-עין ובית הקברות המערבי, ובמזרח, 'רחוב הנביאים' ורחוב בתי-הספר.

העיר העתיקה מיושבת בעיקר על-ידי אוכלוסייה ענייה. התכסית המשמשת כמבדך וכמחבוא, מנוצלת על-ידי ארגוני הטרור כבסיס יציאה לפח"ע במרכז הארץ, וכן לניהול לחימת גרילה עירונית - ועל כן מהווה אתגר מקצועי וצבאי להתמחות וללחימה.

ניתן לומר כי בעיר העתיקה שבע שכונות מרכזיות, אשר את חלקן ניתן לחלק גם לחלוקה משנית, למרות שקיימים חילוקי דעות רבים באשר למספר השכונות, שמן ושיטת חלוקתן.

³⁰ En.wikipedia.org/wiki/casbah, כמו כן ראה המינוח אצל פול וירליו "המונולית" - readingma-chine.co.il ("מכונת קריאה"). מקורות שונים בשכם עצמה, חלוקים אף הם ביחס למשמעות השם קסבה: יש הטוענים כי הכוונה לפגנים המצודה (معجم مصطلحات العمارة والفنون الإسلامية), יש הגורסים כי הכוונה ל"מקור החיים": המקום שבו התחילה העיר, ועל כן הפרשנות הנאבולוסית מכוונת לקנה הנשימה ("קולות מעיר", תוכנית רדיו בנושא הקסבה ששודרה ברדיו "אלגנאח") דהיינו מקור האוויר (القصبه الهوائية).

שכונות העיר העתיקה

המקור, מודיעין חטמ"ר שומרון

העיר העתיקה מיושבת בעיקר על ידי אוכלוסייה ענייה. התכנית המשמשת כמבדק וכמחבוא, מנוצלת על ידי ארגוני הטרור כבסיס יציאה לפח"ע במרכז הארץ וכן לטובת ניהול לחימת גרילה עירונית - ועל כן מהווה אתגר מקצועי וצבאי להתמחות וללחימה.

שכונת חבלה (حبله), נמצאת בצפון מזרח העיר העתיקה, בחלק המישורי והמתון יותר של תחתית ההר, והיא מתאפיינת בסמטאות קצרות ובפניות חדות. שמה הוא נגזרת של שיטת בניית קירותיה שסותתו במקור כטרסות המשולבות באבנים כחבל ארוך. חלקה המזרחי של השכונה מכונה 'אלאנביאא' (الانبياء) על שם מסגד הנביאים המצוי בו. החמולות הדומיננטיות בשכונה הן חמולות ענבתאוי ואלנימר.

שכונת אל-ערב (العرب), נמצאת בחלק הצפוני-מערבי של הקסבה, אל מול הקניון ומרכז השלטון המקומי. השכונה מאופיינת בשווקים לאורך הסמטאות והחלק המאוּיֵש בבתי מגורים מצומצם בה מאוד.

שכונת יסמינה (ياسمينه), ממוקמת בחלק הדרומי-מערבי של העיר העתיקה והיא גובלת בבית הקברות המערבי ובשכונת ראס אל-עין. החלק המערבי ביותר של השכונה קרוי גם בשם 'אלפקיר' (שכונת העוני), על פי הנוהג לקרוא לשכונות על פי מאפייני תושביהן. 'אלסמרה' (השומרונים) הוא כינויו של חלקה הדרומי-מערבי מתחת לעוקף קסבה עליון בגבול ראס אל-עין. זוהי למעשה שכונת השומרונים

העתיקה, בטרם עלו האחרונים לפסגתו של הר גריזים בתחילת המאה ה-20. המסגד המרכזי בשכונה, 'ג'אמע אלחצירה' (הירוקה), שעל טיבו כבר עמדנו בפרק זה, ציין בעבר הרחוק את מקומו של בית-הכנסת השומרוני העתיק 'חזן יעקוב'. שכונת יסמינה משופעת מאוד והיא בעלת שטחים ירוקים רבים המאופיינים בדומיננטיות של שיח היסמין, המשמש גם מקור לשמה.

החמולות הדומיננטיות בשכונה הן: אבו עזאלה; ח'מאש; אלדארי; אבו אלהדא; אלעתות; אלכלאני; ואלחלאווה.

שכונת קריון (قريون), מצויה בחלק הדרומי העליון של העיר העתיקה והיא מאופיינת במספר רב של מבני חצר ('חושי' - حوش) ומבנים רומאיים עתיקים שלא ניזוקו ברעידות האדמה השונות.

המסגדים המרכזיים בשכונה הם מסגד 'אלתינה' ומסגד 'אלסאטון'. מקור השם לטיני- 'כראוין', שמשמעתו צינור, כדי לציין את ריבוי המעיינות והצינורות המשתפלים כלפי מטה. יש המכנים את השכונה 'אל-תות' (התותים) בשל הימצאותם של עצי תות רבים בינות לסימטאותיה.

החמולות הדומיננטיות בשכונה הן: אלנבלסי; אלרסאם; אלעקאד; טוקאן; ועבד אלהאדי.

שכונת עֶקְבָּה (عقبه), נמצאת בחלק המשופע ביותר של הקסבה, בין התיאטרון הרומאי העליון לפורום הרומאי התחתון ('באב א-סאחה' - باب الساحة), המחוברים ביניהם במדרגות 'סולם יעקב'. המאפיין העיקרי הוא השיפוע התלול, ומכאן גם צורתה של השכונה: צרה וארוכה. השם נובע מהעובדה שהשכונה נבנתה על שיפוע תלול ('עֶקְבָּה', عقبه - שפירושו עלייה, מעלה, קושי - מקום שקשה לבנות ולגור בו). החמולות הדומיננטיות הן: כנעאן; ח'יאט; נאבלסי; ושראבי.

שכונת קיסריה (قيساريه), מצויה בחלק הדרומי-מזרחי העליון של הקסבה ומקור כינויה בשרידים הארכיאולוגיים-רומאיים (קיסריים) הרבים שנמצאו בתחומה. במרכז של השכונה בית-הספר 'ט'אפר אלמצרי' אשר בתחתיתו התגלה רחוב עמודים עתיק וְעֶקְבָּה רומאית תת-קרקעית.

החמולות הדומיננטיות בשכונה הן: בכרי; אבו זהרה; חמאמה; קעדאן; דרוזה; מצרי; וסלעוס.

שכונת הקסבה (القصبه), היא החלק המרכזי התחתון העתיק של העיר העתיקה, הכלוא בין רחוב השוק (המכונה גם רחוב הקסבה) לרחוב נאצר (תוואי ה'דקומאנוס' הרומאי).

הקסבה מאופיינת במסגדים גדולים ומבני שלטון שהתבססו על שרידיה של מרכז

העיר הרומאית. כך למשל מסגד 'ג'אמע אלכביר' הבנוי על שרידיה של בסיליקה רומאית וכן 'באב א-סאחה' (שער הרחבה) שהוא הפורום הרומאי שבתחומי מסגד אלנאצר.

בקסבה מצויים שווקים ארוכים הבנויים על בסיס הרחובות הרומאיים, וכן בתי-מלון, ח'אנים עתיקים ומספר קטן של כנסיות.

השלד הרומאי של העיר העתיקה

המרקם העירוני הקסבאי, כלומר התוואי והצורה של העיר העתיקה, הוא ביסודו של דבר תוצר של השלד העירוני המורכב ממערך של רחובות ראשיים החוצים את העיר ממערב למזרח, כמו גם מהטופוגרפיה של המדרון התלול המשתפל מדרום לצפון, ובשילוב מערכת מתפתחת של סמטאות שהתפצלו מהרחובות הראשיים (סמטאות מרכזיות) לסמטאות ראשיות, לסמטאות משניות ולסמטאות מקומיות.

את הערים הרומאיות המסורתיות נהגו לבנות על בסיס מערכת של רחובות, כשתי וערב, כשבמרכזה שני צירים ראשיים וישרים: 'קארדו' - ציר צפון-דרום, ו'דקומאנוס' - ציר מזרח-מערב. שני הצירים הצטלבו בכיכר מרכזית ששימשה כ'פורום', כלומר כמקום מפגש ציבורי לצרכים דתיים, חברתיים ומסחריים.

ברוב הערים הרומאיות הרחוב הראשי והמשמעותי יותר, היה ה'קארדו', שנע בציר צפון-דרום, ואולם ב'ניאפוליס', כתוצאה מהמיצר העמוק שכיוונו מזרח-מערב, לא ניתן היה לבנות רחוב מרכזי בניצב לעמק. על כן נבנה רק 'דקומאנוס' בהתאם לתוואי קווי הגובה של הר גריזים, עובדה המסבירה את היותה של העיר צרה וארוכה.³¹ כאשר נוצרו מספר רחובות ישרים ומקבילים כמו רחוב נאצר ורחוב השוק, נהגו לכנות את הראשי מביניהם 'דקומאנוס מקסימוס'. ואולם, קיים ויכוח בין החוקרים לגבי ה'דקומאנוס מקסימוס' של 'ניאפוליס'. הדעה הרווחת, המתבססת על מפת הפסיפס של מִידְבָּא, טוענת³² כי רחוב נאצר של ימינו הוא ה'דקומאנוס מקסימוס' של 'ניאפוליס' הרומית (גם אם צומצם רוחבו של הרחוב וגם אם עלה מפלסו לאורך השנים), שכן צירים ורחובות שומרים על התוואי המקורי שלהם לאורך הדורות. מנגד, נטען³³ כי ה'דקומאנוס' הראשי של 'ניאפוליס' כוסה עם השנים בסחף שזרם

³¹ אמנון שנער, "שכם - התפתחות השטח הבנוי בעיר הערבית", **יהודה ושומרון פרקים בגיאוגרפיה יישובית**, עמ' 270-283.

³² זאב ארליך, "הזווית של שכם - ניאפוליס", **מחקרי יהודה ושומרון הכנס הרביעי תשנ"ב 1994**, עמ' 227-229.

³³ יצחק מגן, **פלאביה ניאפוליס - שכם בתקופה הרומאית**, עמ' 48-49.

במורד התלול ועל כן ה'דקומאנוס' המקורי הוא למעשה רחוב העמודים שהתגלה בחפירות ארכיאולוגיות 4-6 מטרים מתחת לשכונת 'עקֶבָה' במקום שמצוי היום ביה"ס 'ט'אפר אלמצרי'.

הרשת של הרחובות הרומאיים, ההיפודרום והתיאטרון³⁴

כך או כך, השלד העירוני של הקסבה מבוסס על תשתית רומאית. במרכז, בין רחוב נאצר לרחוב השוק, היה כלוא הפורום הרומאי - מרכז ההתכנסויות הדתי והציבורי של העיר, ששרידיו הבולטים היום הם מסגד 'ג'אמע אלכביר' (הבסיליקה הרומאית) ומסגד אלנאצר (הפורום הרומאי).

³⁴ הרשת המוערכת של הרחובות הרומאיים - "The Nablus", International City Forum Graz (ISG), "Project", Graz Vniversity of Technology, plates 08.

המרקם של העיר העתיקה הוא תוצאה משולבת של שלד הרחובות הרומאי, החומה שהקיפה את העיר, השיפוע התלול של הר-גריזים והסמטאות שהתפתחו במהלך השנים³⁵

מערכת הסמטאות בעיר העתיקה

”מבנה ומסורת אינם אלא פנים שונות של מכלול תרבותי אחד”

רוברט פארק

בפריזמה מערבית, נדמה שהקסבה על סמטאותיה הסבוכות והצרות מתאפיינת בחוסר סדר, כמבוך ללא מוצא. ואולם, לרשת הסמטאות שנוספה במאות השנים האחרונות לשלד הרומי-ביזאנטי יש חוקיות אנתרופולוגית, שהוכתבה על-ידי נורמות ודפוסי התנהגות אסלאמיים שכיוונו להתבדלות, מופנמות והקפדה על סגירות המשפחה וצנעת הפרט. כך נוצרה לה היררכיה של סמטאות המבחינה בין השטח הציבורי, החמולתי והפרטי באמצעות סמטאות משניות ומקומיות, שהולכות ונעשות צרות בהתאם לנפח התנועה הקטן בהן, והן מסמנות גבולות תנועה חמולתיות ומרחבי חיץ חברתיים.³⁶

³⁵ החומה הרומאית - International City Forum Graz (ISG), "The Nablus Project", Graz University of Technology, plates 09.

³⁶ אריה קליין, **חצרות בעיר האבות - ראשית היציאה מחוץ לרובע היהודי בחברון**, עמ' 26-28.

החוקיות המאפיינת את רשת הסמטאות בשכם מתקיימת כמעט בכל עיר מזרח-תיכונית עתיקה והיא משלבת גם את מערכת הרחובות הרומאית שתוכננה מראש כמקשה אחת, וגם את ההתפתחות האינוקרמנטלית [התוספתית] של הסמטאות המזרחיות, שעוצבו על בסיס מקומי כתוצאה מהצרכים המשתנים היום-יומיים והנורמות החברתיות.

אם נשווה את התכנית הקסבאית לתבליט, הרי בדומה לשטח הפתוח שבו כל שלוחה מתחברת לעוד שלוחה עד לרכס המרכזי, כך בשטח הבנוי הקסבאי כל סמטה מקומית מתחברת לסמטה משנית עד שמגיעים לסמטה ראשית, וכל סמטה ראשית מתחברת לרחוב (סמטה מרכזית).

גם ירושלים העתיקה היא שילוב של שלד רומאי בסיסי המושתת על 'קארדו' ו'דקומאנוס' עם רשת של סמטאות מזרחיות:

"לכל רחוב וסמטה יש מעמד היררכי ברור, שקבע את מבנה המערכת האורבנית: רחוב ראשי, סמטה משנית, סמטה מקומית ועוד. מערך הרחובות המזרחי אינו סדיר, והסמטאות, המתפצלות בכיוונים שונים וברוחבים משתנים, מסתיימות לעיתים ללא מוצא, כמבוי סתום. סמטה כזו, מוסיפה גוון של מסתורין והפתעה למהלך במרקם הדחוק והצפוף".³⁷

רוחבן הצר של הסמטאות לכדי מעבר של שני גמלים או חמורים שנעים בכיוונים הפוכים, מוסבר בצורך לחסוך מקום ולנצל כל תא שטח פנוי בעיר המוקפת חומה. העיקולים והשבירות של הסמטאות נוצרו בשל פלישות של בעלי בתים במציאות הנעדרת חוקי תכנון ובנייה³⁸ ובפועל יצרו מרחב 'מזוגג' ובלתי צפוי, שנוצל לצורכי

³⁷ דוד קרויאנקר, **אדריכלות בירושלים, הבנייה בעיר העתיקה**, עמ' 266.

³⁸ תרומתה של דת האסלאם לצורה המתפתלת והבלתי סדורה לכאורה של הערים העתיקות הייתה רבה. על אף שמוצאם של העמים הערביים בבדווים הנוודים של חצי האי ערב, הם העדיפו את העיר על הכפר, לא רק מסיבות דמוגרפיות, אלא גם מכיוון שהאסלאם תמך בתהליך העיור מבחינה תיאולוגית. זאת ועוד, "השריע" האסלאמי עוסק כולו בערים ובמשקי האנוש שבתוכן תוך התעלמות כמעט מוחלטת מהמציאות הכפרית. הנביא מוחמד נתפס על-פי ההלכה האסלאמית כדמות מופת לחיקוי באשר לדרך ניהול חיי הפרט והקהילה - והרי הוא עצמו היה בן למשפחה עירונית ממונה. ולבסוף, אפילו "הדעווה" (دعوة) פלומר הקריאה, ההטפה והניסיון להטמיע את המסר המוסלמי בלבבות המאמינים, מתקיימת ביתר קלות במציאות עירונית המאפשרת התכנסות המונים בג'אמע (המסגד המרכזי) שהתפילה בו נחשבת למובחרת יותר מהתפילה במיעוט. יותר מזה, תפיסת העולם המוסלמית היא בבסיסה אינדיבידואליסטית; הציות לשלטון אינו אחד מחמשת עמודי האמונה (שֶהָאֲדָה - شهادة - הצהרת האמונה, צֵלָאֵת - صلاة - תפילה, צִפָּאֵת - زكاة - צדקה, צִמֵם - صوم - צום הרמדאן, חג' - حج - העליה לרגל למכה) ועל כן קיבלו בהבנה את הפלישות מהתחום הפרטי לתחום

הגנה בשעת חירום. בשכונות הדרומיות, על מורדותיו התלולים של הר גריזים, מתפתלות הסמטאות גם כתוצאה מקווי המבנה הטופוגרפיים, והן ככלל רחבות יותר מהסמטאות הנמוכות, כדי למתן את השיפוע במדרונות. עם זאת, רוחב הסמטאות, ככלל, נקבע לפי נפח התנועה שבהן.

המשמעויות המבצעיות של רשת הסמטאות: הסמטה כשטח השמדה

"אופי הרחובות, ובמיוחד הסמטאות והמעברים שבשכונה היהודית היה בעל יתרון רב ערך ליהודים. הוא הכביד על החיילים להתקדם אפילו צעד אחד, מבלי שיפגעו מהאש הבאה מעמדות היהודים שהוסתרו בכישרון רב בחלונות ומתחת לפני הקרקע, ומהאש שנורתה דרך פרצים וסדקים בקירות שהיו מספיקים כדי הוצאת לוע הרובה או המקלע דרכם."

המערכה בירושלים, זיכרונות עבדאללה אל-תל, עמ' 89

בתוך מארג הסמטאות של העיר העתיקה ניתן לזהות ארבעה סוגים שונים של רחובות וסמטאות המותאמים לדרישות התנועה של האוכלוסייה בחלקיה השונים של הקסבה:

הסמטאות המרכזיות, רחוב השוק ורחוב נאצר, הן הרחבות שבסמטאות הקסבה והן משמשות כשווקים למסחר.³⁹ רוחבן נע בין 3.5-7 מ' והן מאפשרות מעבר של כלי רכב אחד בלילה (ביום, דוכני הממכר אינם מאפשרים זאת). הרחובות מקורים ברובם, כדי להגן על העוברים ושבים מפני הגשם או השמש, והמשמעות המבצעית הנלווית, היא הסתרים לחוזי עילי. קירוי השוק עשוי מרצף של קשתות שיוצרות קמרון (ארקדה) שנתמך בידי עמודים. הקמרון יכול להיות בנוי אבן 'קמרון חבית'

הציבורי ואת העובדה שאין כל תכנון עירוני מרכזי; להרחבה ראה מאליס רותיוון, **אסלאם**, עמ' 113-151 קלוד כאהן, **האסלאם מלידתו עד תחילת האימפריה העות'מאנית**, עמ' 199-203; מירי שפר, **אסלאם - מבוא קצר**, עמ' 18, 51-53; ארנון סופר, **סוגיות בגיאופוליטיקה של המזרח התיכון**, עמ' 95; אוריה פורמן, **אסלאמיון**, עמ' 89-91.

³⁹ רחוב השוק בנוי מחנויות צמודות ומקורות פיאה לשוק ממלופי: תחילתו בשוק "אלחדאדין" במערב, שנועד לממכר מזון, והמשכו בשוק "אלאקמשה" (שוק הבדים) ושוק "אלסולטאן". רחוב נאצר הוא רחוב ציבורי אשר בתחומו שתי פנסיות: האחת פרוטסטנטית (המערבית יותר) והשנייה קתולית, וכן מצוי בו המסגד הירוק. הרחוב מפורסם בבתי הקפה הפועלים בו ובמרחצאות התורכיים שלו (חימאמים).

כלומר 'מנהר' חשוך ומוצל שמעליו בית גשר ('אלעקד' - العقدة), או בנוי מפלסטיק ומסילות של פח. לבית גשר מצוי מעל סמטה שתי חזיתות והוא שולט עליה לשני כיוונים, כך שהוא מהווה איום על הכוח שנע בה, אך עשוי לאפשר פגיעה באויב אם ייתפס ראשונה על-ידי כוחותינו.

תאורת השמש או הכוכבים ממעטת לחדור מבעד לכיסוי השוק ועל כן סמטת השוק תהיה חשוכה מאוד ומגבלתית לשימוש באמר"ל מגביר אור כוכבים (מא"כ) בלילה. **הסמטאות הראשיות** נפגשות עם הסמטאות המרכזיות בניצב בכיוון צפון-דרום והן צרות יותר, שכן נפח התנועה בהן מועט יותר. עם זאת, יש מביניהן המאפשרות תנועת רכב יחיד, בעיקר בקישורים שבין רחוב נאצר לרחוב השוק. חלק מן הסמטאות הראשיות והמשופעות המחברות את מרכז הקסבה עם השכונות הדרומיות הגבוהות, מושתתות על נתיבים צרים של מדרגות ויש להן חשיבות עצומה כנתיבי חדירה רגלית למרכז הקסבה.

קמרון חבית ('מנהר') בסמטת 'הזהב'

המקור, יחידת חצב

המעבר במנהר אינו אפשרי לרכב גבוה ואנטנות מורמות ישברו בו. בתמונה חוליית מחבלים שכונתה "פרשי הלילה" נערכת לפעילות עם ערב.

בערים עתיקות צפופות והרריות נעלמות הסמטאות המדורגות מן המפה בשל היותן צרות ובשל השיטה הקרטוגרפית הנוהגת למפות רחובות רק על-פי רוחבם.⁴⁰ עם זאת, רוחב הסמטה אינו משמש כאבן הבוחן היחיד למידת חשיבות תפקודה במערך התנועה העירונית. כך למשל, סמטת 'סולם יעקב' בשכונת 'עקבה', המקשרת בין ציר עוקף הקסבה התחתון למסגד 'גיאמע אלכביר', עולה בחשיבותה על סמטאות אחרות, רחבות יותר, בשל היותה חוליית חיבור רציפה בין החלק העליון והחלק התחתון של העיר העתיקה.

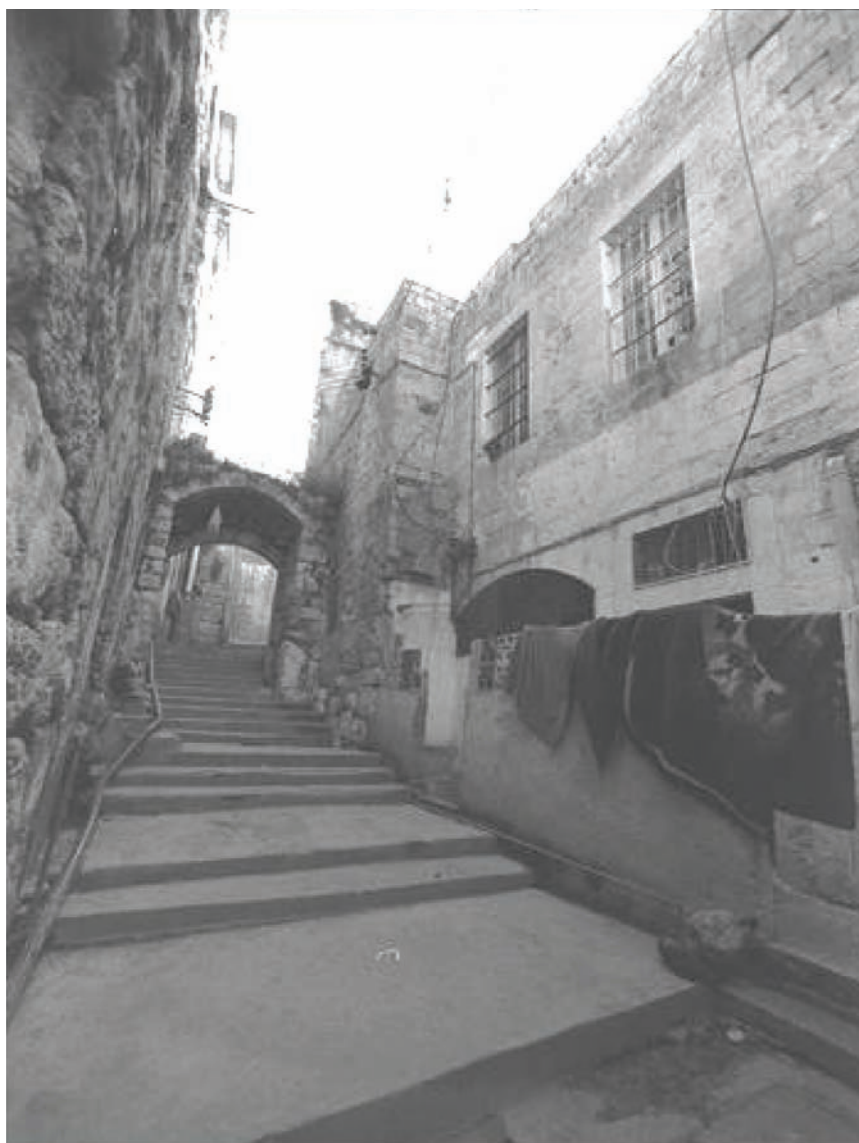
התורפה המבצעית של הסמטה התלולה והמדורגת טמונה ברוחבה הצר והיעדר חללים מאובטחים בצידה, עובדה החושפת את הכוח היורד בה לירי בטווחים בינוניים ולמטענים מרגע הכניסה למבואה העליונה של הסמטה ועד למפגש עם מוצאה התחתון.

הסמטאות המשניות מתפצלות מהסמטאות הראשיות והן צרות יותר ולא מאפשרות מעבר לכלי רכב. הסמטאות המשניות נעות במגמה כללית מזרח-מערב והן מתחברות למתחמים הפרטיים של החמולות. מתחמי בית החצר הערבי, ה'חוש', המצויים בקצה הסמטה, ערוכים סביב חצר פנימית המוסתרת באמצעות מבנים הצמודים זה לזה והמקושרים פנימית במסדרונות וגרמי מדרגות פנימיים. מבנה שכזה מקל על האפשרות להגן על המשפחה פנימה ולרכז מאמץ כלפי הסמטה הרצופה והצרה המגיעה מבחוץ. הסמטאות, המסתיימות לעיתים ללא מוצא, מאפשרות את הכלתן והשמדתן של האויב בתוך מתחם נשלט על-ידי מבנים טוריים גבוהים ומאסיביים המלווים את הסמטה לכל אורכה כחזית אחת, מבלי לאפשר חלל מאובטח או פנייה למילוט ולמוצא.

רשת הסמטאות המסתעפת מנקזת בסופו של דבר את כל הנעים בה פנימה אל תוך תת-הסמטאות ולכן אדם זר, מסתערב או אחר אשר ינוע בסמטה המשנית מבלי שקיבל לכך היתר, יעורר מיד את תשומת לב הדיירים, משום שהסמטה המשנית המובילה ל'חוש' נתפסת כשטח פרטי - נורמה שזכתה לגושפנקא חוקית בזמן השלטון העות'מאני.⁴¹ הסמטאות העקלקלות והמרובות בפניות וביציגים מפתיעות את המתקדם בהן בכל הסתעפויות ופנייה וחושפות אותו, כל פעם מחדש, לתא שטח אחר ותאורה בעוצמות משתנות, המאפשרת את השליטה כלפיו, מעליו ומצדדיו.

⁴⁰ אריה שחר "מפות עירוניות", מתוך **מפות ומיפוי** בעריכת נפתלי קדמון, עמ' 205-207.

⁴¹ החוק העות'מאני הכיר במעמדה המיוחד של הסמטה המשנית המובילה לבית החצר המשפחתית, כסמטה פרטית, ועל-כן התיר לדיירים לחסום את מבואות הסמטה; אריה קליין, **חצרות בעיר האבות**

מדרגות סמטת 'סולם יעקב'
המקור, מת"ק שכם

מקום הטמנת המטען בקיר הסמטה
המקור, גדוד חרוב

מחנה הפליטים עין בית אלמאא': סמטת
מדרגות היורדת מחלקו העליון (הצפוני) של
המחנה כלפי מטה (דרום)
המקור, גדוד חרוב

סמטאות מְרִגְתִּיּוֹת, הנעדרות חללים מאובטחים ואשר מנקזות לתוכן תנועה, מועדפות על ידי המחבלים - הן בקסבה והן במחנות הפליטים - כשטחי השמדה להטמנת והפעלת מטענים כנגד כוחותינו. המטען הוטמן בקיר השמאלי והופעל, טרם זמנו, כלפי כוח שאמור היה לנוע במרכז הסמטה.

הסמטאות המקומיות, עשויות לקשר בין סמטאות משניות או לחבר את שני הקצוות של מתחם חמולתי אחד. הסמטאות הללו צרות מאוד ואינטימיות, ותכליתן לשלוט על הכניסה של הגרעין המשפחתי אל עבר פתח מגוריו.

הסמטאות הקסבאיות, על סוגיהן השונים, מאופיינות בפתחי הגנה נמוכים, שערי תפנית וחלונות צרים וגבוהים. ככל שמסתעפים ונכנסים מהרחובות הראשיים אל הסמטאות המשניות והמקומיות, כך הולך וקטן מספר הפתחים במבנים הצמודים לסמטה, כדי לשמור על הפרטיות ולמנוע מהעוברים בסמטאות לראות את הנעשה בתוך הבית. פתחים צרים עליונים קיימים בעיקר מעל לגובה אדם כדי לאפשר כניסת אור מחד גיסא ותצפית ושליטה על הנעשה בסמטה מאידך גיסא (תוך שמירת האינטימיות מבלי לאפשר לעוברים ושבים להציץ פנימה). לעומת זאת, בתוך החצר המשותפת ישנם חלונות רבים וגדולים הפונים פנימה אל תוך חלל החצר עצמו.

יתרה מכך, רוחב לעולם יהיה צר מגובה המבנים שמעליה, עניין המחדד את היותה של הסמטה נשלטת ונחותה ואת חשיבות האבטחה ההיקפית ותפיסת ממד הגובה, או כפי שמצוטט אצל פול וריליו: "אמנות הביצור היא היכולת לזקוף או להרכין את

הקווים שעליהם מושתתים קווי המתאר וההיקף של האתר, באופן שהאויב התוקף, מכל כיוון שלא יבוא, יוכל להיות נראה ופגיע הן חזיתית והן אגפית.

הכניסה מן הסמטה אל תוך מתחם החצר תיעשה באמצעות דלת נמוכה המחייבת התכופפות, ועל פי רוב אף דרך שער תפנית שלא מאפשר לאדם המהלך בסמטה לראות את המתרחש בחצר הפנימית וחושף אותו לעמדת 'יזיג' שולטת נוספת, אם ייעשה ניסיון לפרוץ פנימה. ישנם שערי תפנית, אשר פרט ל'זיגזוג', מדורגים גם אנכית, תכונה המאפשרת שליטה על הנכנס מן הגובה ומניעת היפגעות המגן מקליעים ונתזים הנורים מבחוץ (שימוש במצלמת כדור "Eyeball" עשוי לאפשר "ניקוי" המעברים ה"מזוגזגים").

היררכיה של סמטאות (שרטוט סכמתי)

כל סמטה מקומית מתחברת לסמטה משנית עד שמגיעים לסמטה ראשית, וכל סמטה ראשית מתחברת לסמטה מרכזית

גוש ה'חוש'יים וסוגי הסמטאות בשכונת אל ע'רב
המקור, מודיעין חטמ"ר שומרון

מהסמטה המרכזית (רחוב השוק) מתפצלות הסמטאות הראשיות. מהסמטאות הראשיות מתפצלות בניצב הסמטאות המשניות שמובילות אל בתי חצר ומתחברות לסמטאות מקומיות ופנימיות. אפשר להבחין בסוגי המבנים השונים: בית חצר - 'חוש', בית אמידים - 'ליוואן', בית אמידים מסוג 'קפטן' ובית חרושת לייצור סבון - 'מצבנה'.

סמטה בקסבה: חלונות צרים וגבוהים מעל לגובה אדם
המקור, מת"ק שכם

שער תפנית: אור השמש המוטל בניצב לכיוון ההסתכלות מצביע על תפנית השער
צילום: מח"ט שומרון

פתח נמוך וצר לצורכי ביטחון

המקור, גדיס"ר גולני

"רבים מן הרחובות הצדדיים דומים למרתפים נמוכים, חשוכים לגמרי, מקורים בקמרונות וצרים; הם כה נמוכים, עד כי עוברים ושבים כמעט ולא יוכלו לעמוד זקופים אלא באמצעיתם. אין רואים שם חלונות - רק את הדלתות הקטנות והנמוכות, כולן סגורות בהקפדה."
הנרי בייקר טריסטראם, **מסע בארץ ישראל, יומן 1863-1864**, עמ' 106

המשמעויות המבצעיות של התאורה הטבעית והמלאכותית על התנועה המבצעית בסמטאות ביום ובלילה

מכיוון שהשמש זורחת במזרח, נעה במסלול דרומי ושוקעת במערב, נתונה העיר העתיקה הממוקמת על המפנה הצפוני של הר גריזים להשפעות פחותות יותר של חום וקרינה בהשוואה למפנה של הר עיבל - מפנה דרומי שסופג יותר קרינה ולאורך זמן רב יותר. סביר להניח שבשל הרצון להקטין את השפעותיה של השמש המזרחית תיכונת

בקיץ, וכן בשל ריבוי המעיינות במפנה הצפוני, בחרו במכוון הרומאים להקים את העיר דווקא על המדרון של הר גריזים ולא על זה של הר עיבל. המסלול הדרומי-אנכי של השמש בחודשי הקיץ, אשר גורם לקרינה ישירה ומוגברת על הגגות ועל הרחובות הפתוחים, משפיע בצורה משמעותית על הרחובות הנעים בכיוון מזרח-מערב, מכיוון שהם נמצאים לאורכו של אותו מסלול שמש דרומי. הרחובות הנעים בציר צפון-דרום נמצאים אמנם במרכז המסלול הדרומי של השמש בשעת הצהריים, אך נתונים להשפעת שמש פחותה יותר בשאר שעות היום ולכן, הם מוצלים יותר באופן טבעי. לכן, הרחובות בציר מזרח-מערב, נהנו לאורך השנים מהצללה מלאכותית רבה, שהושגה באמצעות בניית בתים גבוהים בצדדיהם (ראה השרטוטים המצורפים בדבר מופע השמש בעונות השונות): ככל שהסמטה רחבה יותר, כן גבוהים יותר המבנים בצדדיה - בנייה המאפשרת הטלת צל רב יותר על מרכז הסמטה.

התמונה צולמה בעיר העתיקה על-ידי צלם פלסטיני אנונימי

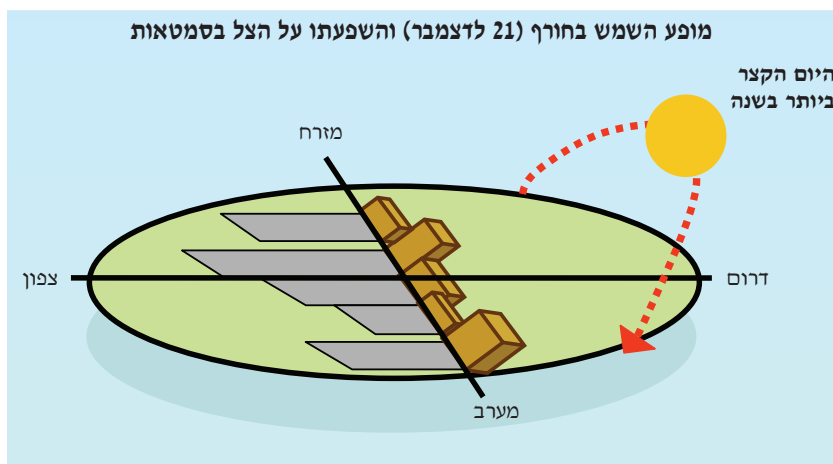
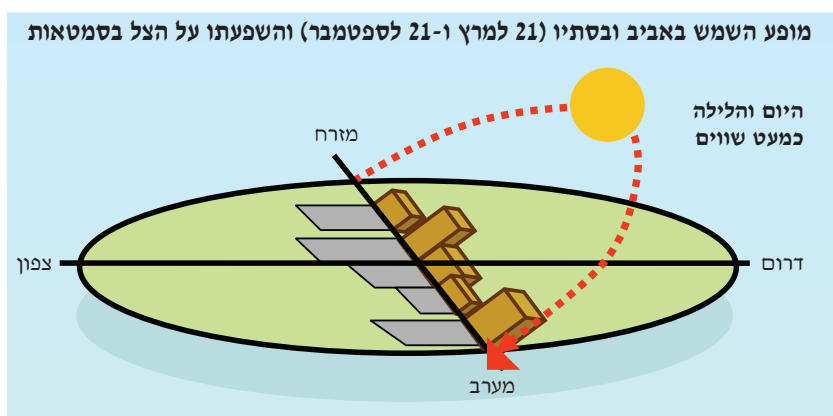
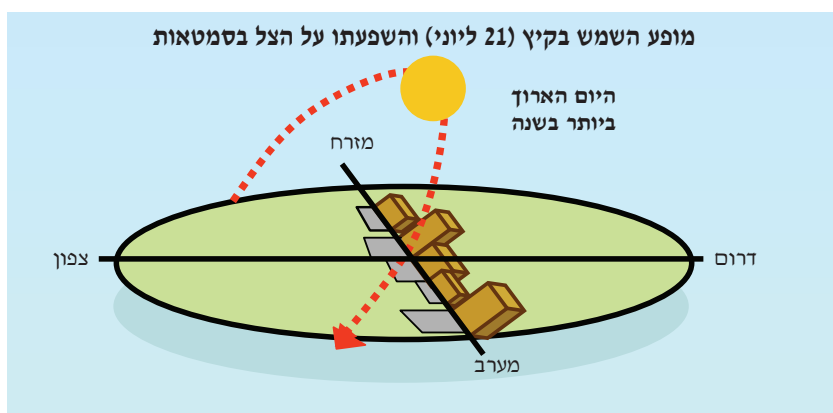
בתמונה סמטה הנעה בכיוון מזרח-מערב. השמש נמצאת בצד שמאל-דרום, והיא יוצרת צל מוטל על מחצית הסמטה. במבט ראשון מאתרים את זוג הלוחמים בצד ימין, שנע בחלק המואר והחשוף של הסמטה. רק מבט שני נוסף מתגלה לנו זוג לוחמים גם בצד שמאל, שנע בחסות הצל המוטל.

באופן זה מושגת התאמה יחסית בין רוחב הסמטה לגובה הבתים בסביבתה ואת החסר השלימו באמצעות 'ארקדות' בנויות אבן, ולחילופין קירוי פלסטיק או פח, שסיפקו הגנה מפני השמש בקיץ ומפני הגשם בחורף. את הצל שמוטל בסמטאות צריך לדעת לנצל לצרכי תנועה נסתרת, התגנבות ומסתור, שכן קשה לזהות לוחם החוסה בתוכו אם זה האחרון אינו שובר את צורת הצל.

בבוקר, הצל מעורפל ומתמשך והוא הולך ומתקצר עד היעלמותו כאשר השמש אנכית מעל הסמטה. כשהשמש לקראת שקיעה במערב, הצל מתארך שוב וגווניו חוזרים להיות דהויים ואדמדמים.

בתמונה המצורפת (בעמוד הקודם), אשר צולמה על-ידי צלם פלסטיני באחד המבצעים בעיר העתיקה, מבחינים במבט ראשון רק בלוחמים שנעים בצד ימין של התמונה (צפון): זוג הלוחמים נע בצורה לא חיילית בתוך החלק המואר והחשוף של הסמטה, מבלי לאבטח לפנים ולמעלה. רק במבט שני, מעמיק יותר, מבחינים כי קיים זוג לוחמים נוסף בצד שמאל (דרום), בתוך הצל המוטל של הסמטה (הנעה בכיוון מזרח-מערב). זוג הלוחמים השמאלי מנצל היטב את הצל המופל, נטמע בתוכו ואף מאבטח כראוי למעלה ולפנים - לכיוון הצלם (צלם, שיכול היה להיות בסיטואציה אחרת מחבל חמוש השולט על תנועת החוליה בסמטה).

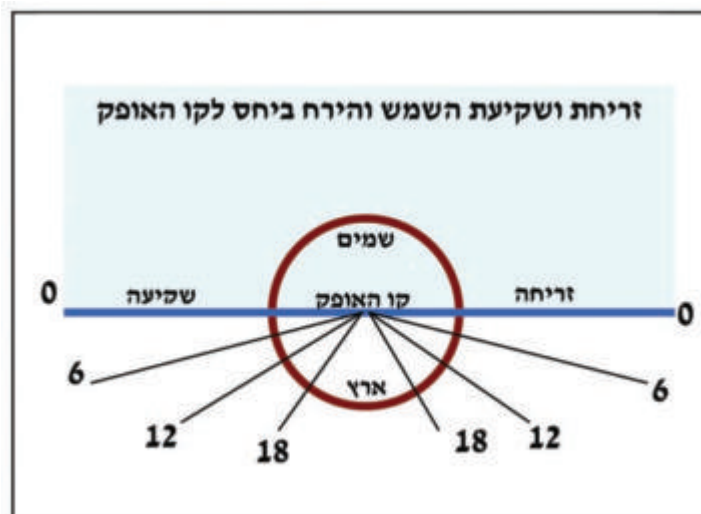
יש לשים לב כי חלק הצל שקרוב לאור בהיר יותר, בהשוואה לצל הקרוב לקיר המבנה שבסמטה. המשמעות היא שגם אם הכוח נאלץ לשבור את הצל, חשוב שיעשה זאת בהדרגתיות על-ידי הימנעות מתנועות חדות ומוחלטות (כמו למשל בעזרת 'מצנפת' על קסדה). העין האנושית רגישה מאוד לניגודיות שבין הרקע לאובייקט, ניגודיות שמובלטת על-ידי תנועת האובייקט המסוים ונפחו, ולכן חשוב להימנע מתנועות תזזיתיות. עוד נוסיף, כי לרקע הבהיר משקל רב יותר בחשיפה כשמדובר בסמטאות רחבות. המדים הכהים בולטים מאוד על רקע הקיר הלבן שמאחור ועל כן, במקומות ספציפיים ועם כוחות ייעודיים, ניתן לעשות שימוש במדים אורבניים הצבועים ומגוונים על פי הרקע המקומי.

כאשר מדובר בתנועה מבצעית בלילה, צריך להתייחס להשפעותיהם של שלושה מקורות אור שונים: **מקורות אור טבעיים**, דהיינו תאורת הכוכבים ובעיקר תאורתו של הירח; **מקורות אור תכסיתיים**, כלומר תאורת פנסי הרחוב או תאורת הפנים של הבתים; ולבסוף, יש לקחת בחשבון גם את ההיתקלות **במקורות אור משתנים ומזדמנים**, כמו פנסי רכב, נצנוציה של תאורת ניאון ופנסים מהבהבים של אמבולנסים, הרלוונטיים בעיקר לרחובות הראשיים במרכז הקסבה וכן לצירים המקיפים אותה. מקור התאורה הטבעי העיקרי בלילה הוא הירח, ועל כן יש להתחשב בהשפעת התאורה שלו הן על הראות המבצעית והן על הצל המוקטל: וזאת, גם ביחס לציר התנועה אל השטח האורבני הצפוף וגם ביחס לציר התנועה בתוך השטח הצפוף, כלומר בין הסמטאות ועל הגגות.

הירח זורח בכל יממה מאוחר יותר בכ-50 דקות ותאורתו משתנה מלילה ללילה בהתאם למסלולו ברקיע המחולק לארבעה רבעים. לארבעת מופעי הירח העיקריים השפעה שונה על הצל המוטל ועל הראות המבצעית, ומכאן המשמעויות המבצעיות השונות של כל רבעון ורבעון.

במולד הירח השמש מאירה את צד הירח המוסתר לנו ועל כן הירח מופיע מולנו כשהוא חשוך לחלוטין. "הולדתו" של הירח כל חודש מחדש מסמלת את ראש החודש העברי והמוסלמי ותחילתו של מחזור חודשי.

הראות מקצועיות לתע"מ גדוד אפעה (2003), עמ' 23

לילות של ירח חסר הם האופטימאליים לביצוע תנועות רגליות ארוכות וחדירות ללב השטח הבנוי, מכיוון שהדמויות הכהות נטמעות היטב ברקע החשוך כשקצב התנועה אינו מהיר מידי. אורך הלילה, כפרק זמן מבצעי מלא, יימדד מ-12 מעלות שקיעת השמש ועד 12 מעלות זריחת השמש, ומכיוון שהלילה נעדר ירח נעדיף אמצעי ראיית לילה טרמיים על פני מגבירי אור כוכבים.

ברבע הראשון, כלומר בשבוע השני של מחזור הירח, הירח דק מאוד אך הוא הולך ומתמלא לקראת מילוא הירח. הירח בתקופה זו זורח במהלך היום ושוקע בערך ב-24:00.

המשמעות המבצעית המרכזית היא כי את הלילה, כפרק זמן מבצעי, נכון לחלק לשניים: עד השעה 24:00 נעדיף להתבסס על כניסות לשטח באמצעות רכבים ממוגנים שאינם חשאיים; ואילו תנועות רגליות עמוקות וחשאיות צריך לבצע בעיקר בפרק הזמנים שבין 24:00 ועד 12 מעלות זריחת השמש. מכיוון שברבעון זה, נופלות קרני השמש על הירח בזווית קהה, יוצרים המבנים בסמטאות צלליות ארוכות, אשר ניתן לנצלן היטב לתנועה והתגנבות רגלית, בתאי שטח קצרים, גם לפני 24:00.

כשהירח במילוא, כלומר באמצע החודש העברי והמוסלמי, השמש מאירה באופן מלא את צד הירח הקרוב אלינו. בתקופה זו, זורח הירח במזרח עם שקיעת השמש במערב ושוקע במערב מעט אחרי זריחת השמש במזרח. לפיכך, תאורת הירח המלאה תלווה אותנו בין 12 מעלות שקיעה ל-12 מעלות זריחה לאורך כל הלילה והשפעתה של התאורה על הסמטאות שנעות מזרח-מערב, תהיה דומה לזו של השמש. הראות בלילה של ירח מלא תהיה אמנם טובה יותר בהיבט של ניווט והתמצאות אבל אל מול היתירות שלנו באמר"ל, בהשוואה למצאי הנמוך של אמצעים אלו אצל האויב, זהו חסרון בולט. הרגישות לניגוד שבין הרקע הבהיר של הסמטאות ובין הדמויות הכהות שמכפילות את עצמן כתוצאה מהצללה עצמית, מאפשרת לאויב ולתושבים המסתכלים באקראי להבחין ולחשוף את הכוח בתנועתו אל ועל היעד.

גם נצנוץ ובהיקות שיכולים להיווצר כתוצאה מעדשות מכשירי ראיית הלילה, כלי נשק ומתכות, עלולים לחשוף את הכוח. לכן חשוב לנתח את השפעותיו של מילוא הירח על האור והצל בסמטה ולדעת לנצלם על פי השלבים השונים במהלך הלילה (ראה בשרטוטים המצורפים על השפעת מילוא הירח על התאורה בסמטה).

ברבע האחרון, כלומר כעבור שבוע נוסף, הירח ילך ויחסיר שוב עד שלא נראה אותו לחלוטין. כלומר, השלמת מחזור שלם וחוזר חלילה. בתקופה זו, הירח זורח בסביבות 24:00 ושוקע בצהרי היום למחרת. על כן, חשוב למצות תנועות רגליות ארוכות וחשאיות כשמדובר ברבעון האחרון דווקא במחצית הראשונה של הלילה.

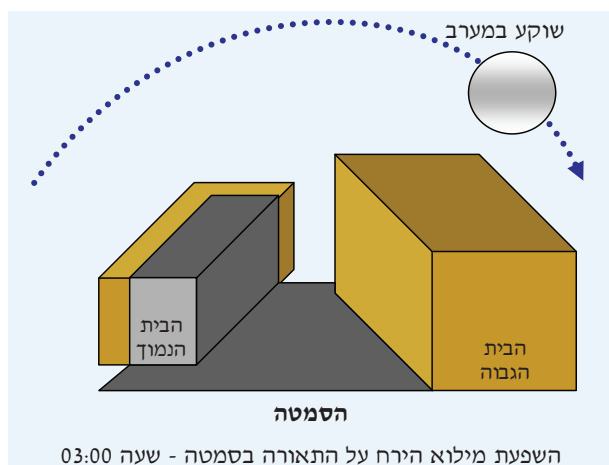
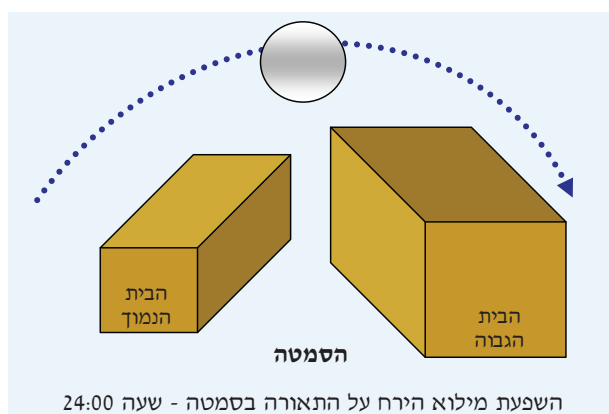
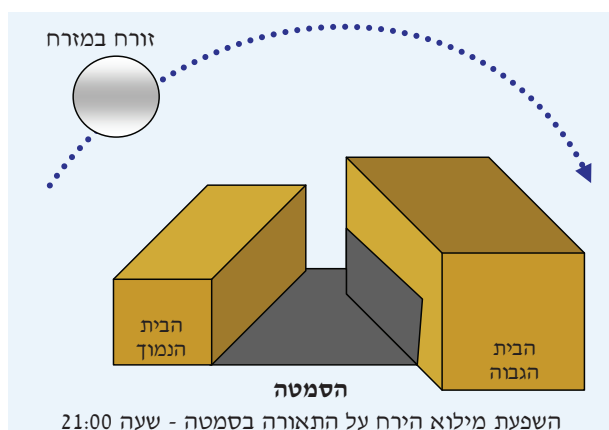
תכנון התנועה המבצעית בהתאם למצב הירח, הוא שלב הכרחי בנוהל הקרב אך הוא אינו מְסַפֵּק מענה מלא:

מקורות אור תכסייתיים כגון פנסי רחוב יכולים להשפיע באופן מוחלט על סבירותו או אי סבירותו של נתיב חדירה מסוים. על כן, תצפיות מקדימות או פטרולים עשויים למפות היטב את משטר התאורה המלאכותית בדרך אל היעד, ולספק חלופות באמצעות איתור צירים אלטרנטיביים ופגיעה בפנסים מפריעים באמצעות נשקים מושתקים או מוחלשים.

עם **מקורות האור המשתנים**, כמו תאורת פנסי רכב או תאורה פנימית של בתים הנדלקת במפתיע, נתמודד באמצעות תצפיות מלוות, קרובות ורחוקות, אשר מתפקידן ליצור 'ארגז אבטחה' לכוח המתקרב ולהזהירו מבעוד מועד על סכנת הגילוי. ציר התנועה אל ועל היעד, בשטח האורבני הצפוף, יכלול תמיד אלטרנטיבות שונות, כדי לאפשר תגובה מהירה כשמתעוררת סכנת חשיפה.

את התנועה הרגלית והלילית בסמטאות הצפופות של העיר העתיקה חשוב לבצע בהתאם למגמה ולנטייה של תא השטח הנתון, מבלי לחצות כיוונים באופן בולט - תוך ניצול ההשתקפות של פרטי התכסית הרבים ותנועה בשוליו של הצל כדי להימנע מחשיפה.

על כל אלה צריך להוסיף תכנון אל מול גורמי אור מלאכותיים ולזכור תמיד שהצפיפות האנושית הרבה טומנת בחובה אין ספור מקרים ותגובות.

הימנעות משטחי השמדה וסמטאות: התקדמות דרך קירות ועל גבי גגות

"מיד אחרי כניסתם לדירה שבפתח החצר, יצאו אל הסמטה הנקראת רחוב האשורים והנה עמדות מימינם ומשמאלם תחת שני בניינים על קימורי הרחוב. הם הציצו אל העמדה משמאל מאחוריה ומצאוה ריקה, אבל בעמדה שמימין עלולים היו להימצא ערבים. על כן טיפסו על הגג השני השקט ובאו לעורפה של העמדה השנייה."

כיבוש גוש החושים, ירושלים העתיקה במצור ובקרב, עמ' 159

סון טסו, בהמלצותיו למצביא, קובע כי "הגרוע מכל תוקף ערים בצורות". ואולם, תהליך האורבניזציה במזרח-התיכון והשימוש שעושים הגרילה והטרור בעיר העתיקה והצפופה כמחסה ומסתור - אינם מותירים לנו כל ברירה. יתרונו הבולט של המגן (וגם המחיר שהוא משלם...), הוא בלחימתו בשטחו הביתי והמוכר, שנדבכיו אינם ניתנים לגילוי על-ידי תצלומי אוויר. בשטח העתיק מנצל הטרור את היכולת להסתתר בתוך הבתים והכוכים, תוך שהוא נצמד לאוכלוסייה האזרחית, על מנת להגביל את חופש הפעולה של התוקף. הוא משתמש בחלונות הגבוהים כבכרכי ירי אל עבר הסמטאות, המהוות שטחי השמדה הנשלטים על ידו, ומנצל את כל רבדיה של העיר העתיקה, כלומר - לא רק את השכבה הגלויה לעין, אלא גם את התווך התת-קרקעי ואת הגגות. יתרונות השטח הבנוי למתגונן, הם למעשה החסרונות של התוקף: תנועתו בסמטאות הנשלטות והחשופות עלולה לחשוף אותו לאש צולבת, מכמה כיוונים וממספר ממדים וטווחים שונים. יכולת הראות והתמרון שלו מוגבלת והוא עלול להיקלע ליסמטאות השמדה שעוצבו מראש באמצעות חסימות, מטענים ומלכודות פתאים.

לכן, **בעת לחימה בעצימות בינונית וגבוהה**, לא יתקדם החי"ר דרך שטחי ההשמדה - הסמטאות והרחובות - אלא דרך הבתים, קירותיהם וגגותיהם. **בלחימה כנגד כוחות גרילה בעצימות נמוכה**, או בחסות אש ועשן, ניתן להתקדם דרך חצרות או סמטאות, אבל תוך הקפדה יתרה על עיקרון ה'אבטחה'. על פי עיקרון זה, מרב הכוח יתמקם בעמדות חיפוי היקפיות (כולל לגובה) ומיעוטו יימצא בתנועה. כשהכוח מורכב משמיניית לוחמים, תִּתְּפָקֵד הרביעייה הראשונה כחוליית 'חוד' קלה ומתמרנת, והרביעייה השנייה כחוליית חיפוי כבדה יותר, המשתמשת בפתחים או בחללים מאובטחים כנקודת משען. כל רביעייה מסוגלת להתפצל, אף היא, לזוג מחפה ולזוג הנמצא בתנועה. כך למשל, בעת תנועת זוג הלוחמים הראשון של ה'חוד', יחפו עליו שלושת הזוגות שמאחוריו, על פי 'פק"ל קנים' (חלוקת תפקידים עקרונית) שיתוכנן מראש.

ההבנה באשר למגבלות תנועת התוקף בסמטאות, בעת לחימה בעצימות בינונית וגבוהה, עמדה מאחורי ההחלטה על הטקטיקה של 'מאורות העכברים' בעת ההשתלטות על שכם במבצע 'חומת מגן' (2002) - דרך פעולה שנולדה כתוצאה של ניסוי וטעייה ועל בסיס למידה מן ההיסטוריה הצבאית.⁴²

במהלך המבצע הקפידו הלוחמים שלא לנוע דרך חצרות, סמטאות ורחובות, אשר מְגִדְרִים את הסבך העירוני, ולא השתמשו בדלתות החיצוניות, בגרמי המדרגות או החלונות שֶמְגִדְרִים את מבנה הבניינים. במקום לנוע דרך הסמטאות הקפידו על תנועה אופקית דרך קירות הבתים באמצעות מאורות שנחצבו בקירות ומאורות אנכיות שפוצצו ברצפות ובתקרות. ובמקום להיכנע לתבנית הנוקשה של יְיוֹנְגֵל הסמטאות המזרח-תיכוני ולגבולות המרחביים שלו, יצאו הלוחמים כנגד הצורות והמבנים שנבראו על-ידי בני מינם באמצעות תנועה מבצעית המאפשרת פרשנות מחדש של המרחב האורבני.⁴³

מספר תא"ל אביב כוכבי, מפקד חטיבת הצנחנים דאז:

"המרחב שאתה מסתכל עליו, החדר הזה שאתה מסתכל עליו הוא פרשנות שלך. ואתה יכול למתוח את גבולות הפרשנות - לא באופן בלתי מוגבל - כי בסוף זה פיזיקה - יש שם בתים, יש שם סמטאות. השאלה היא איך אתה מפרש את הסמטה. האם הסמטה היא מקום, כמו שכל מתכנן ערים כמו שכל ארכיטקט חושב, שהולכים דרכו. או שהסמטה היא מקום שאסור ללכת דרכו... הפרשנות של האויב היא הפרשנות הקלאסית של המרחב, ואני לא רוצה לציית לפרשנות הזאת, כי אני לא רוצה ליפול לתוך המלכודת שלו. אני רוצה להפתיע אותו. אני צריך להגיח ממקום לא צפוי. לכן בחרנו את השיטה של לעבור דרך קירות, ממש כמו תולעת שמכרסמת ומגיחה מפעם לפעם."⁴⁴

אם העיר המזרח תיכונית העתיקה משולה לגיונגל, והתנועה דרך הבתים מבקשת

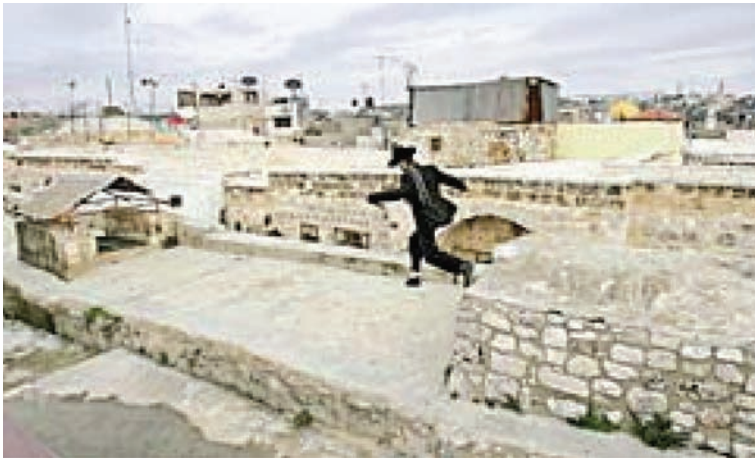
⁴² ראה למשל בספרו של פון פרידמן על הטקטיקה: את ההתקפה על העיר מבצעים על-ידי מספר רב של יחידות קטנות שחוברות מנקודות מוצא שונות וחותרות כולן באחת אל מטרה משותפת. עוד הוא מוסיף שם על "תכסיס חור העכברים" ומאפייניו: פון פרידמן, 2500 שנות טקטיקה, מסדה ירושלים (חש"ד), עמ' 434-436; תיעוד נוסף של לחימת שטח בנוי דרך קירות בתים בהיסטוריה הצבאית של מדינת ישראל, ניתן למצוא במאמר מעניין על מלחמת השחרור: **קרבות תש"ח - כ"ג פרשות קרב במלחמת הקוממיות** מערכות, תשט"ז, 1955, עמ' 105-106; (הלחימה בחיפה), ובעמ' 128 (הלחימה בעיר העתיקה של צפת).

⁴³ Eyal, "Israeli Military Using Post-structuralism as Operational Theory", www.frieze.com

Weizman.

⁴⁴ שם, מצוטט במאמר, Eyal Weizman.

להימנע מהשבילים הנשלטים והמסוכנים של הגיוגל הזה, הרי שאת התנועה וההתקדמות דרך גגות הבתים אפשר להמשיל לטיפוס ולדילוג דרך צמרות העצים כִּטְקִיקָה של טרזן'.

המעבר על גבי גגות העיר העתיקה בירושלים

צילום: אלכס ליבק⁴⁵

ניתן להציג מספר דוגמאות מההיסטוריה הצבאית, והטובה שבהן היא 'כיבוש' העיר העתיקה של ירושלים וטיהורה מכנופיות ערביות, על-ידי הצבא הבריטי במרד הערבי הגדול באוקטובר 1938.

על הפעולה פיקד תת־אלוף אוקיונור, המפקד הצבאי של איזור ירושלים. אוקיונור הדגיש לאנשיו את החשיבות בהימנעות מנפגעים מיותרים (לשני הצדדים) ואת החשיבות שבהשתלטות על השטחים השולטים הרחוקים והקרובים. על כן, בלב תוכנית הפעולה עמד העיקרון המבצעי של שליטה בממד הגובה והוא תורגם לפעולה על-ידי תפיסת 'השטח החיוני' - כיפת הסלע, השולטת על גגות העיר העתיקה, ותפיסת 'שטחי המפתח' - צריחי המסגדים וגגות הבתים, השולטים על פנים הסמטאות, כתנאי לקיומה של תנועה בסמטאות.⁴⁶

⁴⁵ נדב שרגאי, "ירושלים של מעלה, טיילת גגות בעיר העתיקה", הארץ (6.2.07).

⁴⁶ לא פחות מעניין השימוש שעשו הבריטים בתושבים ערבים - "כמגן חי", כדי למנוע ירי על החיילים מתוך הבתים...; ראה דו"ח אוקיונור (עדות מ-1970), "מבצעים בארץ ישראל 1938-1939"; מצוטט אצל יגאל אייל, **האינתיפאדה הראשונה, דיכוי המרד הערבי על-ידי הצבא הבריטי בארץ ישראל**

מצוקת הדיור בעיר העתיקה של שכם, המוקפת חומה, היא המניע המרכזי למיצוי המקסימאלי של כל חלקה פנויה, כלומר להִתְרַחֲבוּת של בתי־החצר לגובה ואל תוך הסמטאות; הצפיפות הרבה, החום המזרח־תיכוני והצורך באוורור הובילו לניצול הגגות לצורכי היום יום ועל כן, פעמים רבות, משמשים הגגות השטוחים כמעין חצרות פנימיות גבוהות שמנוצלות לעבודת הבית, התכנסויות משפחתיות ושינה בלילות הקיץ החמים.⁴⁷ לגג ניתן להגיע באמצעות מדרגות חיצוניות המטפסות מחצר היחוש' בחלקה הפנימי, כלפי הקומות העליונות, או באמצעות מעבר רציף מגגות שכנים שצמודים לגג המדובר.

בחזית החיצונית של הגג, כלפי הסמטה, אפשר למצוא מעקות גבוהים המשובצים בצינורות חרס חלולים - 'מעקות פיזאן', המאפשרים לנשים העוסקות בעבודת הבית, לראות את הנעשה בסמטה מבלי להיראות⁴⁸ ומבלי לוותר על אוורור טוב בזכות החורים שבצינורות החרס.

בית 'ליוואן' בשכונת קריון: שים לב למעקה 'פיזאן' בחזית הבית ולפוטנציאל הרב של חלל הרעפים להסתתרות וצלילה המקור, גדוד חרוב

1936-1939, עמ' 418-420.

⁴⁷ דור קרויאנקר, **אדריכלות בירושלים**, עמ' 257.

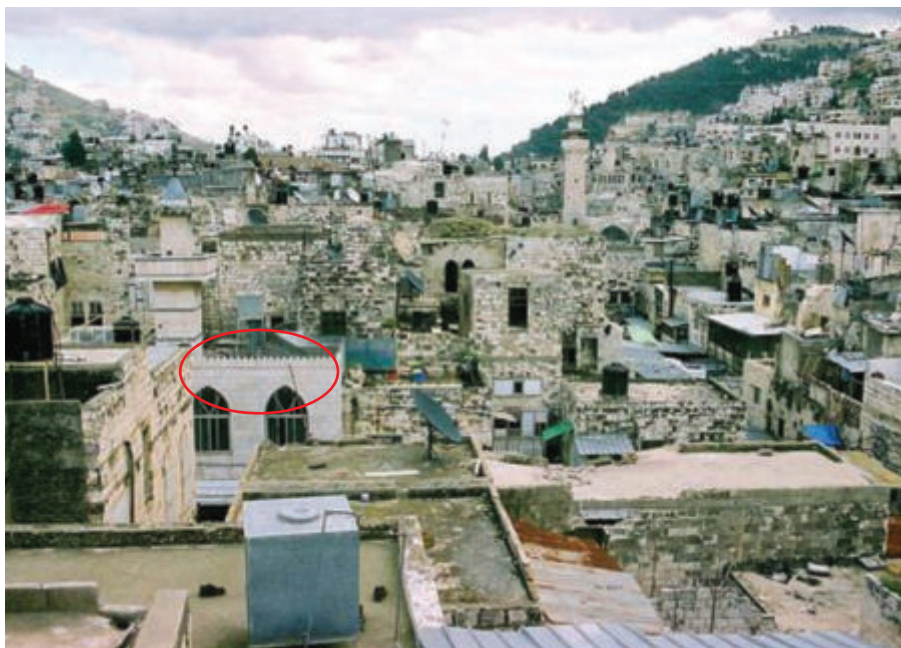
⁴⁸ הניה מליכסון, **יפו העתיקה מסע אל העבר** (חלק ראשון - ההיבט הארכיטקטוני, portal.herzlia. (k12.il).

מעקה 'ביזאן' עשוי צינורות חלולים שמאפשרים למגן לשלוט על הסמטה והגג שממול מבלי להיחשף
צילום: מח"ט שומרון

"הוא פנה לאחת החצרות והסתכל לאחור, דרך מעבר גדוש אשפה הייתה גישה אל הקומות העליונות במדרגות רעועות, שהובילו אל פתח עלוב. הוא תיאר לעצמו שיש שם גגות שטוחים, והנשים יכלו לצאת ביום אל הגג לשאוף מעט אוויר בלי להראות. ובלילה, מי השתמש בגגות האלה? די הרבה בני אדם, כך שיער יאשים, לעולם אין לדעת..."
ג'ייסון גדווין, **חוכמת הסריס**, רומן מתח היסטורי, עמ' 29

בגגות אחרים אפשר למצוא 'שינניות' - אלמנט ביצורי שעשוי מאבנים מסותתות ומדורגות כשיניים, שנמצא לאורך המעקה החיצוני, ותכליתו לשמש כמחסה אש ועמדת ירי כלפי התוקף הנמצא למטה. עוד אפשר למצוא גגות המשלבים בנייה של כיפות עתיקות וכן אלמנטים מודרניים ארעיים כמו דודי שמש וסככות פח. את תחום התנועה המבצעית על גבי גגות, נכון להמשיך ולפתח, מכיוון שזו תנועה המאפשרת חדירה עמוקה עד לליבו של השטח העתיק והצפוף תוך הפתעת האויב והימנעות מסמטאות וממטענים. החסרונות העיקריים הם: המיומנות שחסרה לכוחות (שיטת פעולה לא שכיחה); כמו גם, תנאי חילוץ לא פשוטים; סכנת נפילה; וקצב התקדמות איטי (זמן ומרחב).

צריחים ושינניות בקסבה של שכם

המקור, ג'דס"ר גולני

שינניות המשובצות על המעקה החיצוני בגגות או בחומות כמחסות ועמדות אש כלפי השטח הנשלט.

העקרונות המרכזיים לתכנון וביצוע תנועה ולחימה דרך גגות הם כדלקמן:

פענוח פני הגג והפרשי הגובה:

ניתוח חזית הגג (באמצעות תצ"אות אנכיות ואלכסוניות), כדי לעמוד על המרכיבים השונים של שטח הפנים של הגג ועל הפרשי הגובה בין הבתים השונים: האם הגג כיפתי או שטוח, האם הגג בעל מעקה שמאפשר מסתור ומחסה, האם מצויים עליו אלמנטים ארעיים (סככות, דודים, כבלי חשמל), האם יש שליטה מן הגג אל פנים החצר ואל מול הסמטאות, ולבסוף, מה מידת החיבוריות של הגג לגגות אחרים.

איסוף מקדים ומלווה:

איסוף מקדים למיפוי שגרת התנועה של התושבים והמחבלים על גבי ציר הגגות המיועד, ביום ובלילה, כדי להבחין בחיבורים ונתיבי המעבר בין הגגות, ואיסוף מלווה לטובת 'ארגז אבטחה'. כלומר, אבטחת מתחם הגילוי של הכוח, בדגש על מיפוי בתים וגגות השולטים על ציר תנועת הכוח (עניין חשוב במיוחד בעיר הממוקמת על צלע

ההר בה שכיחה הבנייה במדרונות). האיסוף המלווה יכול להתבצע על-ידי מזל"ט או תצפיות רחוקות (שעשויות לתת מענה מצוין, בעיקר פריפריאלי) וכן על-ידי תצפיות קרובות, המשולבות בצלפים, כדי לאפשר מענה קרוב ומדויק לאיום קונקרטי.

מגבלות עונתיות:

הצפיפות והסגירות של הבנייה הקסבאית העתיקה, כמו גם היעדרה של תשתית אוורור ראויה, מאלצים את תושבי הקסבה לעשות את מנוחת הלילה בקיץ על גבי חצרות הגג הפתוחות לשמים. כתוצאה מכך, מוגבלת התנועה המבצעית על גבי הגגות לעונות החורף והסתיו הקרירות יותר, כדי להימנע מגילוי הכוח. לחילופין, יש להתנות תנועה בציר עילי בימי הקיץ, באיסוף מקדים ויסודי שנועד לוודא שהגגות הספציפיים נקיים מאדם לאורך כל הלילה.

אבטחה כלפי 'הממד הרביעי':

לאבטחה המבצעית בתנועה בשטח הבנוי שלושה ממדים, והם: ציר האורך - אבטחה לפנים ולאחור; ציר הרוחב - אבטחה לאגפים; וציר הגובה - אבטחה כלפי מעלה. הלחימה דרך הגגות מוסיפה ממד אבטחה נוסף - מלמעלה כלפי מטה.

'אש טובלנית':

'אש טובלנית', היא היכולת לבצע ירי בזווית ירידה תלולה מהגג כלפי שטח ההשמדה בסמטה, מבלי להיחשף, תוך התגברות על השטח המת כתוצאה מהסתרי החזית של הבית. הירי הטובלני בטווחים הקצרים הוא ירי לא שגרתי בזווית חדה מאוד ועל כן מחייב הכנה ותרגול. מומלץ להצטייד בפריסקופ כדי לצפות את התנועה בסמטה ולהיערך לירי מדויק, קצר ותכליתי מבלי להיחשף.

בטיחות:

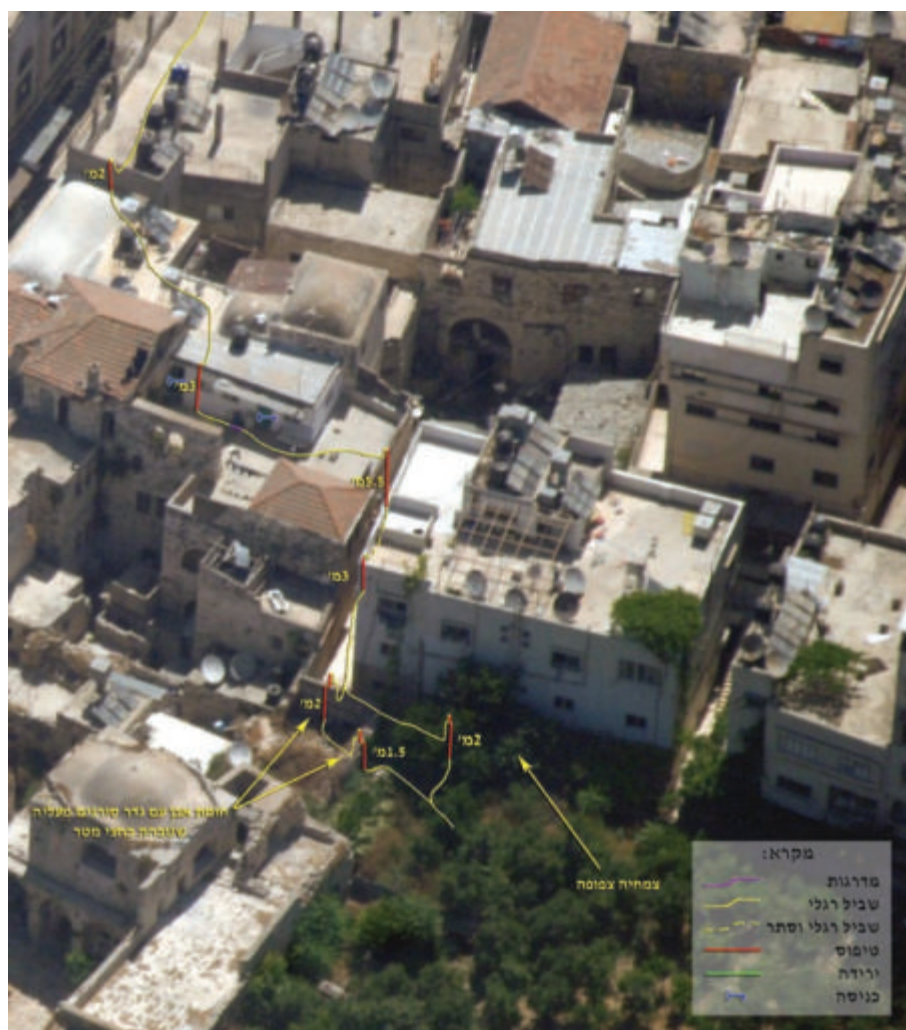
התנועה בין הגגות בעייתית ומורכבת, כתוצאה מסכנת הנפילה ובעקבותיה היפגעות הכוח ואי עמידתו במשימה, עוד בטרם פגש באויב. ולכן, למרכיבי הניתוח המבצעי של ציר התנועה צריך להוסיף את היבט הבטיחות כמרכיב מרכזי וכתנאי לביצוע ראוי של המשימה.

פינוי נפגעים וכוח חילוץ ייעודי:

מרכיב חשוב בבחירת ציר התנועה המועדף, הוא הקריטריון של יכולת הפינוי כדי למנוע מצב שבו פצועים על הגג תקועים בו ואינם ברי פינוי מהיר. על-כן תיבחן הירידה מכל גג וגג באופן ספציפי באמצעות הפתחים והמדרגות שנמצאים בו (כלפי החצר והסמטה) כך שבהינתן אירוע עם נפגעים, ניתן יהיה לרדת למטה במהירות ולהחביר כוח חילוץ ייעודי. החבירה בין הכוח העילי לכוח החילוץ תקבע באמצעות ניתוח מראש של "נקודות הירידה לסמטה".

ציוד לחימה קל:

יש להמעיט בציוד לחימה ולקחת את ההכרחי בלבד, דהיינו נשק אישי ואקדחים, שתיים או שלוש מחסניות ללוחם, שלושה רימונים להטלה טובלנית ואמצעי ראיית לילה. יש מקום להצטייד בנעלי ספורט או נעלי הרים בעלי סוליות גמישות, ללא חריקות ובעלות אחיזה טובה בקירות, כדי למנוע רעש והחלקה.

עבירות גגות מחורשת עין קריון לפיוון מסגד נאצר
המקור, מודיעין חטמ"ר שומרון

ציוד עגינה וסולמות ייעודיים:

- יש להצטייד בסולמות ייעודיים קשיחים וקלי משקל (סגסוגת אלומיניום) ולאמן את הכוח בתנועה, הצבה ועלייה על סולם. קיימים סוגים שונים של סולמות ייעודיים העשויים מחומרים שונים ואפשרויות נשיאה, פתיחה וביסוס מגוונות:
- את הסולם יש להניח בזווית של 75 מעלות ביחס לקרקע.
 - יש להשאיר מרווח בין קצה הסולם למפלס העליון ולהקפיד על טיפוס תוך כדי אחיזת שתי הידיים בשלבי הסולם.
 - מומלץ לצייד את לוחם החוד המטפס ראשון באקדח, כנשק משני, כדי לתת מענה אבטחה בשניות הראשונות של המעבר משלבי הסולם אל הגג.
 - יש להצמיד הנשק האישי לגב באמצעות תופסן ('קליפס') המאפשר לקצר או להאריך את החגורה בלחיצה.
 - יש להצטייד בסולמות עם רפידות כדי למנוע החלקה ולשפר את האחיזה (לא רלוונטי לסולם בעל קרס עגינה).
 - בזמן הטיפוס יאחוז אחד הלוחמים בסולם כדי לחזק את יציבותו.

לסיכום

הפעילות ההתקפית המשולבת בשעות היום ובלילה, דרך קירות ודרך הגגות (לא האמל"ח), היא ציר הפעולה האפקטיבי ביותר כנגד תשתיות המחבלים של העיר העתיקה בכלל ומומחי החבלה המסתתרים בלב שכונת הקסבה בפרט, ועל כן נכון להמשיך ולפתח את 'טקטיקת טרזן' - תחום התנועה המבצעית על גבי גגות, כדפוס פעולה בסיסי בתא שטח מזרח-תיכוני עתיק, צפוף מאוד ומחובר!

ההתמצאות בעיר העתיקה על פי הצורה והמבנה שלה

"יום וליל אני מתהלך לי בשוק עם מצלמתי ועם אקדחי. במשך היום סואן הוא השוק, אך בלילה נדמה הוא כרוח-רפאים חיוורת באורו של ירח כסוף. אני מהלך על רצפת האבן ואור פנסי מהבהב בחשיכה אל תוך אפילת הסמטאות והקמרונות, אליהם אין אני מעז לחדור - שמא אתעה..."
נתן וילהלם וולף, חובש יהודי בצבא הקיסר הגרמני, שכם 1918
השומרון במלחמת העולם הראשונה, זאב ח. ארליך, עמ' 21

צורתה של העיר העתיקה בשכם היא מארג והתמזגות שבין שלד עירוני-רומאי מתוכנן ובנייה אסלאמית עממית, שצמחה באופן בלתי מתוכנן בהתאם לצורכי היום-יום, ללא מתכננים ואדריכלים.

העיר העתיקה התפתחה במשך מאות שנים בקצב איטי שהוכתב על-ידי התרבות האסלאמית והנורמות החמולתיות המזרח-תיכוניות, שכיוונו להתבדלות והגנה על הפרט וצנעתו. ההנחה הרווחת כי אין חוקיות בצורה ובמבנה של עיר עתיקה מזרח-תיכונית, וכי המבנה הקסבאי הוא לא יותר מאשר הצטברות אקראית וכאוטית של תבניות וצורות - היא כשל פרשנות שכיח, כתוצאה מהניסיון לנתח את התרבות האסלאמית המזרח תיכונית על בסיס רקע ונורמות תרבותיות וארגוניות מערביות וכתוצאה מנטיות עיונות, שטבועות בנו מראש, וגורמות לנו לראות את המרקם הקסבאי דרך עדשה צרה וישראלית שדרכה אנו תופסים את העולם.

ניתן להבחין ביחס האורבני שבין השטחים הבנויים לשטחים הפתוחים על פי הבדלי הצבעים.⁴⁹

⁴⁹ העיצוב, המורפולוגיה והיחס האורבני - "The Nablus - International City Forum Graz (ISG), "Project", Graz Vniversity of Technology, plates 09.

המרקם הקסבאי בעיר העתיקה של שכס הוא תוצר של המרקם החברתי האסלאמי המכונס בתוך תבנית סבוכה ועשירה של סמטאות ומבנים - תבנית שאם לומדים אותה כראוי, היא מאפשרת ניתוח קרקע מבצעי סדור ואפשרות הסקת מסקנות לחימה טקטיות-אפקטיביות (ניתן להבחין ביחס האורבני שבין השטחים הבנויים לשטחים הפתוחים על פי הבדלי הצבעים, בשרטוט בעמוד הקודם).

ההתמצאות במרחב העתיק והצפוף אינה פשוטה; טכנולוגיות המבוססות G.P.S אינן מסייעות בהכרח בגלל הקירוי שמצוי מעל חלק מהסמטאות והמבנים המחוברים שבינן. הדבר יוצר רמת חיבוריות גדולה מדי המקשה על קליטת הלוויינים ואינה מותאמת לרזולוצית התמונה. יתרה מזו, תצלום אוויר סטנדרטי, המשמש כאמצעי האוריינטציה העיקרי שלנו הוא למעשה מוגבל וישטחי, תרתי משמע. מכיוון שהצילום האנכי סובל מעיוותים של קנה מידה (הנובעים מהמרחק המשתנה של הקרקע המצולמת מהמטוס והעקמומיות של פני כדור הארץ), הוא מחסיר את הפרטים שנמצאים מתחת לסמטאות ואינו יכול להביא לידי ביטוי את המגוון הרחב של רבדים, צורות ונפח. על אף כל אלה, צריך ואפשר לפענח את הדגם העירוני הצפוף של העיר המזרח-תיכונית העתיקה באמצעות ניתוח סוגי סמטאות וצמתים, נקודות הציון, האזורים השונים וגבולות הקצה של הרובעים העתיקים:⁵⁰

המפרקים העירוניים:

מפרקים עירוניים הם צמתים מרכזיות שמנקזות לכיוון צירים ויוצרות מִחְפָּרִים עירוניים, כמו למשל הִמְחָפָרִים בין הסמטאות הראשיות לרחוב נאצר.

נקודות הציון הקסבאיות:

נקודות ציון קסבאיות הן מבנים או מונומנטים בולטים, המזהים ומאפיינים את העיר העתיקה, כמו למשל צריחי המסגדים המתנשאים מעל לגובה המבנים, ובולטים למרחוק (גם בלילה, באמצעות תאורת הניאון הירוקה והבולטת הקבועה על כל מסגד בגדה המערבית, ואשר משמשת כנקודת אימות והתייחסות שלא ניתן לפספס).

החלוקה לאזורים:

החלוקה לאזורים בעלי מאפיינים שונים, כמו למשל ההבחנה שבין הבנייה ההררית על המדרון הצפוני התלול - בנייה המאופיינת בסמטאות ארוכות המתפתלות במתינות על גבי מדרגות סלע, לבין הבנייה הקסבאית במישור - בנייה המאופיינת בסמטאות קצרות ובפניות חדות.

⁵⁰ פענוח הדגם של העיר העתיקה על פי המודל של קווין לינץ' (1960) "The Image Of The City" - צירים - Paths; צמתים - Nodes; גבולות (קצוות) - Edges; אזורים - Districts; נקודות ציון - Landmarks.

הגבולות והקצוות של העיר העתיקה:

הגבולות החיצוניים של העיר העתיקה, שקובעו בעבר באמצעות חומות בצורות, והיום מסומנים באמצעות הצירים שעוקפים את המרחב הצפוף ומשמשים כפאתיו; המפגש שבין צירי הכביש החגים סביב העיר העתיקה, ובין פרטי תכנית בולטים על רקע המרקם הצפוף, כמו למשל מרכז הקניות המודרני (הקניון) בגבול המרכז השלטוני (כיכר השעון) עם שכונת אל ע'רב המערבית.

קריאת שטח קסבאי צפוף ובלתי ידידותי, מחייבת מיומנות מהירה וניסיון רב בתרגום התצ'א לאומדן מרחקים וקנה מידה, כדי לשלוט ביחסים שבין תוואי התנועה והמבנים ובכך להגיע לרמת התמצאות טובה יותר במרחב. את המיומנות המקצועית של התמצאות בשטח קסבאי צפוף, יהיה קל יותר לרכוש אם נשכיל להבין ולנתח טוב יותר את המבנה והצורה של הטקסטורה הקסבאית על התכונות השונות של המעברים והסמטאות שלה, נקודות הציון, והמאפיינים המסורתיים של השטח והתרבות.

העיר העתיקה של שכם היא הבסיס ונקודת המשען של החזקות שבתשתיות הטרור של יהודה ושומרון, בגלל השילוב שבין אדריכלות ביצורים רבת שכבות ואוכלוסייה אזרחית אוהדת - שילוב המאפשר התראה והסתתרות. ההיסטוריון הצבאי ג'ון קיגן, תבע בספרו המופלא על **תולדות הלחימה**⁵¹ את האבחנה שבין 'מקלט' ל'מעוז', כדי להדגיש את תפקידן האקטיבי של החומות הבצורות בעת העתיקה. גם במקרה שלנו, הבנייה הצפופה והמבוצרת המאפיינת, באורח כה טבעי את העיר העתיקה, אינה משמשת רק 'מקלט' להטמעות בסביבה ולהסתתרות, אלא גם 'מעוז' - כלומר - לצרכיה של הגנה פעילה וילוחמת סמטה, באמצעות התקפות ירי קצרות ופתאומיות ומטעני חבלה בשיטת הגרילה של 'פגע וברח' (נוסיף עוד כי הפלסטינים מכנים את העיר העתיקה "إِلْمَعْقَلْ أَلْ أَחِير", כלומר "המעוז האחרון" - المعقل الأخير). בית החצר הקסבאי - היחוש, והסמטה הצרה המוליכה אליו, משמשים לעיתים כמערך משולב של תצפית, התראה ואש, כדי להפתיע את הצבא, לפגוע בו ולבלום אותו (לפחות מקומית) כשהוא נתקל בחסימות ובמתרסים, שהוכנו מראש, במרכזו של שטח ההשמדה.

⁵¹ ג'ון קיגן, **תולדות הלחימה**, הוצאת דביר, עמ' 137-142.

סליק מבוקשים
המקור, גדסי"ר גבעתי

סליק להסתרת אמל"ח ומבוקשים שהתגלה על גבול שכונת יסמינה עם שכונת ראס אל עין. הסליק חצוב בסלע המדרון של הר גריזים.

פתח הסליק
המקור, גדסי"ר גבעתי

ה'מעוז הקסבאי' עשוי לאפשר למתגונן אורך נשימה, ועל כן כמעט תמיד יימצאו בארות או בורות מים בחצרות המשותפות, וכן דירי כבשים ומחסני מזון בקומות הקרקע. כדי שהחצר המוגנת לא תהפוך ליחרב פיפיות' (בכך שהיא כולאת את המחבל החוסה בתחומה) נעזרים המחבלים בסליקים ובתעלות תת־קרקעיות למילוט, להישרדות ולמחבוא אם הצבא צר על המקום, פורץ פנימה או מבקש להרוס את בית החצר.

בפרק הנוכחי, ביקשנו לחדד את הפרויקט עם מאפייניו של לב השטח העירוני המזרח־תיכוני והמענה המבצעי הראוי לאתגריו, תחת ההנחה שהכרה אינטימית של שטח ותרבות הם תנאי הכרחי לידיעת האויב. בהמשך, נערוך השוואה כללית בין המרקם העירוני הקסבאי, למרקם העירוני של מחנות הפליטים, ולבסוף נבקש לעמוד על ההיבטים המבצעיים של סוגי הבתים בעיר העתיקה.

ההבחנה בין המרקם העירוני הקסבאי למרקם העירוני של מחנות הפליטים

מחנות הפליטים בשכם: רקע, בנייה והתפתחות

בעיר שכם ארבעה מחנות פליטים המאוכלסים ב-40 אלף פלסטינים, המהווים 23% מסך כול תושבי העיר.

המחנות מיושבים על-ידי פליטי לוד ורמלה שברחו בעקבות קרבות 'עשרת הימים' ביולי 1948 והתיישבו סמוך לעיר בעקבות פעולות הלגיון הירדני לעצירת זרם הפליטים שנהר לגדה המזרחית⁵² (על ציר הרוחב המרכזי מהשפלה אל עבר הירדן). בגלל ריכוז הפליטים הגדול בסמוך לשכם, הפקיעה ממשלת ירדן קרקעות מישוריות של הכפרים בלאטה ועספר והחלה להקים עליהן מחנות אוהלים. ב-1950 החלה לפעול בשטח סוכנות הסעד והתעסוקה לפליטי פלסטין (ססו"ת - UNRWA) בעקבות החלטה IV-302 של העצרת הכללית של האו"ם.

מחנה הפליטים בלאטה הוא הראשון והגדול שבמחנות הפליטים בגדה המערבית. המחנה הוקם על-ידי ססו"ת ב-1950, על שטח שגודלו 252 דונם והוא מונה כיום כ-20 אלף תושבים.⁵³

מחנה הפליטים עספר (הישן) הוקם אף הוא על-ידי ססו"ת באותה שנה, על שטח שגודלו 209 דונם, ובשנת 1964 נוספה לו שכונה מזרחית - עספר (החדש) בשטח של כ-90 דונם נוספים. מספר התושבים בשני המחנות עומד על 13 אלף נפש.

מחנה הפליטים עין בית אלמאא', או כפי שכונה בתחילת דרכו - 'מחנה מספר 1' (מכיוון שהיה המחנה הראשון בגדה המערבית שהוקם על-ידי הפליטים עצמם ללא תמיכת ססו"ת), הוקם ב-1950, על-ידי ריכוז של פליטים שקבלתם למחנות בלאטה ועספר נדחתה, על שטח שגודלו 45 דונם והוא מונה כיום כ-7,000 אלפים תושבים. הפליטים פשוט 'התיישבו' סמוך למרכז העיר שכם, על המדרון התלול של הר עיבל, במקום שנבע ממנו מעין בית אלמאא'. במחנות הפליטים "המוסדרים", בלאטה ועספר, נקבע מבנה מלבני מתוכנן כשתי-וערב ואילו ב'מחנה מספר 1', כתוצאה מהיותו בלתי מוסדר, נקבעו הדברים 'מלמטה'. חסרונם של תכנון מרכזי במחנה זה, מסביר את היותו צפוף יותר ובלתי מאורגן, את ישיבתו על צלע הר ולא בעמק השטוח ואת העדרן של 'סמטאות כבישי' למעבר כלי רכב, בדומה לסמטאות המרכזיות החוצות את המחנות המוסדרים.

⁵² יואב גלבר, 'קוממיות ונכבה - ישראל, הפלסטינים ומדינות ערב, 1948, הוצאת דביר, עמ' 250.

⁵³ נתוני המנהל המפורטים בפרק זה מבוססים על מת"ק שכם, רס"ן שאדי אלקרא, "מחנות הפליטים בגזרת שכם" (אוקטובר 2007).

בניית המחנות המוסדרים, בלאטה ועספר בצפיפות ובדחק, היא תוצאה של מדיניות תכנונית שביקשה לאכלס מקסימום פליטים על שטח מינימאלי וקבוע שהוכר על-ידי ממשלת ירדן. את השנים הראשונות עשו הפליטים באוהלים שהוקמו בטורים ישרים ובמרחקים שווים אחד מן השני⁵⁴ על פני מגרשים בגודל שבין 50-100 מ"ר, שהוקצו לכל משפחה על-פי מספר הנפשות בה. בשנת 1954 החלו הפליטים לעבור בהדרגה לדוור במבני קבע, אחרי שהפנימו כי לא יחזרו בעתיד הקרוב למקומותיהם הקודמים.⁵⁵

כמו בעיר העתיקה, ובהתאם לנומיות החברתיות המאפיינות חברה אסלאמית מסורתית, ביקשו הפליטים לשמור באדיקות על פרטיות המשפחה. על כן, כבר בימים הראשונים, סגרה כל משפחה את המגרש שהוקצה לה בגדר שהוקמה מ'קשה' - חומר גלם לבנייה שנעשה מאבן גיר שהובאה מהבקעה ועורבבה עם קש.

ה'אודות' (أوضة - בערבית מדוברת חֶדֶר) - יחידות הדוור הסטנדרטיות של ססו"ת,⁵⁶ שהחליפו את האוהלים, חולקו על פי המֶדָד של יחידת דוור אחת לכל משפחה בת ארבע נפשות. בכל יחידת דוור נבנו שני חדרים בגודל של 9 מ"ר לחדר. קירותיה של יחידת הדוור - ה'אודה', היו עשויים לוחות בטון דקים והתקרה פח או בטון. הצבתן של ה'אודות' על החלקות המשפחתיות הטוריות, יצרה רצף של מבנים שהמרווחים בינם מולאו בגדרות 'קשה', ומאוחר יותר בלבנים חלולות. המחיצות המחברות בין המגרשים יצרו חזית אחידה ורצופה אל מול סמטאות ארוכות, צרות וישירות.

מדיניות ססו"ת למניעת הרחבת המחנות והגבלתם - מבלי לתת מענה לגידול הטבעי של האוכלוסייה - החמירה את בעיית הצפיפות, והובילה להרחבת המגמה של ההתפשטות העצמאית הבלתי מפקחת של יחידות הבנייה וניצול כל שטח פנוי, הן לגובה והן לרוחב. תוספות הבנייה שיהודבקו על יחידות הדוור הבסיסיות, עשויות מחומרים דקים וקלים כגון 'קשה', עץ, פח ולבנים חלולות.

⁵⁴ מאיר זמיר, "מחנות הפליטים בירדן וביהודה ושומרון כצורה יישובית", **יהודה ושומרון - פרקים בגיאוגרפיה יישובית**, עמ' 350-363.

⁵⁵ ססו"ת הקפידה להדגיש כי המבנים הם ארעיים בלבד וכי לא תפגע הזכות של הפליטים לפיצויים ולשיבה למקורותיהם. על כן פונו המבנים "מחסות" ולא "בתים", מאיר זמיר, **שם** בעמ' 353.

⁵⁶ מתרגמת המאמר מכנה את 'האודה' אחרת וכותב "ווידה". 'אודה' (أوضة) פירושה "חֶדֶר" כלומר, "החדר של המשפחה". ראה סליון בול, "אי משמעת והתקוממות בארכיטקטורה: על אודות כמה תופעות של האי - סדר ואי - צורה בארכיטקטורה ובמזרח התיכון". מתוך פתב העת "ירסלינג", חורף 1988 (תרגום מצרפתית: יעל ברגשטיין).

מחנה אוהלים בבלאטה בשנת 1952
המקור, מת"ק שכם

יחידות הדיור הסטנדרטיות, ה'אודות' (اوضه), בבלאטה בשנת 1954
המקור, מת"ק שכם

מחנות הפליטים והקסבה: הבדלי התכנית ומשמעויותיהם המבצעיות

מִרְבּ הפעילות הפח"עית הפלסטינית, המוכוונת כלפי תושבי מדינת ישראל משטחה של שכם, מקורה בעיר העתיקה ובמחנות הפליטים. במחנות הפליטים מרוכזת אוכלוסייה מרירה וענייה אשר ממוקמת בתחתית המעמד החברתי-כלכלי של תושבי שכם - אוכלוסייה המקפידה על אינדוקטרינציה של 'תְּלִישוֹת', הסתה ושימור ערך 'השיבה' והפליטות!

העיר העתיקה מיושבת גם היא על-ידי אוכלוסייה ענייה - אוכלוסייה שתפסה את מקומה של האוכלוסייה הוותיקה והמבוססת, שהעדיפה לעבור לבתים חדשים, עם 'היציאה מהחומות' בתחילת המאה ה-20. תהליך הנטישה של העיר העתיקה התגבר בשנים האחרונות כתוצאה מהשימוש שעושים ארגוני הטרור במבוך הקסבאי למילוט וכאכסניה למעבדות נפץ, וכתוצאה מתפיסת ארגוני הביטחון הישראליים את המרחב הזה כזירת הלחימה העיקרית בשכם. הדמיון שבין מחנות הפליטים ובין העיר העתיקה הוא רב, בעיקר בכל הקשור לצפיפות הבנייה והישענות תשתיות הטרור על האוכלוסייה האזרחית הדחוסה לצורכי היטמעות, מקלט והתראה. השונות שבין המרחבים מתבטאת בעיקר בהיבטים של גודל השטח (אורך ורוחב), עומקו, גובהו, ארעיותו, סוגי המבנים ושיטות הבנייה - ויש להבדלי התכנית הללו מספר אבחנות מבצעיות חשובות.

גודלו, עומקו ורוחבו של השטח:

ארבעת מחנות הפליטים בעיר שכם קטנים בסך גודלם הפיזי ובכמות האוכלוסייה המאכלסת אותם (גם אם נחבר את הקמ"ר והאוכלוסייה לכדי סכום אחד) בהשוואה לעיר העתיקה. מעבר לכך, השכבה הבנויה על פני הקרקע במחנות היא חדשה, בת לא יותר מ-60 שנה, ועל כן 'מרכיב המבוך' במחנות הפליטים הוא אופקי בלבד. העיר העתיקה, לעומת זאת, היא "כריך רב שכבת" של תקופות ורבדים על קרקע הררית מדורגת. על כל אלה צריך להוסיף גם את עניין המיקום של תא השטח העתיק ביחס למרחב הכולל של העיר: בעוד שמחנות הפליטים ממוקמים בקצוות העיר כפריפריה - הרי שהעיר העתיקה היא הגרעין האורבני והלב הבנוי שממנו הלכו והתפתחו כל שאר השכונות. לכן, קשה יותר להפגיע את תשתיות המחבלים בקסבה שכן ציר התנועה אל היעד ארוך יותר בהשוואה לדרך הקצרה שצריך לעשות משטחי הכינוס ועד למחנות שבפריפריה. זמן ההתראה הארוך, שמתקבל עם התקדמות כוחות הצבא אל עבר העיר העתיקה, מאפשר לפעילי הטרור זמן בריחה והתארגנות למציאת מקומות מחבוא ונתיבי מילוט תת-קרקעיים. ולבסוף, את מחנות הפליטים קל יותר לכתר

מאשר את העיר העתיקה, ועל כן המבצעים בעיר העתיקה צריכים להיות ממוקדים יותר ולחילופין עתירי כוחות וממושכים!

איום הירי והצליפה בסמטאות:

כאשר מדובר בסמטאות קסבאיות או נתקלים במבנה עממי שהתפתח ללא תכנון מראש, אלא כתוצאה מצורכי היום-יום שהוכתבו בעיקר על-ידי המבנה החברתי, הדרישה לשמור על צנעת הפרט והגנה מפני פולשים זרים. על כן, הסמטאות מתעקלות, נשברות וזוויותיהן משתנות - עובדה היוצרת תחושה של מסתורין והפתעה אצל הפולש הזר הנע והמתקדם במרקם הדחוק והצפוף. לעומת זאת, במחנות הפליטים, ההיגיון התכנוני, שהוכתב על-ידי ססו"ת, כלל יחידות מגורים שהונחו ברופריקות ישירות ויצרו סמטאות ארוכות שניבנו בצורה ישרה ולא מפותלת. תוך שנים אחדות נוצרה חומה אחידה של מבנים לאורך הסמטאות, לאחר שיחידות הדיר המפוריות חוברו זו לזו בתוספות שונות.

פריצה לבית מחבלים במחנה בלאטה
המקור, אתר האינטרנט של המחנה,
balatacamp.net.htm

התמונה צולמה על-ידי צלם פלסטיני מעמדה שולטת בתצפית על תנועת הכוח בסמטה, והיא ממחישה היטב את איום הירי הטובלני כלפי הכוחות הנעים והממוקמים בסמטאות.

מחסה ועמדת ירי במחנה הפליטים עין בית אלמאא'
צילום: מח"ט שומרון

עמדת אש ממוגנת במרפזה של סמטה ארוכה וישרה. המחסות העשויים חביות בטון, מופנים כלפי הפתח הצר והנשלט של הסמטה.

האבחנה המבצעית, בהקשר זה, מבקשת להדגיש כי **בעיר העתיקה** זוכה המגן ליתרון בטווחים הקצרים, עת נחשף הזר התוקף לתא שטח חדש ומפתיע עם מעבר של כל 'זיג' ופינה (אבל יכול לנצל טוב יותר את הפינות כמחסות וכעמדות אש). **במחנות הפליטים**, לעומת זאת, התוואי הישר והרצוף של הסמטאות חושף את

התוקף, ביתר שאת, לאיום הירי והצליפה בטווח הבינוני והארוך, ולכן צריך לדעת להתייחס לסמטאות הארוכות בחשדנות רבה, במקביל לאיומי הירי בטווח הקצר. מיעוטם של 'חללים מאובטחים' השקועים לאורך החומות הארוכות, מחייב אותנו להשתמש תמיד בלוח מיגון כב'מחסה נייד', המתקדם עם חוד הלוחמים בסמטה. יתרה מזו, איום הירי הפריפריאלי במחנה, עלול להיות חמור וגדול מהאיום הצפוי מהיעד עצמו, ולכן מומלץ, במקרים מסוימים, לצמצם את זמן שהיית הכוח בסמטאות ולהעדיף את הפריצה המהירה אל תוך בתי המחבלים - גם כדי לאבטח את הכוח מאיומי החוץ וגם כדי להפגיע את המחבל ולמנוע ממנו את אפשרות הבריחה.

סוגי הבתים והרכב הקירות:

בתי התושבים במחנות הפליטים נשענים, כאמור, על ה'אודה' (أوضة) הסטנדרטית של ססו'ית, שהלכה והתרחבה עם השנים לאורכו ולרוחבו של המגרש המשפחתי. קירות הבתים עשויים מחומרים קלים וזולים כמו לבנים מקומיות, לוחות בטון דקים (צמנטבורד) ואסבסט - חומרי גלם שאפשרו התרחבות מהירה גם כלפי מעלה, ואשר מדגישים את הארעיות של המחנה. הבנייה במחנות הפליטים היא הומוגנית ואין מקום לסיווג של טיפוסים שונים של מבנים.

לעומת זאת, בעיר העתיקה, קיים מגוון רחב של טיפוסים מבנים (בעלי משמעויות מבצעיות שונות) הממוינים על פי תכונותיהם ותיאורם היחסי (טיפולוגיה). הקירות העבים והמוצקים של הבתים בקסבה, בנויים על פי שיטה עתיקת יומין⁵⁷ ששילבה מלט עשוי שברי אבנים (אבני דָּבָש) וחרס שנדחס בין שני קירות שניבנו מאבן מעובדת (אבני גָּזִית) - ואלו יצרו יחדיו קיר בעובי של 60 עד 100 ס"מ.

לכן, החציבה וההתקדמות דרך קירות הבתים בקסבה, היא קשה ואיטית לאין שיעור בהשוואה להתקדמות דרך קירות הבתים במחנות הפליטים. כששתמשים בחומר נפץ לפריצת קירות, חשוב לדעת שפינות הבתים העתיקים עבות יותר מהפאות, מכיוון שאבני הפינה משמשות כאבני תמך ומשָׁעָן לנשיאת משקל התקרה. לחילופין, צריך להדגיש שכמות חומר הנפץ קטנה מאוד מספיקה לצורך פעירת חורים בקירות הבתים הדקים במחנות הפליטים וחריגה במינון עלולה להוביל לפגיעה בכוח המבצע עצמו ובחפים מפשע.

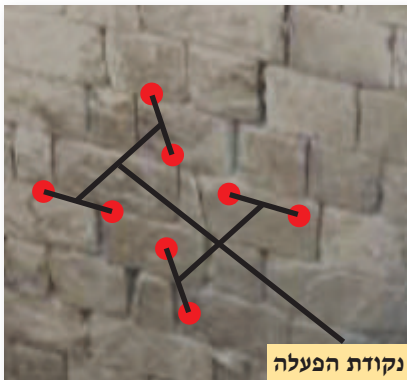
פרט לאבחנה בהקשר של החציבה וההתקדמות דרך קירות הבתים, צריך להוסיף שני הבדלים המשפיעים על התכנון והביצוע של מבצעים בקסבה לעומת

⁵⁷ ויטרוביוס, על אודות האדריכלות, הוצאת דביר בעמ' 57 וכן בעמ' 270-275. ראה גם אצל דוד קרויאנקר בעמ' 261.

מחנה הפליטים: ניתוח חלקי הפנים של המבנים במחנה הפליטים אפשרי וזמין בנקל באמצעות "קילוף" הנעשה על-ידי חקר תצלומי אוויר עד עשרות שנים לאחר. בעיר העתיקה הניתוח הזה אינו אפשרי, פרט לתוספות בנייה חדשות. ועוד: ריבוי הפחונים במחנה הפליטים, מקל מאוד על ההתגנבות בלילות חורפיים בחסות רעש נקישת הגשם. בעיר העתיקה, לעומת זאת, ההתגנבות קשה יותר.

חיתוך של קיר מבנה בעיר העתיקה שעשוי ממלט של שברי אבנים דחוסים בין שני קירות אבן המקור, הנדסה חטמ"ר שומרון

נקודות הפעלה

שמונה חורים קדוחים הממולאים בחומר נפץ פלסטי במשקל כולל של קילוגרם אחד

נקודות הפעלה

ארבע לבנות חבלה במשקל חומר נפץ כולל של שני קילוגרם

סוף דָּבָר, גם מחנות הפליטים וגם העיר העתיקה הם מרחבים אורבניים קיצוניים בצפיפותם, אך בעוד שהבנייה במחנות הפליטים היא בנייה שאֲרָעִיות ומצוקה הם מקורותיה, הרי שהבנייה הקסבאית בעיר העתיקה היא התבצרותית ביסודה! בפרק הבא ננסה לעמוד על סוגי המבנים בעיר העתיקה ומרפיביהם המבצעיים.

המרכיבים המבצעיים של הבנייה הקסבאית בעיר העתיקה של שכם

'ביתי מצודתי' - بيتي قلعتي

בפרק הנוכחי ננסה לעמוד על טיפוס המבנים הקסבאיים בעיר עתיקה מזרח-תיכונית בכלל, ובקסבה של שכם בפרט, תוך הדגשת המשמעויות המבצעיות הרלוונטיות של הבנייה העתיקה והמסורתית על הלחימה העכשווית.

בית חצר - 'חוש' (حوش)

בית חצר ערבי הוא הטיפוס השכיח ביותר מקרב סוגי המבנים במזרח-התיכון ובעיר העתיקה של שכם. בית חצר בנוי מאוסף של חדרי מגורים הצמודים אחד אל השני בצורה מלבנית סביב חצר משותפת אחת כדי להעניק לבני המשפחה תחושה של בטחון ופרטיות.

בית חצר משולב בדרך כלל במסגרת מקבץ של בתי חצר שצורתו כגוש מבנים של 'חושים'.

גוש ה'חושים' אפשר בעבר לחמולה הגדולה, להתכנס כלפי פנים, ולהגן על עצמה מפני אויב חיצוני שהגיע מרובעים אחרים בעיר העתיקה, או מחוצה לה.

בקירות הקומה התחתונה אשר גובלים עם הסמטאות אין חלונות ואת פתח היציאה הצר שמחבר את החצר הפרטית לסמטה המקומית אפשר לחסום בקלות בשעת צרה. בקומות העליונות חלונות קטנים וצרים הפונים החוצה, לכיוון הסמטאות (מעל גובה אדם), ואילו כלפי פנים החצר, חלונות גדולים יותר כדי לאפשר אוורור ותאורה.

ברוב בתי החצר קיימים בארות או בורות מים בעומק של עד שבעה מטרים מכיוון שהשלטונות העות'מאנים התנו את בניית הבתים בחפירת הבורות.⁵⁸ סוג נוסף של חצרות, הקיימות בסמוך לשווקים ומרחבי המסחר, הן חצרות ציבוריות פתוחות שבנויות כמלבן או כמשולש חסר צלע. החצרות הפרטיות מלבניות וסגורות והן בדרך כלל מקושרות לרצף של חצרות חמולתיות אחרות, שמשמשות יחדיו כשכונה אחת בעלת מאפיינים משותפים.

⁵⁸ דוד קרויאנקר, **אדריכלות בירושלים, הבנייה בעיר העתיקה**, הוצאת כתר בע"מ, עמ' 110, 260.

המשמעויות המבצעיות

קומת החצר אינה מאוכלסת ועל כן יש לחפש את המחבלים בקומות העליונות:
מכיוון שבקומת המפלס התחתון אין חלונות שפונים אל הסמטה והיא נעדרת תאורת שמש ואוורור, המגורים בה אינם נעימים לאדם. הקומות התחתונות מנוצלות בדרך כלל למגורי צאן או כחדרים לאחסנה. על כן, כשחודרים אל תוך חצר או כששולטים על פנימיותה מגג, צריך לחפש את האויב בעיקר בקומות העליונות.

הכניסה לחצר מתעקלת ונשלטת, ולכן צריך להיכנס לדירות דרך הקירות, החלונות או הגגות החיצוניים:

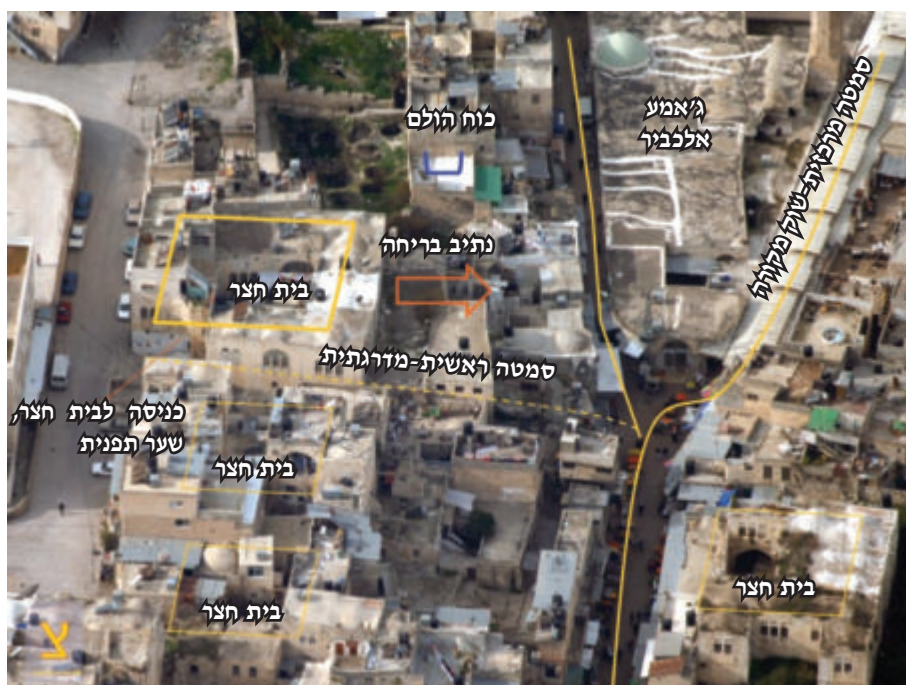
הכניסה אל תוך החצר המשותפת של ה'חושי' היא צרה, "מזוגזגת" ונשלטת באש. הפתח אל פנים החצר חסום בדרך כלל על-ידי דלת כבדה, שמובילה אל תוך מסדרון מקורה הנשבר בחדות כ'שער תפנית'. גם 'מסדרון התפנית' וגם החצר נשלטים באש ומהווים שטח השמדה. לכן, מומלץ לפרוץ אל בית חצר דרך קירותיו החיצוניים, באמצעות חציבה או חומר נפץ, ולהתקדם בתוכו דרך הדירות תוך שליטה באש על החצר המשותפת והדירות ממול. לחילופין, מומלץ לחדור למבנה המוגן דרך הגג באופן אנכי.

בית חצר, המשמש לאויב הנאחז בו כביצרון, עלול להפוך למלכודת ולחרב פיפיות, מכיוון שכפי שקשה להיכנס לתוכו, כך גם קשה היציאה, כאמרת הפתגם העממי -
 من حفر مغواة وقع فيها - "בְּרֶשֶׁת טָמֵן נִלְכְּדָה רִגְלוֹ".

המעבר בין הקומות מתבצע דרך גרם מדרגות חיצוני הפונה אל פנים החצר:

המעבר בין מפלס החצר לקומות העליוניות מתבצע, בדרך כלל, באמצעות גרם מדרגות חיצוני הפונה אל פנים החצר. על-כן, בעת השתלטות על ה'חושי', נכון יהיה למקם חיפוי כלפי גרם המדרגות הזה כדי למנוע מהאויב לברוח דרכו או להעתיק את מקומו ממפלס למפלס.

שימוש כוחותינו בגרם המדרגות החיצוני, שווה ערך לשהייה בחצר הנשלטת עצמה, ולכן הוא מחייב אבטחה באמצעות הצבת חיפויים השולטים על הפתחים הפנימיים בקומות העליוניות או באמצעות תפיסתם.

בית המחבל (בית חצר) בשכונת קיסריה

המקור, מודיעין חטמ"ר שומרון

בתי חצר (יחוישים) בשכונת קיסריה: במהלך מבצע לכידת מחבל בכיר שהסתתר ביחוישי המערבי, נהרג האחרון לאחר שניסה להימלט דרך חלונות הפאה הצפונית. כוח דובדבן ירה עליו אש מדויקת מהבית בניצב, בית שנתפס על ידי הלוחמים בחשאי, כדי לשלוט על נתיב הבריחה מהיחוישי כלפי עומק הקסבה.

המעבר בתוך הקומה בין דירה לדירה יכול להתבצע גם דרך פתחים פנימיים ועל כן יש לשלוט באש על כל פתחי הדירות במפלס המדובר:

המעבר האופקי בתוך הקומה, בין חדר לחדר, מתבצע באמצעות מסדרון חיצוני המחבר בין הדירות לגרם המדרגות. עם זאת, כשמדובר במשפחה גדולה, יכול המעבר להתבצע גם דרך פתחים פנימיים המחברים בין הדירות המלבניות ללא מסדרון פנימי. המשמעות המידית היא שבעת השתלטות על חלקו הפנימי של היחוישי, אסור להתמקד רק בדירת המחבל הספציפית, אלא לכתר את הקומה כולה באמצעות יסגירה פנימית המופנית כלפי כל פתחי הדירות. מעבר לכך, בעת מעבר וטיהור חדרי היחוישי דרך קירותיו, צריך לשקול את הסיכוי שבשימוש בפתחים הפנימיים (כדי לחסוך זמן חציבה או פיצוץ של קירות עבים מאוד) אל מול הסיכון, מכיוון שהפתחים הפנימיים צרים וצפויים.

**אַטְרִיּוֹם (מעבר מקורה בחצר פנימית) וגרם מדרגות חיצוני בחצר פנימית ב'חוש'
הנמצא בסמוך לחורשת קריון**

צילום: מח"ט שומרון

אפשר להבחין במדרגות החיצוניות המחברות בין מפלס החצר התחתון למפלס הקומה העליון, בחלונות הגדולים הפונים אל פנים החצר, ובבאר המים במרכז (תצלום אוויר של המבנה בעמוד הבא).

בבית חצר עשויות לגור מספר משפחות שאינן בהכרח בנות חמולה אחת:

בעוד שבעבר הרחוק שימש ה'חוש' כמשכנה המוגן והפרטי של חמולה אחת, הרי היום הוא עשוי לתפקד כמשכן של משפחות רבות (כמעין 'בית משותף'). תהליך הסגרציה ההדרגתי (הבדלה בין סוגי אוכלוסייה) אשר במהלכו עזבה האוכלוסייה המבוססת של שכם את העיר העתיקה לטובת שכונות חדשות יותר, הביא לעיר העתיקה אוכלוסייה חדשה ממעמד סוציו-אקונומי נמוך יותר.

מכיוון שבעלי הבתים המקוריים השכירו את הדירות שבמתחמי החצר לכל המרבה במחיר, איבדו חלק ממתחמי החצר את תפקידם המסורתי והחצר המשותפת החלה לשרת מספר משפחות.

המשמעות המבצעית, היא מודיעינית בעיקרה, כלומר, 'חצר טוקאן' בשכונת קריון אינה מכילה בהכרח רק משפחות מחמולת טוקאן.

סוגי בתים במרחב חורשת קריון

המקור, מודיעין פקמ"ז

סוגי בתים: בית חצר (יחוש'), בית אמידים (יליוואן'), בית חרושת לסבון (ימצבנה'), בית גשר (אלעקד') ובנייה מודרנית. שים לב לחלוקה הפנימית של החדרים בקומה השנייה של בית החצר.

הבארות והבורות אשר שימשו בעבר לאגירת מים משמשים את המחבלים של היום כמסתור וכתביב למילוט: בארות המים, בורות האגירה של מי הגשמים, ובורות הספיגה הישנים של מי השופכין - משמשים את המחבלים הן לצרכי הסלקת אמל"ח והן לצורך הסתתרות אישית או כנתביב מילוט ובריחה.

מבנה היחוש' הרחב, העומד אל מול הסמטה הצרה, עשוי לספק למחבל הנאחז בו יתרון מקומי שמעכב את הצבא המנסה לפרוץ פנימה - זמן יקר שמנוצל להסתלקות דרך הבורות השונים, המתחברים לרשת של מעיינות ומחילות תת-קרקעיות.

פתח סליק, מתחת לכיור, בבית על גבול שכונת יסמינה עם שכונת ראס אל-עין המקור, גדוד אפעה

פתח הסליק, מתחת לכיור המטבח, הוביל למעבדת נפץ בתוך בור מים ישן (שים לב לשרידי הטיח על הקירות)
המקור, גדוד אפעה

בורות המים הישנים במרכזם של בתי חצר, אשר איבדו בחמישים השנה האחרונות את תפקידם המקורי כמאגרי מים, משמשים היום כמסתור ומחסה למחבלים, לציד ולאמצעי לחימה.

בית גשר ('אלעקד' - العقدة)

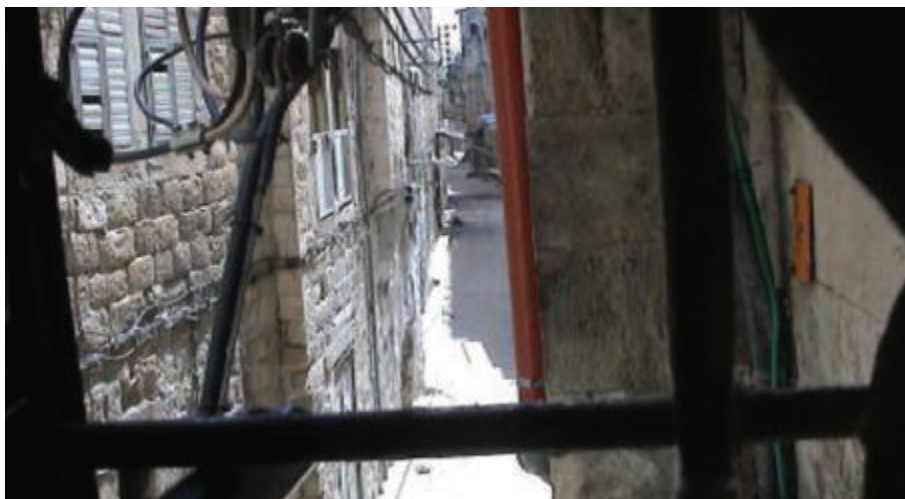
בית גשר, כשמו כן הוא. בנוי על 'קמרון חביתי' ('מנהר') מעל הסמטה, כדי לאפשר הרחבה של בתי המגורים ובכך להקל על הדוחק והמחסור בשטחים לבנייה. לרוב מדובר במבנה בעל חדר אחד, שיש לו שני פתחים מקבילים, כדי לאפשר מעבר בין הבתים משני צידי הסמטה, ושני חלונות מקבילים כדי לאפשר תצפית לשני כיוונייה של אותה סמטה.

המשמעויות המבצעיות:

שליטה בתצפית ובאש על הסמטה: בית גשר מאפשר שליטה בתצפית ובאש משתי חזיתות המבנה לשני כיוונייה והמשכה של אותה סמטה. בגלל תכונותיו, יכול המבנה השולט הזה לשמש הן את כוחותינו והן את האויב, ולכן יש להשתלט עליו לקראת תנועה בסמטה, כיאה לשטח מפתח.

מעבר בין שני צידיה הבנויים של אותה סמטה מבלי להיחשף בתוכה:

בית גשר מאפשר מעבר בין שתי החזיתות הבנויות השולטות על אותה סמטה מבלי להיחשף אליה. שתי הדלתות בבית גשר מאפשרות את החצייה מצד לצד, מכיוון שהן מחברות בין קבוצות חדרים השייכות לאותה חמולה.

תצפית על חלקו המערבי של רחוב השוק מתוך חלון ממלופי בבית גשר הפונה אל הסמטה המקור, חטיבת הצנחנים

פתח החלון של בית הגשר עשוי מסבכת עץ, תריס שלבים מודרני או סורגים ממלופים. הסורגים הממלופים, שמושחלים אחד בשני כשתי-וערב, עשויים לשמש כמשענת לקנה הרובה. שים לב למיעוט בפתחים בחלק התחתון של הסמטה לעומת הפתחים הרבים לאורכה, מעל גובה אדם.

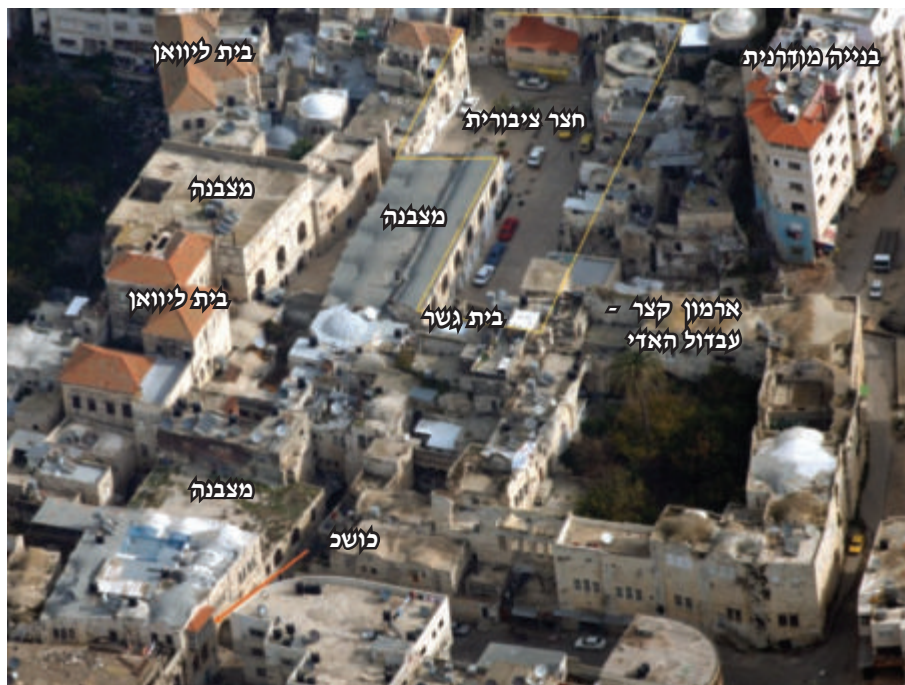
בית גשר, מעל קמרון צולב, בשער הפניסה לרחבת מסגד נאצר ('שער הרחבה')
צילום: מח"ט שומרון

הקמרון הנמוך עליו בנוי בית גשר אינו מאפשר מעבר כלי רכב גבוהים:

בסמטאות המרכזיות בעיר העתיקה, רחוב נאצר ורחוב השוק, בתי גשר רבים ומגוונים. חלק מבתי גשר אלו בנויים על קמרונות נמוכים שאינם מאפשרים מעבר רכב גבוה, ואנטנות קשר שאינן מקופלות עלולות להישבר. יתרה מכך, המחבלים נוהגים להציב מחסומים ומתרסים בפתח הקמרון, כדי להגביר את קשיי המעבר ובכך להרוויח זמן בריחה ולשלוט באש על הכוח המתעכב בחסימה.

בית גשר כנקודת ציון והתאפסות:

הבנייה הממלופית הטורית והרצופה, חושפת כלפי הכוח המנווט לאורכה, את מימד האורך והגובה בלבד, מבלי לאפשר לו להתאפס על-פי ממד הרוחב של המבנים. לכן, בתי גשר הבולטים מעל החזיתות הדו-ממדיות של הסמטאות הארוכות, עשויים לשמש כנקודות אימות והתייחסות בדרך אל היעד.

בית גשר בשכונת קריון השולט על 'חצר ציבורית' פתוחה (בסמוך ל'ארמון' עבדול האדי)

המקור, מודיעין חטמ"ר שומרון

במהלך מבצע "גירוי-תגובה" של גדוד חרוב בשכונת קריון, בוצעה פעולת הונאה שגרמה למבוקש בכיר לחשוף את עצמו ברחבת החצר הציבורית. המבוקש ושומר ראשו נהרגו מאש הכוח שהסתתר בבית גשר השולט על החצר הפנימית.

מרפסת פושפ (כשק)

מרפסת הכוֹשֵׁב היא אלמנט עות'מאני, עשוי עץ או אבן, שבולט מקו המבנה כלפי הסמטה שמתחתיו.⁵⁹ המרפסת התלויה על חזיתות המבנים נועדה להרחיב את שטח פנים הדירות בקומות הגבוהות, מבלי להפריע לתנועה בסמטה.

המשמעויות המבצעיות:

עמדת אש עליונה בזווית ורטיקאלית 180° לסמטה:

מרפסת הפּוֹשֵׁפּ יכולה לשמש כעמדת אש אנכית במקביל לסמטה. 'הזווית הפותחת' של המרפסת מאפשרת מראה חוץ של 180° והתגברות על קשיי הירי מפתחי החלונות שבחזיתות המקבילות לסמטה (קושי הנובע כתוצאה משטחים מתים וחשיפת היורה). מומלץ שלא להתמקם במרפסות פּוֹשֵׁפּ העשויות עץ, מכיוון שאחרי פתיחה ראשונה באש סביר להניח שהאויב ירכז את אש הנגד שלו כלפי אלמנט דומיננטי זה. לחילופין, ניתן לתכנן שִׁמְיָד בתום התקיפה באש, ייחלץ היורה למרחב מוגן סמוך בחדרים הפנימיים.

מבנה ארמון (קצר) ומרפסת כושפ
המקור, מודיעין חטמ"ר שומרון

⁵⁹ דוד קרויאנקר, **שם**, עמ' 220.

עמדת תצפית נסתרת מאחורי סבכת עץ ('משַׁרְבִּיה' - مشربيه):

חלק ניכר ממרפסות הפושֶׁכ משלבות חלונות הבנויים מסבכות עץ - אלמנט מוסלמי מסורתי, שתכליתו להחדיר אור לדירת המגורים ולאפשר לנשים לראות את הסמטה מבלי להיחשף אליה. חלונות ה'משַׁרְבִּיה' עשויים לספק מסתור ותצפית מצוינים, אך הגודל והחדירות שלהם מחייבים בהכרח הצבת לוחות מיגון או שקי חול בחלקם הפנימי, כדי לצמצם את השטח החשוף לאש, ולאפשר מחסה בשעת הצורך. חסרון אחר של מרפסת זו, טמון בדפנותיה הצרות: בדרך כלל לא ניתן למקם בחלון הצד יותר מלוחם אחד.

מרפסת פושֶׁכ וחלון 'משַׁרְבִּיה' בסמטת נאצר
צילום: מח"ט שומרון

בית 'ליוואן' (ليونان) - בית אמידים

בית האמידים הערבי - ה'ליוואן', הוא סוג מבנה 'חדש' בעיר העתיקה של שכם, שהחל להופיע בסוף המאה ה-19 בעקבות שיפור במצב הכלכלי, היווצרותה של אוכלוסייה עירונית מבוססת והשפעות אירופאיות.⁶⁰

ה'ליוואן' בנוי כגוש בודד אחד, ללא חצר משותפת, וחדריו הפנימיים מסודרים סביב מבואה המשמשת בחלקה התחתון כחדר התכנסויות ואורחים ('דיוואן' - ديوان).

בחזית הבית עשויה להיות מרפסת חשופה וארוכה ('ריוואק' - رواق), המקורה בגג רעפים.

'בית קפטן' הוא סוג משנה של מבנה 'ליוואן', הבנוי על שארית עתודות הקרקע בגבולות העיר או השכונה, ולכן מבנהו צר וארוך.⁶¹

המשמעויות המבצעיות:

מרפסות חשופות ומקבצי חלונות גדולים ללא מחסות:

המרפסות המקורות בחזיתות של בתי ה'ליוואן' בנויות בסגנון אירופאי מערבי ועל כן הן גדולות וחשופות לאש.

הגג המקרה את המרפסת, עשוי מחומרים קלים - רעפים ועץ, הנתמכים על-ידי עמודים דקים שאינם מאפשרים מחסה ומסתור מאחוריהם.

חומרי בנייה מערביים בעלי חדירות גבוהה:

חומרי הבנייה המערביים שהובאו מעבר לים לצורכי בניית בתי האמידים, הם חומרים קלים ודקים, ולכן בתי ה'ליוואן' אינם מאסיביים כמו הבנייה המסורתית המאפיינת את רוב בתי העיר העתיקה.

יסודות הקומה הראשונה עשויים להיות עבים, אבל הקומות שממעל חדירות יותר ומאפשרות מעבר מהיר יותר בין קירות.

גגות הרעפים אינם מאפשרים תנועה, אך מאפשרים הסתתרות ותצפית:

רוב בתי ה'ליוואן' בנויים מחללי עץ ורעפים היוצרים שיפועים שאינם מאפשרים

⁶⁰ בית ה'ליוואן' מכונה גם "בית חלל מרכזי" וכן "הבית הלבנוני" על שם מדינת לבנון, שם הוא הנפוץ ביותר במזרח-התיכון. ראה, פאינה מילשטיין ויעל פורמן - נעמן, "טיפולוגית בתי מגורים בעכו העתיקה", אתר רשות העתיקות (שימור המורשת הבנויה בישראל). ראה גם אצל קרויאנקר בע"מ 257, מצוטט מתוך שטרן שמעון, "ירושלים פעיר מזרחית" (ירושלים העיר העתיקה, בעריכת אלי שילר וגדעון ביגר) ע"מ 97-98.

⁶¹ פאינה מילשטיין, שם בסעיף 3.

תנועה מבצעית בטיחותית דרך גגות. לעומת זאת, בכל הקשור לשהייה, הסתתרות ותצפית - הרי שגגות הרעפים וחלליהם יכולים לשמש כאמצעי וְהִתְקָן בלתי רגיל לכוח מבצעי.

תצפית ואבטחה היקפית:

חלק גדול מבתי ה'ליוואן' (שבדרישה לבנייתם הודגשה איכות חיים) מאופיינים בארבעה כיווני אוויר, המאפשרים שליטה רב כיוונית לארבע רוחות שמיים. לתצפית ההיקפית משמעויות רבות של אבטחה, שליטה באש ומיצוי הזדמנויות מבצעיות.

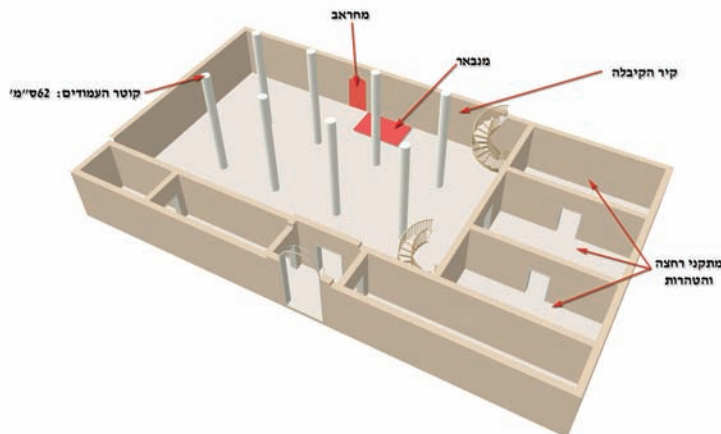
בית 'ליוואן'
המקור, מודיעין חטמ"ר שומרון

מסגדים וצריחים

בית התפילה המוסלמי (מסג'ד - مسجد - 'בית הסגידה לאל') הוא מקום המפגש הדתי והחברתי החשוב ביותר בעיר האסלאמית. מסגדים יכולים להיות **כיתתיים** - כמו מסגד 'חנבלי'⁶² ברחוב השוק, **שכונתיים** - כמו 'מסגד הנביאים' בשכונת חבלה, ו**עירוניים** - כמו 'המסגד הגדול' שנמצא במרכז הקסבה, כדי שכולם ישמעו את קריאותיו (פירוש שמו - הג'אמע, 'מקום ההתכנסות' הגדול). למסגד אין תקן תכנוני מחייב ודוגמתי, ולכן הוא יכול להיות **בתוך חצר** - כמו מסגד 'אלבק החלוד' בשכונת הקסבה, **במבנה ללא חצר** - כמו מסגד 'עג'אג' בשכונת עֶקְבָּה, לעמוד על **שרידיה של כנסייה ישנה** - כמו 'ג'אמע אלכביר' במרכז הקסבה, או לעמוד על **שרידיו של בית כנסת שומרוני** - כמו במקרה של מסגד 'חצירה' בשכונת יסמינה.

מסגד החנבלי בקסבה שכם
קומה ראשונה (קרקע)

מסגד חנבלי בשכונת הקסבה, קומה ראשונה (קרקע)

המקור, מודיעין פקמ"ז

'מחראב' (محراب)

גומחה בקיר ה'קיבלה' המסמלת את דלת המעבר לַמִּכָּה.

'מנבאר' (منبر)

במת הדרשה של ה'אימאם' (הדרשן והמנהיג הדתי באסלאם הסוני) אשר נמצאת מימין ל'מיחראב'.

מתקני רחצה והטהרות

מזרקות או ברזיות בחצר המסגד או בסמוך לכניסה במבנה לצרכי הטהרה הפולחנית.

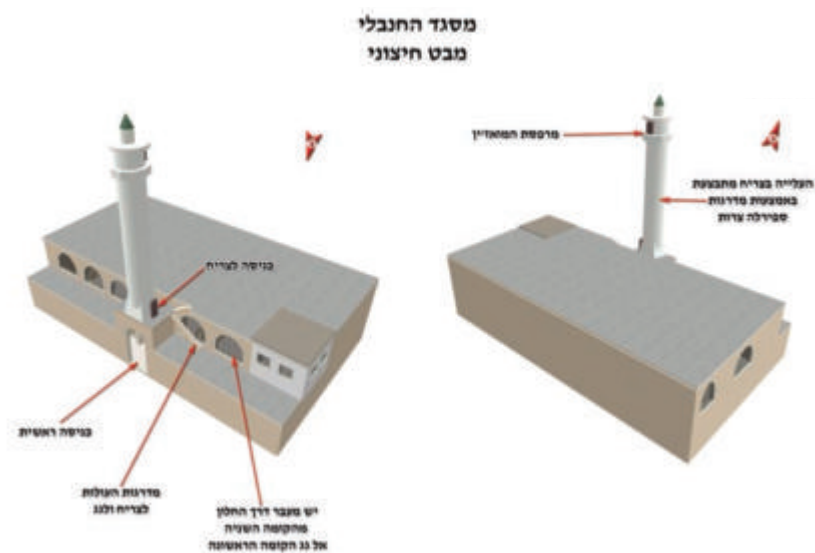
קיר ה'קיבלה' (قبلة)

הקיר המצביע על כיוונו של מבנה הפעבה בַּמִּכָּה, נמצא בדרך כלל, אל מול הכניסה.

⁶² חנבלי - על שם האסכולה האסלאמית הבלתי מתפשרת של בן חנבל.

מסגד חנבלי בשכונת הקסבה, קומה שנייה (קרקע +1)

מסגד חנבלי בשכונת הקסבה, מבט חיצוני מצפון ומדרום

'בית אלמסחף' (بيت المصحف)
במת עץ עליה מניחים את הקוראן.

אולם התפילה
חלל גדול ופתוח ללא ריהוט.

‘המחראב’ ו‘המנבאר’ במסגד חנבלי
צילום: מח״ט שומרון

המשמעויות המבצעיות:

מרפסת המואזין בקצה הצריח כעמדת מפתח:

גובהם הממוצע של צריחי המסגדים במזרח-התיכון מגיע לכ-30 מטר וקוטרם עד ארבעה מטרים. מרפסת המואזין רחבה דיה כדי להכיל צלף אויב או מקלען, על מנת לשלוט באש ובתצפית על המרחב הקרוב. כאשר מעקה המרפסת עשוי גדר ברזלים או אבן עם מרְנוּחים, יכול היורה להישען על פתח המגדלון שמעל המרפסת כמחסה. קצה הצריח 'רואה הכול' אבל, 'פולם גם רואים אותו', ולכן צריך להניח שהעמדה תיחשף אחרי מטח האש הראשון.

חשוב להדגיש: מפיוון שהדין הבינלאומי (אמנת האג 1954 להגנה על נכסי תרבות) אוסר על השימוש באתרי תפילה ונכסי תרבות כדי לסייע באופן פעיל ללחימה, יש להקפיד שלא לעשות שימוש בצריחים של המסגדים. סייג לחוק הבינלאומי (ולפקודת מטכ״ל 33.0133 המחילה את הדין הבינלאומי על חיילי צה״ל) קובע כי מותר לפגוע או להיפנס לאתרים המקודשים כאשר נשקפת מהם סכנה ישירה לפחותיננו, או בעקבות ניצול לרעה שהאויב עשה בהם.

צריח המסגד כאמצעי להתמצאות וציון גבולות גזרה:

התנועה והניווט בסמטאות העקלקלות ובקמרוןות החשוכים של העיר הדרושה היא תזזיתית, מהירה וקצרת רואי. צריח המסגד עשוי לשמש כאמצעי לאוריינטציה בשטח הבנוי, בדיוק כמו שהבולטות למרחוק של הרכסים הגבוהים (המכילים את השלוחות) באופק, מסייעת לחוש הכיוון בשטח הפתוח.

הפעילות במסגד כמקור למודיעין:

התכנסות ההמונים לתפילה משותפת ב'ג'אמע', תפילה הנחשבת לרצויה יותר מהתפילה במיעוט,⁶³ עשויה לשמש כעוגן למודיעין אנושי במעקב אחרי מבוקשים דתיים. חשיבותו של המסגד כמרכז דתי וחברתי להפצת ה'דעוה' (دعوة), עשויה לסייע אף היא לצורכי מודיעין תשתיתי. מבחינת מודיעין השדה, אפשר להבין תוך כדי מבצע, באמצעות הקשבה למלל ולטון הדיבור של המואזין, את הלך הרוח בשכונה: מה צופנת התנהגות ההמונים ומה היו תוצאות פעולותינו מבחינת נפגעים עד כה (BDA אסלאמי).

ההתנהגות המידתית והאסרטיביות המתחייבת נוכח היותו של המסגד מקום

קדוש:

יחידה צבאית הפועלת בערים ערביות, צריכה להכיר את המסגדים, הכנסיות והאתרים ההיסטוריים ולהימנע מפניסה או פעולה במקומות הקדושים ללא הכרח או צורך מבצעי מדי.

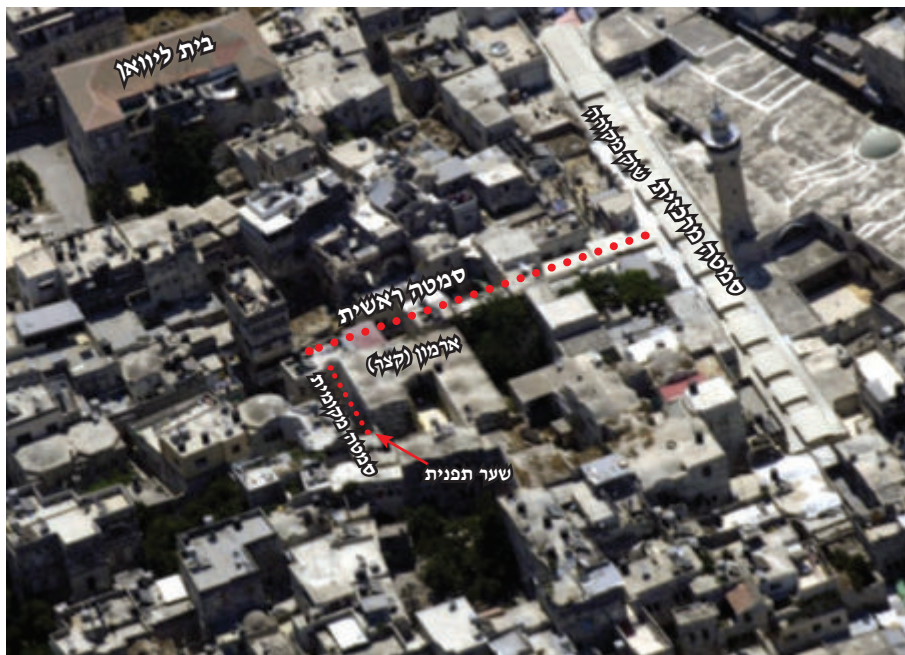
עם זאת, כשמדובר בארגוני טרור אסלאמיים שאינם בוחלים באמצעים ועושים לעיתים שימוש במסגדים כמקומות מסתור לפעילים ואמל"ח, צריך לפעול כנגדם בכל מקום, גם בקודש הקודשים (על פי ההיתר של אמנת האג בדבר אתרי תפילה ונכסי תרבות).

סריקת המסגדים תיעשה בכפוף לכללי התנהגות בסיסיים כמו הימנעות מגרימת נזק, מניעת הכנסתם של כלבים והתלוות לאימאם תוך כדי תיעוד התהליך, כדי לשמור על קדושת המקום.

⁶³ ראה הערה 38.

צורות מבנה נוספות: שוק, ארמון, מצבנה וח'אן

השוק (سوق) בנוי כמסדרון מקורה (ארקדה - اركده) והוא צר וארוך. מבנה ארמון (קצר - قصر) בנוי כגוש מלבני בדומה לבית חצר, אך הוא עשוי מקשה אחת והוא גבוה ומאסיבי יותר.

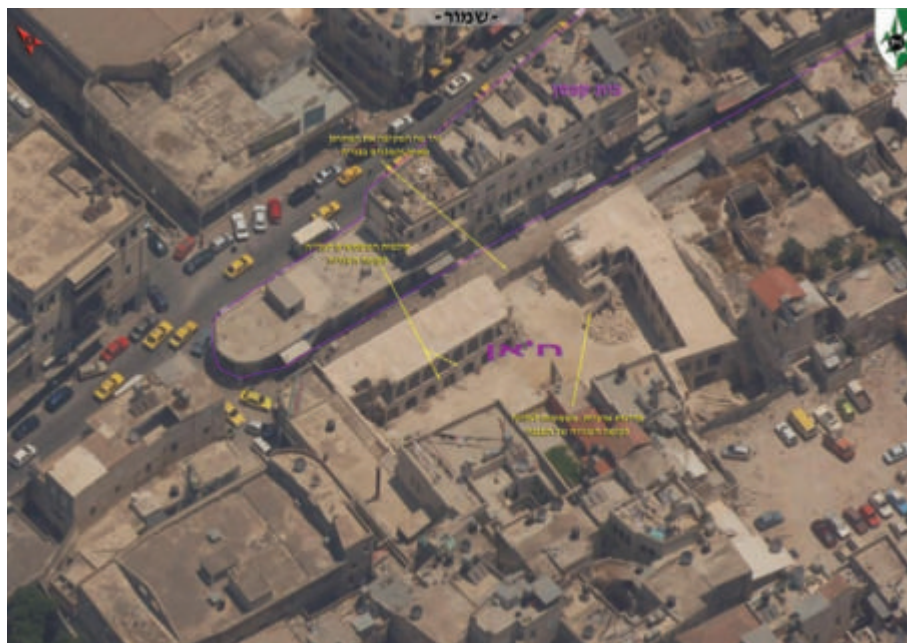
מבנה שוק (سوق) וארמון (קצר - قصر)
המקור, מודיעין חטמ"ר שומרון

מפעלי הסבון - המצבנות (مصابن), הם סוג מבנה שכיח בשל תעשיית ייצור הסבון הענפה שקיימת בשכם. מבנים אלו הינם מבנים רחבים וחלולים עם חלונות גדולים מאוד המופנים לסמטה ואשר תכליתם לאפשר את ייבוש הסבון.

הח'אן (خان) הוא מבנה אכסניה לעוברי אורח ושיירות. הח'אן בנוי סביב חצר מרכזית גדולה והוא בעל שתיים או שלוש קומות. הקומה התחתונה שימשה כאורווה לסוסים והקומות העליונות פחדרי השכרה. הח'אנים בשכם סמוכים לסמטאות המרכזיות ומשמשים מחסני השווקים.

מצבנה (مصنعه) בשכונת קריון
צילום: מח"ט שומרון

ח'אן' ווקלי (وڪلي) בשכונת אל ערב בסמוך לסמטת השוק
המקור, מודיעין חטמ"ר שומרון

המרחב התת-קרקעי

השכבות והרובדים של העיר העתיקה

העיר הרומאית אשר בעמק שכם, הוקמה בשנת 72 לספירה על-ידי הקיסר טיטוס אשר ביקש לקעקע כל שריד שומרוני או יהודי, ועל כן בנה עיר פְּגָנִית, כמיטב המסורת האדריכלית הרומאית.

טיטוס בחר במקומה החדש של העיר על מדרון הר גריזים, בשל המפנה הצפוני המוצל, בשל קלות החציבה ודרדור האבנים מהמחצבות הרומאיות כלפי מטה, ובעיקר בשל המעיינות הרבים המצויים על מורדותיו של הרכס. מציאת מקורות מים נובעים הייתה מאז ומעולם התנאי הבסיסי ביותר להקמת עיר חדשה בעולם העתיק. הר גריזים ('הר הברכה') ועמק שכם עמדו באופן מושלם בקריטריון הזה. מהתקופה הביזנטית ועד לימי הממלוכים, עברה העיר מיד ליד.⁶⁴ רעידות אדמה ומלחמות פגעו במבנים הרומאיים המקוריים, ברם, במקום להרוס את השכבה הרומאית הקדומה שישבה על סלע האם, מילאו הממלוכים את המבנים הישנים בחול והשתמשו בשכבה הרומאית כמִצָּע ומשטח יסוד לבנייתה של שכבה ממלוכית חדשה. העות'מאנים, שכבשו את הארץ מהממלוכים, שלטו בה עד ראשית המאה ה-20. האחרונים, בנו שכבת תכסית נוספת שאופיינה בצורות וסגנונות מסורתיים, אסלאמיים ומודרניים. התוצאה: "כריך רב שכבתי" המאופיין בבנייה מתחדשת על-גבי שכבות עתיקות וישנות - מבוך תכסיתי עמוק ומפותל - רצף של מאות שנים, תקופות ותרבויות.

קמרון רומאי עתיק ומשופע בחול ב'חוש' א־תות: שימש בעבר כבסיס ויסוד תחתון לרובד הממלוכי, ומשמש כיום לצרכי מילוט והסתתרות המחבלים המקור, גדס"ר נח"ל

⁶⁴ ראה הערות 19-29: הפרק העוסק בהיסטוריה של העיר העתיקה בשכם.

מערכת המעיינות והתעלות התת-קרקעיות בעיר העתיקה

חקירה והתחקות אחרי מערכת המעיינות והמנהרות התת-קרקעיות בעיר שכם היא מלאכה קשה וסבוכה נוכח היעדרם של מקורות מידע ותיעוד מלאים וחתומים, וקושי רב בביצוע חקירה חופשית (אמפירית), של המעיינות והתעלות. כדי למפות ולשרטט על תצ"א את רשת התעלות התת-קרקעיות, הסתמכנו על מגוון רחב של מקורות ארכיאולוגיים גלויים ובראשם ספרו המרהיב של ד"ר יצחק מגן על שכם בתקופה הרומית.⁶⁵ את המידע השלמנו באמצעות סיור ובדיקת הפתחים במהלך הפעילות המבצעית השוטפת בעיר ובעזרת מקורות פלסטיניים גלויים (ראה בתצ"א המצורף).

חשוב להדגיש כי מערכת תעלות המים התת-קרקעית מהווה חלק קטן מסך כל המרחב התת-קרקעי שמתחת לעיר העתיקה, וכי הפוטנציאל הפח"עי של מערכת המים הוא בעיקר בהקשרי המעברים לאורכה ולרוחבה של העיר העתיקה. ארבעת המעיינות החשובים של שכם הם: עין דפנה; ראס אל-עין; עין אל-עסל; ועין קריון.

עין דפנה, הוא העיקרי במעיינות שכם העתיקה והמקור הנובע המרפזי של תעלת המים התת-קרקעית המוליכה את מי המעיין מערבה לכיוון העיר העתיקה, וצפון-מזרחה לכיוון תל בלאטה. פתח המעיין הראשי נמצא במקום שבו עמד בעבר בניין הממשל הישן. חלק גדול מבורות המים בעיר העתיקה משמשים כהסתעפויות ופתחים של תעלת מים מרפזית זו, הבנויה לאורכו של עמק שכם.

ראס אל-עין, הוא המעיין אשר על שמו קרויה השכונה 'ראס אל-עין', הממוקמת בוואדי מדרום-מערב לשכונת יסמינה. המעיין נמצא מצידו המערבי של הכביש הראשי העולה בוואדי לכיוון הכפר השומרוני החדש בהר גריזים, והוא מקורה בבניין השייך לעירייה, מכיוון שהנביעה משמשת כמקור מים מרפזי בשכם גם כיום. מן המבנה יורדת מנהרה רומית ארוכה הבנויה היטב, לכיוון עין אל-עסל שפתחו מדרום-מערב למסגד ח'צרה.

עין אל-עסל, משמש אף הוא כמפעל מים עירוני לשאיבת מים. ממקור נביעתו נמשכת מנהרה ארוכה באורך של כ-100 מטר, למטה כלפי העיר העתיקה, ועל פי יצחק מגן, היא המשכה של המנהרה שהזרימה את המים מהמעין העליון של ראס אל-עין לעבר ניאפוליס.

עין קריון, נמצא בתוך שכונת קריון בסמוך לחורשה ולגיאמץ אל-תינה. פתח המעיין מקורה במבנה.

⁶⁵ יצחק מגן, **פלאביה ניאפוליס, שכם בתקופה הרומית** (המנהל האזרחי ביהודה ושומרון, רשות העתיקות), ירושלים תשס"ה, בעיקר על בסיס הפרק העוסק במתאר ובממצא של ניאפוליס, עמ' 88-43.

מדרג קרקע וט"מ
מנה חשבת איסור מצו

עזר מנהרות מרחבי - שכם רבתי
המקור מדור, שטח ומ"מ פקמ"ז

אמת המים העתיקה בעיר העתיקה של שכם

מדרור קהקע ומ"מ
ענף השטח פיקוד מרכז

8
בריכת מנחם ושאמ
מעיון עין קאריין

מסלול אלחונה

מרחק לפיז - אהל הולד

בניין ארבעי

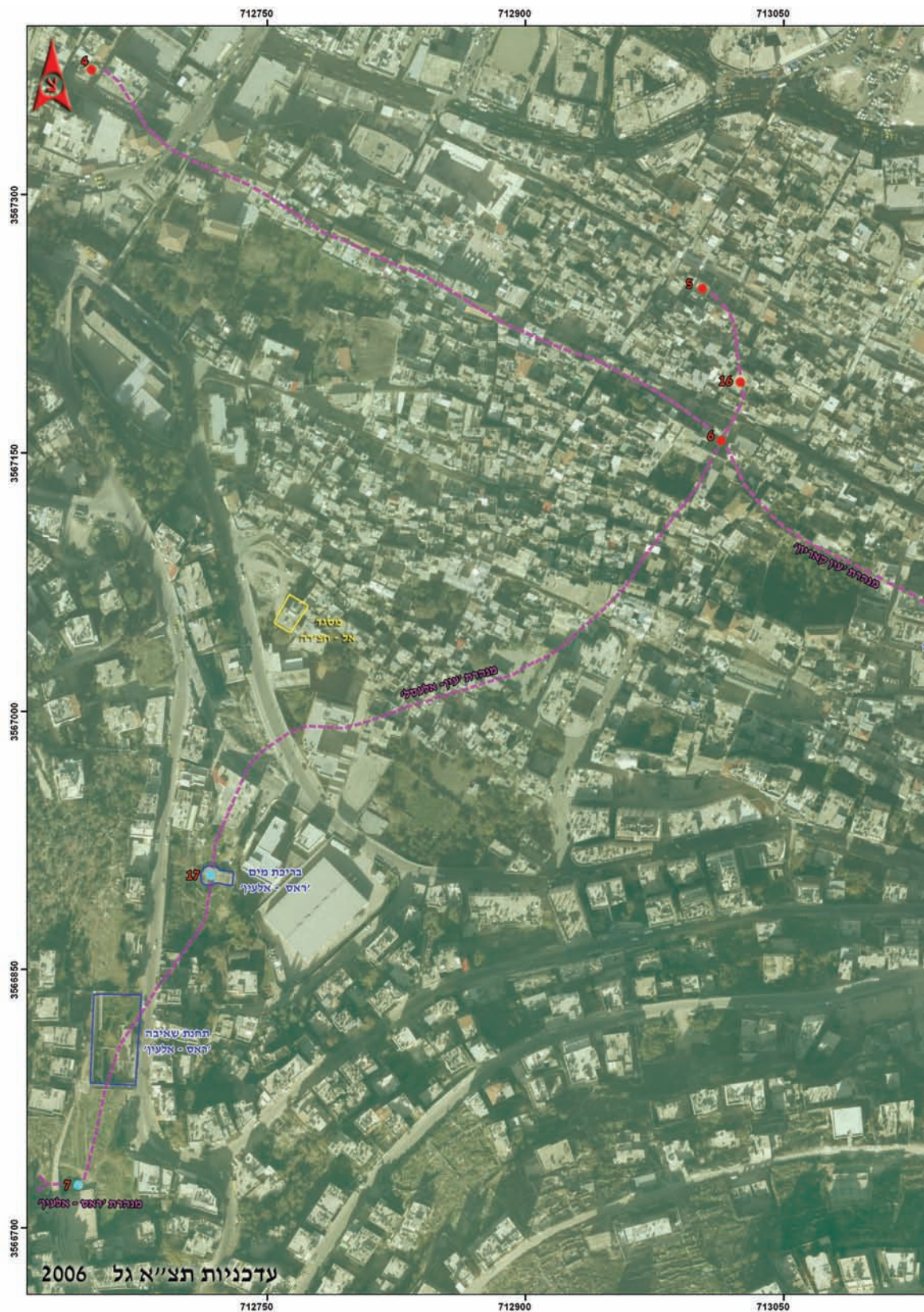
10

9

18

- מקרא:
- מתחים
 - מתחי נביעה
 - תוואי מנהרות משוער

עזר מנהרות ממוקד - העיר העתיקה
המקור, מדרור שטח ומ"מ פקמ"ז

המשמעויות המבצעיות של הלחימה במרחב התת-קרקעי בעיר העתיקה

השילוב בין לוחמת גרילה ומרחב תת-קרקעי:

השילוב בין לוחמת גרילה ומרחב תת-קרקעי אינו חדש ואינו מאפיין רק את שכס. במרחב התת-קרקעי עשו שימוש כבר בימי מרד בר פוכבא, דרך מלחמת העולם הראשונה והמלחמה בווייטנאם, ועד ללחימה הנוכחית בעזה, וזו העתידה להתרחש בשמורות האורבניות של דרום לבנון. התווך התת-קרקעי הנסתר מאפשר לכוח גרילה קטן להביא לידי ביטוי באופן מרבי את דוקטרינת הגרילה של מאו צה טונג, על-ידי התקפות מקומיות ומפתיעות שצצות ממעמקי האדמה וחומקות אליה בחזרה כִּידְמוֹן, תוך הטעיית האויב, תְּמִירוֹנוֹ ויצירת התחושה המזויפת פאילו מדובר בכוח גדול ורב יכולות.

המרחב התת-קרקעי של תעלות המים אינו מנוצל כמערכת מאורגנת, אלא כתא שטח בעל יתרון מקומי בלבד:

ארגוני הטרור המפוצלים והמופרדים של שכס, המאופיינים כיום בהתנהגות כנופייתית החסרה ארגון ומטרה אחידה, אינם עושים שימוש ברשת המנהרות ומובילי המים התת-קרקעיים כבמערכת מאורגנת להגנה והתקפה שיטתית. מכיוון שרשת התעלות נחסמה במקומות רבים על-ידי מפולות והתמוטטויות של אדמה וקירות, אין היא מאפשרת מעבר מלא מקצה לקצה. ולכן, ללא איחוד ומאמץ משותף של פתיחת חסימות והרשאת המעבר, לא ניתן לנצל את הפוטנציאל האדיר של מרחב זה לפעולות: התקפות, פיצולי כוחות והטעייה במלוא הינפח' של המרחב. עם זאת, ככל שמתחזקת המיומנות הקסבאית בלחימה נגד גרילה על פני השטח, וככל שאנו עושים שימוש רב יותר ביחידות קטנות ומיומנות, במגרשו הביתי ויהבטוח' של האויב, כך נאלץ האחרון לוותר על התכסית הקסבאית של השכבות העליונות, להתחפר ולעשות שימוש רב יותר בתא השטח העמוק והחשוך לצורכי מילוט והסתתרות - אך ברמה המקומית בלבד (אנו מציעים לעצמנו, לא לשכוח כי "לא לעולם חֶסֶן").

החסימות השונות באמת המים המרכזית שבין עין דפנה (מסומן כפתח מספר 11) לביר אל-דולב (מסומן כפתח מספר 10) והחסימות שבאמת המים האנכית בין ראס אל-עין (מסומן כפתח מספר 7) לעין אל-עסל (מסומן כפתח מספר 17), ובהמשך מטה, כלפי מרכז העיר העתיקה - אינן מאפשרות, גם לפרוחותינו, לעשות שימוש מלא ורציף בתווך זה, אלא שימוש מקומי בלבד, לצרכי הטמנה ושהייה של כוחות.

המחילות התת-קרקעיות ברובד הרומאי התחתון והסבתן לצרכי גרילה עירונית:

לרובד העירוני-רומאי התחתון (שאינו מבוסס רק על מערכת המים התת-קרקעית) יש פוטנציאל גרילה רב יותר: באחד מהמבצעים, אשר התמקד במרחב התת-קרקעי בשכונת אל עירב, נמצאה תשתית של מחילות תת-קרקעיות ובונקר מבטון, אשר התבססו על הרובד הרומאי התחתון. המערכת התת-קרקעית כללה חיבורים לחשמל, הן לצורך תאורה פנימית והן לצורך הפעלת מצלמות ומטעני הגנה בפאתי הסמטאות של הרובד העליון. עוד נמצאו מספר פתחי כניסה לאורור ומילוט שהוסוו בתוך חדרים פנימיים בבתי חצר, ואשר תכליתם הייתה לאפשר תנועה תת-קרקעית והימלטות בעת מצור או חדירה של כוחותינו מאחד הפתחים.

למחילות היו מספר מפלסים ותקורות נמוכות שהקשו על התנועה. הן היו מפותלות וניתן היה לחסום אותן מבפנים כדי להרוויח זמן מילוט. על מנת להימנע מחנק של גז מדמיע או עשן, הצטיידו המחבלים בערכות אב"ך שהונחו כאמצעי חירום בעומק המחילות, מבעוד מועד. המחבלים הצליחו להימלט:

פתחו החיצוני של סליק מחבלים שמשמש גם ככניסה לרובד התת-קרקעי הרומאי ב'חוש' ספאדי. שים לב לתילים היורדים לעומק הבור לצורך הפעלה מרחוק של מצלמה ומטענים המקור, גדיסיר צנחנים

פעירת פתח אנכי לעיר התת-קרקעית התחתונה כדי להימנע מכניסה דרך הפתח ששימש את המחבלים, פתח שעלול להיות ממוטען המקור, גדס"ר צנחנים

חמ"ל תת-קרקעי ממנו מפעילים את המצלמות והמטענים בסמטאות המקור, גדס"ר צנחנים

מסתור מבוקשים ברובד הרומי התחתון ב'חוש' ספאדי
המקור, דו"צ שומרון

לחימה בתוך המרחב התת-קרקעי ולא רק בתופעה התת-קרקעית:

הדרך שבה מנצלים ארגוני הטרור בשכם את המרחב התת-קרקעי שונה מדרך הפעולה של ארגוני הטרור ברצועת עזה וארגון החיזבאללה בדרום לבנון; מפיון שפעילות צה"ל בחלק האורבני של רצועת עזה מוגבלת (נכון לחורף 2008), מנוצלת שם תשתית המנהרות לצורכי מעבר, הברחת אמל"ח, פיצוץ או חדירה לשם פיגוע. המחבלים לא צריכים לחיות ולשהות במרחב התת-קרקעי כדי לפעול או כדי למלט עצמם. בדרום לבנון, לעומת זאת, הגישה החיבלאית היא אופרטיבית למלחמה והיא מושפעת מהמודל הווייטקונגי: המחילות והמעברים התת-קרקעיים העמוקים והממוגנים משמשים כמערכת מבצעית קוהרנטית, הערוכה לשעת חירום באמצעות מיון מאסיבי נגד הפצצות, שרידות, התכוננות לשהייה ארוכה (אספקה ותחמושת) והמשך הקיום המבצעי על-ידי תכלית פעולה אסטרטגית ואוטונומית, מבלי להיזקק לפיקוד אחוד. רציונל ארגוני הטרור בשכם (נוכח חופש הפעולה של צה"ל באיו"ש) הוא שונה והוא, כאמור, מכוון להתחפרות, שהייה, הגנה והסתתרות, עד יעבור זעם. יוצא מכך כי בשכם, בכפוף לתנאים מסוימים של בטיחות וביטחון הכוח, צריך לדעת להילחם בעומק, לגובה ולרוחב כל המרחב הגיאוגרפי ולא להסתפק רק בפעולה

חיצונית אל מול התופעה התת-קרקעית. המחבלים של שכס עושים שימוש ברובדים העתיקים ובמערכת תעלות המים הרומאית לצורכי שהייה והסתתרות, לאורך זמן, ויש באמצעות תנאי הפעולה באיו"ש, לרדוף אותם גם מתחת לפני האדמה.

קשיי איתור הפתחים והמיפוי של המרחב התת-קרקעי:

הפתחים המוליכים אל תוך הרובד התת-קרקעי במרחב האורבני של העיר העתיקה משובצים בתוך הנוף העירוני הצפוף, ולרוב הם ממוקמים בתוך המבנים עצמם, מבלי שהצופה מבחוץ יכול להבחין בסימנים מעידים או נקודות ציון. זהו בדיוק יתרונה הגדול של "השמורה האורבנית" של החיזבאללה, המשתלבת בתוך התכסית הצפופה היום-יומית, ובכך מקשה הן על איסוף מודיעין והן על בידוד, הפצצה, או פעולה מבצעית אחרת שניתן היה לבצע בקלות גדולה יותר בתוך התווך התחתון של מחילות ומנהרות בשטח הפתוח. הפתחים והמחילות ברובד התת-קרקעי בעיר העתיקה של שכס לא נוצרו על-ידי המחבלים עצמם, והם לא מאורגנים כמערכת הגנה מודרנית, המאפשרת שהייה ארוכה והדדיות בין פוחות, כפי שמאורגנות השמורות האורבניות של החיזבאללה. עם זאת, ודווקא בשל ההיסטוריה הארוכה ורבת השנים של המחילות הללו (כמו גם רעידות אדמה, שינויים והתמוטטויות) המרחב התת-קרקעי בשכס מאופיין כמבדך טבעי - לא מאורגן ולא קוהרנטי אפילו למחבלים עצמם, ולכן אין יכולת לשרטטו ולמפותו באופן מלא.

קשיי ההתמצאות במרחב התת-קרקעי:

יכולת האוריינטציה שלנו ברובד הסגור, החשוך והתת-קרקעי, פחותה לאין שיעור מיכולת ההתמצאות בשטח הבנוי ברובד העליון. הסיבות לכך הן מגוונות וברורות. בין השאר: הקושי הגדול להפריד בין הרקע האורבני לעצמים אשר אנו נעים בקרבתם; חד-גוניות וכמות פרטים נמוכה. כלומר, אינפורמציה מעטה שמקשה על הבנת המרחב, גודלו ותיחומו. עוד צריך להוסיף לזה את מאפייני הדחיסות של המרחב התת-קרקעי ותחושתנו בו כבתוך מבדך, במיוחד בעת מעבר אנכי בין מפלסים סגורים. ולבסוף, אין לנו ברובד התת-קרקעי התחתון את היכולת להסתמך על מכשור ניווט לווייני, מכיוון שהקירוי העליון העבה מפריע לקליטת הלוויינים. אנו נאלצים להסתמך על החושים הטבעיים שלנו והם, כאמור, מוגבלים מאוד בתוך המרחב העמוק והסגור הזה. הפעולות המומלצות, כדי להימנע מ'יורטיגו תת-קרקעי' הן, ראש לכול, להאיר את המרחב הזה על-ידי ערכות תאורה ניידות או, לחילופין, באמצעות רימוני תאורה; שנית, לסמן את נתיב ההתקדמות על הקירות באמצעות צבע מותז (בדיוק כמו שילוט

צבעוני וממוספר בחניונים תת-קרקעיים רבי-מפלסים; ולבסוף, במקום שהדבר מתאפשר, לסמן את נתיב ההתקדמות על הרצפה באמצעות פס רציף, מכיוון ששיטה זו מתייחסת למעברים ולא לקירות ובכך מונעת טעויות בהגיענו לצומת שכבר הלכנו בה פעם אחת.

פריצת פתחים במרחב התת-קרקעי ב'חוש' א-תות
המקור, יחידת יהל"ם

מרחב תת-קרקעי אינו סליק ובשכם הוא אינו מוגבל בהכרח, לכדי רוחבה של מנהרה תת-קרקעית:

לסליק יש גבולות מוגדרים. למרחב התת-קרקעי - לא בהכרח!

סליק יכול להיות על-קרקעי ואילו המרחב התת-קרקעי, כשמו כן הוא.

הרובד הרומאי התת-קרקעי התחתון מרובה בשבירות וזיגים, הוא מדורג (ועל כן מגביל את יעילותם של רימונים מסוגים שונים או את יעילותו של ירי ישיר), הוא אינו מאפשר תנועה מהירה בשל תקרה נמוכה (התנועה בו אפשרית על גבי הברכיים או בזחילה בלבד), ויש בו דלתות סגירה פנימיות כדי להטעות את הרודף ולאפשר למחבל הנמלט להרוויח זמן בריחה יקר. פתחי האוורור של הרובד התת-קרקעי התחתון

מצויים בתוך בתים וכוכים מגובבים ועל כן עלול העשן שיוטל פנימה לפעפע ולהיספג מבלי לקלוח לאוויר הפתוח ולחשוף את התווך התת-קרקעי לצופה מבחוץ (דיפוזיה). עוד צריך להדגיש, כי המרחב התת-קרקעי התחתון של העיר העתיקה בשכם אינו מוגבל בהכרח לכדי רוחבה של מנהרה תת-קרקעית אחת, שכן הוא מצוי בתחתיתה ולאורכה ורוחבה של העיר העתיקה כולה!

אין להיכנס למרחב התת-קרקעי דרך הפתח ששימש את המחבלים, מחשש ל'משיכה', מלכודת ומטעון:

אין להיכנס למרחב התת-קרקעי דרך הפתח המקורי ששימש את המחבלים, מחשש למלכודות פתאים. הרובדים התחתונים של העיר העתיקה: הרובד הממלופי והרובד הרומאי הנמוך ביותר, קיימים לאורכה ורוחבה של העיר העתיקה כולה (ואף מעבר לגבולותיה היום) ועל כן נכון לקדוח פתחים חדשים ועצמאיים בסמוך לפתח המקורי, כדי להימנע מ'משיכה' וממלכוד.

סיכום - עקרונות הפעולה הטקטית במרחב התת-קרקעי:

ברירת המחדל בהתמודדות עם אויב מחופר מתחת לפני השטח היא לאלצו לצאת (רימוני עשן ותאורה, מחוללי עשן וכו') או לפוצץ את התכסית שמעליו, בטרם יוכנס פוח הנדסה ייעודי וחי"ר לטיהור תא השטח הזה (יסיר לחץ תת-קרקעי). פוח ייעודי יפנס לסריקה ולחימה ברובד התת-קרקעי רק אם ברח לשם אויב שזוהה בעין, או לחילופין התקבל מידע מודיעיני על הסתתרות אויב במקום. קיימים ארבעה תנאים מרכזיים לתנועה ולחימה בתוך המרחב התת-קרקעי:

- ראשית, יש לוודא כי התווך התחתון יציב, עומד על יסודות מוצקים ואינו מט לנפול;
- שנית, יש לבחון את גבולות תא השטח התחתון, כי קצוותיו ועומקו ניתנים לזיהוי;
- שלישית, בטרם יכנס אדם, ייסרק המרחב המדובר על-ידי רובוט הנשלט מרחוק, על מנת לאתר פתחים נוספים, אויב או מטעני חבלה;
- ולבסוף, יישלח כלב לאיתור חומר נפץ, על-מנת לשלול סופית את הימצאותם של מלכודים ואמל"ח.

מנהרת מילוט ברובד התחתון ב'חוש' א־תות. הכנסת הלוחם לפתח המנהרה נעשתה רק אחרי שילוח רובוט ופלב חנ"מ המקור, גדס"ר נח"ל

הכוח ההנדסי המתמחה בסוג הפעילות הזה הוא כוח ייעודי משולב, שמורכב משלוש לבנות מקצועיות שונות:

חוליית 'מדרון מושלג' לפעירת פתחים, פיצוץ מכשולים או פיצוץ סליקים ומעבדות חבלה; חוליית סמו"ר לאיתור מקומות מחבוא וחללים נסתרים; וחוליית סילוק פצצות לאיתור והשמדה של מטענים, מלכודות חבלה ואמל"ח שנשאר בשטח.

סיכום: יש לתקוף ערים בצורות בלב ובקרביים

"הגרוע מכל תוקף ערים בצורות, אולם כשמדובר

בגרילה עירונית צריך להפנות בלב ובקרביים"⁶⁶

העיר העתיקה כמרכז הפובד של תשתיות הטרור בשכם

האסטרטג הסיני הקדום, סון טסו, קבע בחיבורו המפורסם על אמנות המלחמה, כי "הגרוע מכל תוקף ערים בצורות." קביעתו של סון טסו נכונה לזמנו ואף לתקופתנו, בעיקר כאשר מדובר בלחימה בעצימות גבוהה בין צבאות מדינתיים. ברם, בכל הקשור ללחימה בארגוני טרור וגרילה בעצימות בינונית ונמוכה - הרי שיש לתקוף ולרדוף את תשתיות המחבלים עד חורמה, בכל מקום, כולל בליבה העמוק והדחוס של העיר המזרח-תיכונית העתיקה.

תהליך העיור העולמי בכלל, והעיור המתגבר במזרח התיכון בפרט, אינם מותירים לנו כל אפשרות של בחירה. אם ברצוננו להכריע את ארגוני המחבלים ולמנוע מאזרחי מדינת ישראל טרור ונפגעים בשטחה-היא, נצטרך להתמודד עם הקשיים והאתגרים של השטח האורבני העתיק ככל שיידרש, ובכל גזרה. יתרה מכך, העיר העתיקה אינה רק הלב והתשתית העירונית אשר ממנה התפתחו כל שאר השכונות, אלא היא משמשת גם כמרכז הפובד של הטרור במובן הסמלי והתודעתי שלו: מיתוס ההתנגדות של 'ג'יבל אלנארי', אשר צמח בעיר העתיקה, הוא תולדה של מאבק דתי ותרבותי: הצפיפות הפיזית של הבתים והסמטאות בקסבה, מחזקת את אחדותם האתנית וגורלם המשותף של המתגוררים בין כתליה - אל מול הפולש "האחר", הזר הישראלי, שמתקשה למצוא בה את מקומו ולהבין את צורתה, נפתוליה ותרבותה. הקסבה העתיקה משליכה ישירות על טשטוש הזהות הארגונית ויצירתו של תלכיד טרור וגרילה, שהמכנה המשותף הגיאוגרפי שלו חזק לעיתים מן ההשתייכות הפוליטית (חמא"ס, פתח וכו'). ארגוני הטרור בשכם ממומנים באמצעות כספן של מדינות טרור וארגונים השוהים בחסותן - אבל ההסתמכות על שטח הפנים הצפוף והרב-מפלסי של העיר העתיקה לצורך מחסה ומקלט, ועל אוכלוסייתה לצורכי מודיעין, גיוס ואספקה - מאחדת אותם כמקשה אחת! העיר העתיקה היא מקור הנביעה האנושי, הפיזי והתודעתי המשפיע על היכולת והרצון להילחם, 'הרחם של המבוקשים'. מעבר לכך, היא שימשה לאורך השנים כבסיס ההתארגנות והיציאה של בכירי המחבלים

⁶⁶ פרפרוזה לאמרתו של מרשל דה - טאבאן (Marshal de Tavanne) מפקד צרפתי מהמאה ה-16, שקבע

כי "יש לתקוף אומות ומעצמות בפירות בלב ובקרביים." היציטוט המלא מתוך,

LTC Dimarco, "Attacking the heart ang guts: Urban operations Through The Ages", P-4.

הפלסטינים בגדה המערבית ולכן, פעילות ארוכה ונחושה בלב הקסבה, היא אשר מכריעה את המאבק בטרור של שכם. הכרעת הטרור של העיר העתיקה, אינה מצביעה בהכרח על סיום ההתארגנויות לפעולות טרור במחנות הפליטים - שהאתוס שלהם (ובמיוחד זה של מחנה בלאטה) עומד בפני עצמו - אבל אין ספק שהעניין הוא מעתה שארית.

הפרת השטח והבנתו

כדי להכריע את הגרילה צריך ליטול ממנה את היוזמה, את היתרון שבהכרת תוואי השטח, וכן להרוג את אנשיה; ויודגש: גורם האנוש, האדם, המחבל - הוא היעד בלחימה פנגד הגרילה ולא כיבוש השטח והקרקע, תהה צפיפותה ומורכבותה, אשר תהה. ובכל זאת, כדי לעמוד במשימה וליטול את היוזמה מתשתיות האנוש של המחבלים - כולל מניעת היעלמותם או התחמקותם - צריך 'לחיות את השטח' ולהבין אותו, כמעט כמו שמבין אותו 'נאבלוסי מקומי'. וכהמשך לכך, על בסיס ההיכרות הפיזית והתרבותית של השטח הזה, לפעול בו בשיטות לחימה המחקות את הגרילה, בלב ליבו של השטח הנתפס על-ידי האויב כאינטימי ובטוח.

הכרת התכונות הגיאוגרפיות והפיזיות הייחודיות של העיר העתיקה, הם מתנאי היסוד הבסיסיים לקיום פעילות אפקטיבית נגד הגרילה שלה: המיקום של העיר העתיקה בלב שכם; גודלה הרחב והאוכלוסייה הענייה והתומכת שבתוכה - מאפשרים לתשתיות הטרור להתבסס ולהישען עליה כבסיס יציאה לפעולות טרור וגרילה. אבל יותר מאלה, השטח הבנוי על צלע הר והקרקע המורכבת שבתוכו, משמשים כמחסה, מסתור וכמעוז להתנגדות: בתי החצר הסגורים; הסמטאות הצרות והמתפתלות ללא מוצא; פתחי ההגנה הנמוכים; שערי התפנית והחלונות הצרים והגבוהים - מרחב בנוי מגנתי, אינטימי ומבצעי - הוא המאפשר לטרור פגיעה והתחמקות, מסתור ושרידות. ההנחה הפשטנית כי אין חוקיות אורבנית בצורה ובמבנה של עיר עתיקה מזרח-תיכונית, וכי המבנה הקסבאי הוא לא יותר מאשר הצטברות אקראית וכאוטית של תבניות וצורות - היא כשל פרשנות שכיח, כתוצאה מניתוח התרבות הערבית והמזרח-תיכונית על בסיס רקע ונורמות תרבותיות וארגוניות מערביות, הגורמות לנו לראות את המרקם הקסבאי דרך עדשה צרה וישראלית שדרכה אנו תופסים את העולם. למרקם הקסבאי בערים העתיקות של המזרח-התיכון, מרקם שהוא שילוב של סטרוקטורה הגנתית ותרבות אסלאמית, יש חוקיות ותבנית סדורה - תבנית שאם לומדים ומנתחים אותה פראוי, היא מאפשרת היכרות פיזית מהותית עם השטח, וכפועל יוצא תכנון מבצעי מעמיק ובר יישום.

פעולה "המחקה" גרילה ומיומנות לחימה קסבאית

העיר העתיקה של שכם אינה רק מרחב גיאוגרפי, פיזי ותרבותי, היא 'תופעה מבצעית'!

המבנה והחוקיות הפיזית והתרבותית שלה הם יותר מתכסית מורכבת של מבנים מבוצרים וסמטאות עקלקלות. זהו מרחב מבצעי, רווי סיכונים ומלכודות, אבל גם סיכויים והזדמנויות.

היישום והמימוש של ההקשרים שבין הגיאוגרפיה לטקטיקה (גיאוטקטיקה) כפי שתוארו בעבודה זו, עשויים לאפשר לנו את מיצוי התכסית העתיקה כאמצעי ופנשק נגד המחבלים עצמם. על כן, הגדרנו את הלוחמה הזעירה בשטח הקסבאי והצפוף פליבת הפשירות המבצעית הנדרשת מהלוחמים במרחב שכם. כמו כן, עלינו להמשיך ולחקור את הקסבה, ללמוד אותה ולבצע אימונים תואמי משימה בשטחים מדמים, כדי לחזק את מקצוענות הכוחות וחוסנם, וכדי להגיע לרמת מיומנות מעולה - מיומנות מבצעית הקרויה גם 'מיומנות קסבאית'. מיומנות זו פוללת כשירויות של: התגנבות; חדירה חשאית ומאובטחת למרחב צפוף; לחימה בטווחי אפס; התמצאות מעל ומתחת לקרקע; הסתייעות בתצפית ובחוזי עילי; צליפה; התמודדות עם מטענים, עם 'מלכודות פתאים' ומצבי קיצון. רק כך נוכל לשמר את היוזמה וההתקפיות בלחימה פנגד המחבלים העירוניים לאורך זמן, ולנצל את ההתעמקות ביסודותיה ומהותה של העיר העתיקה המזרח-תיכונית, כדי לאתר ולמצות הזדמנויות מבצעיות חדשות כל הזמן.

נספח א': ניתוח מבצעי של העיר העתיקה בדמשק רס"ן מוטי ריץ'

יישום הניתוח המבצעי של העיר העתיקה בשכם על הקסבה של דמשק

מאפייני המבנה והצורה של העיר העתיקה המזרח-תיכונית, כפי שהוצגו בניתוח הקרקע של העיר העתיקה בשכם, נכונים גם לעיר העתיקה של דמשק, ולמעשה יהיו נכונים לגבי כל עיר עתיקה אחרת במזרח-התיכון.

דמשק, כמו שכם, בנויה על בסיס שלד רומאי עתיק שעליו נבנתה בהמשך עיר ערבית בעלת מאפייני תרבות אסלאמיים שהכתיבו סגנון בנייה ייחודי. מבנה הסמטאות ובתי החצר המחוברים אליהם מאופיינים באותו היגיון וסדר מבני.

העיר דמשק

מרכזיותה של דמשק:

דמשק, בירתה של סוריה ומהחשובות שבערי העולם הערבי, נחשבת לאחת הערים העתיקות בעולם כולו. על פי המסורת, דמשק הנה הישוב העירוני הקדום ביותר בעולם, אשר מיושב ברצף וללא הפסקה למעלה מ-4,000 שנים. בנוסף להיותה מרכז שלטון וממשל (עקב היותה עיר הבירה), מהווה העיר גם מרכז כלכלי, מסחרי תעשייתי, חקלאי, תרבותי, תיירותי וצבאי של המדינה בכלל ושל אזור דרום סוריה בפרט.

מאפייני הקרקע:

העיר משתרעת על פני שטח של כ-100 קמ"ר ובמרחק כ-80 ק"מ מקו הים התיכון. העיר נמצאת על גבול מדבר עלארס וממוקמת באזור צחיח יחסית. דמשק בכלל, והעיר הישנה בפרט, התבססו על נהר הברדא (Barda) הזורם מהרי 'מול הלבנון' שבעבר שימש כמקור מים חשוב לעיר. כיום, זורם הנהר בתעלת בטון מוזנחת החוצצת בין העיר העתיקה לעיר המודרנית.

חלק נרחב מהעיר ממוקם בגובה של 680-690 מ' מעל פני הים, כאשר השכונות המערביות מגיעות אף לגובה של 890 מ' מעל פני הים. רכס הרי 'מול הלבנון' חולש על העיר מכיוון צפון-מערב.

מבואותיה הדרומיים והמזרחיים של דמשק מהווים אגן גדול המכוסה פרדסים, שדות וצמחיה סבוכה. אגן זה מושקה על-ידי רשת מסועפת של תעלות מים, אשר

מקורן בנהר הברדא הזורם מלבנון. השוליים הצפון-מזרחיים של העיר מאופיינים כאזור מדברי.

דמשק רבתי חלוקה לשכונות:

"לב העיר" נמצא צפונית-מערבית לעיר העתיקה, בין המבצר המרכזי של דמשק ועד לכיכר אומאין המרכזית. המתחם מאופיין במבני ציבור רבים, השייכים למוסדות השלטון והצבא, כמו גם בשגרירויות רבות.

העיר העתיקה אשר בה נעסוק, ממוקמת בחלק הדרומי של העיר ומוקפת שרידי חומה. נמצאים בה מספר אתרים בעלי חשיבות דתית והיסטורית (כולל הרובע היהודי).

שכונות מודרניות (מאזה, קדסיא, דומר, ברזה) - המאופיינות בבנייה בסגנון חדשני, מצויות בצפון-מערב ובצפון-מזרח העיר. איזורים אלה מאוכלסים באוכלוסייה בעלת מעמד סוציו-אקונומי גבוה, בין השאר אנשי צבא ומקורבים רבים לשלטון.

שכונות עוני - האזורים העניים המאופיינים בבנייה צפופה ומוזנחת נמצאים בצפון העיר למרגלות גיבל קסיון.

מחנות פליטים ואזורים כפריים, נמצאים מדרום וממזרח לעיר, שם יימצאו יישובים בעלי אופי כפרי (כפר סוסה, אל קדם, ג'ובר, קבון) לצד מחנות פליטים פלסטינים (ירמוך, גירמנא).

אוכלוסיית דמשק:

בעיר דמשק מתגוררים כ-2,450,000 תושבים וצפיפות האוכלוסין בה היא כ-28,000 נפש לקמ"ר (עפ"י נתוני האו"ם נכון לשנת 2000, המתייחס למחוז ולא לעיר). השכונות המאוכלסות והצפופות ביותר, הן מחנות הפליטים בדרום העיר. מרכז העיר והעיר העתיקה מאופיינים אף הם בצפיפות גבוהה יחסית. השכונות העשירות בצפון-מזרח ובצפון-מערב, והיישובים הכפריים בדרום-מזרח ובדרום-מערב מאופיינים בצפיפות אוכלוסין נמוכה יותר.

הניתוח המבצעי של העיר העתיקה בדמשק

גבולות העיר העתיקה:

העיר העתיקה ממוקמת במזרח דמשק על הגדה הדרומית של נהר הברדא והיא מושתתת על בסיס עיר רומאית קדומה. אורכה של העיר העתיקה הוא כ-1.5 ק"מ, רוחבה כק"מ, ושטחה כ-1.63 קמ"ר. בעיר מצודה רומאית קדומה ושרידי חומה אשר

הקיפה בעבר את העיר. בעבר, הכניסות לעיר התבצעו דרך שמונה שערים עתיקים. מצפון ומצפון-מזרח מוקפת העיר פרברים שונים, אשר חלקם נבנו עוד בימי הביניים. העיר העתיקה כולה מאופיינת בבניית אבן מסיבית וצפיפות רבה. העיר העתיקה מתוחמת מצפון על-ידי נהר הברדא, מדרום על-ידי רחוב באדווי, ממזרח על-ידי רחוב איבן אסקה וממערב רחוב אל-זחלול. הרחוב המרכזי - באב אלשארקי, חוצה את העיר העתיקה כולה ממערב למזרח. כיום, הרכב האוכלוסייה בקסבה הינו מהמעמד הסוציו-אקונומי הנמוך, ומורכב בעיקר מסוחרים ומרוכלים.

מפת דמשק רבתי
המקור, אתר האינטרנט www.dms.com

השלד הרומאי של העיר העתיקה

העיר העתיקה בדמשק בנויה על יסודותיה של עיר רומאית קדומה ששימשה בעבר כעיר מחוז מרכזית. מבנה הרחובות והסמטאות נגזר למעשה משלד העיר הרומאית ששכנה במקום זה בעבר. מתחת לפני השטח ניתן למצוא גם כיום שרידים של מבנים ורחובות רומאיים עתיקים. את העיר העתיקה חוצה כיום, לכל אורכה, רחוב ראשי ממזרח למערב. שמו של הרחוב 'באב אלשארקי' - שער המזרח, ומקורו בכיוונו של הרחוב והכניסה אליו המתבצעת ממזרח למערב. אורכו של הרחוב הראשי הוא כ-1.5

ק"מ ורוחבו כשבעה מטרים. רובו של רחוב 'באב אלשארקי' מקורה ומשמש כיום כשוק המרכזי של דמשק. למעשה, רחוב זה הינו ה'ידקומאנוס' מקסימוס' הרומאי הקדום, אשר חצה את העיר ממזרח למערב. להבנתנו, הסיבה לכך שבניגוד לערים רומאיות רבות בהן נבנה הרחוב המרכזי מצפון לדרום - 'קארדו' ואילו הרחוב המשני נבנה ממזרח למערב, נעוצה בעובדה שמצפון לעיר זורם נהר הברדא אשר שימש בעבר כמקור המים המרכזי של העיר ולא אפשר בנייה נוספת צפונה. מסיבה זו, נאלץ המתכנן הרומאי לבנות את העיר ממזרח למערב.

יוזכר כי גם בעיר העתיקה של שכם נבנה הרחוב המרכזי ממערב למזרח (רחוב נאצר) בגלל תוואי הקרקע וההרים מצפון ודרום אשר הגבילו את הבנייה בפיוונים אלה.

קשה לקבוע את מיקומו של ה'קארדו' הרומאי שחצה את העיר העתיקה בדמשק מצפון לדרום והצטלב ב'פורוס' עם ה'ידקומאנוס' מקסימוס' (באב אלשארקי). ניתן לשער כי מדובר ברחוב 'חסאן אל חראת' (אשר בהמשכו הופך לרחוב 'באזוריה') ונמשך עד למסגד 'אומאוויד', היות שהרחובות הללו משמשים כציר מרכזי ורחב הנמשך מצפון לדרום וחוצה במרכזו את רחוב 'באב אלשארקי' (ה'ידקומאנוס' מקסימוס'). אפשרות נוספת היא כי מדובר ברחוב 'אל אמין', אשר אף הוא חוצה את רחוב 'באב אלשארקי' מצפון לדרום ומשמש כציר תנועה מרכזי.

מבנה הרחובות בעיר העתיקה של דמשק, אשר רבים מהם בנויים כשתי וערב, מצביע על המבנה הרומאי הקדום אשר אופיין ברחובות רבים הבנויים ממזרח למערב, אותם חוצים רחובות הבנויים מצפון לדרום. למעשה, למרות אלפי שנים המפרידים בין העיר הרומאית העתיקה לבין דמשק של ימינו, ניתן לראות בבירור כי מבנה הרחובות הרומאי נשמר לאורך השנים ומשמש את האוכלוסייה המתגוררת בעיר העתיקה של דמשק עד היום, ממש כמו בעיר העתיקה של שכם.

מערכת הסמטאות בעיר העתיקה

כמו הקסבה של שכם, כך גם הקסבה בדמשק, נראית במבט ראשון כחסרת סדר, צפופה ונטולת כל היגיון מסדר. אף על פי כן, היא מסודרת במערך מאורגן של סמטאות ובתי חצר. בתוך הסבך הקסבאי ניתן לזהות ארבעה סוגים שונים של סמטאות הבנויות כמערך סדור המרשת את כל העיר העתיקה. אחד ההבדלים הבולטים בין הקסבה של דמשק לקסבה של שכם הוא שבעוד הקרקע, בחלק מן הקסבה של שכם, משתפלת מדרום לצפון על מורדותיו הצפוניים של רכס גריזים, הקסבה של דמשק ממוקמת בשטח מישורי לחלוטין, המאפיין את רוב בירתה של סוריה.

הסמטאות המרכזיות: הרחוב הראשי 'באב אלשארקיי' (ה'דקומאנוס מקסימוס') הינו הרחב והארוך בסמטאות הקסבה, ומשמש כיום כשוק המרכזי של דמשק. שמו הולך לפניו כאחד הבאזרים הגדולים והססגוניים בעולם הערבי כולו. אורך הרחוב כ-1.5 ק"מ והוא חוצה לרחוב את כל העיר העתיקה. רוחבו של הרחוב הוא בין שבעה לעשרה מטרים והוא מאפשר תנועת פלי רכב לכל לאורכו. המשמעות המבצעית של קירוי הרחוב היא בהסתרת התנועה ברחוב לחוזי עילי. בניגוד לקסבה של שכם, אין בתי גשר לאורך הרחוב המרכזי בדמשק, וכן הקירוי מתבצע בצורה רציפה באמצעות סככות פח ופלסטיק מקושטות ולא באמצעות סככות פלסטיק בשילוב קמרונות כמו בשכם. התאורה ברחוב החשוך היא תאורת פנסים חזקה, ומעט פתחים בקירוי העליון, אשר גם הם לא מאפשרים שימוש יעיל בחוזי עילי.

המבנים לאורך הסמטה המרכזית בנויים מבתיים בני שתי קומות, החולשים עליה לכל אורכה. שליטה בסמטה מושגת באמצעות תפיסת הקומות העליונות במבנים והיא מוגבלת בהשוואה לשליטה המושגת על-ידי תפיסת בית גשר בסמטה המרכזית בקסבה של שכם.

סמטאות ראשיות: הסמטאות הראשיות מתחברות לרחוב-סמטה מרכזית בניצב מכון צפון לדרום, וצרות יותר מהסמטה המרכזית. חלקן מקורה וחלקן חשוך לרקיע. בניגוד לקסבה של שכם, חלקן רחבות יותר ומאפשר תנועת רכבים.

הבדל בולט נוסף בין הקסבה של דמשק לקסבה של שכם הוא, שבעוד שבשכם חלק מהסמטאות הראשיות צרות, בנויות כמעט ללא חללים מאובטחים ומאופיינות במדרון משופע ובו מדרגות רבות (לדוגמה: סמטת 'סולם יעקבי') כל הסמטאות הראשיות בקסבה של דמשק רחבות יחסית ובנויות על שטח מישורי, בו ניתן לבצע תנועה קלה ומהירה ממרחב הנמצא מחוץ לעיר העתיקה למרכזה. הסמטאות הראשיות מאופיינות במבנים בני שתיים-שלוש קומות השולטים עליהן לכל אורכן משני הצדדים באש ותצפית. כמו כן, ניתן לחסום את הסמטאות הראשיות בקלות רבה באמצעות מכשולים שונים הניתנים להנחה, בדומה למכשולים המונחים מדי ערב על-ידי פעילי הטרור בצירי הכניסה לקסבה של שכם.

סמטה ראשית מקורה בעיר העתיקה של דמשק
המקור, יחידת חצב

הסמטאות הראשיות הבולטות בקסבה של דמשק

מדרום:

סמטת חסאן אל חראת, אשר מתחילה בדרום העיר העתיקה חוצה את רחוב 'באב אלשארק' וממשיכה עד מצפון למסגד 'אומאוויד', ובהמשכה הופכת לסמטת 'באזוריה'. אורך הסמטה כ-300 מטר ורוחבה בין חמישה-שבעה מטרים והיא מאפשרת תנועת פלי רכב.

סמטת אל אמין, מתחילה בדרום העיר העתיקה וחוצה את רחוב 'באב אלשארק'. בהמשך הסמטה הופכת צרה יותר לאחר מסגד 'אומאוויד' וממשיכה עד לצפון העיר

העתיקה. אורך הסמטה כ-400 מטר ורוחבה במקטע הרחב (מדרום לרחוב 'באב אלשארקי') נע בין חמישה-שבעה מטרים. הסמטה מאפשרת תנועת כלי רכב.

מצפון:

סמטת 'באב תומה', הסמטה מתחילה בכיכר 'באב תומה' הנמצאת בפאה הצפונית-מזרחית של העיר העתיקה, ממשיכה דרומה וחוצה את רחוב 'באב אלשארקי'. אורך הסמטה כ-450 מ' ורוחבה נע בין חמישה-שבעה מטרים. הסמטה מאפשרת תנועת כלי רכב. בצורתה המעוקלת, מזכירה סמטה זו במקצת את סמטת 'חששין' במחנה הפליטים 'בלאטה'.

סמטאות משניות: הסמטאות המשניות מתחברות לסמטאות הראשיות וכיוון הוא ממזרח למערב. בדומה לקסבה של שכם, אף הן צרות ולרוב לא מאפשרות תנועת כלי רכב. הסמטאות הללו, בניגוד לסמטאות המרכזיות והראשיות, אינטימיות יותר, מכיוון שמדובר בלב הקסבה ובאזור המשמש למגורים בלבד ולא למסחר. בסמטאות המשניות בדמשק ימצאו בתי גשר אשר שולטים משני צדדיהם על הסמטה תחתם. כמו כן, לרוב הן אינן מקורות, למעט בתי הגשר היוצרים קמרונות ('מנהרים').

קמרונות ובתי גשר בסמטה משנית בעיר העתיקה של דמשק
המקור, יחידת חצב

המבנים התוחמים את הסמטה משני צדדיה גבוהים ביחס אליה ומאפשרים הגנה נוחה למגן, ואילו התוקף אשר מצוי בסמטה נמצא בשטח השמדה ובנחיתות. תורפה נוספת לכח הנע בסמטה היא העובדה כי לרוב אין בסמטה חללים מאובטחים או נתיבי מילוט.

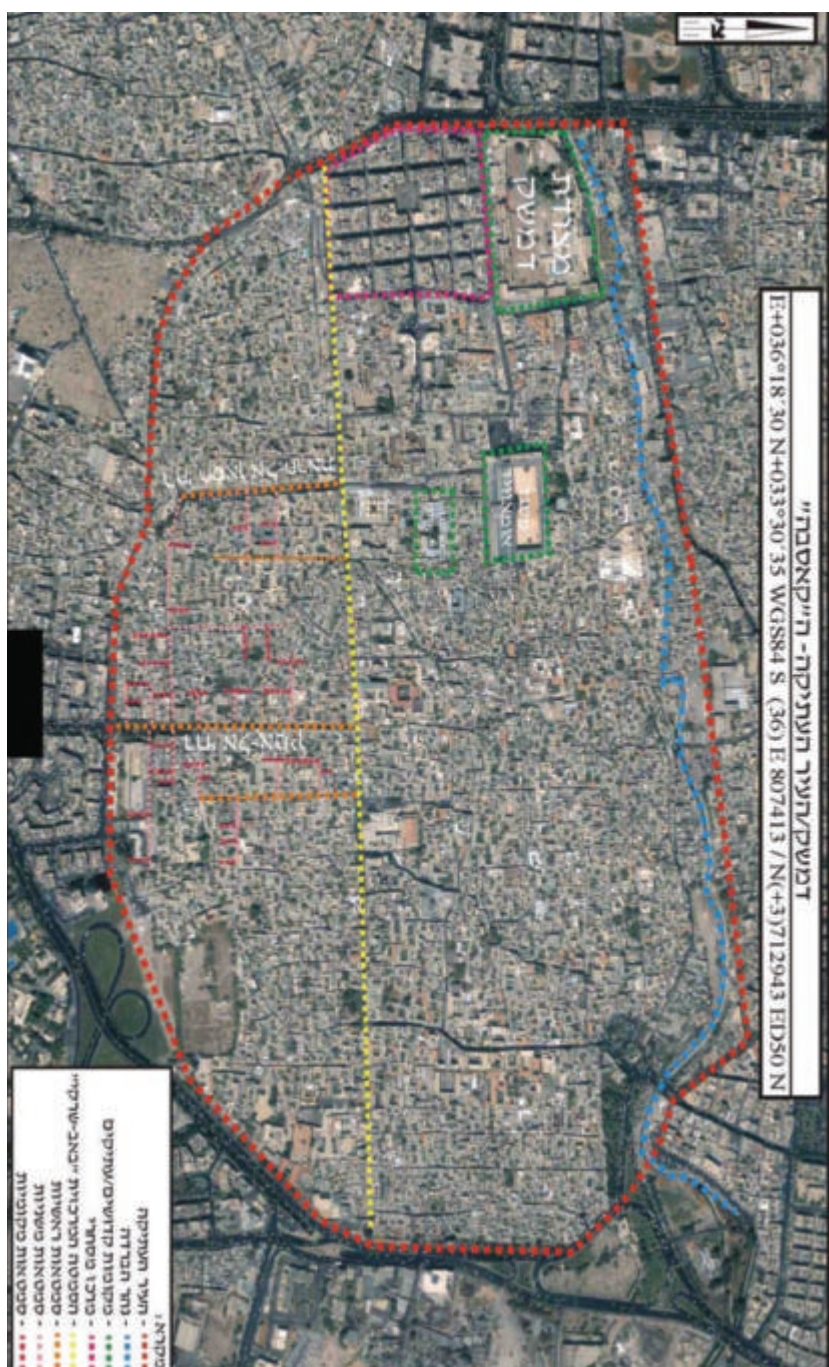
סמטאות מקומיות: הסמטאות המקומיות יכולות לחבר קצוות של סמטאות מקומיות או מתחמי 'חושי'. בהשוואה לעיר העתיקה בשכם, הקסבה של דמשק משופעת בסמטאות מקומיות אשר מובילות לבתי חצר או מחברות סמטאות משניות. הסמטה המקומית תוביל, לרוב, מצפון לדרום בניצב לסמטה המשנית ויתכן שצורתה תהיה מעוקלת.

סמטה מקומית עם חלונות גבוהים ומרפסות 'בוש' השולטים עליה בקסבה של דמשק המקור, יחידת חצב

סמטה מקומית, מרפסת 'בוש' ובית גשר בעיר העתיקה של דמשק המקור, יחידת חצב

היררכיה של סמטאות בעיר העתיקה בדמשק
 המקור, אתר האינטרנט "GOOGLE EARTH"

סוגי מבנים ומאפייניהם

בתי חצר ('חוש')

בדומה לקסבה של שכם, בתי חצר בדמשק מאופיינים במבנים מלבניים צמודים, המחוברים בגרמי מדרגות ובמסדרונות ובמרכזם חצר הנסתרת מהסמטה. את בתי החצר בקסבה של דמשק ניתן לחלק לשתי קבוצות: הראשונה, בתי חצר מפוארים ומטופחים במרכזם חצר רחבה בה תמצא, בדרך כלל, בריכת מים או מעיין נובע; בקבוצה השנייה יימצאו בתי חצר חרבים ונטושים, או מיושבים אך מוזנחים. גם במרכז בתי חצר אלה תמצא בריכה או בור מים. בתי חצר יורכו, לרוב, משתי קומות וצורתם תהיה מרובעת או מלבנית (היות והם משמשים גם למגורים וגם להגנה). בתי החצר שולטים היטב על הסמטאות המובילות אליהם, וניצבים מעליהן כחומה גבוהה וסגורה השולטת באש ותצפית על מרחב הסמטאות שמתחת. חלונות הפונים מבית החצר כלפי חוץ ימצאו לרוב בממד הגבוה - בקומות העליונות - ובכך למעשה, יעצימו את יכולת השליטה של המגן מבית החצר כלפי הסמטה המובילה אליו.

בנוסף, יימצאו חלונות רבים הפונים לתוך החצר הפנימית, כפי שקיים גם בבתי חצר בשכם. הסיבות למבנה זה של בתי חצר והסמטאות המובילות אליהם זהות לסיבות הייחודיות בשכם ומצוינות בפרקים הקודמים (שמירה על פרטיות, הגנת המשפחה ועוד). לא מוכר בדמשק מרחב תת-קרקעי מפותח כפי שמוכר בשכם (מנהרות המתחברות לפתחים במעיינות המצויים בבתי חצר), אך הפוטנציאל התת-קרקעי קיים היות שהעיר העתיקה בדמשק בנויה על בסיס עיר רומאית קדומה.

סגנונות בנייה זהים

בגלל המאפיינים הדומים בין הערים העתיקות - קרי, בנייה על בסיס עיר מרכזית רומאית, שלטון מרכזי דומה לאורך השנים (ממלוכי, עות'מאני) ועוד - סגנונות הבנייה בקסבאות בשכם ודמשק דומים (עולי רגל נהגו לכוון את שכם 'דמשק הקטנה')⁶⁷. דוגמאות לסגנונות בנייה בשתי הקסבאות: שינניות, אטריום, פושפים, קמרונות, בתי גשר, חזיתות דו-ממדיות (בנייה טורית), בתי 'ליוואן', בנייה מודרנית על בסיס בנייה קדומה ועוד. המשכיל להבין ולנצל את הבנייה הקסבאית על הסגנונות השונים המצויים בה, ישיג יתרון משמעותי על אויבו וימצא את ה"קרקע" לטובתו, בין בשכם ובין בדמשק, בגלל התכונות המאפיינות של קסבה - עיר מבצר.

⁶⁷ ראה במאמרו של זאב ח. ארליך, **הקסבה של שכם**, בספר זה עמ' 64.

סיכום

בנספח זה עמדנו על המאפיינים הדומים של הערים העתיקות במזרח־התיכון. הבנה מעמיקה של הקסבה בשכם על מאפייניה הייחודיים, סגנונות הבנייה המצויים בה ומבנה הסמטאות ובתי חצר - 'חוש', תוכל לצייד אותנו בארגז כלים מבצעי עשיר להבנת וניתוח הקסבה בדמשק, ולהתמצאות בסבך הקסבאי. מהשוואת הקסבאות אנו למדים כי רב הדומה על השונה, ולכן את אותן משמעויות מבצעיות הנגזרות מהבנת הקסבה בשכם נפגוש אף בקסבה של דמשק, ובקסבאות נוספות במזרח־התיכון הבנויות על יסודות רומאיים וסמטאות אסלאמיות.

שכם מזווית הראייה הפלסטינית

רס"ן וויסאם חאמד

הקדמה

לאורך שנות ההיסטוריה שכם התפרסמה בעיר העתיקה המיוחדת שלה, שעברה מלחמות רבות תוך שמירה על סגנון בנייה מיוחד ומבנים ארכיאולוגיים רבים ומפורסמים.

העיר העתיקה - הקסבה: ריכוז צפוף של מבנים, מרביתם מן התקופה העות'מאנית, הבולטים במבני הכיפה שלהם. חלק מרחובותיה מקורים. בקסבה יש שרידי מבנים מעטים מן התקופות הביזנטית, הממלוכית והצלבנית. מתשעת השערים שבחומה שרד שער אחד בלבד - בקצה המערבי של רח' נאצר, פינת רח' אלפאטמיה.

מאמר זה יבחן ויסכם את הגורמים והתופעות לגבי תכונות מסוימות הבאות לביטוי בקסבה בשכם, ואת מכלול הדברים המייחדים שטח זה בקרב האוכלוסייה

הפלסטינית. לצד זאת, ייבחנו השינויים שחלו במאפיינים הפיסיים, בהרכב האוכלוסייה ובתהליכים הדמוגרפיים, במבנה חברתי, בפעילות החברתית-הכלכלית-הפוליטית, בשירותים, בקשרי החוץ (עם המרחב מסביב, העיר, השלטון ועוד), בדפוסי ההתנהגות, בתפיסת המקום והמרחב של התושבים ואולי גם בתחום הנפשי.

כדי להשיג תמונה מדעית אמינה ומושלמת ראוי להזדקק לסיורים ושיחות רבות עם תושבי הקסבה עצמה, המעורים בנושאים הקשורים בחיי המקום, וצברו ידע וניסיון רב.

במקביל, לא ניתן להתעלם מהתמורות הבולטות ביותר בקסבה בתחום המבנה הפיסי. אלה מתבטאות בגידול בשטח הבנוי, בהתפזרותו ובהתפרסותו, בצורת המבנה מבחינה ארכיטקטונית וטכנית ובחומרי הבנייה, בהופעת מבני ציבור (בעיקר בתי-ספר ומסגדים) ומבני שירותים, מסחר ומלאכה; בדרכי גישה, ובתשתית פיסית - לפחות בשלבה הראשוני.

מאפייני האוכלוסייה בקסבה

לאורך כל ההיסטוריה, נחשבו תושבי הקסבה בשכם לגרעין הכלכלי-חברתי-פוליטי החזק באזור זה, הן בשל מרכזיות הקסבה לאורך השנים והן בשל המסחר שאפיין מקום זה, והכוח הפוליטי המאפיין את האוכלוסייה. אמנם בשנים האחרונות המגמה התהפכה ותושבי הקסבה נחשבים בעיני שאר האוכלוסייה כנחותים מכל הבחינות. אחד הגורמים המרכזיים למצב זה הוא מצבם הכלכלי הירוד של חלק ניכר מתושבי הקסבה, והקושי להחדיר אל תוכם הסמטאות את השינויים המודרניים שהגיעו לשאר השכונות המפותחות הצמודות לעיר העתיקה.

במקביל חשוב להדגיש, כי האוכלוסייה הפלסטינית בקסבה סיגלה לעצמה דפוס חיים מסורתי בשל נסיבות קיומיות - בעיקר בגלל קשיי גישה מסיבות ביטחוניות - מאחר שלאורך כל ההיסטוריה היוותה אוכלוסיית הקסבה מרכז לפעילות או למאבקים כנגד השלטון הקיים.

מאפיינים כלליים בקרב אוכלוסיית הקסבה:

- שימור המסגרת החמולתית-שבטית. (למרות שעם השנים חלה ירידה, הולכת ופוחתת, בתלות בזקני הקהילה, החמולה עדיין מהווה מסגרת מגבשת).
- תא המשפחתי וסמכות האב (גם תחום זה נחלש עם השנים).
- רבים מועסקים מחוץ לכפרים, במיוחד בערים השכנות.

- ריבוי של מוסדות סעד ורווחה לשיפור רווחת הפרט ואוכלוסייה נזקקת.
- תשתיות תחבורה דלילות וקשיי ניידות בתוך סמטאות הקסבה פוגעים ברמת החיים.

- שיפור במעמד חברתי והכלכלי של האישה.

הילודה הגבוהה אצל המוסלמים קשורה בחברה מסורתית דתית, בצורך בדיים עובדות בחברה החקלאית, במשק הבית הבלתי מפותח, בחשיבות הרבה הניתנת למשפחה המורחבת. אמנם, החברה הפלסטינית בתוך הקסבה עוברת תהליכי שינוי - רכישת השכלה גבוהה היא תהליך מואץ ביותר - נשברים דפוסי העבודה המסורתית. יש פנייה לתעסוקה מחוץ לקסבה - בתעשייה, במסחר ו/או במקצועות חופשיים.

מבנה החברה והתמורות שחלו בו

החמולה: לחמולה יש חשיבות עצומה בחברה הקסבאית, כמקור לסיוע ועזרה; מקור חברתי לנישואין; מקור הגנה ותמיכה חברתי, עקב השורש המשפחתי המשותף. אמנם, מעמד החמולה עבר שינוי בתהליכי המודרניזציה, אך מקומה עדיין חשוב - החמולה עדיין ממלאת תפקיד מרכזי בתחומים הבאים:

- **במישור החברתי:** החמולה מהווה עדיין את הבסיס החברתי החשוב ביותר, בעיקר כשמדובר בדפוסי נישואין ודפוסי בילוי. הנישואין החמולתיים מוסיפים עדיין להתקיים אם כי קיימת מגמה להתחשב ברצון הפרט.
- **בפוליטיקה הפנימית:** אם בעבר הייתה הנהגת הכפר מסורה בידי ראשי החמולות, הרי שבדור האחרון עברה ההנהגה לידי מנהיגות צעירה ומשכילה יותר, אך לחמולה עדיין שמור תפקיד מרכזי במאבק על המנהיגות המקומית.
- **תפקידה הכלכלי של החמולה השתנה,** אם בעבר נשען הפרט על החמולה הרי כיום כאשר יש ביכולתו להתפרנס בזכות עצמו, אין הוא רואה בחמולה את בסיס קיומו. אך בעיתות משבר תפקידה של החמולה עדיין חשוב ביותר כרשת ביטחון.

המשפחה המורחבת: בעבר היוותה המשפחה יחידת ייצור וצריכה, שלטון האב הפטריארכלי, מגורים משותפים ואחריות הדדית של הבנים. כיום המשפחה עוברת שנויים. גרמו לשינוי: בעיות פנימיות, כגון הצורך לפרנס אחים צעירים או בני אחים; מחסור במקומות מגורים להורשה; וחוסר רצון של הנשים לחיות במסגרת זו. מהות השינוי באה לביטוי בעיקר בשלושה תחומים:

- פחות מעמד האב;
- מעבר ממשפחה מסורתית לדגם של משפחה מורחבת העוסקת בעסקים, כגון

בניין, מוסכים, מסעדות, ואלה מנוהלים על-ידי האב או אחד האחים, וההכנסות מחולקות בין כל בני המשפחה. הם נשארו אמנם יחידת ייצור משותפת אך לא יחידת צריכה. המגורים הפיזיים נפרדים.

● מעבר למשפחות גרעיניות: הן מבחינת מגורים והן מבחינה כלכלית.

המשפחה ה'גרעינית': (התא המשפחתי הבסיסי אב, אם, ילדים) היא הדפוס הנפוץ ביותר בחברה הקסבאית כיום. היא משלבת מאפיינים מסורתיים עם שינויים חדשים.

'חאג אל ערב' - הדין הערבי (פירוש נוסף: 'הזכות הערבית'), הוא המסורת שלפיה פותרים סכסוכים בחברה הערבית. מסורת זו כוללת קודים תרבותיים והסכמות ללכת על פי הנורמות הנובעות מהתרבות הערבית. תהליך יישוב הסכסוך נקרא 'סולחה', והוא נעשה ע"י אנשי דת או מקובלים. הליך זה של פתרון סכסוכים מאפיין בעיקר את תושבי הקסבה שחלקים גדולים מהם עדיין שומרים על מסורת זו. במקרים מסוימים יש ניסיונות של מכובדים מהחברה בתוך הקסבה לבוא בדברים עם נציגי השלטון הפלסטיני, על מנת למצוא נוסחה שתביא בחשבון את המנהג הערבי ותמזער את החוב כלפי החוק.

הקשר בין המנהגים לבין אופי הבנייה בקסבה

המבנה הפיסי של הקסבה עוצב כמרקם מגובב, כתוצאה מהמערך החברתי המסורתי, ובתנאים של פעילות כלכלית טרום-תעשייתית וצרכים המבוססים על היצע וביקוש מוגבל. החברה הפלסטינית בקסבה, למרות כל השינויים, הינה חברה בעלת ריבוד מסורתי נוקשה ביותר, כאשר מעמד הפרט נקבע על-ידי שיוכו המשפחתי והמעמדי. בראש הפירמידה ניצבו כמה משפחות בעלות קרקעות והון, פקידים בכירים וסוחרים. במקרים רבים קיימת חפיפה בין נכבדות המשפחות לבין מעורבותן בחיי החברה והפוליטיקה. ישנו מעמד בינוני קטן של סוחרים זעירים, מורים וכד'. והמעמד הנמוך, העניים הוא הנרחב יותר. המעמד העליון נעלם מן הקסבה, גם המעמד הבינוני כמעט כולו נעלם, ומי שנותר בתוכה היו רק אנשי המעמד התחתון. כך עלה מעמדו של הפרט ומעמדה של המשפחה כיחידה כלכלית נחלש בצורה משמעותית. חלק מן התפקודים התאימו עצמם לתנאי הזמן החדש.

כאמור, המבנה הפיסי המסורתי של הכפר הערבי הוא ביטוי למכלול התנאים הכלכליים, החברתיים והביטחוניים, שתאמו את הצרכים, את ההעדפות ואת

התפיסות שהיו קיימות אז, ואת גורמי הייצור ונורמות הצריכה של העבר. התרחבות המגורים המהירה לא תאמה את קצב פיתוח התשתית ומערכת הדרכים, ואת הספקת השירותים ומבני הציבור. המודעות לצורך בשירותים, וההתחשבות בהם בעת קבלת החלטה על מיקום הבית, הייתה מוגבלת. הצורך הדחוף לפתרון בעיית הדיור גבר על כל שיקול אחר, ולכן מוקמו מבנים רבים במקומות שבהם לא היו שירותים ומערכת תשתית אלמנטארית.

הבית המסורתי, שהיה בנוי מחדר אחד, נחלק לרוב למפלסים, שכל אחד מהם נועד לשימוש שונה. פתחו של הבית פנה לחצר מוקפת בגדר. כאמור, בית זה, המהווה תא בסיסי שמרכיב את המבנה הכפרי, מבטא את היחסים החברתיים, את נורמות הצריכה, את יכולתה הכלכלית של המשפחה, את חומרי הבנייה הזמינים, ואת שיטות הייצור של אותם ימים. בית זה צרך מעט שטח, ומשקי הבית החדשים שנוספו נספגו בתוכו על-ידי הוספת חדרים בשולי חצר הבית. חצר המשפחה המורחבת שימשה, על כן, כמעין מאגר שטח שנועד לאכלס משקי בית צעירים, אך המקום הפנוי שבו היה קטן, והוא הלך והצטמק.

המבנה החברתי מבוסס עדיין על מבנה פטריארכלי, בו האב קובע את מיקום הבנייה החדשה לבנים, הן משום שהוא בעל הנכסים והן משום מעמדו המרכזי במשפחה. כיוון שהבנים לא יכלו להקים בית מודרני בגרעין, נטה האב לעודדם להתפזר, והתנגד לחידוש הבנייה בגרעין. עם זאת, הוסיף עדיין ראש המשפחה המורחבת לגור בבית שבגרעין, כיוון שהוא השתייך לטיפוס המסורתי המתקשה להסתגל לשינויים החדשים, וחושש לשנות את אורח חייו. אולם קשיחותה של מערכת הבעלות על הבית, והיעדר הנכונות לוותר על הבית הבנוי בגרעין הישן, באמצעות החלפה או מכירה, הקשתה מאוד על הרחבתו של המגרש המקורי ומנעה את ריכוזה של קרקע הדרושה להקמת המבנים החדשים בגרעין עצמו.

משק בית בקסבה מאופיין בהעדר ניידות מגורים בשלבים שונים של מחזור החיים, כפי שמקובל בחברה המערבית. ניידות המגורים בקסבה מוגבלת לרוב לבניית בית, שהיא תופעה חד-פעמית. השיקולים שהנחו את משק הבית בקביעת מיקומו של המבנה היו, כאמור, בעיקר שיקולי בעלות על הבית, התואמת ברובה את המבנה החברתי, המבוסס על השתייכות חמולתית. הבעלות על הבית מקנה ממד נוסף ליכולת הכלכלית של משקי הבית להיחלץ ממצוקת הדיור.

בשנים האחרונות, הבעלות על הבית, כגורם הקובע את מיקום הבית, הולכת ומאבדת אפוא את משמעותה. לעומת זאת, השיקול המשפחתי עדיין חזק, ובמקרה שאין קרקע לבנים, בונים ההורים מבנה בעל מספר קומות, שבו מצויות יחידות

דיוור, שמספרן תואם את מספר הבנים הזכרים במשפחה. בדרך זו, מתלכדים בני המשפחה הגרעינית שהיו פרוסים על מספר מבנים, כאשר כל בן בונה את דירתו בנפרד. הדיוור המפוזר, שהיה שכיח בעבר, הוחלף בדרך זו במבנה אחד, הנועד למספר אחים השייכים לאותה משפחה.

התהליכים שתוארו לעיל היו כרוכים בתהליך חברתי, שביטוי העיקרי היה היחלשות מעמדם המסורתי של הזקנים בקבלת ההחלטות בהקשר למיקום הבתים החדשים, או ביכולתם להתנגד להתחדשות הגרעין על-ידי הריסתו. הצעירים החלו לנהל את חייהם בהתאם לצורכיהם ולתפיסותיהם, שהיו עדיין מושפעות בחלקן מן התפיסות הנגזרות מהתרבות המסורתית. חדירתן של הגישות החדשות למודעות משקי הבית הצעירים הגבירה את תהליכי הניידות בשוק הבתים. הביטוי המוחשי של שוק זה בגרעין מסתכם בהתפתחות הנכונות לוותר על קרקע, התפתחות שבלעדיה לא הייתה הבנייה החדשה מתבצעת בגרעין אלא בממדים מוגבלים.

נוסף על ערכה הגבוה של הקרקע בגרעין, הרי במקביל לתפיסת הגרעין כאזור בעל רנטת מיקום גבוהה, גברה גם התפיסה החברתית והתרבותית של הגרעין כמקום ייחודי בסביבתו. לאזור זה נודע יחס מיוחד מצד התושבים בקסבה. תושביו מוגדרים כגרים ב'אלבלד', דהיינו בקסבה. הרגשת השייכות כלפיו נובעת מהעדפה רגשית, וחלק ממשקי הבית מעדיפים להתמקם בו, כיוון שהם רוצים להמשיך את שרשרת המשפחה במקום המזוהה כמקור הראשוני של העיר. על התפיסה הרגשית יש להוסיף גם את השינויים בתפיסה, שנבעו דווקא מההסתגלות לתנאים המודרניים. נגישות גבוהה לשירותים ולמקורות אספקה החלה להיות גורם בעל חשיבות רבה בשיקולי המיקום, והעלות הכרוכה בחיבור הבית לשירותי התשתית (מים, טלפון, חשמל, ודרכים), עלתה בחשיבותה.

מאפייני הבנייה

הבנייה למגורים בשכם משקפת ארכיטקטורה עממית - דהיינו, מסורת ארכיטקטונית שצמחה באופן ספונטאני כביטוי לאורח החיים הרווח בתרבות שיצרה אותו. ארכיטקטורה זו הביאה לסוג מיוחד של בנייה שמתאפיין בבתיים צמודים היוצרים גוש אחד של מבנים המוקפים בסמטאות צרות, שיצרו את השכונות השונות בעיר. כך, נוצרו להן שכונות, כמעט מופרדות, כאשר ניתן לזהות סגנון בנייה שונה אחד מהשני בין השכונות השונות. כך לדוגמה, שכונת יסמינה מתאפיינת בסמטאות בשיפוע (ירידות) עם פניות חדות המכוסות מלמעלה; ובמקביל שכונת חבלה מתאפיינת במבנים חדשים יותר; ולעומתן, בשכונת קריון ישנו המספר הגדול של בתי מלאכה לייצור הסבון.

הקסבה של שכם מאופיינת, כאמור, במבנה מסורתי מגובב. היא בנויה על-פי דגמי בנייה מסורתיים ומחומרי בנייה מקומיים אחדים. מבנה הקסבה המסורתי נחלק לפי שיוכים חברתיים ואתניים. כל חמולה/משפחה גרה בסמיכות מקום ובשטח בעל בנייה רצופה, וכל חמולה גרה בתוך מבנה מוקף בגדר, מופרד מחמולה אחרת על-ידי סמטה צרה ומפותלת. סמטה זו, שצורתה הגיאומטרית אינה אחידה, נועדה למעבר בני-אדם ובעלי-חיים. מערכת הסמטאות מובילה בעיקר למסגד. התפתחות הבנייה הייתה איטית והתפשטותה - רצופה. היא בוצעה באמצעות הרחבת המבנה של המשפחה המורחבת או על-ידי ספיגת התוספת של משקי הבית החדשים בחדרים שנבנו בתוך חצר המשפחה המורחבת. כיוון שהיקף הביקוש לתוספת דיור היה מוגבל, נשמר המבנה המסורתי לאורך תקופה ממושכת.

במשך מאות בשנים הייתה הקסבה, שבתיה בנויים בצפיפות רבה, מעין "ערימת בתים" בלתי סדירה שהוטלה על האתר בו ניצבת הקסבה. כאמור, הסמטאות הצרות מפותלות ומפרידות בין גושי מבנים המורכבים, ברובם הגדול או אפילו כולם, מבתים חד-קומתיים. הקירות החיצוניים של רבים מהבתים (בהם לא היו חלונות), וגדרות שהקיפו את חצרותיהם, נועדו לשמש חומת מגן לכל אחד מגושי המבנים המהווים את הקסבה. בבניית הבתים השתמשו בחומרי בנייה מקומיים, שהופקו והוכנו בשטח הקסבה או בקרבתה: בהר ולרגליה - בעיקר אבן, בחלק גדול טיט עם ענפי עץ או גזעי שיחים: או לבני טיט שיובשו בשמש. הבנייה הייתה מסיבית והקירות עבים מאוד, בסגנון ערבי מסורתי. המבנה הטיפוסי הכיל מגורים לשלושה דורות, עם שטח רצפות קטן לנפש, ומתקנים לאחסנת כלי העבודה וחפצי הבית. כמעט כל בית מצויד בבור

מים (מתחת לחצר או בחלק מהבית) שבו נאגרו מי הגשמים שנוקזו מן הגג, מהחצר, ולעתים גם משטחים טרשיים חשופים בסביבת הבית. רק בסוף המאה הקודמת החלו להגיע לחלק מבתי הקסבה, בעיקר אלה שהיו חלוצי התמורות בתכונות הפיזיות, חומרי בניין חדישים שהובאו ממרחקים, כגון מלט, ברזל, קורות עץ, זכוכית, צינורות וכד'. גם לאחר שניתן היה לרכוש חומרי בניין אלה, לא הייתה ידם של מרבית תושבי הקסבה משגת לקנותם, ומרבית הבנייה נמשכה באמצעות חומרי בניין מתוצרת עצמית-מקומית גם ברבע הראשון של המאה הנוכחית.

התבנית הדחוסה של הקסבה וסגנון הבנייה, שנסתייעו במקרים רבים גם בתכונות האתר עליו עומדת הקסבה, העניקו לתושביה הגנה. זו הייתה דרושה אם בפני תוקפים מבחוץ, ואם נגד תוקפים מהקסבה עצמה בעת מריבות אלימות שפרצו מפעם לפעם בין חמולות יריבות בתוך הקסבה.

סמטאות הקסבה

ניתן להתרשם כי הסמטאות בתוך הקסבה הותאמו בעיקר לדרישות התנועה של האוכלוסייה בחלקיה השונים של הקסבה. כך סמטאות מרכז הקסבה והשכונות הצפוניות (במיוחד שכונת חבלה) מתאפיינים באורכן הקצר יחסית ובפניות החדות שיש בהן, כאשר במקביל בחלקים הדרומיים של הקסבה, שנמצאים על מדרון, הסמטאות מתאפיינות באורך גדול יותר והן רחבות יותר. זאת כדי "לשבור את השיפוע במדרונות".

בקסבה קיימים שני צירים מרכזיים ממזרח למערב - רח' נאצר ורח' השוק. בנקודה מסוימת שני הרחובות מתחברים לאחד וזאת על-פי סגנון הבנייה הרומאי. מסביב לשני הצירים האלה מתקיים מרכז החיים המסחרי של הקסבה: שווקים, כדוגמת שוק הבד; מסגדים, כדוגמת המסגד הגדול (גי'אמע אלכביר), מסגד ביץ ומסגד אלח'ציר (גי'אמע אלח'צירה); רחבות מרכזיות, כמו רחבת אלנאצר; בתי-ספר, כמו בית-הספר היסודי וכד'.

משני הצירים המרכזיים בקסבה יוצאות הסמטאות המשניות (יותר צרות) אל תוך השכונות השונות. בדרך כלל צירי המשנה באים בצורה מאונכת לשני הצירים המרכזיים.

מסמטאות משניות אלה יוצאות להן סמטאות צרות נוספות אל החלקים הפרטיים של השכונות - בתים פרטיים; מתחמי שכונות 'החוש'. בדרך כלל, סמטאות אלה מתאפיינות בהעדר יציאה מהצד השני, כאשר המטרה לכך נועדה בעיקר להטעות את האויב ולהכניס אותו למתחם ללא יציאה ('מרחבי השמדה'), ובכך לפגוע בו קשות.

על-פי המוסכמות בשכונות ובמתחמי החמולות, סמטאות אלה נמצאות בבעלות ובשליטת אותן חמולות שבתיהן פונים אליהן.

כאמור, הסמטאות אינן ישרות ומתאפיינות בפינות ובפניות חדות. זה נועד, בעיקר בחלק של שכונות המגורים, לצורך הפתעת האויב ולהקשות עליו להגיע אל יעדו. כמו כן, פניות חדות אלה נועדו ליצור אפקטים שונים של תאורה בעוצמות שונות בתוך הסמטאות בשעות הלילה, כאשר מצד אחד התאורה עשויה להטעות את האויב ומצד שני ליצור פניות לא מוארות בשעות הלילה, המאפשרות הסתתרות מפני התוקף ובכך להגדיל אלמנט ההפתעה.

נגישות ישירה מהסמטאות אל פנים המבנים הצמודים, נועדה בעיקר לאפשר גישה מהירה של תושבי הקסבה מ'החוץ' אל 'הפנים'. הכניסות הראשיות אל תוך הבתים צמודות לסמטאות, דבר המאפשר הסתתרות והיעלמות מהירה ממרחבים ציבוריים אל מרחבים פרטיים.

אחד המאפיינים של סמטאות צרות אלה הוא במספר הפתחים הקטן שיש במבנים הצמודים. עובדה זו באה לביטוי בדלתות הכניסה לבתים ולמחסנים הנמצאים בקומה הראשונה בלבד.

רוחב הסמטאות הוא תמיד קטן יותר מגובה המבנים הצמודים לאותה נקודה בסמטה, דבר המאפשר שליטה על התנועה בסמטה.

סמטה אופיינית לקסבה בשכם

המקור, מת"ק שכם

ניתן לזהות: סמטה צרה ביחס לגובה הבתים מסביב; פתחי חלונות קטנים בקומות הקרקע; פניות חדות שיוצרות מקומות מסתור והפתעה

נוסף על כך, ניתן להתרשם כי בסמטאות צרות אלה התרבו מבני הקשת והגגות, וככל שמתקדמים מרחובות הראשיים אל תוך הסמטאות המשניות והצרות קטן מספר הפתחים של המבנים הצמודים לסמטה.

ציור של הפתחים של המבנים בהתאם למקומם בסמטאות הראשיות (למעלה) עד לצרות ביותר (למטה)
המקור, מת"ק שכם

התפזרות הבנייה והתפשטותה משקפים לא רק את הגידול המהיר באוכלוסיית הקסבה, אלא גם את השאיפה המתרחבת לשפר את תנאי הדיור ואת רמת החיים. במקרים רבים הלך ונעזב החלק הישן המגובב של הקסבה. חלקו הפך לשטחי אחסנה ובחלקו האחר מצויים בתים נטושים ומתמוטטים. לעומת זאת, יש מקומות שבהם הרסו התושבים את הבתים הישנים והקימו במקומם בתים מחומרים חדשים, בלי לשנות את תבנית הקסבה ואת דחיסותה.

ניידות

להתפתחות מערכת התחבורה הייתה השפעה רבת משקל על התמורות שחלו בקסבה. כבר צוין לעיל, שכמה ממבני הקסבה - אלה שבהם החל תהליך ההתפזרות מחוץ לשטח הבנוי החדוש - ישבו בקרבת עורקי תחבורה שנסללו כבר בסוף המאה הקודמת ובראשית המאה הנוכחית, הללו שימשו לתעבורה הולכת וגוברת בין עריה הראשיות של הארץ.

סיכום

הקסבה שרויה זה כמה עשרות שנים בתהליכי תמורות מהירים, ההולכים ומטשטשים את מאפייני דמותה בעבר. במקרים רבים מאפיינים אלה כבר נעלמו. תמורות דומות מתרחשות אמנם גם באזורים רחבים במדינות שכנות ובמספר מדינות באגן הים התיכון. אך המייחד את הקסבה של שכם (והשטחים הנתונים למרותה), הוא הקצב המהיר והממדים הרחבים שבהם בא "מהפך" על הכפר המסורתי.

בקרב אוכלוסיית הקסבה עצמה חסרה רגישות לערך ההיסטורי של תבנית הקסבה המסורתית, ואין תודעה של צורך לשמר לפחות משהו מדמות הקסבה בעבר. אולם, השורשים של מבני הקסבה כיום נעוצים בדורות הקודמים. לא ניתן יהיה להכיר ולהבין את תכונות הקסבה, ואת מקור בעיותיה, בלי לדעת את הרקע עליו צמחה ואת הגורמים והתהליכים, שבעטיים תפסה הקסבה של היום את מקום קודמה.

עם זאת, יש תחומים שבהם אנו נזקקים לעבודת שדה מפורטת בקסבה, לא רק לשם איסוף מידע על העבר, אלא גם להכרת המציאות הנוכחית. ההישענות על דברי זקנים, נכבדים, מוכתרים, מורים וממלאי תפקידים שונים בכפר, היא לעיתים הדרך היחידה, אם גם מלאת ספקות, להשלים רקמת ידיעות בשורה של נושאים.

השוני הקיצוני והמשמעותי ביותר בתכונות אוכלוסיית הקסבה חל בארבעים השנים האחרונות בתחום התעסוקה ומקורות הקיום, ובהעתקת הפעילות הכלכלית של רוב המפרנסים, אל מחוץ למרחב המחיה המסורתי של הקסבה. הקסבה הפכה למעין שכונה מרוחקת של העיר הגדולה שאינה זוכה לטיפול וליחס המתאים. תמורה רבתי זו באופייה של הקסבה יש לראות ולהעריך כחוליה במכלול ההתפתחויות בתכונות הוותיקות והחדשות של הקסבה. רק מתוך גישה זו אפשר יהיה לאבחן ולהבין את הסיבות להבדלים בין הקסבה במהותה, בדמותה החדשה ובהיקף תלותם של תושביה במקורות קיום מחוץ לתחומיה. גישה כזו תקל לצפות את ההתפתחויות האפשריות בתכונות הקסבה בשנים הבאות, בעיקר אם יחולו שינויים במציאות הכלכלית והמדינית האופפת אותם כיום.

בעקבות ההתרחשויות המדיניות ביהודה ובשומרון מאז סוף 1987, יש סימנים באזורים אלה, לפחות בקרב חלק מהאוכלוסייה הקסבאית, לשאיפה לחזור ולמקד את הפעילות בקסבה. מגמה זו נתמכת על-ידי המנהיגות המלבה את ההתנגדות לשלטון ישראל.

בתחום החברתי, החמולה המהווה מסגרת חברתית בסיסית בחברה הפלסטינית המורכבת בקסבה מכל ענפי המשפחה של אב-קדמון היסטורי, על יסוד קשר משפחתי הנמשך עשרות ואף מאות שנים. תפקודה הראשי של החמולה כיום הוא בכוחה

הפוליטי - החמולה נותנת גב פוליטי חזק מאוד. החמולה מעניקה לפרט מקור הגנה ותחושת הגנה. היא גם בסיס לעזרה מכל סוג שהוא (כלכלית, נפשית, פוליטית). קיים גם עניין הסולידאריות - עצביה - הלכידות הפנימית המשפחתית. תחושה זו מלווה את החברה הקסבאית לכל אורך ההיסטוריה. החמולה היא גם מסגרת בסיסית לנישואין והיא גם הבסיס להתיישבות בכפר. החמולה היא גם מסגרת שיוך פוליטית והיא גם מסגרת להתייחסות כלכלית. חלק מן התפקודים של החמולה נעלמו עם הזמן אך חלקם תקפים גם היום.

הצד השני של הסמטה

סא"ל ירון פרנקל - סמח"ט שומרון

הקדמה

היכולת לנתח נכון את כוונותיו של האויב, הינה החלק הקשה ביותר בהערכת המצב. בהגנה, כמו גם בהתקפה, כוונת האויב היא מובילת **תוכניתו**, ולכן היערכות כלפיה בצורה נכונה תסכל את **כוונתו** ותסייע בידך לממש את משימתך.

הבעיה המרכזית בניתוח כוונת האויב הינה בכך שהיא אינה מוחשית אלא - רוחנית, מטאפיזית. כל שאר המרכיבים, המשפיעים על תוכנית האויב או על תוכנית כוחותינו, הם **פיזיים** - ניתנים למדידה, כימות, לדוגמה: השטח, סדר הכוחות, אמצעי הלחימה, מזג האוויר וכד'.

לאור האמור לעיל מתעוררת השאלה המהותית כיצד יש באמת לנתח דפ"א סבירה ומסוכנת?

הניסיון לניתוח ולימוד דרך פעולת אויב בהתבססו **רק'** על הפיזיקה - מה הייתי עושה בנתונים הפיזיים של האויב כדי לעמוד במשימה? מפסיד את המרכיב **העיקרי**: קו החשיבה של האויב, תרבותו הצבאית ודפוסי פעילותו לאורך זמן.

הידע הנדרש מרמות הפיקוד הממונות על ניהול המלחמה, ממפקדי האוגדות, מהמח"טים, מהמג"דים והמ"פים האחראים לחכימה בגזרת בט"ש, **מחייב להבין את 'עולמו' של האויב** ולצרף לזה את הנתונים הפיזיים. זה המתכון הנכון למפקד המתכנן ומוריד משימות לפקודיו, באופן שיעמדו בפקודותיו-משימותיו בזמן הנתון, במינימום נפגעים ובהצלחה מרבית.

מאמר זה מניח את היסודות להבנת אורח החשיבה של המחבלים בעיר שכם, כתוצאה משיטת ההפעלה שלהם, וכפועל יוצא מפעילותנו לאורך זמן; ואת העקרונות המבצעיים-פיקודיים הנובעים מהבנה זו, כהכנה לתכנון מבצעי העתיד.

גם המחבלים משתמשים ביסודות תורת ההגנה לטובת הטרור, בשינוי מהותי אחד: **המחבל הוא נשוא ההגנה** - אין הגנה על שטח כמו במלחמה, אלא על האדם

ונשקו.¹ מרכיבי ההגנה סביבו, הם אותם מרכיבים כמו במלחמה, אלא **שהמרכיב האנושי-סביבתי והאקלים התודעתי-תרבותי** משחקים תפקיד מרכזי, אם לא מכריע, במימוש צורת ההגנה. המחבל ללא הסביבה האנושית התומכת, משול לדג מחוץ למים, ובהיבט זה הקסבה היא אוקיאנוס.

מכאן, כדי להבין לעומק איך רואים המחבלים את פעילות צה"ל בקסבה בפרט, לעומת הפעילות במחנות הפליטים ובעיר, ניתן לומר כי לזו השוני אינו רק בתכנית השונה, המסובכת והמורכבת של הקסבה, אלא - התכנית המסובכת שופרה והותאמה למשימתה זו, **בגלל ה'ירחס'** שהקסבה מעניקה למחבליה-תושביה לעומת שאר מחנות הפליטים והעיר.

תו"ל, או ההיגיון של המחבל המגן

כללי

מבחינתנו, המחבלים כמוהם ככל יריב צבאי, בכל הקשור לצורה ולשיטת הפעולה שלנו כלפיהם, למרות שאנו מכנים אותם טרוריסטים ואת פעולותיהם בזיוות. בבואנו להילחם ולהתמודד עם המחבלים שומה עלינו להגדיר במדויק את צורת הלחימה שלהם. ארגוני המחבלים משתמשים בערבוביה בלוחמת הגרילה, בהתקוממות עממית ובטרור.² לכל צורת פעולה קיימים העקרונות הייחודיים לה, וזאת מעבר לכללים המשותפים. לרוב, כשהמחבל תוקף בשטח אויבו, הוא נוקט צורת טרור המביאה לביטוי אלימות כנגד האזרחים, על מנת להשיג את התוצאות המדיניות. כשהוא תוקף או מגן בשטחו - בקסבה - בהיערכותו כלפינו, יפעל כלוחם גרילה ופחות כטרוריסט.

ההבחנה הינה קריטית לצורך ההתייחסות הרצינית שלנו בבואנו **לתקוף**, לפשוט, או לארוב למחבלים - פעולות צבאיות תורתיות - לבין הדיון הפילוסופי-מערכתי על תוצאות מעשיהם, "הבנת מניעיהם", מקורות החוץ שלהם וכד'.

כדי להילחם **בטרור** עלינו לנקוט צעדים מערכתיים, שחלקם המכריע הוא משפטי, תקשורתי ואף מדיני, אך בעיקר לשים דגש על הלחימה הפיזית **במחבלים**, שבמסגרתה עלינו לפעול בצורות קרב ובטקטיקות לחימה הנגזרות מתורת הקרב

¹ "ונשקו" - עקב מצוקת האמל"ח באיו"ש, ועליית מחיר הנשקים למצב אבסורדי, ברגע שנפגע מחבל אחד, ייקחו חבריו את נשקו לפני שיחלצו אותו מהסמטה. רצונם לזכות בנשק עלה יותר מפעם אחת במחיר חייהם באותם מארבים שלא נחשפו והמתינו בסבלנות ליציאתם לקחתו.

² "עיומות מוגבל מתמשך - אלימות ששזורים בה טרור, גרילה והתקוממות עממית. אלימות מזוינת ברמת אינטנסיביות גבוהה..." **"העיומות המוגבל"**, תוה"ד, התשס"א - 2001, עמ' 5, הערה 3.

ומותאמות לשטח ולאויב. זאת ברוח אמרתו של מאו טסה טונג: "בוז לטרור ברמה האסטרטגית, שים לב בקפידה רבה לטרור ברמה הטקטית..."³.

הדיון במאמר זה מתמקד בקסבה ומחבליה, ולכן אין אנו דנים במשימת הגנת החטיבה על העורף והגזרה, אלא בנקודת מפגש אחת עיקרית-מרכזית - כשאנו תוקפים את האויב, איך הוא נערך להגן על עצמו.

השאלה המרכזית בצורת הקרב הגנה היא - על מה רוצים להגן? או במילים אחרות: מה הנכס שנפילתו תגרום לאויב מכה כזו שממנה לא יוכל להתאושש ולהמשיך להגן או לתקוף (בשפה צבאית - הכרעה).⁴

במלחמה 'רגילה', הלחימה בעיקרה היא על שטח. הצד שדגלו יתנוסס מעל השטח החיוני של גזרת הפעולה הוא זה שעומד במשימתו (ההגדרה הופשטה מאוד, כדי להקצין את ההבדל המהותי בין ההגנה על שטח להגנת האדם).

במלחמה נגד הטרור קיימים מעגלים רבים שביכולתם **להפריע** - לשבש או למנוע מהאויב לעמוד במשימתו, אך רק דבר אחד יוכל לקבוע בוודאות שעמדנו במשימה - "כשראש האויב יהיה תלוי על העץ".

'קפד ראשו של הנחש' - עיקרון 'מכסחת הדשא' הידוע. עד אז הוא לא מת!!⁵ הכרעת האויב בלחימה מול טרור תהיה כשהטרוריסטים לא יעסקו בטרור התקפי בגלל אחת משתי סיבות עיקריות: האחת - הם יהיו עסוקים כל הזמן בשמירה על עצמם ובהגנה על חייהם (המשמעות המבצעית הטקטית הינה כמובן 'חופש פעולה מבצעי' מלא לכוחותינו ויצירת לחץ התקפי ללא הפסקה); והאחרת - שהצלחנו לשנות את תודעת האויב כך שהציבור 'יקיא' את הטרוריסטים מקרבו ויפנה לדרך חדשה-ישנה של שלום, או לפחות חיים בהסדר כזה או אחר ללא טרור, או כשלא יישארו עוד טרוריסטים (הגדרה רחבה מידי ונתונה לפרשנויות מרחיקות לכת. אך די אם נסכים שאנו מדברים על אוחזי נשק חם לסוגיו, כולל מכיני חומרי חבלה, מתאבדים וכד').

מהאמור לעיל נגזרת המסקנה העיקרית הראשונה שברמה הטקטית מטרתנו תהיה לגרום לכך שהמחבל ירצה לשמור על ראשו כמטרת ההגנה המרכזית, בעוד אנו מחפשים ורודפים אותו ספציפית, ולא נעמוד במשימה עד שיישב מאחורי סורג ובריח

³ יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, עמ' 214.

⁴ "שבירת כוח ההתנגדות של האויב לפעול ביעילות נגדנו ע"י יצירת מצב שמתקיימים בו התנאים להשגת המשימה שנקבעה. מצב הכרעה ניכר כרגיל בכך, שהאויב איבד את יכולתו לפעול נגדנו ביעילות". **המילון למונחי צה"ל**, ערך - "הכרעה".

⁵ "התורפה לחיסול הגרילה ידועה - השמדה פיזית של לוחמיה..." מערכות 195, מרץ 1969, "לקחי לוחמה נגד גרילה", י' דרורי.

או שתמונתו תתנוסס בכיכר השאהידים!! המסקנה השנייה, ואולי לא פחות חשובה, היא שעלינו להבטיח שפעולותינו לא יצמיחו טרור יותר ממה שאנו מסכלים אותו. הצעד האופרטיבי משמעותו כי למרות החיכוך הנדרש מול האוכלוסייה, עלינו להשתדל ולשמור על פגיעה מזערית באזרחים שאינם מהווים חלק מהמעגלים האקטיביים של הטרור (הכול כמובן לא על חשבון ביטחון כוחותינו!).

הטרור הקסבאי

טרור הוא טרור. השוני המהותי בין הטרור הקסבאי לטרור העירוני ה'רגיל' נובע במהותו מהמקום בו גדל המחבל - "חן מקום על יושביו".⁶ לרוב, מטרת הטרור הינה הפעלת אלימות, לרבות פגיעה בחפים מפשע. וזאת כדי להטיל אימה לשם השגת מטרות מדיניות.⁷ ובהשלכה לסכסוך הפלסטיני-ישראלי - להרוג מספיק תושבים של מדינת ישראל, בעדיפות בעורף המדינה, כדי לאלץ את המדינאים לוותר על חלקי יהודה ושומרון ולהקים מדינה פלסטינית. שכם - כבירת הטרור הפלסטיני - רכשה לעצמה מקום של "כבוד" ברשימה המפוקפקת, בשנים האחרונות.

אולם גם בתוך העיר יש - ובעיקר הייתה - חלוקה ברורה בין מחבלי הקסבה לשאר המחבלים. ההבדל נבע בראש ובראשונה מתרבות העבריינות שצמחה בקסבה. המחבלים שצמחו בארגונים 'מסודרים' - גא"פ, חמאס ואפילו החז"ע החילונית, הצטרפו להתנגדות ולטרור מתוך מניעים אידיאולוגיים-דתיים, והתחברות הקבוצה הייתה של הידבקות פרטים לכדי קבוצה.

בקסבה, רובם של הטרוריסטים המבוקשים ביותר, החלו את 'הקריירה' בעולם הפשע דווקא ולא בעולם הטרור נגד מדינת ישראל. הדבר נבע מהימנעותם של גורמי השלטון להיכנס לתוך הקסבה, הן בגלל פחד מתגובות האוכלוסייה 'הוותיקה' והן מהבעיה שמציבה הטופוגרפיה של הקסבה הבנויה כעיר מבצר ומקלט לאותם פושעים שגדלו בה וחזרו תמיד ל'עיר המקלט' מפני הרשויות. הדבר יצר 'תרבות' של עיר בתוך עיר, אנרכיה ואיבוד שליטה.

בכאוס שנוצר נכנסו 'בלית ברירה' כל אותן כנופיות והחלו לשלוט במקום על

⁶ גמרא סוטה מז עמוד א: "ויאמרו אנשי העיר אל אלישע הנה נא מושב העיר טוב כאשר אדוני רואה וגו' - וכי מאחר דמים רעים וארץ משכלת, אלא מה טובתה? אמר רבי חנין: חן מקום על יושביו". וכן במלכים ב, ב, יט רש"י ורד"ק שם וילקוט שמעוני מלכים ב, רכ"ה.

⁷ **מלחמה ואסטרטגיה**, יהושפט הרכבי, עמ' 204.

פי חוקיהן, ללא מחויבות לשלטון זה או אחר אלא לעצמם. כך נוצר מצב שגדולי העבריינים היו גם הבוררים והשופטים בסכסוכים, וגם המוציאים לפועל של החלטותיהם!

כאשר הקסבה משמשת כר הצמיחה, אך טבעי הוא שברגע שתוכשר השעה וגל הטרור ייפרץ, תמצא הקסבה עד מהרה את מקומה הטבעי כמובילת ההתנגדות. היסטורית ראוי לציין שהקסבה לא פתחה את המאבק נגד 'הכיבוש', אלא הצטרפה אליו.⁸ לאחר שהבינו שיש מטרה חדשה ושהמונים מחפשים הובלה, אך טבעי ששודדי וכנופיות הקסבה החלו להשתלב ולהשפיע גם בזה.

המשמעות המרכזית הנובעת מעובדות אלה, היא שדווקא בקסבה - 'סמל ההתנגדות' - הסיבות לפעולות הטרור הנן בצע כסף, סגנון חיים וסוג של תרבות עבריינית, לעומת שאר תושבי העיר ומחנות הפליטים שם האידיאולוגיה והדת הן הדומיננטיות ונותנות הטון.

הגנה קבועה או הגנה ניידת, הגנה חפזה או הגנה סדורה

ראינו בפרק השלישי של הספר⁹ את מורכבות שלושת הממדים, את צפיפות הבנייה ואת 'כאוס' הסדר בסמטאות קסבת שכם. הטרור, בראש מעייניו, משקיע את זמנו בשני מרכיבי לחימה מרכזיים: האחד, תכנון וביצוע פעולות טרור התקפיות; האחר, ובנוסף, תכנון וחזיון מערכי הגנה לשם הימלטות-הישרדות. בגלל אופי ההתנגדות הטרוריסטי, ואופי ההגנה המושתת על עקרונות הגרילה, המחבלים נוקטים בכל ארבעת סוגי ההגנה בהתאם למצבם. ככלל, יכינו המחבלים את עצמם להגנה קבועה וניידת, כתוצאה מאופי הפעילות ומהבנתם ששמירת חייהם הינה בראש סדר העדיפויות. ההגנה הניידת תושפע מכך שאין חזית ועורך ברורים, אלא קו מגע המקיף את הקסבה **מכל** עבריה. ולכן, הגנתם תבוסס על ניידות בהתאם למיקום כוחותינו. תשתית ההגנה הקבועה - בהתעלם מהמימד האנושי המסייע, תצפיתנים וכד' - מחולקת לשלושת הממדים - על הגות, בתוך המבנים ומתחת לפני הקרקע, כשלכל 'מקלט' יש נתיב בריחה ממנו. הווה אומר, גם אם נצליח להפתיע את המחבלים במקלטם, גם אז הסבירות להצלחת בריחתם תהיה גבוהה, בשל הזמן והשקעתם ביכולת ההימלטות, ובשל המבנה והצורה של המימדים המאפשרים יצירת נתיב מילוט

⁸ עיין, **אינתיפאדה**, אהוד יערי וזאב שיף (ז"ל), עמ' 55, כרקע לפרוץ אירועי האינתיפאדה ה-I, שבלאטה היא זו שלקחה את ההובלה המעשית.

⁹ ראה מאמרו של אלי'ם אמיר ברעם בספר זה, **הגיאוגרפיה המבצעית ומיומנות הלחימה הקסבאית בעיר העתיקה של שכם**, בסעיף 3 - "המרקם הקסבאי-הגנתי של העיר העתיקה", (עמ' 105).

כמעט בכל מצב. בשאר חלקי העיר, ואף במחנות הפליטים, אין כמעט מדרגיות בכניסה לימקלטי בטוח, וודאי שלא קיימים שלושת הממדים ויכולת ההימלטות הכמעט מוחלטת. לכן, המחבל יעדיף להסתובב ברחובות ובסמטאות (סוג של בריחה ניידת, המגיבה לפעילות כוחותינו), או לדלג בכל לילה למקום אחר - הגנה מאוד ניידת.

יהיה זה פשטני לומר כי בקסבה קיימת רק הגנה קבועה שבסיסה הוא ירידה למחתרת והיעלמות המחבלים. גם בקסבה, לפי עקרונות ההגנה שאראה בהמשך, המחבלים נערכים לפעילות כוחותינו הן בהיבט ההגנתי לשמו, והן בהיבט לחימה והתנגדות - עד גבול הפגיעה בעצמם כמוכן.¹⁰

אין זו לחימה עיקשת על קו הגנה קדמי, אלא לחימה שמטרתה פגיעה בכוחותינו, הן כצעד להעלאת המוראל שלהם וחיזוק מעמד הפנימי בקרב האוכלוסייה כלוחמי חופשי והן מתוך הבנה-שאיפה שפגיעה בחייל צה"ל בכניסה לקסבה תשבש את כוונותינו ותגרום לכוחות לסגת על מנת לטפל בחייל הפצוע. תנועתו של המחבל, לחימתו ואף בריחתו מבוססת על כך שבקסבה מרגע חדירת הכוחות הרגליים או הרכובים, נעלם המושג חזית ועורף, והדבר נקבע אד-הוק לפי מיקום כוחותינו ומגמת התקדמותם. האמורפיות של החזית והעורף יכולה לגרום להפתעת המחבלים בשטחם שלהם. או אז, ינקטו את צורת ההגנה החפזה.

ככלל, למחבל אין עתודות להפעיל כנגד המאמץ המרכזי של התוקף או להוציא כוח להתקפת נגד. אין לו כוחות ניידים או סטטיים במוצבים המפעילים אש. כל תורת ההגנה של המחבל מתבססת על **הישרדות**! אישית או קבוצתית - תלוי קבוצה - אבל לעולם הישרדות.

מעגל הכוחות המסייעים הפועל לטובתו יעסוק בעיקר בהתרעה, לכל אורך הדרך, ומקצתם בסיוע מעשי להימלטות. אולם, במבחן התוצאה אם המחבל יצליח לצאת בשלום מהתקפותינו, אם ע"י הסתתרות ואם באמצעות בריחה, הרי שהוא עמד במשימתו! לכן, לצורת הקרב ההגנתית של המחבלים נקרא - **הישרדות**,¹¹ המבוססת על **הימלטות** בכל מחיר¹² ובכל זמן, כשכל האמצעים כשרים.

¹⁰ "בכל מחיר" - המחבלים לעיתים יורים לעבר כוחותינו ואף יוזמים מגע. שורש הדבר **במנטליות** המזרח-תיכונית שאינה מאפשרת לצה"ל לפגוע **בכבוד** המחבלים יתר על המידה. כשהדבר נראה כמתאפשר, ייצאו המחבלים ויבצעו ירי - גם אם ברור שלא יעיל, ובלבד ששיבו את כבודם האבוד. הרחבה לדבר ניתן לראות בספר **מחרב לעט** (יחידת מגלן).

¹¹ עפ"י עקרון המלחמה של הגרילה - "השמירה על חיי אנשינו חשובה יותר מהסבת אבדות לאויב" (מופיע גם ב**זרקור** מספר 7, עמ' 13).

¹² "שרידות" - הוא סוד הקיום, אורך הנשימה ודרך הפעולה של הארגון... "כללים בהפעלת הכוח

לאחר שניתחנו את מטרת "המגן" נבוא לדון במרכיבי היסוד ההגנתיים, בהתאמתם לטרור בכלל ולמחבלי הקסבה בפרט.

גורמי היסוד

תפישת ההגנה של מחבלי הקסבה דומה לתפישת הגנה של כל גוף המגן על עצמו מפני אויב. לתפישה זו חמישה מרכיבים, שחיבורם יחד יוצר יותר משלם:

- האוכלוסייה;
- השטח (טופוגרפיה ותכנית);
- המחבל ויכולותיו;
- האמל"ח;
- האתוס - הרוח.

האוכלוסייה

הטרור תלוי באוכלוסייה שתסייע לו בפעולותיו. בלעדיה הרי הוא אבוד. השימוש באוכלוסייה מושג באמצעות סיוע פאסיבי - תמיכה שלעיתים אין לה כלל ביטוי מעשי בשטח, אך ככל שמעגל התמיכה הפאסיבי הני"ל יגדל, כך יגדל בהתאמה מעגל התמיכה האקטיבי.

המעגל האקטיבי מחולק למספר קטגוריות ורמות שיתוף פעולה שונות, וייתכן שסייען ישמש במספר תפקידים ובמספר מעגלים:

המעגל הרחוק, נקרא לסייע 'רק' בעיתות מצוקה. יציאתו לרחוב תתבצע לרוב בצורה ספונטאנית ותמצא את ביטויה כהתקוממות עממית בצורת הפס"ד, הפגנות, חסימות כבישים ועימות עם חיילי צה"ל על מנת להפריע ל'אויב הציוני' במשימתו.

המעגל היותר קרוב, הוא מעגל המסייעים ב'סגירת' הקסבה מפני אורחים: ביום שומרים/זקיפים, ובלילות חסימות פיזיות.

מעגל התצפיתנים, נותני החסות ודירות המקלט, נמצאים כבר במעגל קרוב למחבלים הספציפיים ומעבירים ידיעות ושאר מטלות לאנשי קשר.

מעגל הסייענים הקרוב ביותר, והקטן ביותר, הוא זה שיכניס את המחבלים לתוך הסליק, יסווה אותו מבחוץ, יעביר מזון ושאר אמצעים עפ"י צורך ויכולת, ישפץ ויתחזק את הסליקים בשגרה ועוד פעולות הדרושות על מנת לשמור על חי המחבל. 'גיוס' האוכלוסייה מובל על-ידי כמה שיקולים, כששני השיקולים המובילים הינם

נגד כוחות לא סדירים בהתקוממות עממית גרילה וטרור", תוה"ד, מחלקת היסטוריה, תשרי תשנ"ח - אוקטובר 1997, עמ' 1.

- אידיאולוגיה¹³ ודת.

יש סוברים כי המחלוקת והמלחמה האחרונה מקורם בבעיה **פוליטית** של חלוקה גיאוגרפית ואי הכרה בלאום הפלסטיני. סוג מחלוקת כזה, ניתן לטיפול בדרכים 'מערביות' על-ידי דיבורים, הסכמות, שיפור המצב הכלכלי, החברתי, ותגבור ההשכלה; בקסבה כמו גם במחנות הפליטים, שם נמצא 'הקצה' של החברה הפלסטינית, מקור המאבק הוא דתי-תרבותי! הזקן המחזיק בביתו שבמחנה הפליטים מפתח של הבית ביפו וחולם לחזור לשם, ואם לא הוא אז לפחות ילדיו - לא ייסוג משום קושי בדרך.

בקסבה, בה הגאווה והזלזול כלפי הפליטים במחנות, נובע בעיקר בגלל בריחתם של האחרונים מבינתם ב-48' וב-67', לעומת אנשי 'העיר-העתיקה' שבכל מצב בעבר לא נטשו את ביתם ונשארו צמודים לאדמתם, ועל כך גאוותם.

מקור אידיאולוגי כזה אינו ניתן להכנעה בקלות. על אף הסבל הרב שסובלת האוכלוסייה, היעד והמטרה מצדיקים את המחיר בדרך. חלק מרכזי בדרך הוא החלוקה בין הנאבקים-נלחמים בפועל למען המטרה - אותם אנו מכנים מחבלים, לבין הציבור הרחב המחובר למאבק בצורה פסיכולוגית-אמוציונאלית, מזדהה איתו ואף תומך בו בצורה פאסיבית במעגל גדול ורחב. מניע כזה אינו מניע שניתן להכניע בקלות, והוא גואה או דועך באוכלוסייה על-פי העליות והמורדות של הצלחות-כישלונות המחבלים ב'לחימתם'.

השיקול, או הגיוס המרכזי של הציבור הרחב לסיוע למחבלים, הינו וולונטרי, המושתת יותר על 'שנאת המין' (צה"ל) מאשר על 'אהבת מרדכי' (המחבלים), וכמאמר הפלסטיני: "אני ובן דודי נגד הזר, אני ואחי נגד בן דודי" (אנא ואינ עמי على الغريب وأنا ואخي على ابن عمي).

שיקול נוסף, הוא רמת **הפחד** וההפחדה של המחבלים על סביבתם. קיים יתרון בשיקול זה למחבלי הקסבה על שאר המקומות, כיוון שעקב התנאים הסביבתיים והאקלים התרבותי אנשי הקסבה מחוברים זה לזה ברמת ערבות הדדית גבוהה מאוד, ובאם נוסף לזה את המרחב הסגור של הקסבה, הרי שגם האיומים וההפחדה מעבירים מסר חד וברור לאוכלוסייה **מאוד** מצומצמת ומוגדרת על מה יעלה בנעלה של מי שלא ישתף פעולה או ייחשד בשיתוף פעולה עם הציונים (במהלך שבע השנים

¹³ אידיאולוגיה הינה לחימה נגד "הכובש הציוני" להשבת אדמות הפלש' ללא קשר לדת. החז"ע הינו ארגון אידיאולוגי, לא דתי. בגלל התרבות הערבית-אסלאמית אין כמעט אפשרות לבצע הפרדה גמורה בין המאפיינים הללו, הן בצורת הבנייה (ראה בפרק השלישי בספר זה) והן בצורת ואופי ההתנגדות הלוברש ופושט צורות אידיאולוגיות-דתיות.

האחרונות כמעט כל חודש הוצא לפועל על-ידי המחבלים גזר-דין בחשד לשיתוף פעולה בכיכר השעון הקטנה - מרכז הקסבה, לאור יום ובנוכחות קהל רב. בהוצאה לפועל נהרגו או נורו ברגליהם רבים מבני הקסבה. אין מסר ברור מזה להעביר לתושבים!!). גם **הגאווה הקסבאית** של אזרחיה, שמקורה קדום כמעט כימיה,¹⁴ משחקת תפקיד מהותי בסיוע למחבלים. תושבי הקסבה מכנים את עצמם "אבנא אל-בלד" - ابناء البلد (בני העיר) לעומת שאר התושבים, ובדגש על תושבי מחנות הפליטים, הנקראים "אלכאתב" - والكاتب (הפליטים).

ההרגשה 'הטבעית' של הגדל בקסבה היא שהוא השכמי המקורי, הקדום וכל שאר תושבי העיר הם סוג ב' ואף ג' (פליטים), החייבים את כל אשר להם לתושבי הקסבה שבנו את העיר כמות שהיא. גאווה זו היא מנוע עזר רב משמעות וכוח בתוך הקסבה.

גורם נוסף, המאחד את אנשי הקסבה, הוא הניגוד הבולט והקיצוני בין גאוותם כאנשי שכם למצבם הכלכלי ולמעמדם בתוך שכם. אוכלוסיית הקסבה הינה במצב הסוציו-אקונומי הנמוך ביותר בשכם (בשנים האחרונות כמוכן). עבודתם מתרכזת בקיום החיים השוטף בתוך הקסבה - שווקים, מסחר זעיר וכד', ויעבודות שחורות במפעלים מחוץ לעיר.

הרמה הלימודית-אינטלקטואלית בקסבה הינה מהנמוכות ביותר, ורבים מתושביה של העיר העתיקה הם אנאלפאביתים!!!

לאורך השנים, צירוף עובדות אלו יצר חברה עבריינית, המביעה את תסכולה כלפי חוץ באלימות ופשע וכלפי פנים בתרבות של משפחות פשע.

הדבר החשוב ביותר לימאפיות¹⁵ לסוגיה, ואינו פוסח על ארגוני הטרור-פשע, הוא **הנאמנות המשפחתית**. האקלים החברתי תומך רבות בהרגשת המשפחתיות ומגביר את תחושת המחויבות ההדדית לכדי קשר שקשה להתירו.

כאשר שטח שלם סגור מוגדר כ'משפחה', וההתנהגות הינה בהתאם ולא רק כקבוצת אישים המאוגדת סביב אדם זה או אחר, הרי שביטוי הנאמנות בשטח מקבל משנה תוקף ומעמד נישא לאין ערוך מאשר בכל מקום אחר.

האקלים התרבותי שתואר לעיל, המצב הקשה, האידיאולוגיה והחינוך מייצרים יותר מכל מקום אחר, גם מחבלים וגם מספר רב של מתאבדים בפוטנציה - דבר

¹⁴ וראה בהרחבה את פרקו של זאב ארליך (זיאבו) הנוגע בהיסטוריה האנושית של "העיר העתיקה" - הקסבה.

¹⁵ "מאפיה" - כינוי גנאי רווח בפי המתנגדים לקבוצה מאורגנת וסגורה, "**המילון החדש**", אברהם אבן-שושן.

המשותף לקסבה ולמחנות הפליטים, יותר מכל מקום אחר. מרכיב **החמולה** הינו מרכיב תרבותי-בסיסי אצל המוסלמים, וכך אף נבנתה-חולקה הקסבה. החלוקה החמולתית יצרה באופן אולי מלאכותי משהו אזורי שליטה בתוך הקסבה, שהחלו בחלוקת חמולות-משפחות ו'התקדמו' לאזורי שליטה של חברות הפשע ואחר כך המחבלים. המחויבות המשפחתית הגדולה וגודל החמולות, מגבירות את הערבות ואת הסיוע ההדדי בתוך הקסבה ונותנות מעטפת 'חמה' למחבלי הקסבה.

המרכיב **הטופוגרפי** - הסמטאות המשפחתיות, המשניות, הקטנות והמתפתלות, הכניסות והיציאות 'ליחוש', המבנה התלת-ממדי של ההיסטוריה הפיזית - כל אלה יוצרים **תחושת** ביחד ש"זר לא יבין זאת" וגם לא יצליח להתמצא שם. חמשת המרכיבים הללו - הפחד, הגאווה הקסבאית, הנאמנות המשפחתית, גודל החמולות והמרכיב הטופוגרפי - בצירופן יחד ללחימה אידיאולוגית ודתית, מחזקות מאוד את תחושת השייכות, השיתוף והסיוע של התושבים למחבלי הקסבה, גורם **שאינו** בנמצא לשאר המחבלים בערים, ואף במחנות הפליטים. המשמעות הצבאית הינה שגורם האוכלוסייה הינו מרכיב **קריטי** בביטחונם של מחבלי הקסבה, יותר מבשאר המקומות.¹⁶

בשנים האחרונות נבקע במעט המעגל ההרמטי של האוכלוסייה, בעקבות עזיבת משפחות מרובות וותיקות לשכונות אחרות בעיר וכניסת משפחות עניות מאוד מ'בחוף', השוכרות דירות בתוך הקסבה. תופעה זו מתרחשת בשל סיבות מגוונות - מחבלים, מצב סוציו-אקונומי ותנאי מחיה טובים יותר מחוץ לקסבה. עדיין מוקדם לדון האם השוני הנ"ל מגמתי ויגיע לכדי שינוי ממשי בהיבט הצבאי כמו גם האזרחי, אולם זו תופעה שעלינו לעקוב אחריה ואחרי התפתחותה בשנים הבאות.

השטח

המחבלים מנצלים היטב את השטח והתכסית לצרכיהם. מחבלי הקסבה גדלים בה מגיל אפס.¹⁷ היכרותם את השטח במימד הגלוי שלו - סמטאות, חצרות, בתים נטושים וכו', החלה כמשחקי ילדים והוטמעה בתוכם לגיל בגרות-מחבלות לצורכיהם. גם התווך העל-שטח (הגגות) מוכר וידוע מתקופת הילדות. כך, יכולות ההימלטות כתוצאה **מהכרת השטח** הינן כתכונות 'מולדות' אצל המחבלים בקסבה. לאחר

¹⁶ את המשמעויות המבצעיות הנוגעות לנושא האוכלוסייה ראה בסוף פרק זה.

¹⁷ יש חריגים שנולדו מחוץ לקסבה, אולם לעניינינו גם הם לאחר שנים רבות מרגישים בקסבה כ"בני-בית".

שבגרו והבינו את עוצמת הצבא בפעילותו במימד הגלוי, החל תהליך הירידה לתווך התת-קרקעי לצורך למידתו-הכרתו, ואחר כך לעבודה בתוכו כדי להכשירו ליעודו כנתיב בריחה ומילוט. אין ספק שהעבודה מתנהלת במרץ רב מתחת לפני הקרקע, כשבסיסה הינו הוצאת החול והאדמה הממלופית, על מנת 'לחדש' את הרחובות הרומאיים הקבורים מתחת.

שקי חול מלאים באדמה שהוצאה מהתווך התת-קרקעי בפתח סליק המקור, גדיס"ר צנחנים

יכולת **התצפית** ורכש המטרות של הצבא בקסבה הוא מורכב מאוד. גגות נצפים רק למקוטעין, ורב הנסתר על הגלוי בשל צורת הבניה ה'פרטיזנית' המחודשת, המתקדמת בעיקר לגובה, ובכך יוצרת תאי שטח חדשים הנסתרים מעיני התצפיות. גם יכולת ההכוונה וההזדהות, כמו גם הציון מרחוק, מורכבים בגלל תא השטח הקטן ו'היעלמות' קווי הגובה כך שלא ניתן כמעט להזדהות על מבנה ספציפי או על כוח מסוים. החדירה לסמטאות מוגבלת בתצפית רק למטוסים - ממבט אנכי - וקל יחסית לאתר מטוס, בגלל הרעש והטופוגרפיה השכמית (הקסבה בנויה בלב העיר, וקול המטוס מתנקז בין שני רכסי ההרים - גריזים ועיבל).

כניסות ומיקום הקסבה - הקסבה מתעלת את הנכנס אליה למספר מעברים מוגבל (גם רגלי וגם רכוב). היסטורית ידוע על תשעה שערים לעיר העתיקה, וגם כיום יש רק תשע כניסות אופציונאליות רכובות לתוך הקסבה. הכניסות המוגבלות, ועצם היות 'העיר-העתיקה' בנויה במרכז העיר, מקנות לה יתרון מודיעיני וזמן היערכות ארוך לקראת חדירת אויב צפוי.

קיץ וחורף - סגנון הבניה הערבי שאינו מבודד ואינו מתקדם (ללא מזגנים וכד') יוצר מצב ידוע ומוכר של לינה על גגות הבתים, בעיקר בזמן הקיץ (תקופה הגולשת מהאביב ועד לימי הסתיו). הלינה בגגות מגדילה את כמות התצפיתנים בפועל הערניים יותר גם בזמן שישנים (חום וקולות סביבתיים המטרידים בזמן הלינה) ומצריכה את הצבא לשקול בהתאם את המשמעות של תנועה דרך הגגות, בה נמוך הסיכוי להפתיע את המחבלים. ואילו בימים רגילים בחורף, כשאין לינה בגגות, רוב האנשים הללו מהווים סוג של אוכלוסיה פאסיבית. בחורף, גם המחבלים בקסבה (פחות נכון למחנות הפליטים בגלל המבנה הטופוגרפי ועוד) נכנסים לדירות מסתור מחמת הקור, והם פחות מסתובבים בחוץ. מהאמור לעיל מובן שהפעילות המבצעית בה ניתן לעבוד ביעילות ולהשתמש באלמנט ההפתעה כנגד המחבלים בשטחם, מחוץ לביתם, ללא הפרעות אקלימיות מחייב תיאום ותכנון קפדני כתלות בשעה, בעונה ובמזג האוויר.

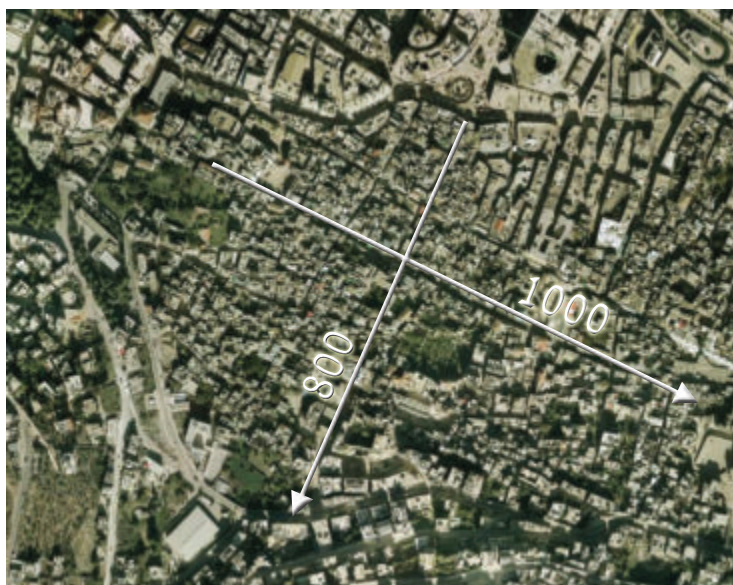

מחנה הפליטים בלטה

המחנה מונה כ-25,000 תושבים ומשתרע על שטח של 1/4 קמ"ר.

גודל הקסבה - הגודל של הקסבה מקנה למחבלים יתרון משמעותי. שטח מחנה הפליטים בלאטה אינו עולה על מחצית שטח הקסבה. השטח הגדול והנטוש יחסית מאפשר למחבל ליצור מספר מערכי ביניים בתוך הקסבה, וחלוקה לאזורים שונים שאליהם ובהם הוא נערך לאור רמת האיום.

היכולת לבצע מעברים ומעקפים בימגרש משחקים גדול נותן יתרון ברור למגן. גם בצי'נייה בהתקפתם הראשונה ספגו הרוסים את רוב אבדותיהם, לאחר שנכנסו בסד"כ כלים גדול מאוד למרכז העיר, ואז הותקפו משלושה ממדים בהתקפות פתע קטנות ועזות שגרמו להם לנסיגה חפוזה ומבולבלת עם כמות נפגעים גדולה מאוד. כשהסד"כ התוקף קטן, יכול המחבל, לאגפו כמעט מכל כיוון, להטמין לכוח מארב או להתקילו בתנועתו או במארבו, ואילו כשהסד"כ גדול יותר ייעלם המחבל בתא השטח עצמו או לידו וימתין להתפתחויות.

העיר העתיקה - קסבה

מונה כ-40,000 תושבים ומשתרעת על שטח של 0.8 קמ"ר.

'אלמנות קש' - מספר הבתים השולטים בתצפית ואש על גזרות ארוכות יחסית הוא מצומצם. מספר הבתים הבלתי מאוכלסים - או שננטשו מזה זמן או שפשוט נעזבו

זמנית - קטן והבתים מוכרים. חיבור שתי העובדות הללו מביא למצב בו בשעות הבוקר לאחר פעילות כוחותינו במרחב, נבדקים אותם בתים חשודים ונשללות האפשרויות של הטמנות כוח בלב הקסבה בלא שיווהה.

"מסתערים" - גם אם הצליחה קבוצה קטנה לעקוף את הזקיפים בכניסות הרגילות, הרי הקסבה שנבנתה בהסתמך גם על מנהגי האסלאם, מבוססת על כך שזר לא יידע היכן **אסור** לו להסתובב. בכניסות ליחוסים, באזורים של נשים בהם הן יורדות ומתחברות לסמטה המשנית, זר - גבר שישתובב, מיד יקרין שהוא אינו מקומי והמשמעות המידית הינה 'הקפצת' כוח לבדיקתו. כך יוצר ה'שטח' איום לחודר מבלי שהוא מודע אליו כלל, ומה שבניתוח מבצעי 'קרי' נדמה כנקודת התורפה של העיר העתיקה, מתגלה כ"אליה וקוץ בה".

המחבל הלומד

למחבל נדרשות שתי תכונות יסוד עיקריות - ידע ורוח לחימה. שכם בולטת באוניברסיטת אל-נג'אח שבה - האוניברסיטה הגדולה והמפותחת ביותר באיו"ש. האוניברסיטה כמקור ידע מדעי מספקת קורסים למכביר בשלל נושאים, וביניהם כל הדרוש לטובת הכנת מטענים, חגורות נפץ וכו'.¹⁸

העטיפה הקדמית של 'ערכת ההסתה', המחולקת ע"י הג'מאעה האסלאמית, תנועת הסטודנטים של "הג'יהאד האסלאמי בפלסטין" באוניברסיטת אל-נג'אח שבשכם. מצד ימין למטה מופיעה תמונתו של מחבל מתאבד רעול פנים, חמוש בחגורת נפץ ועליו סרט מצח והכתובת "פלוגת ירושלים" (הזרוע המבצעית-טרוריסטית של "הג'יהאד האסלאמי בפלסטין") ומעליו צילום של **אוניברסיטת אל-נג'אח**. משמאל לתמונת המחבל מצוין למי מוקדשת הערכה ובין השאר נכתב: "לאלה המבינים, הבן היטב, כי את הזכות לוקחים בכוח הזרוע ואין היא מוענקת במתנה". מתוך מאמר **"טרור המתאבדים בשנות העימות הישראלית-פלסטינית (ספטמבר 2000 - דצמבר 2005)"**, עמ' 23.

המקור, מרכז המידע למודיעין ולטרור (מל"מ)

¹⁸ אין כוונתי לומר שיש קורס טרור מסמך באוניברסיטה. הידע הקיים והקורסים השונים מקנים ידע מְסֻפָּק למחבלים לטובת הבסיס. עם ידע זה ימשיכו הלאה להתנסות ולהשלים את החומר משאר המקורות (אינטרנט וכו').

מקור נוסף ומרכזי בהקניית הידע הינו האינטרנט, המוצף במתכונים לייצור אמצעי הריגה קטנים (ירימונים מאולתרים) כגדולים (ימטעני הגנה' - קלע, רסס וכד') שהוזכרו לעיל. אבל עיקר הידע עובר ומגיע מ'מקורות חוץ' בשלל שיטות. מחומר כתוב ומודפס שמועבר ומוברח, דרך הוראות פרטניות במייל ובאינטרנט (כולל כל דרכי הפעולה להוצאת פיגועים, ביטחון מידע וכו'), הוצאת אנשים ל'קורסי חוץ' ללימוד החומר על מנת להדריך אחר כך, ועד תקציב למימון הפעולות וקניית החומרים הרלבנטיים. מקום העבודה של המחבל אשר לא חס על סביבתו - האנושית והתשתיתית, בעייתית גם הוא, בשל הימצאותו במרכז האוכלוסייה, בתוך מבני המגורים עצמם או בסליקים מתחתם. הנקודה המהותית והמשמעותית ביותר כלפי צה"ל, הינה יכולת הלמידה של המחבלים את שיטות פעולותינו, תרגומן למשמעויות מבצעיות, למידה של הנושא והתמודדות איתו.

כל אירוע שמתרחש - ממעצר שהצליח על מבוקש בכיר ועד היתקלות שטח בתוך הקסבה - נלמד ומתוחקר. גם אחרי מעצר, נלקחים ל'חקירה נגדית' אנשים רלוונטיים, כדי להבין איך בוצע המעצר, מי המשת"פ ומהן היכולות החדשות שהופגנו על-ידי צה"ל. חלק ממערך הלמידה הזה הם עורכי הדין הפלסטינים, שבבואם לשבת עם 'לקוחם', חלק מהדיון נסב אודות שיטות מעצרו ומה הוא יודע לספר לחבריו שילמדו מהשיטות החדשות ויזהרו להבא. אנו מזהים גרף למידה גדול של המחבלים בכל הנוגע לאיום הסיגיני, התמודדות עם חדירות רגליות בחתימה נמוכה לקסבה - כדוגמת המטענים, יכולותינו להגיע ולגלות סליקים בתוך מבנים, העברת מסרים ופעולות - ביטחון מידע ועוד.

הגישוש - המחבלים מבינים ויודעים שאנו חודרים עמוק ללב הקסבה ולכן התאימו את צורת הליכתם להוראות הפתיחה באש. בדרך כלל ינוע המחבל אחרי מוביל - סיען, שינוע **לא חמוש**, ותפקידו לפתוח שטח. במידה ויזוהה על-ידי כוחותינו אשר יתחילו בנוהל מעצר חשוד - קריאה לעצור - וזה הזמן הדרוש למחבל להתחמק ללא שיראו אותו, או 'לפתוח' 'זיג' ולירות צרור לעבר כוחותינו ואז להיעלם - הכול תלוי ברמת לחימתו התואמת בדרך כלל את בכירותו.

מארבי זיג - לעיתים המחבלים שומעים את כלי הרכב מגיעים או מקבלים דיווחים על כך, הם מבינים שאנו פורקים חוליות מארב, ואז ימתינו-יארבו להם. המחבל ממתינ' ביזיג', כשלווה הוא מאובטח על-ידי סיענים הצופים לכיוונים אחרים, וברגע שהוא מזהה את כוחותינו המציצים מה'זיג' - משטח ההשמדה שלו, מיד הוא יורה צרור ונעלם. במידה ופגע - יצא שכרו כפול. גם אם לא פגע, הרי אנו 'מקפלים' את כוחותינו בגלל זיהוינו אותו והפסד אלמנט ההפתעה ההכרחי. המחבל יודע כי

האפקט המצטבר מכל פגיעה בחייל צה"ל הוא גדול מהפגיעה בחייל עצמו, וזאת בשל הפגיעה בלגיטימיות הפעולה מצד הציבור - העורף של צה"ל. כל הנקודות הללו ועוד, מצטברות אצל המחבלים כתוצאה מלמידה ארוכת שנים של פעילותנו, והתאמת מעשיהם אליה.

"רוח הלחימה" - זו נקודת תורפה אצל מחבלי הקסבה. מקור התנגדותם של מחבלים אלה אינו באידיאולוגיה לגירוש האויב הציוני (הם לא פליטים ממגורשי 48' או 67' השואפים לשוב אל בתיהם) או בדת (רוב מבוקשי הקסבה שייכים לארגון הפת"ח, וכולם חילוניים).

מאבקם החל ככנופיות רחוב, פשע, נמשך כשלוחים פוליטיים במאבקם הפנימי, ונכון לשנים האחרונות יצרו לעיתים פיגועי חוץ - כנגד מטרות בעורף המדינה. 'לוחם חופשי' (מחבל פלסטיני בשפה עממית) חייב חוסן נפשי גדול מאוד, מודעות ומוכנות להקרבה אישית למען המטרה - עד כדי הקרבת חייו - ואיתנות בעמידה בכל התלאות העוברות עליו.

מכיוון שמחבלים אלה אינם נמנים עם האידיאולוגיים או הדתיים, הרי מטרותם העיקרית היא לשמור על חייהם, לפני השגת המטרה הפוליטית-לאומית. בהקשר זה, אופי פעולותיהם משתנה ביחס ישיר למצבים הפוליטיים והצבאיים השוררים סביבם. ככל שהמתח הפוליטי נמוך, והלחץ הצבאי גדול ומתמיד, פעולותיהם ההתקפיות ייעלמו והם יתרכזו בעיקר בהגנה ובשמירה על חייהם. ברגע שאין לחץ צבאי מתמשך ו/או התקופה הפוליטית 'דורשת' פיגועים, הרי ניסיונות הוצאת הפיגועים יגדלו. גם 'לחיות' צריך, ואת פרנסתו מוצא המחבל מעט מעבודות מזדמנות, המאפשרות לו שלא לצאת מהקסבה כדי לא להיתפס, ובעיקר מעבודה תחת מושל העיר, להשליט 'חוק וסדר' במרחב הקסבה. העסק הזה נוח למושל - יש לו שקט יחסי בתוך האזור אליו הוא אינו יכול או לא רוצה להיכנס, ונוח למחבלים המקבלים משכורת חינם ללא עבודה כלל. בכירי המבוקשים מקבלים את משכורתיהם מ'ארגוני חוץ' המעודדים הוצאת פיגועים, ולשם כך מפרנסים את בעליהם, אם במשכורת חודשית קבועה ואם בקבלנות - כל פיגוע ושכרו בצידו.

יוצאים מכלל זה הינם מחבלי החמאס המונעים מקנאות דתית איסלאמית ואצלם הפיגוע אינו תלוי מטרה פוליטית או לאומית אלא היתכנות ובשלות ה"קרקע".

נשק הטרור

בבואנו לדון בסוגיית האמל"ח עלינו לחלקה לשני סוגים מרכזיים - התקפי (טרור), והגנתי.

האמל"ח **ההתקפי** מחולק גם הוא לפיגועי התאבדות - חגורות נפץ (הנשק היסודי של הפלסטינים), ומחבלים מתאבדים המיועדים בעיקר לעורף המדינה,¹⁹ פיגועי ירי - על גבי הצירים תוך כדי נסיעה או במארב נגד רכב, פיגועי הקרבה בתוך היישובים,²⁰ ופיגועים בנשק קר, כגון - דקירות סכין.

האמל"ח **ההגנתי** - שהוא עיקרו של פרק זה, מחולק גם הוא למספר סוגים, ובדרך כלל הוא רלוונטי **למעגלי האיום**.

מהכניסה לעיר ועד פאתי הקסבה האמל"ח לרוב יהיה אמל"ח 'קר' ויהיה בשימוש בעיקר בהפרות סדר המוניות וחסימות כבישים. הדבר מאופיין בעיקר במבצעים ממושכים עם סד"כ גדול, ופחות רלוונטי עד כדי ביטול במבצעי חיכוך או מעצרים חד-ליליים.

האמל"ח שבו משתמשים הוא - בקת"בים [בקבוקי תבערה], בקבוקי צבע ושמן, בלוקים ואבנים מכל הגדלים. הדבר חשוב בעיקר לסוגיית צירי הפינוי והלוגיסטיקה, שעקב מיקום הקסבה בעיר, הצירים הם ארוכים וקשה להגן על התנועה בהם בכל מקום, בכל זמן. לכן הפרות הסדר **מתועלות** לציר אחד ראשי בעל מספר נתיבים, המִרְכֵּז סביבו סד"כ לא מבוטל וגורר לשם הפרת סדר מכוונת וממוקדת. זאת, בנוסף לשאר הפרות הסדר בשאר הצירים ומסביב לקסבה. שילוב של חסימות הצירים בנקודות מתועלות, יוצרים 'שטח השמדה' או 'מעבר הכרחי' ושם ממתין המארב של הבקת"בים וכד', שעלול להסתיים בנפגעים בנפש ולרוב בנזק לרכוש.

בתוך הקסבה אין כמעט שימוש בנשק 'קר' או בהפרות סדר. תנועת כוחותינו לרוב היא רגלית והיכולת לשימוש באמל"ח הפס"ד כפי שצוין לעיל נמוך עד כדי ביטול. האמל"ח ההגנתי העיקרי מורכב מנשק וממטענים, כאשר לאלה צריך להוסיף את מרכיב איסוף המל"מ - מצלמות המכסות שטחים ומעברים הכרחיים רגליים לתוך הקסבה, ואת מרכיב 'הכנת השטח' באמצעות חסימות ומכשולים שיתעלו את חדירות כוחותינו לנתיבים מוגדרים - נתיבים הכרחיים - שם ימתינו להם סייענים-תצפיתנים או מארבים נגד רכב ואדם.

נשק "חם" (קלצ'ניקובים, רובי M-16, אקדחים ועוד) - אחוז בני הנוער הנעים חמושים בתוך הקסבה, בריש-גלי ובשעות היום, הינו גדול מאוד ביחס לכל מקום אחר.

¹⁹ היו גם פיגועי התאבדות בתוך גזרת איו"ש, פסח-קדומים 2006.

²⁰ סוג זה של טרור התאבדות ע"י לחימה בתוך היישובים היה "להיט" בתחילת המלחמה האחרונה, ומשנת 2002 - "חומת מגן" דעך כמעט לחלוטין.

הסיבה לכך נעוצה ב'תרבות הקסבה' העבריינית שעליה הרחבנו בסעיף האוכלוסייה. כשהמבוקש הוא המודל לחיקוי וכשהקסבה סגורה כמעט הרמטית לזרים, אין חשש מהסתובבות חמושים, וזהו ההווי שנוצר (יש מקומות שבהם נהוג ללכת לקונצרטים עם חליפות ועניבות ויש מקומות שנהוג ללכת חמושים). רוב השפאָנ' הני"ל - נוער מגיל 14-18, לא מאומן לביצוע פיגועים ולכן כמעט אינו מאיים. בעיית המבוקשים, המחבלים, היא בעיקר מלאי **התחמושת ואימונים**.

התחמושת מוברחת לקסבה פנימה מעזה, מג'נין ומגורמים פלילים ישראלים, וממומנת על-ידי ארגוני ה'אס' - חיזבאללה ואחרים.

הרובים הם הנשק הנפוץ, בגלל הידע המינימאלי הנדרש להפעלתו וקלות השגתו (היחסית). **מטעני ההגנה** מורכבים יותר.²¹ מורכבותם נובעת: מהידע המקצועי הרב הנדרש להכנתם (מחד, שלא יתפוצץ ביד המכין אותו, ומאידך, יגרום לאפקט הנזק הרצוי); ממערכת ההפעלה לסוגיה השונים; והשגת האמצעים הנדרשים להפעלת המטען, הן בבחירת מיקומו, הן בהטמנתו בשטח והן בצורת הפעלתו - תזמון ונזק. חלק מהארגון הלומד של המחבלים נועד לעקוב אחר צירי החדירה של כוחותינו. ברגע שמזוהה ציר חדירה המשמש תדיר - בצורה קבועה מספר ימים רצוף, או לא ברציפות אבל לאורך זמן - יטמינו המחבלים מטענים באזור כנגד כוחות רגליים או רכובים, וימתינו לשעת הכושר שבוא תבוא. או אז קורה אחת משתיים: צה"ל עולה

²¹ בהיבט המקצועי חגורת נפץ ומטען הגנה הינם כמעט באותה רמת מקצועיות וידע נדרש להכנתם, ולכן מעטים יחסית הם המחבלים **המכניים** מטענים.

על המטען ונגרם נזק ו/או נפגעים; או שאנחנו מפסיקים לחדור משם (כי קיבלנו התראה מודיעינית). אז נוצר למחבל 'שטח מפורז' שאותו הוא יכול לנצל כנתיב מילוט בשעת הצורך.

השימוש במטענים מאט את קצב התקדמות כוחותינו בסמטאות, בגלל ההתראות וחיפוש המטענים, ובכך ניתן למחבל פרק זמן ארוך יותר המאפשר לו לברוח - לשרוד.

תופעה נוספת הינה הנחת מטענים אחרים בצירי יציאה משוערים לפי דיווחי התצפיתנים. המחבלים מקבלים דיווח על מיקום כוחותינו, מנתחים ציר יציאה סביר על פי ההיסטוריה הגזרתית שלמדו מהתנהגות כוחותינו, ומניחים מטען בציר היציאה המשוער. תקוותם היא שחוסר הערנות עקב השעה המאוחרת ועייפות החיילים תחפה על איכות ההסוואה, והמטען יפעל את פעולתו.

הידע המקצועי נרכש באמצעות האוניברסיטה של שכס, אינטרנט, ולימוד ישיר ממומחים מבחוץ (חיזבאללה ועזה). לצערנו, ידע רב נרכש מ"שבת אחים גם יחד" בכלא הישראלי. מכיוון שצריך להיות בעל אינטליגנציה גבוהה יחסית לטובת העניין, מעטים הם המחבלים המגיעים לרמת מומחיות גבוהה בייצור המטענים וחגורות הנפץ.²²

מקצועיות רבה מחייבת את המחבל ללימוד תיאורטי (התלוי באינטליגנציה), למימון חומרים לרכישת האמצעים הרלוונטיים (כסף רב, יחסית לזמן ההשקעה - פיגוע ארוך טווח), לניסיון מעשי בייצור מטענים, וליכולת להפיק לקחים ולימוד מטעויות והצלחות 'מבצעיות'. בגלל התכונות הללו וההישגים הנדרשים הנוספים הקשים להשגה, ובנוסף להצלחות צה"ל בשיבושם-סיכולם של הפיגועים, מעטים הם המחבלים הזוכים לתואר 'מומחה חבלה' [יהמהנדס]. מיקום המעבדות דווקא בקסבה - למרות שגם במחנה הפליטים בלאטה נמצאה מעבדה גדולה מאוד, וזהו חריג הבטל בשישים - נוח ואופייני בגלל מורכבות השטח, צפיפות הבתים ואופי האוכלוסייה.

זו הסיבה המרכזית לכך שרוב 'מומחי החבלה' מקורם בקסבה. מנתונים של כמות המתאבדים וחגורות הנפץ לאורך המלחמה האחרונה (משנת 2000 ועד עתה) עולה כי גם בזמנים אחרים בהם ג'ינן נחשבה ל'עיר המתאבדים', חגורות הנפץ יובאו מקסבת שכס!!

השילוב של מומחיות חבלה, אידיאולוגיה ממשית למאבק, וצורך עז וגדול בחגורות

²² ראה תחקיר בעמ' 389, בספר זה.

נפץ לטובת טרור התקפי, יצרו מצב שבו הקסבה הפכה למרכול לחגורות נפץ, שבה כל המרבה במחיר - מקבל. מכיוון שלכסף אין ריח, לא ממש משנה השייכות לארגון זה או אחר. 'מומחי החבלה' נהיו רב־ארגוניים, והם לא שייכים לקבוצה זו או אחרת. דבר זה מְקַל במקצת, מכיוון שהחבורה העוטפת את אותם אנשים היא קטנה יחסית למחבל 'רגיל' אחר השייך לקבוצה. מייצור חגורות הנפץ עברו ה'מומחים' הנ"ל להכנת מטעני הגנה. הסיבה המרכזית נבעה מלחץ בלתי פוסק - לילה לילה, של חדירות עמוקות רגליות, בחתימות משולבות - גבוהה ונמוכה בעיקר ללב הקסבה. אותם מומחים שינו את יעדם מעיסוק בהתקפות טרור לעיסוק בהכנת מטענים לצורך הגנה על חייהם. שינוי זה הוא שינוי מהותי, שהשפעתו אסטרטגית, ויכול להסביר היטב מדוע **כמות** חגורות הנפץ שהוכנו לפיגועי טרור קטנה באופן משמעותי לאורך השנים האחרונות.

מערכות ההפעלה גם הן משודרגות ומשתפרות. אם בעבר מרבית המטענים היו חוטיים, היום יש לא מעט מטענים בעלי הפעלה סלולארית ברמות הפעלה שונות.²³ המחבלים לומדים אותנו ואת שיטותינו, ולכן מערכות ההפעלה יונחו ויותאמו למתווה הרצוי.

הבעיה העיקרית מבחינתם הינה כמובן תקציב, אולם גם השיקול של שליטה בתצפית על 'שטח ההשמדה' מהווה מרכיב חשוב. ככל שנקודת התצפית קרובה יותר ל'שטח ההשמדה', יקל על המחבל להפעיל את המטען בהפעלה חוטית וככל שיוכל להתרחק (וזו כאמור שאיפתו) ינסה שמערכת ההפעלה תהיה אלחוטית.

השגת האמצעים מחולקת לשלוש אפשרויות: **מערכות ההפעלה** - אותם ניתן לייצר ממרכיבים שונים הנקנים בשוק האזרחי המקומי; **החנ"ם** התקני, שכמוהו כמעט לא מצאנו באיו"ש;²⁴ **והחנ"ם** המאולתר.

החנ"ם המאולתר מיוצר ע"י שלל חומרים, בעיקרם חקלאיים, שקשה מאוד לעקוב אחרי יעדם הסופי - הטרוריסטי - בין כל הכמויות הענקיות המוזרמות לתוך העיר, החקלאית באופייה. **תכולת המטען** מורכבת ברובה המכריע מברגים (אומים) ומסמרים בגדלים שונים, הנקנים בשוק החופשי בעיר במחיר 'השווה לכל נפש'.

הטמנת המטען בשטח היא סוגיה מורכבת וקשה בהיבט המקצועי. תחילתה של העבודה היא בהגדרת מקום ההנחה האופטימאלי. לצורך כך נדרשים

²³ סיבה נוספת מרכזית למיעוט מומחי החבלה יש לזקוף ליכולת השליטה של צה"ל בשטח והגעה לאותם אנשים לפני שהם מתמקצעים ורוכשים ניסיון מעשי רב.

²⁴ מפאת ביטחון מידע אינני יכול לפרט, אולם הרוצה להרחיב בנושא יפנה למהנ"פ מרכז, יהל"מ ובעיקר לתחקירי מבצעי חטיבת שומרון.

המחבלים למידע, המוזרם אליהם על-ידי האוכלוסייה ורשת הסייענים-תצפיתנים, מהם הדרכים והסמטאות מהם נכנסים כוחותינו, באיזה נקודות 'קבועות' צה"ל פורק מהרכבים וכד'. רק לאחר ניתוח השטח וקביעת הנקודה המדויקת להטמנת המטען עוברים המחבלים לשלב הביצוע.

כדי להטמין מטען המופעל בצורה חוטית מתוך מבנה סמוך, משימת הבינוי הנדרשת כוללת חישוף מדרגות, טיח, בטון וכד'; הטמנת המטען - דורשת כשירות מקצועית שונה לגמרי: חימושו, והסוואתו - כך שלא יתגלה בעין בלתי מזוינת מטווח לא אפקטיבי (קרי - מחוץ לישטח ההשמדה!), או ע"י כלב חני"ם, רובוט או כל אמצעי אחר. ההסוואה דורשת שיתוף פעולה של מספר אנשי מקצוע, ושל האוכלוסייה המזהה ושומעת את העבודות הממושכות המתבצעות 'מתחת לפנס'.

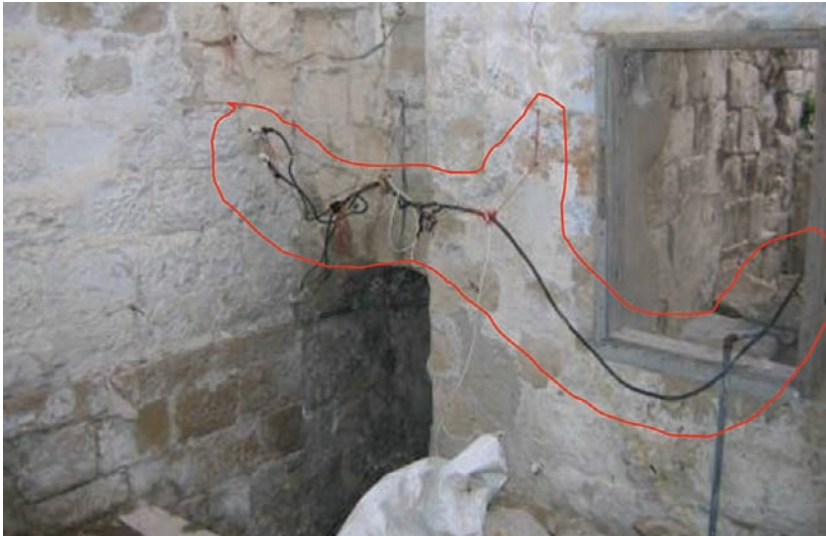
ההסוואה דורשת מומחיות בנושא כך שצבע המלט המסווה לא ייראה חשוד - ככל שייראה חדש יותר כך ימשוך יותר תשומת לב. את החוטים (בהפעלה חוטית) ו/או האנטנה (בהפעלה אלחוטית) יש להסוות לאורך הקיר כך שלא ייראו בכניסתם לאדמה במקום חיבור המטען. לסיום, יש לוודא שהטמנתו וחימושו לא יפגעו באוכלוסיית הקסבה הנעה ללא הגבלות באזורים אלה מידי יום ביומו.

רמת הסוואת המטענים השתפרה מאוד וכיום הם אינם 'רק' מונחים בצידי הדרך, אלא 'משלימים' מדרגות או מוטמנים בתוך ערימות זבל - דבר המקשה מאוד על זיהויים.

חוטי הולכה למטענים מוסווים בכניסה לסליק

המקור, גדס"ר 35

חוטי חשמל המוליכים למוניטור בסליק לטובת שליטה בתצפית, הגלויים בחלקם ומוסווים בתוך הקיר בצידה השמאלי של התמונה
המקור, גדסי"ר 35

יש להבין - שאיפת המחבלים מתוך מניעים אנוכיים היא **לשמור** על חיי האוכלוסייה (עד גבול מעצרים כמובן), כי היא זו המחבכת אותם ומעניקה להם את ההגנה על חייהם.

אנשי הקסבה מודעים למקומות המסוכנים ולשעות בהן חל איסור יציאה מהקסבה בגלל איום המטענים. זה חלק מהותי מהחיבוק החם ההדדי שבין המחבלים לאוכלוסייה (לעיתים ההגדרה הנכונה היא דווקא 'חיבוק דב', בשל הסכנות הרבות ומניעת אפשרות תנועה ויציאה מהקסבה בלילות גם במקרי חירום). זו גם הסיבה המרכזית, המתחברת לאופייה הטופוגרפי של הקסבה, ולאי שימוש ב'מכוניות תופת' כאמצעי הגנה.

צורת הפעלת המטען תלויה מאוד ביכולת התזמון, במערכת ההפעלה ובנקודת השליטה.

ראינו כיצד המחבלים שידרגו את צורת השליטה מרחוק - מתוך סליק במעמקי האדמה, ביכולת הפעלת המטענים בתזמון אכזרי ומדויק עם מערכות הפעלה מתקדמות, ותוך מימוש יכולת הימלטות מיד לאחר מעשה. אם המחבל עשה הכול כשורה - לימוד הזירה, בניית המטען, מיקומו והסוואתו בשטח, חימושו והמתנה לכוחותינו, ואז לא שלט בהפעלה - בגלל אי יכולת שליטה מלאה על 'שטח ההשמדה',

או בגלל פחד ממגע וחשש שלא יצליח לברוח, או בגלל בעיות טכניות - מערכת הפעלה שלא עבדה, איכות החני"ם, חוסר מקצועיות של מכין המטען וגם אמצעים טכנולוגיים לגילוי ושיבוש של צה"ל, הרי כל עמלו היה לשווא.

רשימת המכולת' הני"ל היא נקודת התורפה המבצעית של המחבלים. השרשרת הארוכה שפורטה לעיל תלויה בהרבה אנשים ולכן גם קל, יחסית, לעלות עליה ולהתכונן לקראתה.

יתרון הקסבה למחבלים בהיבט זה, הוא שיכולת שמירת החשאיות גדול ביחס למקומות אחרים, ולכן המידע לא יזלוג בקלות לכוחותינו (ולראיה - כמות הנפגעים הגדולה יחסית מ'רימונים מאולתרים' ומטעני הגנה).

רמת הנזק, וכתוצאה מכך רמת האיום, עולה גם היא. ככל שהמחבלים משתפרים כי הניסיון המבצעי שלהם המצטבר גדל, והאמצעים קיימים כמעט ללא הפרעה, כך בהתאמה גִדֵּל האיום. אם בעבר האיום המרכזי היה כלפי חי"ר בתנועה רגלית, האיום העכשווי מתייחס לכלי הרכב הממוגנים - מטעני גחון, קלע וכד'.

"רימונים מאולתרים" (או בשפה בלתי מקצועית - 'מטענים מושלכים') הפכו גם הם לנשק 'המונני' יחסית.

מִטְעֵן צִינּוֹר

מטען זה שכיח בגזרת איז"ש ואזח"ע, וזאת מפני שהמטען אינו דורש מיומנות גבוהה בשלבי הכנתו, הוא במשקל בינוני - קל, נוח לנשיאה ולהסתרה. הצינור על סוגיו הינו 'אמצעי' נפוץ ובשימוש יומיומי של האוכלוסייה. מטעני הצינור מיוצרים ע"י דחיסת חני"ם לצינור, הצינור משמש ככלי קיבול, יוצר אטימות והופך לרסס. לעיתים נראה על הצינור חריצים וזאת כדי ליצור נקי חולשה במעטפת ובכך לשלוט ברסס (גודלו וכיוון פיזור).

הפעלתו אינה דורשת מיומנות רבה (דומה מאוד לבקת"ב), האמצעים זמינים וקלים להכנה ונשיאה, התוצאה הפוטנציאלית כלפי כוחות רגליים גדולה, ויכולת

הבריחה וההימלטות טובה מאוד - זאת עקב הוראות הפתיחה באש שלנו האוסרות לירות על בחור כזה לאחר זריקה ללא הפללה מלאה. את ההפללה לא ניתן להשיג בגלל מימד הגובה שממנו נזרק הרימון המאולתר, וכן עקב זמן ומרחב - המחבל זורק ובורח. גם אם ראינו אותו, זמן תגובת הכוח כלפי משליך הרימון הוא הזמן שמספיק לו להיעלם מכוחותינו.

נקודת התורפה בהפעלת האמל"ח הנ"ל היא ביכולת השליטה בתצפית על כוחותינו ותזמון זריקת הרימונים. ניתן לשלב בין תצפיתן לחוד וזורק הרימון שלצידו - נסתר, כשהזריקה מתבצעת בצורה קשתית לעבר נקודה שנקבעה מבעוד מועד.²⁵ המשמעות המבצעית המרכזית היא - כשהם רואים אותך, אתה הנע בשטח אמור ויכול לראות אותם, לו רק תכוון את מבטך לכיוון **האיום**. השטח המאיים בתנועה בסמטאות הקסבה או מחנה פליטים הוא מימד הגובה, ולשם צריך לכוון. יתרון הקסבה בהיבט זה, הוא ביכולת הבריחה וההסתתרות, שהיא טובה ובטוחה הרבה יותר ממחנה פליטים 'רגיל'.

אמל"ח 'שובר איזון'

מרגמות/רקטות

מצאנו, יותר מפעם אחת, עדויות לניסיון שיגור קסאמים ומרגמות. ניסיונות אלה לא צלחו, בעיקר בגלל שמירת 'חופש הפעולה' הצבאי באיו"ש.²⁶ נוהל או הליך הכנת אמצעי כזה שונה ומתקדם יחסית להכנת חגורת נפץ או מטענים, אולם הוא בגדר האפשרי. הניסיונות להעברת המידע והאמצעים מבחוץ - עזה ולבנון, מתקיימים כל הזמן, אולם הם נבלמים ע"י פעילות המודיעין הבין-זרועית והרבה מבצעי שטח. יש להניח כי בבוא היום, כאשר יצליחו המחבלים ליצור את האמל"ח הנ"ל, לא נראה אותו מופעל בגזרת שומרון, אלא מופנה לחטמ"רים השכנים - ג'נין ואפרים, בגלל מיצוי היכולת האסטרטגית שלו שבשומרון לא תצא לפועל (אינו דומה טיל/פצצת מרגמה שנחתה בכפר סבא או בעפולה, ברמה האסטרטגית, לפצצה שנוחתת באלון מורה או קדומים). הדבר ממחיש יותר מכל את שרשרת הכנת האמל"ח. הקסבה היא המפתח והראש להכנת האמצעים, בעוד שאר הארגונים והערים עסוקים בארגון ה'מעטפת' - חוליות הירי, איתור המפגעים וכד'.

²⁵ עוד הוכחה ליתרון והכרחיות "חופש הפעולה" באיו"ש, מה שאין כך בעזה.

²⁶ במבצע 'מערה חשמלית' נמצאו שני משגרי קסאם בשלבים ראשוניים, ללא ידיעה מודיעינית מקדימה.

רקטה מסוג קסאם ראשוני, נמצאה בסליק בקסבה המקור, יחידת יהל"מ

טילים נ"ט

בידי ארגוני הטרור יש טילים מהסוג הנ"ל. בגלל הטווח הארוך הנדרש להפעלתו, נשק זה כמעט לא רלוונטי לשימוש בקסבה, ולכן הסבירות שנראה אותו - נמוכה. מאידך, עלינו לזכור כי ירי מפאתי הקסבה **החוצה** הינו אפשרי, ולכן עלינו להיערך גם לכך. בנתונים הקיימים **היום** אין זה עדיין בגדר איום ממשי (תלוי תמונת המצב כמובן), ולכשיגיע יצטרכו המפקדים לקבל החלטות אופרטיביות מתאימות.

האתוס

לאתוס 'הקסבה' מרכיב יסודי וחשוב, המשפיע על מעגלים רחבים מכפי הנראה לעין. **'הקסבה'** - כל מי שמזכיר את השם הזה, אינו צריך להוסיף ולציין לאיזו עיר הוא מתכוון. רק נתון זה בלבד די בו כדי לתת לקסבת שכם את 'מקום הכבוד' שלה. האתוס משפיע על 'גאוות היחידה' של הגרים בתחומה, על שמם - 'אלבלד' לעומת שאר התושבים, ועל זלזולם המולד באלה הגרים מחוצה לה. הוא מאיים על מפקדי הצבא המשקיעים סד"כ וזמן מעבר לכל מקום אחר בבואם לטפל בקסבה בצורה מקצועית, אם לא הצליחו לעקוף את ההתמודדות איתה. בדעת הקהל הישראלית - היעד המרכזי של גורמי הטרור ככלל, יש לקסבה שם אימתני-מפלצתי כגורם מרכזי

בשילוח מחבלים מתאבדים, ובנשיאת האחריות לכמות הרבה של הרוגים ישראלים לאורך השנים. בעיני התושב הפלשתיני באיו"ש, נתפסת הקסבה כמקור ההתנגדות, הנותנת ומשפצת רוח גבית לטרור, ומוציאה לפועל פעולות בשלל הגוונים והצורות, מהפרות סדר מקומיות ועד חגורות נפץ ומטענים. האתוס אינו ניתן לכימות ולמדידה, ולכן השפעתו העקיפה אינה ניתנת להערכה.

גם הרוחניות של המושג - הווירטואליות שבו, מקשה על הטיפול וההתמודדות עימו באופן שורשי. בעוד כוחותינו יכולים להתמודד פיזית-מעשית בשטח, הרי הכול נמדד בהצלחות טקטיות-מקומיות של כאן ועכשיו, ובהשוואה יחסית לאורך השנים בהם רכשה הקסבה את המוניטין שלה - הדבר בטל בשישים. ב'הפוך-על-הפוך', ככל שיותר מחבלים נהרגים בקסבה, כך אנו הלוחמים מנציחים ומאדירים את אתוס ההתנגדות!! אתוס הוא חינוך, וניתן אף לומר - חינוך מוֹלֵד. התינוק יונק אותו משדי אמו, התלמידים בגנים ובבתי-הספר לומדים אותו, הסטודנטים מעמיקים בו והזקנים מספרים עליו כמיטב יכולות המזרח-התיכון; והרי לפנינו 'מגדל בבל' שראשו מגיע השמימה.

מהיכן צץ ועלה האתוס? קשה להגדיר, ורבות האפשרויות. יש המייחסים את ההתחלה להתנגדות המוג'אהדין משכם ובנותיה לנפוליאון האגדי בניסיונו לכבוש את ארץ-ישראל בשנת 1800, ובהפסד שגרמו לצבאו במבואות העיר שכם.²⁷ יש המייחסים זאת למרד הפלאחים כנגד מוחמד עלי בשנת 1834, בו שכם תפסה 'מקום של כבוד' בהתנגדות, עד כדי הגדרתה כ'לב ההתנגדות', ועד שלא הגיעו תגבורות, לא יכול היה לשכם ובנותיה.

מאז ועד היום לא נפקד שמה של שכם **מכל** אירוע התנגדותי כלשהו לשליטי הארץ, ואם כבר אז תמיד **בראש** המאבק.²⁸ הסיבות להיותה כה חשובה הינן טופוגרפיות-היסטוריות. בקצרה נאמר כי שכם היא 'הלבי' של גב ההר ('טבור הארץ'). ממנה ניתן להגיע לכל כיוון - למדינות וליבשות השכנות באמצעות צירים מרכזיים, ומיקומה השולט מקל על יכולות ההגנה שלה במרחב. מיקומה האסטרטגי, כמות האירועים והמלחמות שעברו עליה ודרכה, הקנו לה את שם הכבוד - ג'בל א-נאר ('הר האש' - ההתנגדות). 'הר האש' אינו מרמז בהכרח על הפרשנות המילולית היבשה. ניתן אף להבין זאת בצורה אמורפית, כי התנגדות הפלסטינים בשכם נמשלת לאש, שאותה

²⁷ אמנם נפוליאון התקדם לכיוון עכו - עיר הנמל, דרך "מישור החוף", אך באזור טול כרם ארבו לו אנשי ההרים מחשש שיפנה לכיוונם. אחד הגנרלים שלו. רדף אחריהם, נכנס למלכודת והודח מתפקידו לאחר קרב זה.

²⁸ יגאל אייל, **האינתיפאדה הראשונה**, עמ' 88.

אין לכבות והיא בלתי ניתנת לשליטה. גם אם לעיתים נדמה לך שכיבית אותה... דע לך שמתחת לפני השטח האש חיה ונושמת, ורק ממתנה לזמן הראוי בעיניה לפרוץ חזרה החוצה, להתנגד למציאות הבלתי מתקבלת, ולבסוף אף לנצח! היסטורית, תחילת המאבק היה מול כובשים מבחוץ שארץ-ישראל הייתה עבורם קרש קפיצה חיוני מערבה (עוד מימי ארם, אשור ובבל) או מזרחה (מצרים העתיקה, נפוליאון ואחרים). במהלך 150 השנים האחרונות שונה אופי הלחימה ועבר להתנגדות פנימית מול השולט התורן באזור - הטורקים, הבריטים, ועכשיו - תורנו. האתוס גורם לעומד מולו לפחד לא רציונאלי, למצב בו נדמה לו ש"צל הרים הוא כהרים".²⁹ לאויב זו נקודת חוזק לאורך זמן, אך לא למציאות הנוכחית העכשווית. התורפה של האתוס הינה בכך שהוא יכול להניע התנגדות, לספק את כמות הדלק הראשונית ואת התמיכה הכללית של האוכלוסייה, אולם אין בכוחו להשפיע על הלחימה היומיומית.³⁰ ההתנגדות הפלסטינית הנוכחית - אם תצלח - תשפיע על אתוס הקסבה בעוד יובל, על הדורות הבאים. לפיכך, ניתן לומר בהשאלה, שאם נמשיך במעשינו ונדע להמשיך להתמודד מול הטרור הפלסטיני ולמגרור, הרי שבעוד 50 שנה האתוס ייהפך ל-איך הצליח צה"ל לכבות את 'הר האש'!!

כללי היסוד בהגנה ובלחימה הקסבאית

ישנן פעולות הנעשות אינסטינקטיבית והמתבצעות מאליהן, גם ללא לימוד ב"אקדמיה" צבאית. בהגנה על הפרט מפני איום כלשהו, המותקף חושב אוטומטית על המהלך הבא של התוקף (דפ"א), היכן הוא יכול להסתתר במקום בו התוקף יתקשה למצוא אותו (שטח), ואם ימצא אותו - באיזה אמצעים יוכל להיעזר כדי לעכבו או לסכל את כוונותיו (עומק והיקפיות), וכאקורד סיום, ברגע הנכון ינסה המגן להנחית את מכתו הוא (לפעמים גם טלפון למשטרה או הפעלת עתודה) - חופש פעולה, על מנת להינצל.

המחבלים, בתת-המודע, משתמשים בכל אותם עקרונות וכללים, אותם נפרט להלן, בניואנסים המתאימים, כדי להינצל מידו הארוכה והמפתיעה של צה"ל.

²⁹ שופטים פרק ט פסוק לו, ורד"ק שם "ויצחק בו ואמר לו דרך לעג אינם אנשים אלא צל ההרים אתה רואה כאנשים".

³⁰ "רוח קרב", הנזונה מהמטרה בשמה נלחמים משפיעה רבות על יכולת התנגדות הלוחם הפרטי וכלל הצבא, וכך נקל להסביר את הצלחות צה"ל הנלחם על ביתו לאורך השנים. אתוס אינו מטרה, ולכן אין לו נגיעה והשפעה אפילו רוחנית על הלחימה העכשווית.

דפ"א (דרך פעולה אפשרית) של האויב

הקדמנו ואמרנו כי הגנת המחבל הינה בהישרדותו. לצה"ל מספר יכולות רב, אך בכניסה לקסבה האפשרויות הולכות ומצטמצמות עד אשר רק פעילות רגלית היא זו הנותרת. המבנה הקסבאי מאפשר כניסה רכובה רק על הצירים הראשיים (רחוב נאצר וג'אמע אלכביר), וזו נשמעת למרחוק, עקב דילוגי האנטנות מסבכה אחת לחברתה בתקרת השוק והרעש הגדול הנגרם כתוצאה מכך, והמותיר זמן התרעה מירבי למחבלים להסתתר במחבואם או להתארגן לפעילות נגדו.

גם החדירה לתווך שבין הצירים הראשיים (להלן: 'לב הקסבה') מתועלת לסמטאות ראשיות, ומהן למשניות ומקומיות, אך בנקל אפשר לסמן ולדקור מעברים הכרחיים באותם צמתים הנשלטים במקרה הטוב בתצפית, ובמקרה הרע באש נק"ל או בהפעלת מטען מרחוק.

המסקנות הנובעות מכך הן שצה"ל יכול לתקוף את הקסבה בכוחות גדולים, דבר שבפועל בוצע לעיתים נדירות ביותר ('חומת-מגן' ב-2002, ביחורף חס' ובימערך חשמלית' ב-2007), או לבצע חדירות תדירות ותכופות בכוח קטן בצורה רכובה, רגלית או משולבת.

אך דווקא המבצעים הגדולים גורמים לדאגה פחותה אצל המחבלים, ממספר סיבות:

- **דעת הקהל** הישראלית והעולמית אינה נוחה מכיתור ועוצר ארוך טווח על מרכז העיר שכם ועל אוכלוסייה פלסטינית גדולה, ולכן מבצעים אלה יהיו תמיד מוגבלים זמן. את ההכנות לשהיות ארוכות הטווח הללו, אך הנדירות, מבצעים המחבלים כחלק משגרת יומם.
- **כמות הכוחות** - במבצע 'חומת מגן' הפעיל צה"ל בקסבה 2 חטיבות חי"ר סדירות, בתגבור שריון, ויחידות נוספות. אמנם, התוצאה הייתה שמבוקשים רבים נתפסו ונהרגו, אולם בכירי המחבלים באותו זמן, כדוגמת - נאיף אבו שראח,³¹ נכנסו לסליקים מוכנים מבעוד מועד והמתינו עד יעבור זעם. כשצה"ל יצא מהקסבה, יצאו גם הם מחוריהם והמשיכו בטרור כנגד ישראל.

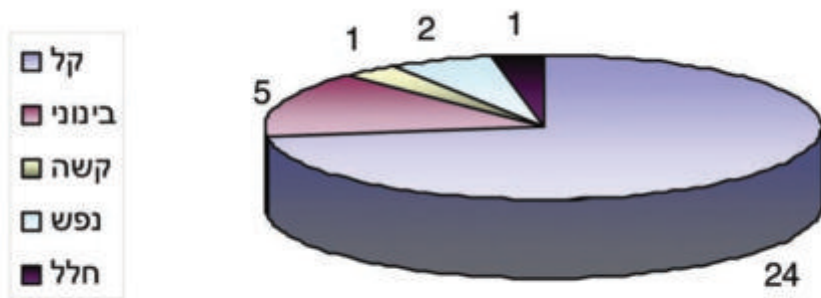
³¹ נאיף אבו-שראח - מקים גדודי חללי אל-אקצה בקסבה, איחד את כלל הארגונים המפולגים בשנים שלאחר 'חומת מגן' ועומד בראשם. הצליח להוציא פיגועי ראוה לעורף המדינה, כדוגמת הפיגוע בקניון "ערים" בכפר סבא בשנת 2002 ובנווה שאן בתל אביב בשנת 2003 בו נהרגו 23 בני אדם וכ-120 נפצעו, ונהרג במבצע של גדס"ר צנחנים בקסבה בשנת 2004.

● **אתוס הקסבה:**

בהכנות ליחומת מגן' דובר על עשרות הרוגים מבין כוחותינו. הקסבה נתפסה כמבצר לא חדיר ומאיים, כמצדה בשעתה. אבל "לא דובים ולא יער", הקסבה נפלה בידינו כמעט ללא הרוגים.

התפלגות נפגעים לפי מצב

"חומת מגן 5"

מתוך סיכום רפואה חטמ"ר שומרון, מבצע "חומת מגן 5"

אולם האתוס האמור, עליו הרחבנו לעיל, מהווה גורם מרכזי ברתיעה של מקבלי ההחלטות על ביצוע מבצעים ארוכי טווח ומרובי סד"כ בקסבה של שכס.

"צה"ל התקשה לשלוט בקסבה של שכס אפילו כאשר ישב בכל מרחב העיר שכס לפני הסכמי אוסלו. למעשה, העיר נכבשה השבוע במלואה בפעם הראשונה מאז מלחמת ששת הימים, לפני 33 שנה. כמעט אופוריה - כך ניתן לתאר את התחושה בצה"ל מכיבוש הקסבה, שהושג ללא אבדות בנפש."

לבנון הייתה משחק ילדים, עמיר רפפורט, בקסבה בשכס

הכניסות הרכובות בכוחות קטנים מטרידות, אולם הן אינן גורמות להתרגשות רבה מדי, שכן הן נצפות בקלות מצירי ונתיבי הכניסה לעיר המוגבלים בכמותם

(בסה"כ כ-10 כניסות רכובות), מרעישות ככל שמתקרב הכוח לנק' הפריקה וניתן לחוסמן בקלות עקב מספרן המועט של הכניסות הרכובות האפשריות לתוך הקסבה (כחמש כניסות, רק ארבע מתוכן לילב הקסבה - רחוב נאצר וגא'מע אלפֶּבִּיר, ממערב וממזרח).

החדירות הרגליות בסד"כ קטן (ארבעה עד שמונה לוחמים), ללא התחשבות במימד הזמן (כמובן שכניסות בשעות הערב היותר מוקדמות קשות מאוד בגלל סבירות היחשפותן), ללב ולעומק הקסבה - הן המאיימות ביותר על המחבלים. מחבלי הקסבה פיתחו מספר דרכי פעולה כנגד חדירות אלה:

- **זמנים** - ככל שהזמנים הולכים ומתאחרים, תפחת תנועתם ברחובות ובסמטאות. אותה אמירה אפשר לומר על השהייה בעומק הקסבה - ככל שהזמן מתאחר יתכנסו המחבלים בלב הקסבה המוגן יותר.
- **מערכת התראה** - תצפיתנים הפזורים ומקיפים את הקסבה מעברים שונים ותפקידם לאתר כוחות - רגליים כרכובים, בכניסתם. התצפיתן יושב בחלון ביתו או על גגו (בקיצ') ומעביר דיווח על כניסה ומגמה מסתמנת של הכוח. הדבר יתורגם מיידית למשמעויות והמחבלים ייכנסו לדירת מסתור או לסליק הרלוונטי הנמצא **מחוץ** למרחב ההתקדמות של כוחותינו. למחבלי שכס נוסף ערוץ מידע ממסדי בצורת הרדיו והטלביזיה המקומיים, כדוגמת גלגל"צ שלנו, המעבירים דיווחים On-Line על מיקום והתקדמות כוחותינו בעיר.

● **שהייה בדירות מסתור** - לקסבאים יש דירות מסתור כתמנון רב זרועות היכול להיכנס לכל מקום בכל זמן נתון. ככל שרבים ופזורים מקומות המסתור, כך יקטן פחדו להסתובב בחוץ גם אחרי גילוי כוחותינו.

● **מטעני הגנה:**

● גודל המטענים, הסוואתם בשטח, היכולת להפעילם בתזמון בהתאם להתקדמות כוחותינו ובשליטה מרחוק, כל אלה ועוד מהווים התפתחות מקצועית מטרידה מאוד שהחלה לצוץ ולהשתכלל בשנים האחרונות.

מערך ההגנה הנ"ל נפרס כמעט כל לילה ומקופל-מנוטרל ביום למחרתו לפני צאת האזרחים לשגרת יומם. אך בלילה יודע כל קסבאי שאסור להסתובב ולנסות לצאת מהקסבה רגלית ללא אישור ותיאום מראש.

פרדוקסאלית, לעיתים המחבלים מנסים להראות את כוחם כנגד גירוי כלשהו המתבצע בסביבתם, ואז הם נהרגים מאש הכוח שחדר בחתימה נמוכה ולא התגלה.

כוח מקדים - במשימת אבטחה, פורק והולך רגלית למארבים בין אזור המעצר למרכז הקסבה

לאחר מיקום המארבים, נכנס הכוח העיקרי ממזרח ומתחיל לבצע את משימתו בחלקה הדרומי-מערבי של שכונת חבלה.

תנועות כלי הרכב מוציאות שלושה מחבלים לכיוון אלג'אמע אלכביר על מנת לבצע ירי על הכוחות בשכונת חבלה. בדרכם הם נתקלים במארבים השוכבים לפנים, וכתוצאה מכך נהרגים שני מחבלים.

אם המחבלים בקסבה היו נאמנים להישרדותם כאמצעי חיוני להמשך פיגועיהם, מתוך הבנה והפנמה שבלעדיה התכלית האסטרטגית לשיטתם לא תצלח, הרי שככל שהיו נשמעים הדים חזקים יותר כוחות של צה"ל בקרבתם, כך מידת התחפרותם הייתה לעומק. אולם, לא אחת הם מנסים לצאת ממחבואם ולנסות כוחם בקרבות רחוב שבהם נהרגים לא מעט מבכירי המבוקשים (פאדי קפישא ודומיו).

מחבלי הקסבה חוששים פחות דווקא ממבצעים מסוערבים. אין אפשרות לזר - גם פלסטיני, להיכנס לקסבה **בכל** שעה משעות היום מבלי שייגשו אליו השב"א ויבדקו מיהו הזר, לאן מועדות פניו והאם הוא תמים או כוח מיוחד. טבעת האבטחה האנושית הזו אינה זקוקה לדרגות או לתשלום, אלא היא טבע שני של הרגשת אלה שגדלו בתוך הקסבה, כשמבחינתם זהו המאבק וזהו הימשפחה, אליה אין כניסה ללא אישור.

השטח

אמרנו שאצל הטרור השטח החיוני הוא המחבל-האדם, ואף אם תאבד המעבדה או יתגלה הסליק - אלה **אמצעים** המשרתים את המטרה ולעולם חיו וחירותו עדיפים עליהם. הקסבה מחולקת - טופוגרפית ותכניתית - למעגלים. מחוץ לקסבה זהו רק מעגל ההתרעה; השכונות המקיפות את נאצר והשוק הן כבר המעגל השני; ואילו ילב הקסבה' (התווך הכלוא בין רחוב נאצר לסמטת השוק) זהו הגרעין - המעגל הפנימי. חלוקה זו היא מאוד מלאכותית ונכונה בהיבט דרכי הפעולה האפשריות של צה"ל ועומק תנועות המחבלים. אולם המחבלים יבחרו את מיקומם בשטח עפ"י האירוע ופעילות צה"ל:

- **בזפ"א המסוכנת** - פעילות עומק עם אופציית סכנה ממשית, יעדיפו המחבלים להיכנס לעומק השטח, ובתוכו לדירת מסתור ואחריה לסליק, ומשם לתווך התת-קרקעי (המאפשר כמובן לרוב נתיב מילוט לאחד מהמעגלים החיצוניים).
- **בזפ"א הסבירה-הרגילה**, היומיומית, יבצעו המחבלים דילוג לדירת מסתור שבצד המנוגד לכיוון התקדמות כוחותינו. לדוגמה - כשאנחנו נפעל במרכז הקסבה, המחבלים ינדדו מזרחה ויסתתרו בשכונת חבלה או קריון. בדירתם שם הם ימתינו לסיום הפעולה ויחזרו לשגרת יומם.

כשכוחותינו מתקדמים לכיוון הכניסות המערביות של הקסבה, כגון: לרחוב נאצר וג'מע אלכביר, ידלגו המחבלים לנקודת המתנה במרכז הקסבה, במרחב המסגד החלוד

אם כוחותינו ייכנסו לתוך הקסבה, ייתכן שהמחבלים ידלגו לדירת מסתור בשכונות מצידה האחר של העיר-העתיקה, לשכונות חבלה או קיסריה לדוגמה

חשוב להדגיש: רוב מחבלי הקסבה **לא** ייצאו ממנה בגלל פעילות כוחותינו, אלא יעדיפו את משכנם הבטוח במגרשם הביתי - ב'אוקיאנוס', על פני "יציאה מהמים" והסתתרות באקווריום ללא פתחי מילוט (בדומה למשל השועל והדגים המפורסם).³² אחד מסימני החוזק של המחבלים הוא היכולת והרצון שלהם להגיב ולירות על כוחותינו. חלק מהירי נועד כדי להרתיע כוחות צבא להיכנס לתוך הסמטאות, חלקו האחר מחפה על נסיגת המחבלים או מחבלים אחרים לשטח בטוח יותר, וחלקו נועד להפגנת נוכחות, סוג של 'מימוש עצמי' והצבתו כמחבל מהשורה, ולא מהווה סכנה ממשית לכוחותינו (ירי פריפריאלי, לא ממוקד, בעיקר לכיוון רכבים בתנועה). סייג מרכזי אחד יש לכלל האמור לעיל, והוא - במצב קיצון בו ירגישו המחבלים שגם 'המים' עומדים לאזול, והרשת כרוכה סביב צווארם, אז ישתמשו בברירת המחדל האחרונה ויימלטו מהקסבה למקום אחר, בטוח כמעט כמוהו (כגון, מחנה בלאטה).

"איש מהלוחמים שלנו לא נכנע" - הכריז אתמול אחד ממפקדי התנזים

בשכם לאחר שצה"ל כבש את הקסבה בשכם, לראשונה מאז 1967.

פעילים רבים הצליחו להימלט מתוך הקסבה למחנה הפליטים בלאטה.

הם מעריכים כי שם יהיה מוקד הלחימה הבא. ישראל יכולה לכבוש

כל פינה בגדה בזכות הנשק שלה, אמר אתמול אל-ח'אדר, 'אבל היא

לא יכולה להכניע אותנו ולא להפסיק את המאבק שלנו".

לוחמי התנזים לא נכנעו, הם ברחו לבלאטה, רוני שקד, חומת מגן

הדבר הזה מאוד שונה משאר מחנות הפליטים. במחנות הפליטים ינועו המחבלים בסמטאות וינדדו לכיוונים מנוגדים לצה"ל, אולם לרובם המכריע אין אותה כמות

³² תנו רבן: פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה, בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהילות רבים ועוסק בתורה. אמר ליה: עקיבא, אי אתה מתירא מפני מלכות? אמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה - לשועל שהיה מהלך על גב הנהר, וראה דגים שהיו מתקבצים ממקום למקום, אמר להם: מפני מה אתם בורחים? אמרו לו: מפני רשתות שמביאין עלינו בני אדם. אמר להם: רצונכם שתעלו ליבשה, ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם? אמרו לו: אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות? לא פקח אתה, אלא טפש אתה! ומה במקום חיותנו אנו מתיראין, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה! אף אנחנו, עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה, שכתוב בה (דברים ל') כי הוא חייך ואורך ימך - כך, אם אנו הולכים ומבטלים ממנה - על אחת כמה וכמה. אמרו: לא היו ימים מועטים עד שתפסוהו לרבי עקיבא וחבשוהו בבית האסורים, ותפסו לפפוס בן יהודה וחבשוהו אצלו. אמר לו: פפוס! מי הביאך לכאן? אמר ליה: אשריך רבי עקיבא שנתפסת על דברי תורה, אוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים.

דירות מסתור ואיכות הדירות המאפשרות מילוט מהן בתווך התת־קרקעי, ובלית ברירה הם יעדיפו לברוח ממחנה הפליטים החוצה לעיר ולא להישאר בתוכו. גם במחנות הפליטים, עקב צורת בנייתם - חיבור בתים אחד לשני בדמות 'רכבת בתים', קיימת יכולת דילוג על־גבי גגות ובריחה מחוץ לסגירת הקומפלקס. במקרה קיצון, כמתואר לעיל, כגון - מבצע בסדר גודל חטיבתי לאורך זמן, יתקשו מאוד מחבלי בלאטה עד כדי בלתי אפשרי מבחינתם לברוח ממחנה הפליטים.

האמירה שהשטח מישני בחשיבותו לשרידות המחבל, נכונה חלקית למחבלי הקסבה, לאור ההבדל כפי שהוצג לעיל לעומת מחנות הפליטים. תורפתו של מחבל הקסבה הינה בנקודת החוזק שלו - תחושת הביטחון שלו. רק בקסבה הוא מרגיש בטוח ולכן כמעט בכל מצב יעדיף להישאר בתוכה ולא לברוח מחוצה לה.

עומק, היקפיות וסיוע הדדי

מכיוון שבלחימה בטרור החזית היא העורף והעורף הוא חזית, ומיד בכניסה ללחימה בשטח בנוי מתערבבים ומשתנים המושגים של קו כוחותינו וקו האויב, הרי העומק יוגדר לא לפי קווים מראש ומערכי הגנה, אלא לפי קווי התקדמות והימצאות כוחות צה"ל במרחב. צוין לעיל איך כל זה מתורגם מעשית בשטח. גם ההיקפיות והסיוע ההדדי מתייחסים ככלל לאפקט ההתרעה על התקדמות כוחותינו. מערכי ההתרעה פזורים לכל אורכה ורוחבה של הקסבה, והם מעבירים דיווחים שוטפים ללא ידיעה והבנת תוצאות דיווחם, אלא 'רק' שמשימתם היא הדיווח. מיעוטו של הסיוע ההדדי מופנה לאותו גרעין חמולתי קרוב יותר, שהוא זה שאף ידאג לסיוע פיזי - להיעלמות המחבלים מעל או מתחת לפני השטח.

שמירת חופש הפעולה

מכיוון שצה"ל לא מפתיע כמעט את מחבלי הקסבה, הרי שהמחבלים נוטים לפעול על־פי דרכי פעולה מוסדרות מראש. הם מקטינים לעצמם את 'חופש התנועה' אך מגדילים בכך את ביטחונם האישי. יומם מחולק לשעות האור והערב המוקדמות, אז הם נעים חופשי אף בפאתי הקסבה (כיכר השעון, הקניון, בנק ענבתאוו); בשעות הערב המוקדמות, כניסה חזרה לתוך הקסבה אך עדיין נעים בסמטאותיה; ומשעות הערב המאוחרות - לילה מוקדמות, הם משתדלים להיכנס לאותן דירות מסתור ולהמתין שם עד אור הבוקר. דווקא ההגבלה העצמית שלהם היא זו המשאירה בידם את חופש הפעולה ומגדילה את שרידותם. כמובן, כהכנה ל'חופש פעולה' אין כניסה לדירת מסתור ללא אפשרות נוספת למילוט, גם אם יופתעו ע"י סגירת הבית הספציפי

מבחוץ ע"י כוחות צבא.

חלק גדול משמירת חופש פעולה הינו בדיסקרטיות ובסודיות של אותם מקלטי יד ראשונה, מהם ניתן להימלט ולהסתתר גם בתקופות קשות מאוד. רק גרעין קרוב הוא זה שיידע איפה המקלט, מהיכן נכנסים, לאן יוצאים וכד', והוא זה שגם יסייע בבניין ובתחזוק המקלט-הסליק ודרכי המילוט.

ניהול ההגנה - בשגרה ובחירום

קרב ההגנה נחלק לשלושה שלבי-משנה.

- לחימת הכוחות המאבטחים;
- הקרב על המערך העיקרי, מוצב קדמי, בתוך המערך, עקירת האויב;
- ניצול ההצלחה (התקפת נגד).³³

גם המחבלים מפעילים את הגנתם לפי שלושה שלבים אלה, אך בהתאמה כמובן לצורת חייהם ופעילותם. למחבל 'רגיל' אין צבא מאחוריו. במקרה הטוב יש לו סיענים מקרב האוכלוסייה, שחלקם אף ממומנים על עבודתם זו. אמנם רוב האוכלוסייה **תומכת** בפעולותיו, אך בצורה פאסיבית בלבד. לרוב האוכלוסייה אין ממשק ישיר עם מחבל כזה או אחר. הדבר נכון פחות למחנה פליטים, שם רקע המצוקה המשותף והשנאה האידאולוגית לישראל, יוצרים כמעין 'אחוות מדוכאים', הגורמת ליותר אוכלוסייה לסייע **מעשית** למחבלים מהמחנה.

בהקשר הקסבה ניתן לומר שהדבר אינו נכון כלל. רוב תושבי הקסבה, למעט בשנים האחרונות בהן חל תהליך **עזיבה** של המשפחות הוותיקות, למרבה הפלא, משתתפים **פעילים** בסיוע למחבלים. הסיוע העיקרי הוא בתחום ההתרעה על התקדמות כוחותינו ופעילותם, ומעטים אף יסייעו פיזית בהסתרתם או אף בהכנסתם לאותם מקומות מסתור - סליקים, בשלושת הממדים. לכן, לטרוריסט הקסבאי יש 'צבא אזרחי' המסייע רובו ככולו בצורה מודיעינית וחלקו אף בשאר השלבים, אותם נפרט להלן.

הכוחות המאבטחים

מערך האבטחה פרוס לכל אורך צירי התנועה הרכובים (משערי העיר) ועד פנים הקסבה (ללא תלות במיקום הפיזי של המחבלים - האזרחים הנ"ל לא יודעים היכן נמצאים המחבלים, אך הדיווחים יועברו כי זה תפקידם במערכה). חלק ממערך

³³ תורת הקרב, חלק ב', עמוד 47.

האבטחה יבצע את החסימות, כהליך בשגרה, כנגד כניסת רכבים לתוך הקסבה, והמחבלים עצמם אף יפרסו מטעני הגנה בכניסות הרגליות - בדרך כלל במוצאי הסמטאות לכיוון הכניסה מהחוץ פנימה.

כניסות לקסבה - רכובות ורגליות, מכיוון כיכר השעון

גם בלילה יישארו תצפיתנים על הסמטאות והכניסות, על מנת לוודא ולהתריע על כל תנועה חריגה. במהלך היום יהיו אלו חבורות השבאָן שמתגודד בכניסות - בדרך כלל הראשיות, ובוחן-בודק כל זר הנכנס רכוב-רגלי לקסבה. אין זר שייכנס ולא יתושאל על יעדו ומקורו, גם ע"י המבוגרים שבחבורה, ואם הנ"ל יעורר חשד מיד תוזעק כל הקסבה באמצעות שריקות וצעקות המקבצות מניה וביה את כל הגימעה. היתרון המרכזי של מערך האבטחה הנ"ל הינו שהוא פועל מתוך ובתוך ביתו, ולצבא החודר מבחוץ פנימה, גם אם מזהה תצפיתן על פי פעולותיו, אין באמת יכולת מבצעית-חוקית לעשות כנגדו, למעט מציאת צירים עוקפים, שהם בעייתיים בנקודת הזמן כשהכוח נמצא כבר בשטח.

מבנה הקסבה הבנוי בצורה כמעט מישורית אך במדרונות ההרים (ובדגש במורד הצפוני של הר גריזים), צפיפות הבנייה והסמטאות יוצרים מצב שבו מעטים נתיבי

החדירה, גם הרגלית, לתוך הקסבה, ובהתאם לכך כמות התצפיתנים לא צריכה להיות גדולה ע"מ לאתר את אותן כניסות.

גם לאחר שבוצעה חדירת המעטפת ע"י אותה חוליה קטנה, תיעול הסמטאות יוביל בהכרח, לצומת המחבר בין אותה סמטה משנית דרכה חדרו לסמטה משנית אחרת או אף ראשית. גם על אותו מקום יש תצפיתן או מצלמות המאתרות ומתריעות בפני התקדמות הצבא. במקומות אלה סביר שגם יופעלו על הכוח מטעני הגנה **מתוך** הבתים הסמוכים, השולטים בתצפית על הצומת ואינם נראים במבט 'רגיל' מלמטה כלפי מעלה.

המערך העיקרי

כאמור, למחבל יש מספר 'מערכים' שאליהם הוא נכנס עפ"י הערכת המצב שלו, מיקומו ומגמת כוחותיו. לעולם ישמור המחבל על חייו כראשון במעלה - הנכס החיוני - ולכן הוא יארגן לעצמו מראש אפשרויות שהייה ומסתור לפי משך הזמן הצפוי שהוא ייאלץ להסתתר. בשלב הראשון ייכנס המחבל או הקבוצה ל'לב הקסבה'. כשיגיעו כוחותיו לפאתי הקסבה, עדיין ימתין המחבל מחוץ למסתור מתוך ביטחון מלא בהגנה שהקסבה ומערך האבטחה מקנים לו. לאחר זיהוי כוחותיו במעגל השני או פרק זמן שנראה לו סביר, יחליט המחבל האם במצב הנתון (סד"כ, זמן וכד') לברוח לדירת מסתור בשכונה בצידה המנוגד של הקסבה, או להיכנס לדירת מסתור אותה יבחר על פי סד"כ כוחותיו, מגמתו וכד'. לרוב, לא 'ישרוף' המחבל את אותו סליק תת-קרקעי משובח, המאפשר בריחה גם אם גילו אותו מכניסתו הראשית, בכל מצב.

דירת המסתור תשמש אותו בשגרת הימלטותו-שרידותו, ואולי אף יפעיל משם אותם מטעני הגנה עליהם הסברנו לעיל. הסליק המשובח יופעל אם כמות כוחות הצבא אינה שגרתית, הפעילות מתחילה ללחוץ את המרחב שבה נמצאת דירת המסתור וכד'. משימת 'הסביבה' תהיה להכניס את המחבל/ים לאותו סליק, להסוותו מחדש בצורה בה יתקשה זר להבחין שיש פה משהו חריג, ולחזור ל'שגרת יומם' בתצפית ובהעברת דיווחים, אם הדבר יהיה עדיין רלוונטי (לְרֹב), למחבלים אין קליטה מתחת לאדמה, ולכן גם לא יכולים לקבל דיווחים מבחוץ פנימה אלא באמצעות סייענים קרובים שיקבלו את הדיווחים ויעדכנו את המסתתרים בצורות שונות, על פי חומרת הידיעה).

תפקיד האוכלוסייה בשלב הזה³⁴ הוא לגרום לצבא ל'צרות' רבות ככל האפשר, הן בהיבט האנושי-הומאני (מקרים 'דחופים', הפרות עוצר וכד'), והן בהפרות סדר על פאתי הקסבה והכוחות הנמצאים, כדי שהמבצע יימשך פחות זמן ממה שיכול המחבל להחזיק מעמד באותו סליק.

המחבלים לא יעזבו את המחבוא שלהם, אלא אם התגלה פתח הסליק. או אז יברחו דרך נתיב המילוט ויעברו לבית מקלט אחר - וגם שם יוחבאו ויוסלקו עד יעבור זעם הצבא וייצא מהקסבה ללא אותם מחבלים - מטרת המבצע. גילוי הסליק מהווה אובדן למחבל. ככל שרמת הסליק גבוהה יותר ויכולת המילוט משם גדולה יותר, כך האובדן גדול.

אולם, מכיוון שהתוודע התת-קרקעי בקסבת שכס, אין לו שיעור, מיד בתום הקרב יחל מחדש בבניית הסליק הבא!!!

ניצול ההצלחה

המחבל ממתיך ומחכה לשעת כושר לפעול נגד כוחותינו. ככל שמשך זמן שהייתנו ארוך יותר, כך תקטן יכולתו לבצע פעולות נגד, יקטן חופש הפעולה שלו - הוא יעסוק בבריחה והימלטות בעיקר, ויגבר חופש פעולתנו וביטחון חיילינו. יש עדיין זמני ביניים, בעיקר בשלב החדירה אל היעד, לתוך הקסבה, בהם המחבל ממתיך לכוחותינו לביצוע הטעות. הוא מפעיל את אותו מטען הגורם לפגיעה, או מבצע את הירי, ורק אז מדלג למחבואו. האם ניתן לקרוא לזה ניצול הצלחה?! בבחירת שיטות הפעולה וצורות ההתקדמות שלנו בתוך הקסבה עלינו לזכור כל הזמן ולהפנים כי מחכים לנו ולטעויותינו. ההליכה לאורך הסמטאות כמוה כמעבר שטח הכרחי ונחות, שברובו הוא אף 'שטח השמדה', הן ממטענים והן מירי.

הצלחתו נמדדת בגרימת פגיעה לכוחותינו, כשלא תמיד חשוב מה ההישג, העיקר עצם הפגיעה, ובהצלחתו להימלט ולצאת בסוף המבצע בריא ושלם.

המשמעויות המבצעיות והמענה

מסיכום כלל האמצעים העומדים לרשות מחבלי הקסבה ומופועלים על-ידם, אנו מבינים מספר עקרונות יסוד:

³⁴ חלוקת התפקידים אינה לפי טבלת "כוחות ומשימות" אלא הבנה פשוטה של המציאות שתפקיד האוכי' כתומכת הטרור למנוע מצה"ל להגיע להישגיו הרצויים למענם יצא למבצע, וכל האמצעים כשרים.

האוכלוסייה - בכלל איו"ש, לרבות מחנות הפליטים, רוב האוכלוסייה פאסיבי, חלקה הקטן אקטיבי. לעומת זאת, בקסבה אחוז ניכר מהאוכלוסייה נוטל חלק ב'משחק' ומסייע למחבלים בצורה אקטיבית. כל אחד באופן הנדרש ממנו ומיקומו יחסית למחבלים, הן בהיבט החמולתי, הן בהיבט השייכות לתנועה/קבוצת המחבלים המדוברת והן בהיבט הנאמנות הקסבאית לכל אשר גדל בה ונחשב כאחד מבניה.

הגאווה הקסבאית הקדומה, המצב הסוציו-אקונומי הנמוך והמבנה הטופוגרפי אשר יוצר 'עיר בתוך עיר' - גם במודעות הפנים-קסבאית, אך חשוב יותר - גם בעיני המושל המקומי וראש עיריית שכם, המופקדים על שלטונות העיר. כל אלה מביאים את אנשי הקסבה (והחיזוק שהם מקנים למחבליה) למצב בו זו משמשת הן כ'רחם' לייצור המחבלים והן כ'אוקיאנוס' לשמירה על חייהם לאורך זמן. אפילו במחנות הפליטים, בהם האוכלוסייה הומוגנית יחסית, בעלת אידיאולוגיה ומאויים משותפים, לא קיימת אותה אחווה, נאמנות ורצון לשתף פעולה עם המחבלים כמו בקסבה, מהסיבות שתוארו לעיל.

האתוס - זהו המרכיב **התודעתי** החזק ביותר הן לפלסטינים פנימה, הן לאזרחי ישראל וגם בתוך צה"ל פנימה. מקור האתוס אינו ידוע, אולם 'כדור השלג' שנוצר מאימת הקסבה שעבר מפה לאוזן במשך השנים, הטביע את 'מוראו' על כלל הציבורים שהוזכרו לעיל. האתוס אינו מרכיב פיזי הניתן לכימות. אולם ככל שהוא גדול יותר, כך ביחס ישיר יעסקו בו יותר מפקדים בכירים בקבלת ההחלטות, יוטל סד"כ גדול יותר להתמודדות עם 'צל האתוס', וה'פחד' מפני הצרות המתרגשות לבוא. המשמעות לגבי הכוחות בשטח, היא בעיקרה כניסה ללחימה בצורה מהוססת וקפואה ולא עם 'ברק בעיניים' וחתירה למגע וליוזמה. מצד שני, כחוזקו של האתוס כך תורפתו - ברגע שהצלחנו לשבור אותו ולהראות שאין ההתנגדות בקסבה 'כזעקתה', הוא ילך וידעך. בנושא זה, הקסבה מאפילה עד כדי מבטלת את כל שאר מחנות הפליטים באיו"ש, ולבטח את שאר הכפרים והאזורים העירוניים האחרים. המאבק באתוס הוא אם כך על 'אומץ ליבנו' בקבלת ההחלטה להתמודד עימו ולא עם האתוס עצמו, שבשבוע השנים האחרונות הוכיח את יכולתו ואמיתותו כ'עורבא פרח'!!

מחבלי הקסבה - ציבור אנשים שהסביבה הקשה בה גדלו (אובייקטיבית) תיעלה אותם לקוד התנהגות מסוים בו כל אחד (סובייקטיבית) מוצא את מקומו, את תפקידו ואת השפעתו בתוך הקבוצה. התרבות העבריינית של הקסבה, המצב הסוציו-אקונומי הנמוך כ"כ, הצורך לצאת לעבוד בגיל צעיר מאוד על חשבון השלמת

הלימודים, ומשיכת הצעירים אחרי ה'עדר' הפח'עי, כל אלה יוצרים קרקע פורייה לגידול מחבלים פוטנציאליים, שגם אם לא מוציאים לפועל פיגועים בעורף המדינה או למרחב הגזרה, הרי שהם בתוך המעגל הגדול יחסית של מחבלים וסייענים פעילים של ראשי הקבוצה.

מכיוון שאין משהו אמיתי המאחד אותם - כשאין אידיאולוגיה או דת - הרי רובם 'נגררים' לזה, הן מחמת הנאמנות הקבוצתית-חמולתית המונעת בעדם שלא לסייע למבוקש, הן מצד הכסף הקל ש'מזמן' לעיתים הסיוע הנ"ל, והן מצד המעמד החברתי שהדבר מקנה להם, בבחינת "עבד מלך הרי הוא כמלך". ("תעלה בעידנא סגיד ליה...")³⁵ במקרה זה הגודל כן קובע. החוזק הוא בגודל הקבוצה, בנאמנות שלה - כחלק מ'קוד המאפיה', ובהתחברה לשאר הגורמים. בגלל איכות האנשים ומניעיהם, חייבים המחבלים את שאר הרכיבים - האוכלוסייה, האתוס, הטופוגרפיה וכד' כדי לשרוד.

נקודה מהותית נוספת היא שהאקלים שתואר לעיל יוצר תרבות, המצמיחה אנשי תוכן המתמקצעים בתחום החבלה על שלל גווניה - ניסיון לייצור רקטות 'קסאם', מטעני הגנה וחגורות נפץ למתאבדים. ההתמקצעות הנ"ל מושכת אליה את כלל הארגונים לטובת לימוד ורכישת האמצעים לפעולותיהם, והכול סביב ה'אידיאולוגיה' - הכסף כמובן!

נושא הלמידה, הפקת הלקחים והטמעתם ראוי לציון, לתשומת ליבנו ולשברית השגרה המבצעית התלויה ביוזמת מפקדי הכוחות המתכננים - סמל ומ"מ, "בכל יום יהיו בעיניך כחדשים"³⁶

האמל"ח - התמקצעות 'מומחי החבלה' בנושא חנ"ם ופעילותנו ההתקפית בעלת ההישגים הרבים, יצרה מצב בו רוב העיסוק של המחבלים הללו בשנים האחרונות הוא בשמירה על חייהם ולא בהכנות להוצאת פיגועי חבלה התקפית - מתאבדים ומטענים לצירים. אמל"ח ההגנה הוא עדיין נשק חס, רימונים מאולתרים ואף מטעני הגנה. אלה בהתחברם לטופוגרפיה, היוצרת מעברים הכרחיים מעטים יחסית, ושטחי השמדה נשלטים באש או הפעלת המטענים בבטחה, יוצרים איום מרכזי על כוחותינו

³⁵ רש"י בראשית מז לא: "וישתחו ישראל - תעלה בעידניה סגיד ליה", ובתרגום לעברית - שועל שהומלך, תשתחוה לו...

³⁶ ובלשון המדרש: "אשר אנכי נותן לפניכם היום. בכל יום יהיו חביבין עליכם כאילו היום קבלתם אותם מהר סיני. ויהיו רגילים בפיכם כאילו היום שמעתם אותם" (בניסוח קצת אחר עיין רש"י דברים ו' ו').

החודרים בשלל אפשרויות החתימה - נמוכה, גבוהה ומשולבת. גם האמל"ח לא עובד לבדו והוא זקוק לרצון הלחימה של המחבלים, לידע ולאמצעים המצויים בידי מיעוט 'מובחר' בלבד, ולטעויות קריטיות של כוחות צה"ל.

הטופוגרפיה והתכסית - מבנה הקסבה - 'הסדר באי-הסדר', על סמטאותיה המפותלות והמפתיעות, סגנונות הבנייה השונים שבה היוצרים גיוגל עירוני, וההיסטוריה המוסיפה לנו ממדי גובה ועומק, כל אלה יוצרים אווירת הגנה וחוס כתינוק ברחם אמו המפחד-מסרב לצאת החוצה. גודל הקסבה וההיכרות האינטימית של גגותיה, סמטאותיה ואף מחילותיה יוצרים נקי חוזק לבן המקום, המרגיש כמו דג באוקיאנוס, ובעיות מבצעיות קשות למנסה לחדור לתוכה. בנושא זה, השוני המהותי הוא בין קסבה בכלל (ולא ממש משנה באיזו עיר מיקומה) לבין מחנות הפליטים. השוני המהותי בין קסבת שכס לשאר הקסבאות הינו בשאר הרכיבים, כשהאתוס מוביל את אוכלוסיית קסבת שכס על פני השאר, ואצלם - למוטיבאציה וליגאוות היחידה ישנה משמעות עצומה בהיבט הסיוע האקטיבי למחבליה.

מה עלינו לעשות?

מספר עקרונות עבודה לחימה בטרור הקסבאי של שכס:

אמונה ביכולת של כוחותינו - הדבר מופנה לחזק את ידי מקבלי ההחלטות ברמה המערכתית, שהוכיחו את אמונתם זו בשנים האחרונות בשכס בכלל ובקסבה בפרט ע"י לקיחת סיכונים, הקרנת בטחון ביכולת הדרג המבצע ושמירת 'חופש הפעולה' לעבוד בקסבה כאילו היא מחנה הפליטים בלאטה. האמונה מחייבת חיזוק, בעיקר כשיש ויהיו נפגעים המאוששים כביכול את אמיתות ה'אתוס'. או אז על מקבלי ההחלטות להתחזק, לחזור ליסודות ולזכור שאת קשי-העורף של שכס הביסו כבר אבות אבותינו, וגם אנו יכולים לה.

אמונה זו לבדה לא מספקת, "אם אין קמח - אין תורה", ולכך יש להוסיף הכשרות מתאימות, אמל"ח ייעודי, המתוסף לאמל"ח הרגיל, שמירת כשירויות תדירה באמצעות אימונים ומודלים ייעודיים ויצירת 'היסטוריה גזרתית' ולמידה לאורך זמן בין היחידות השונות - "אלוהים עוזר רק למי שעוזר לעצמו...!".

חתימה לפעולה, עשייה וסבלנות - "יותר משהעגל רוצה לינוק, רוצה הפרה להיניק..." - הכול מתחיל מלמטה, מהרמה הטקטית. החטיבה צריכה לדחוף כל הזמן ולתת כיוונים; על הגדודים והפלוגות להכין 'תוכניות מגירה', להתאמן ולבצע מבצעי חיכוך כל הזמן ללא לאות. חלק מרכזי בחיזוק האמונה של הדרג הפוקד תלוי

ביכולתו הטקטית ובהצלחותיו של הדרג המבצע. לשם כך צריך הרבה מאוד חיכוך ומבצעי שטח, שיגבירו ביטחון זה, ויאפשרו חופש פעולה רחב יותר.

בקסבה, עצם הפעילות היא מהותית! תא השטח הקטן והצפוף מעביר את המסרים - גם אם הם לא נכונים - מהר מאוד **לכולם**. ואם נוסיף לכך את תרבות הגוזמה הרווחת, הרי אירוע קטן יכול לתפוס נפח איומי כלפי המחבלים, ללא כל פרופורציה להשקעה. ככל שנסתובב יותר, נכיר ונלמד את הקסבה, הרי הכרת השטח - מרכיב ההגנה החשוב מאוד למחבלים ויתרונם המובהק, נשמט מידיהם והופך למכפלת כוח צבאית. לרוב אין תוצאות מידיות, אבל יחס הצטברות הפעולות גדול יותר מסך התוצאות המעשיות, ולכן הסבלנות, ההתמדה וההבנה שהשלם הוא תמיד גדול יותר ממה שאנו רואים ויודעים, הן התובנות הבסיסיות לסוג עבודת בט"ש בקסבה בפרט, ובשכם ובכל רחבי איו"ש בכלל.

רציפות והמשכיות - התשה, הוגעה, או כל מילה אחרת, ובלבד שלילה-לילה יתעסקו המחבלים עם פעילות כוחותינו, ופעם במספר חודשים המהלומה תונחת בצורה מרחבית, מרובת סד"כ, ארוכת זמן, ומבוססת על 'חקירות שטח' כפעילות החושפת רבדים חדשים בכל הממדים, ומשאירה את תשתית מחבלי הקסבה במצב שבו הם שומרים על עצמם. אין צורך לסכן לחינם את חיילינו או להתישם. היכולת בידינו להחליט על גודל הסד"כ וצורת-שיטת הפעולה והחתימה ע"פ ההערכה המבצעית - איומים, כשירותים, מזג אוויר וכד'. היתרון המרכזי בהתשה כזו מצידנו הינו שלפעמים גם רכב אחד משמר את אותה תחושת נרדפות כמו עשרה כלי רכב, וחולייה רגלית אחת, הפוגעת במחבל בהפתעה, מכניסה את הקסבה כולה למתח למשך תקופה ארוכה מאוד.

מקצועיות ייעודית - הכשירויות הנדרשות ללחימה בקסבה, כוללות התמחות מעשית בתחומי עשייה בלתי-קונבנציונליים, כגון: הליכה על גגות והתגנבויות בחוליות קטנות (בין ארבעה-שמונה אנשים), וגם התמחות מקצועית ייעודית בכישורים מסייעים, כגון: תצפית בתווך הבעיית של הקסבה, ניתוח עבירות, סריקת מבנים וכד', והן יכולת מקצועית לעבוד בסד"כ גדול מאוד, בתא שטח קטן מאוד וללא דו"צ או נפגעים משלנו (בעיקר במבצעים ארוכי טווח ועתירי סד"כ). בנוסף להשגת הכשירויות, עלינו לתמוך אותה בשתי רגליים יציבות - אמל"ח ואימונים. קשה להשיג אמל"ח ייעודי ללחימה בקסבה, אך הוא תנאי ליכולת הפתעת האויב ב'בסיסו'. סולמות, כלי נשק, פלטות מיגון, משקפי מגן, מגיני אשכים, 'בריחים' ועוד כהנה וכהנה, הם רק חלק מ'רשימת המכולת' הנדרשת להעלאת יכולת הכוחות לפעול בצורה יוזמת ושוברת שגרה בתוך הקסבה.

מנגד, ללא אימונים, האמל"ח אינו רלוונטי, ולכן עלינו לייצר סביבת עבודה ואימונים הדומה למציאות ככל הניתן. לשם כך ניתן וצריך לבצע מודלים בכפרים במרחב (הדומים אך במקצת למציאות האמיתית), להקים אתר ייחודי-ייעודי המאפשר את האימון הנ"ל (לא רק במל"א, אלא גם בגזרת שומרון) ולהכין אימון לקראת לחימה ייעודי בהיבט הכשירויות הנדרשות מיחידות הבאות לבצע תעסוקת לחימה בחטמ"ר שומרון.

יוזמה, שבירת שגרה וכללי מלחמה - 'אומץ לב' הוא הרבה מאוד, בעיקר אזרחי, אבל לעיתים מובילה האמרה "...כלב חי טוב מן האריה המת."³⁷ שגרת המחבלים עסוקה תמיד בהכנות לקראת כוחותינו - בתכנון פיגועים במרחב או לעורף כדי להרוג אזרחים ישראלים, או בהגנה על עצמם (מטעני הגנה, סליקים וכו'). ככל **שנשהה** יותר בתוך המרחב, **נפתיע בזמני** הגעתנו ובשיטותינו - מהגות, מהמחילות, מתוך המבנים ובסמטאות, **במשך שהייתנו** - 'פתאום' כניסה ליום שלם, **ובגודל כוחותינו** - חתימות נמוכות של חוליות קטנות עד מבצעים חטיבתיים בסד"כ מתאים. אם כל זה נעשה, הרי שהיוזמה תיאלץ אותם להתעסק בהגנה על עצמם ולא בטרור, שבירת השגרה תשנה ממנהגיהם ופעולותיהם ה'ריגילות', ובכך תחשוף אותם לסיכול או למתפס. שינוי הכללים ירגיז ויפחיד אותם ויגרום להם לעשות פעולות נמהרות שבסופן ייהרגו.

סיכום

הקסבה היא מושג ממש, עם תרבות משלה, הוואי ואופי ייחודיים לה, המשפיעים על האוכלוסייה בכלל ועל המחבלים בפרט. בעיני הקורא ניתן להבחין ביופיה ובקסמה של הקסבה מצידה האזרחי, כמו גם באתגרים ובדרישות המבצעיות המיוחדות מהפן הצבאי.

הראיתי כיצד האתוס הקסבאי, בנוסף לשאר גורמי היסוד - האדם, האוכלוסייה, הטופוגרפיה והאמל"ח, מרכיבים מציאות שאינה דומה לשום מקום אחר באיו"ש, ודורשת התייחסות ספציפית לפירוק המרכיבים עד להכרעת כוחותינו את הטרור. הפתרונות והכלים להתמודדות משולבים לכלל הרמות, מהרמה האסטרטגית-מערכתית ועד לרמה המיקרו-טקטית הנמוכה ביותר של הלוחם בחולייה. מצד מפקדינו הבכירים אנו דורשים תקיפות ועמידה איתנה מול האיום והאתוס הקסבאי, ומצד כוחותינו הפועלים בשטח אנו דורשים את כל אותן תכונות לחימה ההתקפיות-

³⁷ קהלת ט' ד'.

יוזמות מצד אחד, ומאידך רמת מקצועיות גבוהה המתאימה ללחימה במקום זה, שאין דומה לו במורכבותו.

רק התעסקות מבצעית מתוך הבנת **והכרת** הקסבה על ממדיה השונים - הפיזיים והתרבותיים-רוחניים - תתורגם לפעילויות אפקטיביות שיביאו להכרעת הטרור ופתיחת הקסבה לפרויקט תיירותי-ארכיאולוגי, כפי שהייתה אמורה להיות.

העקרונות והכללים ללחימה בטרור

בחטמ"ר שומרון

אל"ם אמיר ברעם - מח"ט שומרון

צעד אחד לפני הפח"ע

על המפקדים הפועלים במרחב חטמ"ר שומרון לאבחן במהירות ומבעוד מועד מצבים משתנים ומגמות מתפתחות, לזהות את מערך האיומים והתורפות הנוצרים בעיניים, לבצע הערכת מצב מתמשכת, לספק מענה מבצעי ראוי וליישמו בזריזות ובמהירות. הישגים מבצעיים בסביבה העירונית והמורכבת של העיר שכם יתאפשרו רק על-ידי סינרגיה בין-חילית, בין-זרועית ובין-ארגונית (סוכנותית), של ארגונים רבי יכולת ובעלי כושר הסתגלות מהיר ויעיל.

עליונות מודיעינית, ניצול הקרקע וטקטיקה

העליונות המודיעינית והמבנה הטופוגרפי של הגזרה מאפשרים לנו להכיל את תשתיות הטרור בתוך העיר, לשבש ולסכל את כוונותיהם של פעילי הטרור באמצעות ניצול כל מידע מודיעיני, מימושו ותרומו לפעולה טקטית מידית:

קרקע - על בסיס מכשולים טבעיים ומלאכותיים, היוצרים נקזים ונתיבים מנותחים של מעבר פח"ע;

טקטיקה - באמצעות סיורים, תצפיות ומארבים, המתבססים על ניתוח הקרקע והשטח;

ומודיעין רלוונטי בזמן אמיתי - באמצעות מודיעין צבאי ושבי"כ, כדי להבין טוב יותר היכן להשקיע את הכוח ובכך לשבש את יציאת המחבלים מחוץ לעיר שכם, או כדי ללכוד אותם.

שימור היוזמה וההתקפיות, ואיתור הזדמנויות מבצעיות

הלחימה בטרור היא לחימה על נקודות התורפה ועל היוזמה!

המרכיב ההתקפי, הוא מאמץ משלים להכלת תשתיות הטרור בעיר והוא נועד לשמר את 'מאזן השליטה' בשטח לטובתנו.

מאמץ הסיכול, יופעל לאור מודיעין מדויק, אבל גם בהעדר מודיעין שכזה ננקוט יוזמה והתקפיות, על מנת להשיג מודיעין וכדי לפגוע בתשתיות הטרור וביכולתן לבצע פעולות טרור, להתישם ולגרום להם לעסוק בהישרדות אישית. לכן, חובה על יחידות החטיבה לעסוק בפעילות 'מחקה' גרילה בשטחו הביתי והבטוח של האויב, בקסבה ובמחנות הפליטים, לחתור למגע ולנצח בכל מפגש, להפתיע ולהונות את האויב על-ידי איתור הזדמנויות מבצעיות והצבת יתרון יחסי במקום ובעיתוי הנכון.

בהקשר שיתוף הפעולה הבין-ארגוני, האופי הדינאמי של הלחימה בשכם תובע את היכולת להתקבץ וליצור צוות מגובש ומיומן לביצוע משימות טקטיות התקפיות ומורכבות בהתראה קצרה.

השתנות מתמדת ודריכות מבצעית גם בפעילות הרצף

דפוסי פעולה קבועים של כוחותינו הם ככלי ביד האויב. לכן, עלינו לשנותם בתדירות גבוהה על-ידי דמיון מבצעי, חדשנות וגמישות מבצעית ותכנונית. זאת לא רק בפעילות ההתקפית בעיר, אלא גם בפעילות הרצף בפעילות הבטי"ש ובעמדות הסטאטיות. מכוחות ההחזקה והאבטחה שבמאמץ ההגנה מצופה להפחית את נקודות התורפה שלהם, לסכל את הניסיונות לחדור אותם ולאפשר בסיס יציב לפעילות ההתקפית.

לוחמה זעירה ומיומנות קסבאית

הלוחמה הזעירה והתנועה המאובטחת בשטח הקסבאי והצפוף הן בליבת הכשירויות המבצעיות הנדרשות מן הלוחמים בגזרת החטיבה.

יש להקפיד על ביצוע אימונים תואמי משימה בתוך הגזרה, בכפרים בעלי תכנית המדמה מחנות פליטים וקסבה. זאת, כדי לחזק את מקצועיותו וחוסנו של הכוח, וכדי להגיע לרמת מיומנות מבצעית מעולה, הכוללת: התגנבות, חדירה חשאית למרחב ולמבנים, לחימה בטווחי אפס, התמצאות, הסתייעות בתצפית וחוזי, צליפה, התמודדות עם מטענים ועם מצבי קיצון.

לחימה רציפה "סביב השעון"

הקפדה על היכולת לייצר רציפות והמשכיות בפעילות הבט"ש ובפעילות ההתקפית, ביום ובלילה - בהיבטי הפו"ש, הסד"כ והאמצעים - כדי לתת מענה מבצעי רצוף ואפקטיבי לאיומים ולתורפות בגזרה, במשך 24 שעות ביממה, כל ימות השנה.

תשתית של ידע ולמידה מבצעית מתמשכת

יצירת תשתית ידע רחבה ורלוונטית על בסיס גיאוגרפי, מקצועי ותורתי, כולל תפיסה מבצעית ברורה ובניית מסד מתפתח של תחקירי חובה, כדי ללמוד משגיאות הכוח עצמו ומניסיונם של אחרים.

עלינו לעסוק בלמידה מבצעית ברציפות, תוך כדי לחימה, על מנת להשתפר ולהעמיק את פער הידע של מערכת הלמידה הנגדית. לימוד האירועים והפקת לקחים, שינוי תרגולות וטכניקות לחימה בהתאמה והתכוננות לשלב הבא, בו האויב עלול לשנות את שיטותיו, והכול תוך שלמות וחיבור בין הנלמד לנעשה!

שגרה מבצעית ואבני היסוד של היחידה

הקפדה, לאורך זמן, על שגרה מבצעית נאותה, על כללי הבטיחות ועל אבני היסוד של היחידה המבצעית, מהווים תנאי לכל פעילות מבצעית ומאפשרים את הצלחתה. השגרה המבצעית מכילה מתח מובנה בין שגרה קבועה החוזרת על עצמה לחדשנות המבצעית, המבוססת בתחבולנות ובחשיבה יצירתית. לכן, יודגש כי שגרה קבועה בפעולה המבצעית היא **'שגרה מבצעית'**! וההתנהגות המצופה היא דווקא שבירת השגרה. שגרה בביצוע תהליכים מובנים וממוסדים תוך השארת 'שלבים פתוחים' ליצירתיות ולחדשנות, היא **'שגרה מבצעית'** נכונה ויעילה.

מוסר לחימה ומזעור טעויות

את הטרור נרדוף עד חורמה! אך נפריד בינו לבין האוכלוסייה המקומית, תוך הקפדה על התנהגות נורמטיבית ושמירה על כבודו של כל אדם באשר הוא, בהתאם לרוח צה"ל ולחוקי מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. מבחינה מעשית נפעל בריסון, בדיוק ובמידתיות על-ידי הבחנה בין מחבל לאדם תמים, ובין מצב סכנה להעדף סכנה, כדי לשמור על צדק ויושר מוסרי במציאות

מבלבלת, וכדי להימנע "מלחימה המעודדת טרור" - כלומר, לעצור ולפגוע ביותר מחבלים מאלה שאנו עלולים להצמיח כתוצאה מתקלות מבצעיות או כתוצאה מהתנהגות לא ערכית.

המרכיב האזרחי

ההתיישבות

קיום דיאלוג שוטף עם ההתיישבות הישראלית, במטרה לשמור על ביטחונה ושגרת חייה, תוך גילוי התחשבות ברגשות ובצורכי התושבים, לצד הקפדה בלתי מתפשרת על חוק וסדר, ריבונות מדינת ישראל וכבודו של צה"ל.

האוכלוסייה הפלסטינית

ניסיון מתמיד להקל על תנועת האוכלוסייה המקומית במעברים הקבועים, להתייחס אליה בכבוד ובאנושיות ולאפשר לה מרקם חיים. זאת, כדי להדגיש את האבחנה ואת ההפרדה בין האוכלוסייה המקומית לבין פעילי הטרור, תוך עמידה איתנה על גבולותינו הערכיים, ובכך לחזק את הלגיטימיות של פעילות כוחותינו בהיבטים מוסריים ובינלאומיים.

ארגונים אזרחיים וארגונים בינלאומיים

יש לשאוף לקיומו של קשר מתמיד ודיאלוג שוטף עם ארגונים אזרחיים, ארגוני מתנדבים וארגונים בינלאומיים, כדי לפשר בסכסוכים מקומיים, להגביר את ידיעתנו על המתרחש בשטח, להקטין חיכוך אזרחי מיותר ולאפשר לצדדים השונים להביא לידי ביטוי את האינטרסים שלהם, בכפוף לחוקי מדינת ישראל ולריבונותה.

"לחימה קסבאית" - טקטיקה ויכולות

סא"ל ירון פינקלמן - מפקד גדס"ר 35

הקדמה

הלחימה האינטנסיבית בטרור ובגרילה בשטחים עירוניים מאתגרת את צה"ל מאז שנת 2000. העיסוק בה, ייחודי בעולם במובנים רבים, הביא להתפתחות ידע מבצעי-טקטי רב. ענף ייחודי בתחום הלחימה בשטחים עירוניים הינו הלחימה ב"המבצר הקסבאי".

למתבונן בעין בלתי מיומנת מצטיירת הקסבה כ"לבירינט כאוטי" - מבוך של סמטאות ובתים ללא חוקיות וללא יד מכוונת. ומכאן, כמשכן בטוח למחבלים, מבחינת זר לא יבין ולא יוכל לזי.

עניינו של חיבור זה, הוא בניסיון לארגן ולהעלות על הכתב את הידע המבצעי שנצבר, פרי של לחימה קשה ומתמשכת, שנצברה בדיאלקטיקה של מגע מתמשך עם אויב. המאמר מניח כי הקורא מבין את ה"גיאוגרפיה המבצעית של הקסבה" - את חוקיות בנייתה ואופן התפתחותה.

נתמקד במיוחד, מבחינה טקטית וטכנו-טקטית, בלחימה הקסבאית, תוך הסתמכות על הידע הטקטי המצוי בהתייחס לטכניקות הקרביות הקיימות בשטחים בנויים וצפופים אחרים.

כך, לא ננסה להסביר מהו מעצר, אלא במה מתייחד מעצר בשטח קסבאי. ננסה להעניק פרקטיקה מבצעית להבנה התיאורטית של השטח ומאפייניו הייחודיים בתחומים המשמעותיים ל"לחימה קסבאית".

חלקים מן המאמר מבוססים על חומרים מקצועיים, מבצעים פנימיים שנכתבו בגדס"ר 35.

יצוין חלקם של רס"ן נמרוד - מ"פ סיירת צנחנים וסגן אלדר - מפקד צוות הסמלים הראשונים בסיירת, על חלקם ותרומתם לחיבור זה.

מבקש לציין את הסיוע המודיעיני בחיבור זה של סג"מ נדב, קמ"ן הגדס"ר.

העקרונות והכללים ללחימה בשטח קסבאי צפוף מאוד

הלחימה בשטח קסבאי צפוף מאוד הינה חלק מהלוחמה בשטח בנוי. ללחימה הקסבאית לא יוחדה התייחסות נפרדת או מיוחדת כענף משנה בתורת הלחימה. ההתייחסות היחידה לקסבה היא כאל אזור משנה גאוגרפי בתווך עירוני, ללא גזירה אמיתית של המשמעות המבצעית הנובעת מכך.¹

ההיגיון המבצעי של פעולה בתא שטח ייחודי זה נשען על הבנת השטח, מאפייניו הייחודיים, ועל ההשלכות המבצעיות הנובעות מכך.

יתרה מזו, **לאופי השטח הייחודי עד מאוד, יש השפעה חורגת מן הרגיל על התנהגות האויב ועל צורת הפעולה שלו.**²

הכללים בתורת הלחימה הנוגעים ללוחמה בשטח בנוי נשמרים וחלקם אף מועצמים בעת הלחימה בשטח קסבאי צפוף מאוד.

העקרונות והכללים ללחימה בשטח קסבאי צפוף מאוד:

1. שימוש מבצעי בתאי שטח העוטפים את המרחב הצפוף מאוד:

- הצבת תצפיות חוץ לעבר עומק השטח הצפוף.
- הצבת בסיסי אש חיצוניים כלפי תא השטח המדובר.
- שימוש בנתיבי התנועה העוטפים את השטח לצורך נידוד כוחות (בדגש על עתודות, חילוץ וסיוע לוגיסטי) אל השטח הצפוף וממנו.

2. פעולה בלב שטח ההחזקה של האויב קרי בשטח העתיק והצפוף ביותר:

- קיום יכולת חדירה ללב השטח וקיום יכולת שהייה מבצעית בו.
- חתירה להכרות מעמיקה של השטח על מאפייניו הייחודיים - הקצאת זמן לימוד ליחידה מבצעית בדגש על פעולת חדירה.

3. הפתעת האויב - במקום בזמן ובשיטה:

- חדירה לשטח ממקומות מפתיעים - ניצול התנועה על גגות ובמרחב התת-קרקעי ליכולת המעבר בין בתים אל לב השטח. ("שימוש בתכונות של השטח הביתי של האויב כנגד בעל הבית...").
- פעולה בכל שעות היממה.

¹ דוגמה בולטת לכך ניתן למצוא בספר הלחימה בשטח בנוי של זרוע היבשה, **לוחמה בשטח בנוי**, מפקדת זרוע היבשה - תוה"מ מח' תו"ל, מרץ 2004, עמ' 4-5. שם נאמר כי "המדובר באוסף של סמטאות...".

² ראה בהרחבה בספר זה את מאמרו של אלי"ם אמיר ברעם על **הגיאוגרפיה המבצעית ומיומנות הלחימה הקסבאית בעיר העתיקה של שכם**.

- ניצול כלל טכניקות הלחימה, תוך התאמתן למאפייני השטח והאויב הייחודים.
- עקיפת "שטחי השמדה" - חדירה בנתיבים מפתיעים. התמודדות עם השטח בציר התנועה - הגעה ללא חיכוך או חשיפה.
- 4. פעולה בכוחות קומנדו קטנים, חזקים ו"מיומנים קסבאית".
- 5. קיום יכולת פו"ש מודגשת ומוגברת:
 - פיקוד מנוסה על משימות.
 - קביעת גבולות תלת ממדיים וזיהויים עד רמת החייל (עומק וגובה). זאת, עקב בעיית המתצאות והתלכדות המבנים בשטח הצפוף מאוד.
 - עיסוק אישי של מפקדים, בתיאום ובשליטה בכוחות, בדגש על ניהול עזרים מחייבים.
- 6. שליטה ובקרה:
 - חתירה לקשר רציף - שימוש נרחב בקשרים מוגברים עקב התכסית; קיום ממסרים מחוץ לשטח הצפוף מאוד.
 - שימוש רב באמצעי שליטה ובקרה, על מנת לסייע בגיבוש תמונת המצב.³
- 7. סבלנות ואיפוק מבצעי.

התקדמות מאובטחת בסמטה

תרגולת ההתקדמות המאובטחת בסמטה התפתחה כצורך מבצעי בהתקדמות בשטחים צפופים מאוד. התרגולת מיועדת לכוח עצמאי ולכוח מעורב בו נמצאים גם כוחות חברים מקצועיים. תרגולת זו הינה פשוטה אך האמצעים והכוחות החברים משפיעים על אופן הפיקוד. מגוון האמצעים הייעודים שמצטרפים מחייבים מיומנות הפעלה ושליטה טכנית ביכולותיהם, זאת על מנת להפיק מהם את מרב הסינרגיה המבצעית הנדרשת.

אמל"ח ויכולות

אמצעים זמינים בשגרה

'רובה ציד' (Remington)

רובה קצר, קל, נייד, נוח לתפעול ואמין מאוד. ניתן להשתמש בו בשני⁴ סוגי תחמושת

³ כדי להקל על השליטה במבצעים אלו נעשה בשימוש מוגבר באמצעי שליטה ובקרה. בולטים בהם יהיו אמצעים המשדרים את מיקום הכוחות לחדר הפיקוד. בשל אופי השטח הצפוף נשתמש בשני משדרים שכאלה כדי לאמת את המיקום. (כיום ידועים בשם "משיבי מיקום")

⁴ קיים סוג תחמושת נוסף: תחמושת "אל הרג" לפיזור הפגנות/הפרות סדר. כלומר, הנשק עשוי לשמש את

עיקריים למשימות השונות: תחמושת hatton ("שקית רכה", "כדור לבן") - משמשת לפריצת דלתות מוסדיות (בדרך כלל מדובר בדלת נעולה עם מפתח בלבד, ללא צירים) ומאפשרת, במצב חירום, פתיחת מרחב מוגן מהיר יחסית בתוך מבנה; תחמושת ציד ("כדור אדום", "super trap") יעילה להתקלות בהפתעה בתוך סמטה, מכיוון שקליע אחד מתפזר קדימה ולרוחב המלא שבין שני קירותיה, ישמש ביעילות לירי כנגד מטרות בעלות פני שטח פנים גדול, קליע זה הוא בעל כוח הדיפה ושטח כיסוי גדול מאוד. לרובה - על חלקו העליון, ניתן לחבר מגוון כוונות העונות לצרכים המבצעיים השונים, בעזרת מתאם פיקטין. יתרון נוסף, והסיבה העיקרית לשימוש בו, היא היכולת לפגוע בעצמים חשודים בציר ההתקדמות, ולהוציא מכלל אפשרות הימצאות של מטען בעצמים אלה. הרובה פוגע פגיעה קשה בעצמים בהם הכוח נתקל- מפחי אשפה ושקיות זבל, ועד פח גלי וארונות חשמל.

לוחם מזגים פריצת דלת נעולה בעזרת רובה ציד רמינגטון
המקור, ג'דס"ר צנחנים

'פלטת מיגון'

פלטה קרמית ניידת בגודל 1x1.5 מטר. לאחר שחובר לפלטה מנשא חי"ר, ניתן לשאת אותה בנוחות יחסית, כמגן בקדמת הכוח. הפלטה כבדה ומסורבלת, אך מאפשרת מיגון למוביל הטור כנגד ירי, הדף ומטענים. יתרונה הוא ביכולת ליצור בסיס פעולה ניח באמצע הסמטה ללא הצורך במחסה כחלק מהבתים סביב.

הלוחם להתמודדיות מגוונות עפ"י הצורך בעימות כנגד כוחות גרילה/המונים: פריצה, הרג ואל הרג.

לאחר שחובר אליה מנשא חי"ר, ניתן להרכיב אותה (כאלתור) על ה"אמנונית" וליצור משטח נוסף להגנה בזווית 45 מעלות בסטייה מה"אמנונית" לכוח. אפשרות זו מספקת מחסה כמעט מושלם לשני הלוחמים הראשונים (ראה תרגולת). עם זאת, הלוחם אשר הנושא את הפלטה מנוטרל לגמרי ביכולתו להגיב באש. (אלא אם כן הוא חמוש באקדח).

מבט מלפנים על התקדמות מאובטחת בסמטה
המקור, גדס"ר צנחנים

תנועה מאובטחת בסמטה, שים לב ללוחמים המצוידים ב"מגן דויד", כאשר הלוחם הראשון (נושא הפלטה) חמוש באקדח
המקור, גדס"ר צנחנים

'אמנונית'

פלטה קרמית ניידת בעלת שלושה גלגלים, המאפשרת התקדמות נוחה ומהירה יחסית בשטח מישורי. הפלטה גדולה ומכסה אדם עומד עד גובה הצוואר. כמו כן הפלטה ניצבת לבד ללא הצורך בלוחם שיתמוך אותה במצב סטאטי. בוריאציות שונות של ייצור קיים ב'אמנונית' גם חלון שקוף, מצלמה ומסך בחלקה העליון של הפלטה, כדי שהלוחם לא יאלץ להיחשף בהמשך ההתקדמות. ה'אמנונית', בצירוף פלטת מיגון מעליה, יוצרת בסיס סטאטי יציב, מוגן וגדול מספיק לשני לוחמים, שממנו ניתן לפעולה בצורה נוחה יחסית להמשך ההתקדמות. חסרונה באיטיות ובסרבול.

הפלטה בעלת ידיעות אחיזה, גלגלים אחוריים וחרכי ירי

לוחמים מדגימים את השימוש בפלטת מיגון מסוג 'אמנונית'

'מגן דויד'

ה'מגן דויד' היא פלטה אישית בגודל 0.5x0.85 מטר, שנועדה לנשיאה על-ידי לוחם. הפלטה עצמה קלה בהרבה מהפלטה הרגילה, ויש לה חיבורים מיוחדים לידו של הלוחם לטובת נשיאה קלה יותר. ה'מגן דויד' קלת משקל, נוחה לנשיאה ויעילה ביותר כאשר הכוח צריך לבצע תנועה מרובה בשטח צפוף או בתוך מבנה. חסרונה הוא בגודל המחסה שהיא מקנה ללוחם ולבן זוגו, וביכולתם לפעול כפלטפורמה סטאטית. את ה'מגן דויד' לא ניתן להציב באופן סטאטי על הקרקע. זאת, בניגוד לפלטת המיגון.

לכן ניתן לקבוע כי 'מגן דויד' היא פלטת לתנועה (במיוחד לתנועות ארוכות מחוץ לשטחים הבנויים, כלפי פנים עד לסמטאות במרכזים). ואילו פלטת המיגון, היא פלטת לעמדה שתהיה יעילה בעיקר אחרי פריקה רכובה, בזמן הגעה לאותו מרחב אך באמצעות רכב.

ההבדל בין הפלטת הכבדה (1.5x1) לבין 'המגן דויד', הוא כמו ההבדל שבין 'ה'אספּיס' היוונית הכבדה ל"פלטת" הקלה:

ה'אספּיס' - מגן עגול וכבד, 1.25x1 מטר מידותיו, כעשרה קילוגרם משקלו, שימש כמגנו לא רק של ה'הופליט' שנשא אותו, אלא גם שימש את הכתף והזרוע הימנית של הלוחם הנוסף שעמד משמאלו, בשורת ה'פלנקס'. המיגון של 'הופליט', קסדה ושריון חזה אכן היה אישי, אבל המגן הנייד, ה'אספּיס' - כמו הפלטת הכבדה, סייע להגנתם של כל אנשי השורה.

ה'פלטת', הוא מגן קטן וקל יותר - אישי - שפותח מאחור יותר, ובדומה ל'מגן דויד' איפשר את מיגונו של רק מי שנשא אותו (פלטת 1x0.6, 4-5 ק"ג).

בנוהל הקרב צריך להבחין איזה מבין שלושת אמצעי המיגון דרושים לפעולה ובו יש להצטייד. כדי לשמור על גמישות ההפעלה, ראוי להביא לשטח בכלי רכב את מרב האמצעים, ובמידת האפשר להחבירם לכוח במהלך הפעילות.

Eyeball - מערכת סריקה מרחוק

בעזרת המערכת ניתן לזרוק את כדור התצפית להמשך מסלול התנועה ובמסך המפקד לצפות 360 מעלות סביב נקודת נחיתת הכדור. המערכת מאפשרת לצפות בשני כדורים בו-זמנית. חיבור הכדור למוט הטלסקופי מאפשר הכנסת האמצעי למקומות גבוהים, בעייתיים ומעבר לסמטאות, וצפייה **ללא הצורך להיחשף** וללא הצורך בהגעה פיזית לאמצעי כדי להחזירו. למערכת יש אפשרות לראיית לילה בעזרת פנסי אינפרא-אדום המורכבים בכדורים עצמם. המערכת אמינה מאוד, קלה לתפעול ולאחר טעינה מלאה היא מספיקה לזמן עבודה ארוך (כשעתיים במצב פתוח קבוע).

מסך מפקד

מוט טלסקופי

כדור תצפית Eyeball

אקדח

נשק משני, קטן וזמין. האופציות לעבודה עם אקדח הן מגוונות, ומתאימות מאוד לסוג התרגולת המדוברת. הלוחם האוחז בפלטה מוביל, כשידו האחת עליה, ובידו השנייה מחפה עם האקדח להמשך. כאשר יש צורך לבצע ירי לתוך מקומות בעייתיים, חורים ומדרגות בעייתיות, ניתן לבצע ירי עם האקדח, כמו גם למקומות שבהם לא ניתן להשתמש בנשק ארוך. כאשר רוצים לבצע ירי מ"זיג", לעצם חשוד בקרבת ה"זיג", ולא רוצים להיחשף בכלל מחשש למטען, ניתן להוציא רק את היד האוחזת באקדח מעבר לקיר ולבצע ירי. כאשר מחברים לאקדח משתיק, ניתן באמצעותו להחשיך מנורות ולבצע ירי על עצמים חשודים בצורה שקטה יחסית (כאשר ההתקדמות היא חשאית).

רובה צלפים 'רוגר'

רובה צלפים מושתק, היורה כדורים בקוטר 0.22 מ"מ מוחלשים (Subsonic). הרובה מאפשר החשכה של מנורות בציר התנועה וביצוע ירי שקט על חפצים חשודים בציר ההתקדמות. הרובה אינו פריט חובה אך מידת יעילותו רבה. נצייד בו עמדה שמחפה בתצפית ומחשיכה את המנורות בציר התנועה.

כוחות חבירים

כלב תקיפה

מומלץ לצרף לפעילות זו כלבן יחיד, שאיתו נמצא כלב תקיפה. למרות שלכלב תקיפה אין חשיבות עליונה בסילוק המטענים ופתיחת שטח, הרי כלב התקיפה מסוגל לבצע מרדף בסמטאות לאחר שנעלמה מטרת האויב מכוחותינו.⁵ בן הזוג של הכלב, בין אם הוא בחוליית הזנב ואם הוא בחוליה המובילה, מחויב באמצעי סימון על הנשק (גם יראור וגם ציין גלוי). תרגולות שילוח הכלב בזמן קצר ככל שניתן, חייבות להתבצע בנוהל הקרב, כדי להרגיל את הכלבן ועוזר הכלבן לסיטואציה בו חייבים לשחרר כלב במהירות וכיצד הלוחם הכלבן עובדים בסיטואציה זו. שילוח כלב תקיפה לעבר סמטה, כדי לתקוף מחבל צריך להתבצע לאחר הערכת המצב. בניגוד לשליחת כלב אל מבנה הרי שבמקרה זה, המרחב אינו מתוחם והכלב עלול למצוא עצמו מאוים ממספר כיוונים במקביל. עם זאת, זהו אמצעי אפקטיבי להפעלה טרם ותוך כדי התקדמות בסמטה.⁶

⁵ ראה בהרחבה **תחקיר מבצע "יוזמה ברוכה"**, גדס"ר 35, וכן תחקיר מח"ט שומרון "יוזמה ברוכה",

חטמ"ר שומרון, 7 באוקטובר 2007, עמ' 80.

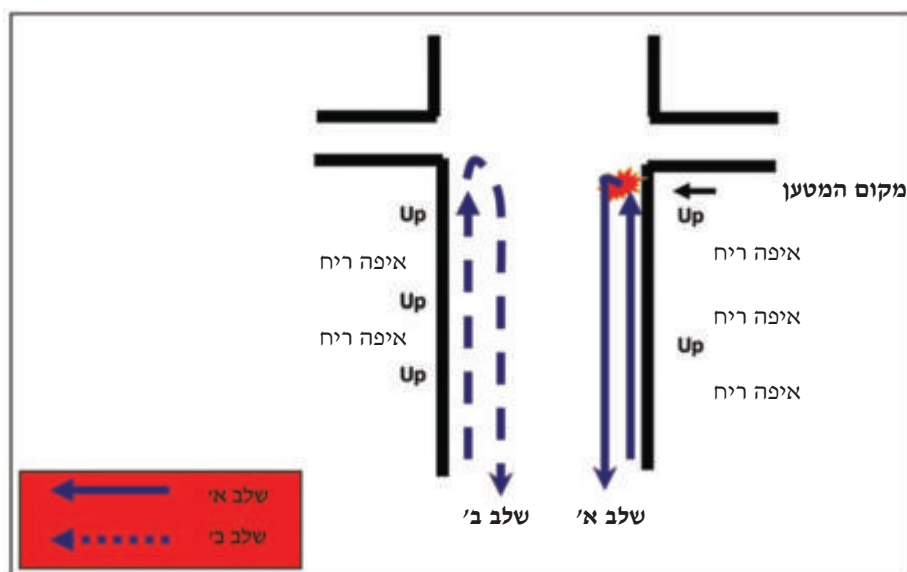
⁶ ראה על כך בהרחבה **תחקיר מבצע "יוזמה ברוכה"**.

כלב חנ"ם

כאמור, כלבן, החייב להצטרף לכוח כיחיד עם כלב חנ"ם, מהווה חלק משמעותי בסוג התרגולת הנוכחית. הכלבן וכלב החנ"ם ינועו עם החוליה המובילה ויהיו שותפים מלאים לפתיחת תאי שטח חדשים. כלב החנ"ם יודע לזהות מטענים ע"פ ריח, יפעיל מטענים בעלי תיל ממעיד (כאשר יעבור בסמטה) ויוכל לסמן לכוח כאשר ישנה בעיה או חשד לחנ"ם בסמטה. כלבן החנ"ם ידע לשלוח את הכלב קדימה ואחורה במידת הצורך. עליו לפעול בשפה משותפת עם מפקד הכוח באשר לפעילות המשותפת בסמטה.

תרגולת שילוח כלב חנ"ם לסמטה⁷

בעת שילוח כלב לסמטה יש להגדיר לכלבן בצורה רחבה את המשימה - סריקת כלל הסמטה, ויש להמנע מהגדרת משימה מצומצמת כסריקת שקית. סריקת הסמטה תבוצע בשני שלבים לשני צידי הסמטה בהתאמה, כאשר הכלבן נמצא בכל פעם בצד הנגדי לסמטה. תוך כדי תנועת הסריקה יש לפקוד על הכלב "UP" מדי פעם, בכדי שיסרוק גם מטענים בגובה.

תרשים סכמתי לביצוע תרגולת זיכוי סמטה ע"י כלב חנ"ם

⁷ ראה בהרחבה תחקיר מבצע "שעון חול", גדיס"ר 35, 5 ביולי 2008, עמ' 29-32.

לסיכום: תרגולת "זיכוי" סמטה כוללת תנועה לאורך שני הקירות, "הקפצות" הכלב (לפקודת UP) במקומות חשודים. זאת, אל מול ממד הגובה לסמטה באורך 30 מ'. משך זמן העבודה הינו כ-10 דק', לסמטה בסדר גודל שכזה.

רובוט

ככלל, רובוט מסוגל לנוע בסמטאות, לעלות ולרדת במדרגות, לדחוף חפצים, לתצפת בעזרת מצלמות, להעביר מידע אחורה לצמד השליטה ובעיקר להקנות בטחון לכוח בתנועה כאשר הוא נע בסמטה לפני כ"חוד". היכולות הטכניות של הרובוט שפורטו הינן טכניות ומאפשרות שימוש מבצעי נרחב: פתיחת סמטה ואבטחתה; אבטחת כוח בתצפית; פינוי חסימות ומניעת ניסיון להפעלת מטען; הפעלת מטעני תיל; סימון לכלב עם היראור באשר לכיון התקדמות וסריקה.

חוליית פריצה

אלה לוחמים המתמחים בפריצה חמה. בדרך כלל הם מצטרפים כצמדים. ההתקדמות של חוליית הפריצה לא תהיה כחלק מהחוליה המובילה או חוליית הזנב. ההצטרפות של כוח זה מאפשרת מתן מענה למצב בו אין אפשרות להתקדם בסמטה והכוח צריך להתקדם בתוך בתים, במקביל לציר התנועה. חוליית הפריצה מאפשרת פיצוץ הקירות ופתיחת מעברים בתוך המבנים. ניתן, במצבים מסוימים, להוסיף לוחם יחיד לכוח המוביל כאשר אנו רוצים לפרוץ במהירות מרחב מוגן או מעבר לאחד הבתים הצמודים במהירות.

כל זה, כתכנון מוקדם בנוהל הקרב, או כמתן מענה לצורך בזמן אמת. יכולת הצוות להרכיב אמצעי החבלה הינה מהירה מאוד (45 שניות למטען לפריצת דלתות).

צוות סילוק פצצות

צוות לוחמים המתמחים בסילוק פצצות ובנטרול של מטעני חבלה. צירופו של לוחם שכזה, שיגיע כיחיד למבצע, הוא חשוב לצורך ההתקדמות בסמטה. בנוסף יוכל צוות זה לפעול בשיתוף פעולה עם כוחות מקצועיים נוספים דבר שיאפשר סינרגיה מבצעית.

אמצעי שיבוש אלקטרוניים

המכשיר הנייד לשיבוש יכולת הפעלה סלולארית של מטענים מגיע במארז שבתוכו נמצא המכשיר המשפיע על טלפונים סלולארים. המארז עצמו מורכב מחלק קדמי

ואחורי: החלק הקדמי פולט קדימה קרינה רבה; החלק האחורי, הינו החלק המקרר את המכשיר. בדומה מאוד לפנס שמאיר קדימה, המכשיר פועל בצורה אופטימלית כאשר הוא מקרין את השטח לפניו.

יש להיזהר מהקרינה שהמכשיר פולט, כאשר נושא המכשיר ממוקם בין האחרונים בכוח. המיקום האופטימאלי הוא בסוף החוליה המובילה, כאשר זה נותן למפק"צ מרחב תמרון של 10-15 מטרים קדימה לאחר רווחים בכוח. לאחר פעולת המכשיר הסמטה תנוקה באמצעים אחרים (ירי, רובוט, כלב) וחוליית הזנב לא תצטרך לדאוג כלל לגבי המטענים.

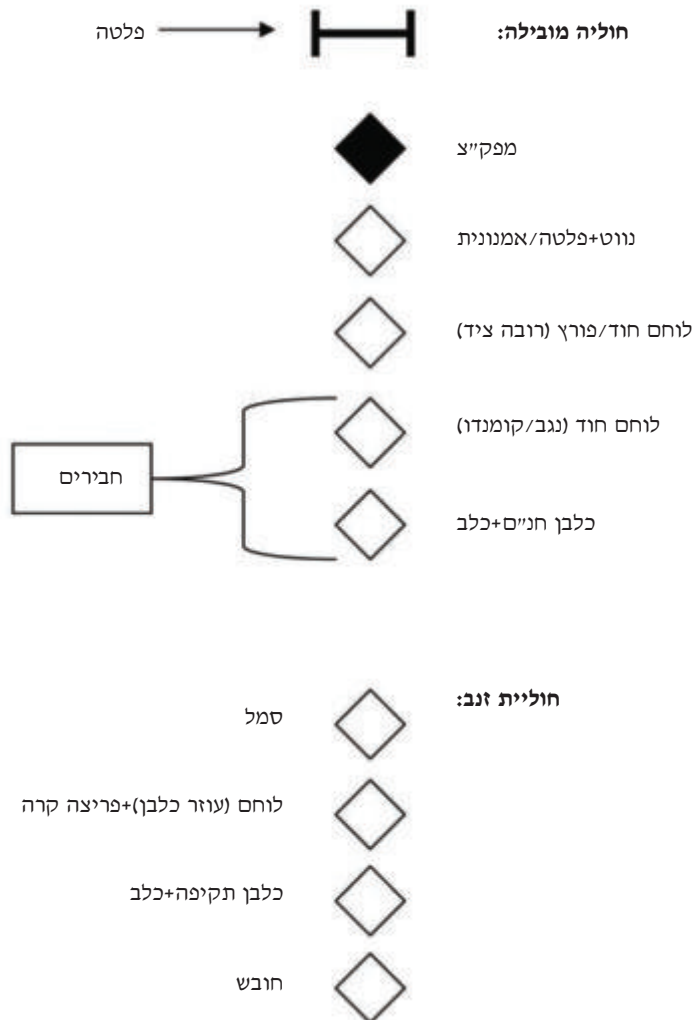
מטענים המופעלים באמצעות טלפון סלולארי, פועלים באופן כזה שהתיל הדו-גידי המחובר למטען קשור אל מנגנון הרטט או הרמקול במכשיר הסלולארי. כאשר יש חיוג לטלפון, הזרם החשמלי שעובר מן הבטריה לרטט/רמקול מפעיל את המטען. קיימים טלפונים שכאשר הם חוזרים לקליטה אחרי זמן כלשהו, והכוח עובר אותם, בתנאים מסויימים, יחזרו לקליטה ויזמו את הפעלת המטען, ללא מפעיל אויב שהתכוון לכך כלל - ובעצם, באשמתנו. לכן צריך לוודא שהכוח עבר את הסמטה היא נקייה ממטענים פיזית וויזואלית. אופציה נוספת, היא בעצם לנסות לזוּם את המטען המבוקר בצורה של הדלקת וכיבוי המכשיר בסמטה ולחכות לפיצוץ. אמצעים רכובים קיימים בשימוש מבצעי. הם מותקנים על רכב ועובדים ללא הגבלת זמן. המכשיר מקרין לטווח גדול יותר ובעוצמת שידור גבוהה יותר. הוא יגיע עם לוחמי הס"פ ברכב היעודי שלהם.

הרכב הכוח

בפרק זה יפורטו הכוחות הנדרשים למשימת התקדמות מאובטחת בסמטה.

התקדמות מאובטחת בסמטה - (העיקרון המוביל - אבטחה)

ההרכב מתייחס לתצורה מלאה כאשר מוקצים כוחות חבירים לכוח המבצע. הרעיון המסדר הינו שהכוח המבצע "עוטף" את הכוח הייעודי שמופעל למשימתו בהנתן הצורך.

כוחות חוליית הפריצה והרובטיקה יהיו ממוקמים בבית עם חפ"ק מ"פ/ צוות מעקב.

התקדמות מאובטחת בסמטה (ללא כוחות חבירים)

השיבוץ הקרבי הנוכחי מתייחס למבצעים מצומצמים יותר, כאשר אין כוחות חבירים רבים המוקצים לכוח, אך עדיין ישנה חשיבות להתקדמות מאובטחת.

התקדמות מאובטחת בסמטה (העיקרון המוביל - חשאיות)

השיבוץ הקרבי מתייחס לכוח שנע בצורה חשאית ומאובטחת בסמטה עד שארוע/ חפץ כלשהו מסכן את הכוח והוא עובר להתקדמות רועשת בסמטה - קרי הפעלת אש.

חוליה בודדת:

טכניקת התקדמות

הטכניקה הקרבית המפורטת, הינו האופן שבו הכוח אמור לפעול כדי למצות בצורה האופטימלית את מירב האמצעים שבו.

התקדמות מאובטחת בסמטה מאוימת, כולל הכוחות החבירים, העיקרון המוביל

- אבטחה

- הכוח יפרוק עם כלל הכוחות החבירים והחפ"ק לבית אשר שולט בתצפית/ אש על הסמטה שבה רוצה הכוח לנוע.
- הכוח יתארגן בבית על פי חלוקה של חדר חפ"ק, חדר כוחות חבירים, חדר כוח אורגני ועמדת תצפית (אחת לפחות) לכיוון הסמטה.

- הכוח ייערך להתקדמות בסמטה (לפחות למקטע הראשון שרואים מן הבית), על-ידי תדרוך הלוחמים מתוך הבית.
- הכוח ישלח רובט מן הבית והמפק"צ ילווה אותו (ממסך השליטה) ויכוון אותו למקומות שאותו הוא רוצה לחקור, ולאחר מכן יעבור עם הרובט על כול ציר התנועה המתוכנן (לפחות המקטע הראשון).
- הכוח ישלח כלב חני"ס לסמטה וילווה אותו בתצפית. הכוח יסמן בעזרת יראורים וסמנים לכלב לאן להתקדם. יש לשלוח את הכלב יותר מפעם אחת.
- מיקום חיפוי לגובה מתוך בית החפ"ק/ עמדת תצפית/רכבים.
- ביצוע ירי נק"ל וניקוי הסמטה מחפצים חשודים ומחסימות. אם יש, בעזרת רובה הצייד, במקרה קיצוני ניתן לזרוק רימון רסס, על מנת לוודא מעל כל ספק שהחסימות לא ממוטענות.
- וידוא הפעלת אמצעי שיבוש המכשירים הסלולאריים.
- יציאת החוליה המובילה לסמטה ופריסת רווחים בין הצמד המוביל לשאר הרביעייה ופריסת רווחים בתוך הרביעייה (יכול להתבצע בצורה מדורגת כחלק מן היציאה לסמטה).
- תחילת תנועה כ'תולעת זוגות', כאשר ישנו רווח גדול מאוד בין הצמד הראשון לשאר החוליה. ורווחים סבירים בתוך הרביעייה שנותרה.
- כאשר ישנו חפץ חשוד או שאנו נדרשים לפתוח תא שטח חדש יקרא המפק"צ לכלבן/לוחם החוד עם רובה הצייד ושניהם יעבדו בצורה מוגנת מאחורי הפלטה. לאחר סיום הירי/שליחת הכלב יחזרו הלוחמים למקומם ומי שיתקדם יהיה הצמד הראשון (עקב איום המטענים) ואחריהם בתנועת 'תולעת' שאר החוליה.
- כאשר הכוח מגיע לשבירה בסמטה הוא יפתח אותה בשלב ראשון עם הרובט ולאחר מכן, נדרש בעזרת ה-EYEBALL כאשר הוא מורכב על המוט הטלסקופי. לאחר מכן הצמד המוביל ינוע עם הפלטה בצורה מאובטחת.
- כאשר הכוח מגיע לפיצול סמטאות או לשבירת כיוון בסמטה, יצמצם המפק"צ את "חוליית הזנב", והיא תאבטח כעקב בקרקע את המשך ההתקדמות ובידוד מרחב הפעולה לחוליה המובילה.
- כאשר המרחק בתנועה גדל, יש צורך לפתוח בית נוסף בסמטה ולצמצם את הכוחות החברים ואת החפ"ק אליו. במקרה הזה ניתן לשים כוח רענן יותר שיאבטח בסמטה, והכוח שנע עד כה ינוח עד להמשך ההתקדמות. מתוך הבית ניתן לשלוח בצורה נוחה מאוד רובט קדימה ולפתוח תא שטח נוסף. הרובט יוכל לאבטח את הכוח מלפנים לתוך סמטאות המסתעפות לכיוון ההתקדמות שלו.

● ישלח כלב פעם נוספת.

● המשך התקדמות.

התקדמות מאובטחת בסמטה מאוימת (ללא כוחות חברים). העיקרון המוביל - מהירות

ההתקדמות במקרה זה תהיה זהה. כאשר מפאת חוסר האמצעים הטכניים לא תתבצע הסריקה בהתקדמות בצורה יסודית כמו עם כלל הכוחות החברים.

התקדמות מאובטחת בסמטה שקטה. העיקרון המוביל - חשאי

במקרה זה הרציונל בתנועת הכוח הוא שקט וחשאי עם אבטחה, ככל הניתן:

- הכוח יגיע עם הרכב לכיוון הסמטה/ נק' הפריקה.
- המפק"צ יבצע הערכת מצב לגבי השטח.
- הגעה של הצמד המוביל עם הפלטה והתמקמות על פתח של הסמטה. שלב זה קריטי להחביר את ה"בריח" קדימה ולהניח אותו באמצע הסמטה (משלים את הפלטה), כדי שיוכל לנטרל את המטענים בתוך הסמטה ויהיה יעיל.
- החזרה של החובש אחורה
- החברת כלב החנ"ם קדימה. תנועה בצורה מאובטחת מתוך הפלטה לתוך הסמטה.
- החברת כלב החנ"ם אחורה.
- תחילת התקדמות לתוך הסמטה.
- במקרה שהכוח זיהה חפץ חשוד המסכן את הכוח יעצור המפק"צ את הכוח וכולם יירדו לכריעה.
- החברת כלב החנ"ם קדימה לפלטה ושילוח הכלב.
- כאשר יש רצון לירות בחפץ החשוד והעברה של הכוח לתנועה רועשת ייתן המפק"צ פקודה לכוח ויעביר את כולם לשכיבה.
- במקרה זה יש לשים לב שהאמצעים האלקטרוניים ממשיכים להיות רלוונטים והחובש העביר אותם לאמצע הסמטה כאשר הוא שוכב. (לא להניח אותו ליד הראש).
- ביצוע ירי מבוקר כאשר שני הלוחמים מאחורי הפלטה והטווח הוא מספיק רחוק (רצוי לנסות ירי במושתק קודם).
- המשך התקדמות לפי ה"תרגולת הרטובה".

אימונים לנוהל הקרב ודרישות למבצע

קיימים תרגולות ואימונים אשר מהווים חוליה הכרחית בהכנת הצוות ובכשירותו לביצוע המשימה:

תרגול "יבש"

על הכוח לתרגל את ההתקדמות המדוברת. ביבש, עם כלל הכוחות החבירים. ולאחר מכן, עליו לתרגל התקלות בסמטה (מחסות מאחורי הפלטה, פק"ל קנים, לוחם מוגדר לזריקת רימון) ולבצע תרגולת עלייה על מטען.

תרגול "רטוב"

על הכוח להתאמן במתקן בו ניתן ל"הרטיב" מבנה בירי חי. נוסף לאימוני הקליעה יש לבצע תרגולות יחודיות: ירי מאחורי פלטה; ירי עם משקפי מגן; ירי עם רובה ציד.

תרגול תחומים יעודיים

על הכוח לבצע תרגול חובשים. הפינוי בכוח המבצע (דגש על אלונקת יעד מבוצר), חבירה ומיקומי האבטחה של "חוליית הזנב" בעת חילוץ; הת"ת EYEBALL; ותרגול שליחת כלב חנ"ם ותקיפה (בדגש על מצב שבו מטרה ברחו ויש צורך לשלוח כלב תקיפה מהר).

נוסף לתרגולות יש להכין את הכוח למשימתו לימוד תחקירים רלוונטים למתאר הביצוע.

דגשים בביצוע

- כלב החנ"ם הינו מכפיל כוח בביצוע.
- שליחה של כלב החנ"ם יותר מפעם אחת בכל פתיחת תא שטח/חפץ חשוד.
- רווחים בכוח המבצע בדגש על רווחים מהצמד הראשון לשאר הלוחמים.
- כול חפץ / זבל / פח - חשוד.
- ירי על חפצים מרחק גדול ומאחורי מחסות. הירי יפעיל את המטען ולכן יש לקחת טווח בטיחות / זיג' מספק.
- מוביל הטור אחראי על הקרקע ולא נותן תשומת לב למימד הגובה. אבטחה לגובה חשובה מאוד ומוטלת על הלוחמים האחרונים בכול חוליה.
- אין לזרוק את ה-EYEBALL רחוק מדי. הכוח יצטרך להביא אותו בסופו של דבר מה שיגרום לסיכון נוסף ומיותר שלו.
- לא להיכנס ל"הרפתקאות מיותרות" עם הרובוט. אם הוא מתהפך או נתקע, הכוח המבצע יצטרך להביא אותו חזרה.
- משקפי אבק בזמן הירי. חלק גדול מן הפציעות נגרמות מריסים בעיניים.

- במבצעים מסוג זה נורית תחמשות רבה בזמן הביצוע. יש לוודא תחמושת מספקת על הכוח ועוד תחמשות בכלי הרכב. בעיקר תחמושת ציד ונשק קל.
- עזר שת"פ מנומלקס על מפקד הכוח, זמין, כולל כלי כתיבה לסימון וניהול הקרב.

מארבי 'זיג' בשטח קסבאי

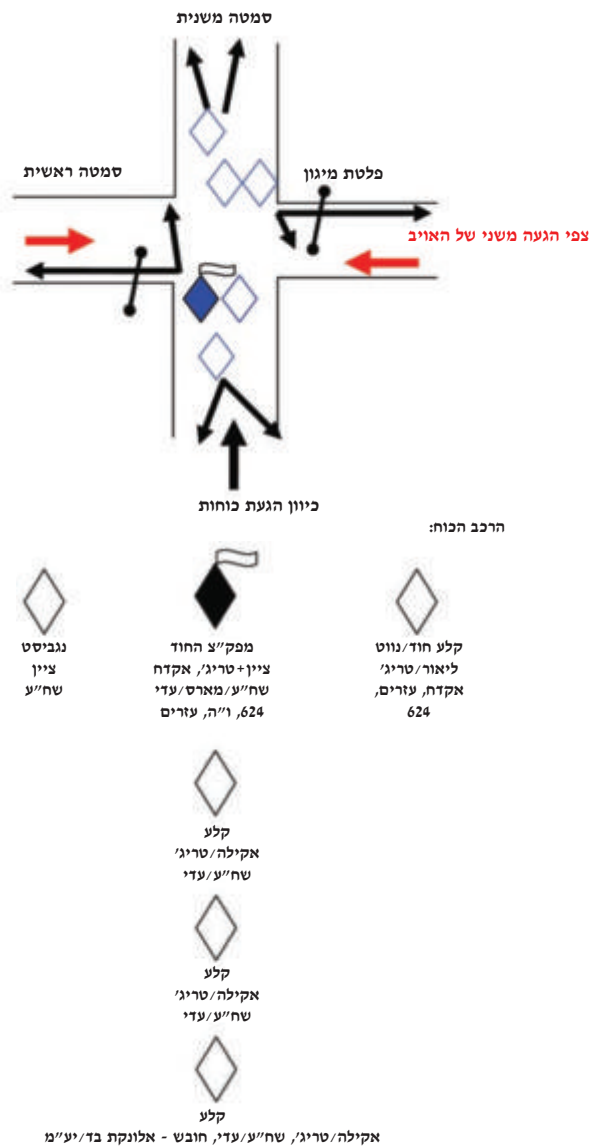
- מספר אלמנטים מייחדים את הביצוע של מארב 'זיג' בשטחי קסבה צפופים מאוד מביצועו בשטחים בנויים אחרים (מחנות פליטים או תווך עירוני אחר):
1. המרכיב הראשון, הוא שטחי ההשמדה המצומצמים מאוד של המארב לעומק השטח (מנקודת המארב והלאה), וזאת בשל אופי השטח. לעומת זאת, כמות האיומים על כוח שכזה עולה - עקב "שטח הפנים" הגדול עם הסביבה.
 2. בשל אופי הבנייה וההיגיון שמאחוריה, קיימים מספר נתיבי תנועה מועטים לצורך חדירה לעומק השטח - יחסית לגודלו.
 3. טווחי המגע הם בינוניים עד קצרים מאוד. 40-5 מטרים כטווח אפקטיבי. הסמטאות מתעקלות, נשברות וזוויותיהן משתנות. זמן חיות מטרה קצר מאוד. הסמטאות צרות, והסתרים מקומיים רבים מאוד.
 4. קיים קושי בהגעה לכוח המארב - חבירה וחילוץ.
 5. רגישות רבה למטענים - נתיבי תנועה, סמטאות צרות מאוד.
 6. יעילות נמוכה של אמצעי האיסוף הקרבי לתוך הסמטאות - כולל חוזי.

המענה המבצעי

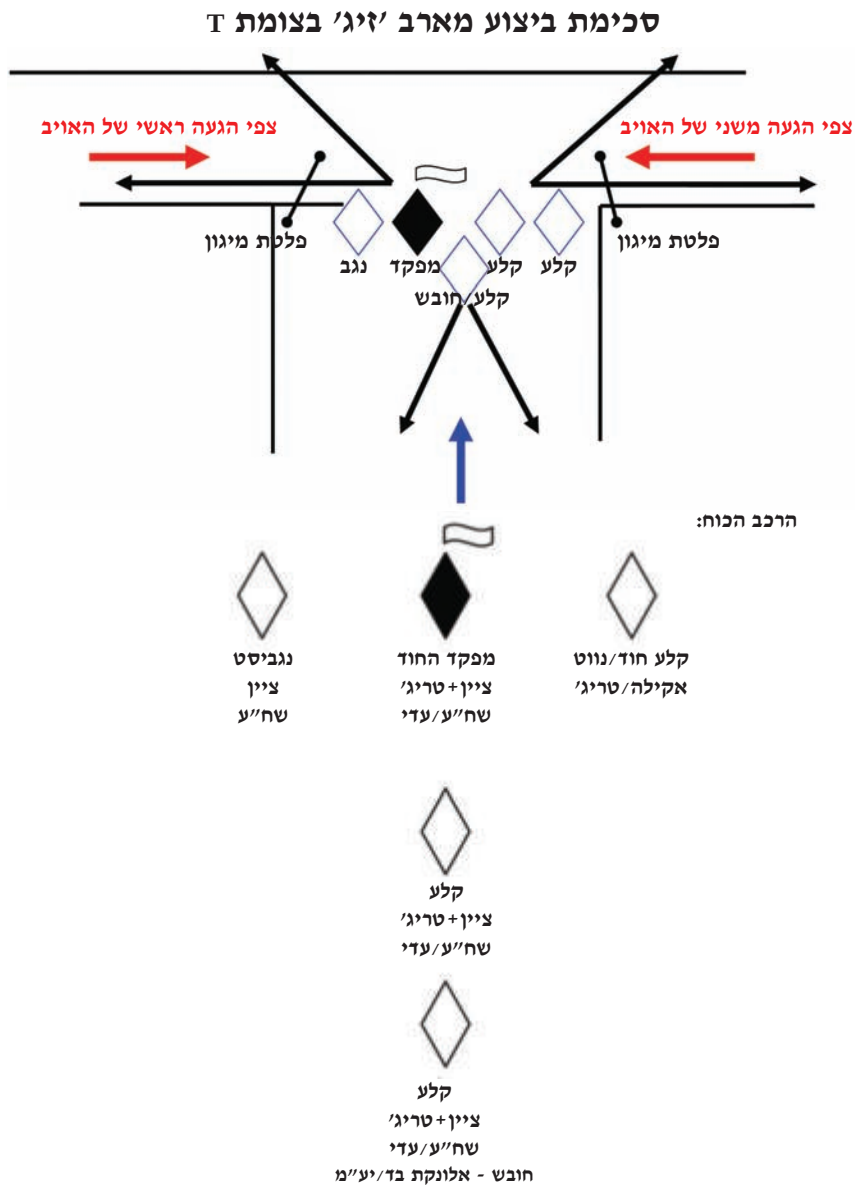
מארב 'זיג' בשטח קסבאי צפוף מאוד, הוא מארב הנשען על יכולות לוחמה זעירה של הכוח המבצע בלב שטח האויב. בבסיסו, הוא מניח כי האויב חש שם בטוח יותר.⁸ כוח כזה, ובדגש על יכולת הפעולה שלו בשטח צפוף מאוד, חייב להיבנות כך שיהיה בעל יתרון יחסי משמעותי אל מול האויב. זה יתבסס על כמה יכולות משנה: **פּו"ש** - רמת הפיקוד בכירה ומנוסה (כולל המעטפת לביצוע); אמצעי קשר מוגברים. **כוח אש חזק** - עוצמה ודיוק. **יכולת רפואה עצמאית בסיסית** - בכוח כזה יימצא לעולם חובש. **מיגון** - ככלל, כוח כזה יצויד בפלטת מיגון אחת או שתיים לטובת המיגון בתנועה ובמיקום כאחד.

⁸ יתכן שנשלב פעילות של ערור השטח באמצעות כוחות רכובים או אחרים.

סכמת ביצוע מארב 'זיג' בצומת X

- סגירת מרב שטחי ההשמדה סביב לכוח;
- סיוע הדדי בין הכוחות;
- אבטחת עורף;
- קיימת אפשרות לצייד את הכוח עם פנס א"א לצורך הארת סמטאות חשוכות;

- סגירה מוחלטת של הסמטה הראשית לתנועת אויב, תוך אפשרות לעיבוי קנים;
- אבטחה לעורף הכוח;
- אופציה לשימוש בשתי פלטות. לכוח אמצעים מדויקים יום לילה בהתאם לתנאי התאורה בשטח ההשמדה - גמישות הפעלה;

שיטת הפעולה

'שטח ההשמדה'

ניתוח 'שטח ההשמדה' של מארב היגי' יתבסס על ניתוח מיקרו-טקטי של השטח, וזאת בשילוב מידע מודיעיני באשר להימצאות אויב. יש לציין שוב כי ב'שטח ההשמדה' ימצאו מטרות חטף.

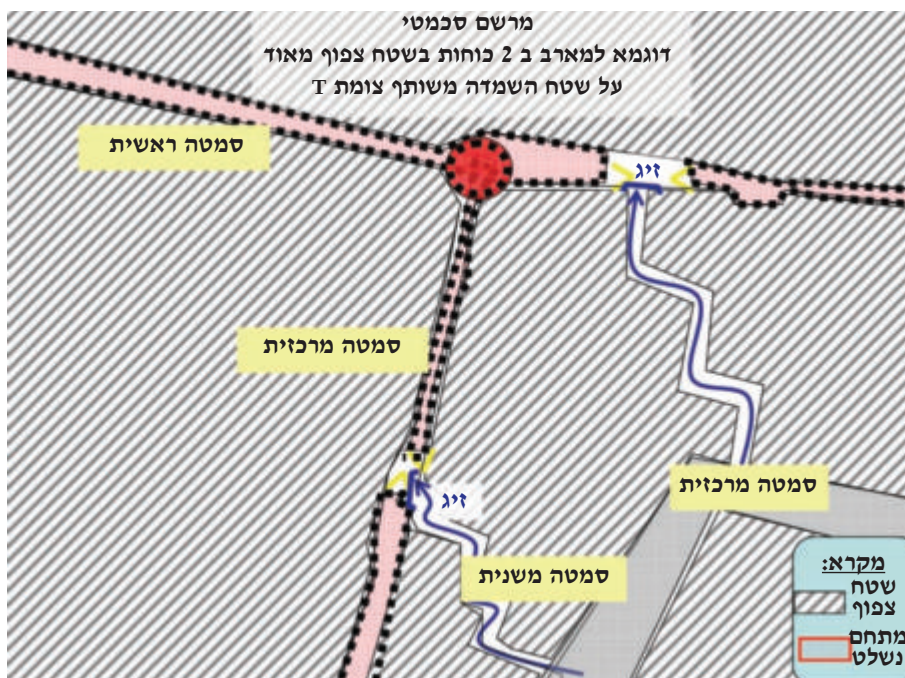
על 'שטח ההשמדה' יש לנתח עמדות יגי' שולטות.⁹

ככלל נעדיף למקם מספר מארבים על אותו 'שטח השמדה', תוך שימוש בהיגיון השטח של סמטאות מרכזיות, ראשיות ומשניות, כדי ליצור מערך בעל סיוע הדדי ואבטחה, שסיכויי הקטילה שלו עולים משמעותית. (מס' המארבים יהיה עד שלושה).

עם זאת, יש להישמר מפני הצפת השטח במארבים - סיכויי הגילוי בשל החתימה גדלים, הוראות הפתיחה באש הופכות מסובכות יותר, כך שהדבר נוגד את היגיון הפשטות ומגביר את סכנת ירי כוחותינו על כוחותינו.

⁹ בניגוד למחנות פליטים אשר בהם קירות הבתים והסמטאות 'חלקים' יחסית, בשטח קסבאי יש הזדמנויות רבות יותר ל'יגים' טבעיים כתוצאות מהבנייה.

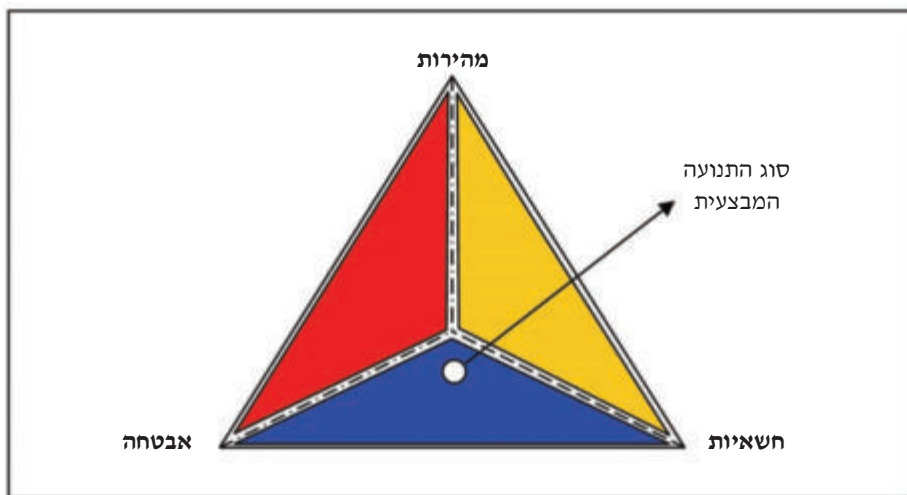
התנועה המבצעית

התנועה המבצעית במסגרת מארב 'זיג' בשטח קסבאי צפוף, מביאה את סוגיית בחירת סוג התנועה ואופן הביצוע לנקודת חידוד משמעותית. סוג התנועה המבצעית הנבחר, הוא למעשה נקודת האופטימים הספציפית למשימה מוגדרת בין קודקודי המשולש הדמיוני - מהירות, אבטחה וחשאיות.

בתנועה לקראת מארב 'זיג', הגורמים בעלי המשקל הסגולי הרב יותר יהיו כמעט תמיד **החשאיות והאבטחה**. מכאן שברוב הפעמים תיבחר 'תנועת תולעת'¹⁰ - בדרך כלל 'תולעת זוגות'.

סוג תנועה זה מאופיין בכך שבכל פעם נע צמד של לוחמים (כאשר ההתייחסות לצמד היא כאל לוחם אחד), דבר המאפשר אבטחה הדדית תוך כדי התנועה. תנועה זו מעצימה כאמור את עיקרון האבטחה, אך מאפשרת גם לקיימה באופן חשאי ביותר - גורם חיוני לקיום המשימה בשטח אינטימי שכזה.

¹⁰ 'תנועת תולעת' הינה סוג תנועה מבצעית. שמה בא לה מהדימיון לאופן שבו תולעת נעה בטבע - תנועה רצופה של פרקים וחוליות בגופה. הרעיון בתנועה המבצעית המדוברת הוא שבכל רגע נתון מבצע רק חלק יחסי של הכוח ונמצא בתנועה כאשר שאר הכוח נמצא במקומו ומאבטח. 'לתנועת התולעת' מספר גרסאות - בודדים, זוגות, חוליות - כאשר המייחד כל תנועה הינו גודל המסגרת הנמצא בתנועה.

השימוש בפלטת המיגון

פלטת המיגון המקורית נועדה לשימוש בתוך מבנים, להתבצרות ולמיגון סטאטי. עם התפתחות התחום של לחימה אורבנית בשטחים צפופים, החלו להשתמש בפלטה זו (תו"כ ביצוע אילתורים) גם בהתקדמות ובתנועות רגליות בתוך שטחים אלה.¹¹ במבצעים מעין אלו לפלטת המיגון תכלית כפולה - מיגון הכוח בנקודת מיקום המארב ובתנועה אליו.

בנקודת המיקום - השלמת הפינה והזיג כמחסה, כיסוי לנקודה שבה אין זיגי.¹²
בעת התנועה - מיגון כלפי צפי מיקום האויב- (כמעט תמיד) לכיוון התקדמות הכוח.

על מנת להמשיך ולשמר קנה לפנינים של חוד התנועה תוך כדי נשיאת פלטה, קיימות שתי אפשרויות.

הראשונה - חימוש הלוחם הנושא אותה באקדח, כך שיאחז הפלטה ביד אחת ובשניה האקדח; והשנייה, צירופו של לוחם אחורי, המשלים אותו בצמידות עם קנה לפנינים. יש לציין כי אופציית האקדח מתאימה לשטחים צפופים מאוד- לטווחי מגע קצרים מאוד ולמגע בהפתעה.

¹¹ סוגי פלטות המיגון 'אמנונית', 'פלטה רגילה' ו'מגן דויד' - ראה בהרחבה בפרק הנוגע להתקדמות בסמטה.

¹² דפנות הסמטאות עלולות לשמש כמעין משפך עבור ירי קליעים משני צידי הסמטה אל מול כיוון ירי ומכאן חשיבות הפלטה.

מקלע 'נגב'¹³

שאלת השימוש במקלע בשטחים צפופים מאוד נדונה פעמים רבות. יתרונותיו של המקלע הם בקצב האש הגבוה שלו, כושר ההשמדה, טווח מבצעי גבוה יחסי, וזמן תגובה לירי קצר מאוד. חסרונותיו הם בחוסר הדיוק, עקב היותו מקלע מכנס פתוח, וכן עקב האבק הרב שנוצר בעת הירי.

הפתרון המתאים ביותר לסוגיה זו, הוא הצטיידות ב'נגב' דגם קומנדו,¹⁴ המאפשר נוחות פעולה הנדרשת במבצעים מעין אלה.

אמצעי קשר

כוח כזה היות שהוא כוח מיוחד, ינוע כאשר כלל הלוחמים יהיו מצוידים בעדיפות באמצעי קשר ליצירת מודעות כוללת לכולם.

מפקד הכוח עצמו ינוע עם קשר מוגבר, עקב הצורך להתגבר על התכסית הצפופה הבעייתית, ובנוסף יתוגברו לגיבוי במכשיר סלולרי מאובטח ('ורד הרים').

לכוח זה יוקצו שני מאכני מיקום GPS (משיבי מקום) כדי לפצות על בעיות הקליטה בתנאי שטח אלו.

רפואה

בכוח המארב ימצא חובש על ציודו עם אלונקת בד - וזאת, מאחר שאלונקה רגילה אינה יעילה בפינוי בתנאי שטח כאלה.

בכל מקרה של אירוע שבו נדרש טיפול רפואי, ייפרץ לאחר סיום המגע 'חלל מאובטח' סמוך ל'זיג'י' ובו יתבצע הטיפול הרפואי עד לפינוי או חבירת כוח החילוץ.

¹³ על סוגיית השימוש ב'נגב' בשטחים צפופים מאוד ראה בהרחבה **תחקיר מבצע "יוזמה ברוכה"** - חטמ"ר שומרון, 7 באוקטובר 2007 עמ' 79-80 (סודי).

¹⁴ 'נגב' קומנדו - 7 ק"ג, 86 ס"מ אורך, נצרה גדולה וידית הסתערות - נוח מאוד לשימוש בתאי שטח צפופים.

מבצעי "על-שטח" ותנועה על גגות¹⁵

כללי

הצורך בשימוש בעל-שטח (גגות), נובע בראש ובראשונה מהעובדה כי התנועה בסמטאות הינה תנועה ב'שטחי השמדה' נשלטים באש נק"ל ומטענים כאחד. עקב כך, לתנועה על גגות ישנם יתרונות משמעותיים העומדים בפני עצמם. בראשם הגעה מממד לא צפוי, תוך ניצול הגובה היחסי אל מול התנועה הרגילה של האויב. **הרעיון המרכזי בשימוש בתווך זה מבוסס על הרצון להפגיע את האויב בהגעה נסתרת ל'שטח השמדה' מן השטח השולט.** זהו למעשה מרכיב ייחודי ביכולת השימוש בממד הגובה בלוחמת שטח בנוי בשטחים מורכבים.

ההישג הנדרש, הוא הגעה לשליטה על 'שטח ההשמדה' באמצעות אש טובלנית.¹⁶

ניתוח השטח

ככלל, במבצעים אלה יש חשיבות מכרעת לניתוח השטח. זאת, בדגש על ניתוח מיקרו-טקטי תוך הישענות על יכולת פענוח של מ"מ ל**נתיב התנועה המדויק**.

סדר הניתוח גוזר לאחר מ'שטח ההשמדה' לעמדה, ונתיב התנועה מקבל משנה תוקף. זאת, עקב האתגר המבצעי המשמעותי שבהתגברות על השטח ובדגש על התכסית המורכבת בנתיב התנועה עצמו.

התוצרים המשמעותיים בניתוח השטח, נוגעים למרווח בין הבתים, לגובה היחסי בין הבתים (עם מרווח וללא מרווח) ולתכסית משמעותית (חומה, פח גלי, אנטנות, חבלי כביסה ועוד).

בסיום פענוח המ"מ, יתקבל עזר מפורט, המאפשר תכנון מבצעי של נתיב התנועה המדויק תוך אופן השימוש באמצעי עזר, בדגש על סולם ייעודי. בנוסף, ניצור תרשים סכמתי שיהווה את תסריט התנועה כאשר בכל שלב נתאים את מספר השלבים הפתוחים בסולם לגובה ולמרחק הנדרשים.

¹⁵ אופי השטח הקסבאי המדובר - בתים צפופים עד מאוד כמעט ללא רווח, יוצר למעשה תווך רצוף שלם, ומכאן האפשרות הקיימת לשימוש בעל-שטח ולא בגג בציוד. רעיון זה משמש אותנו גם בהתייחסות לתווך התת-קרקעי.

¹⁶ Plunging fire אש טובלנית - אש שטוחת מסלול, ארוכת טווח היורדת על המטרה בזווית ירידה תלולה. "המילון למונחי צה"ל", אג"מ תוה"ד, התשנ"ח 1998, עמ' 5-6.

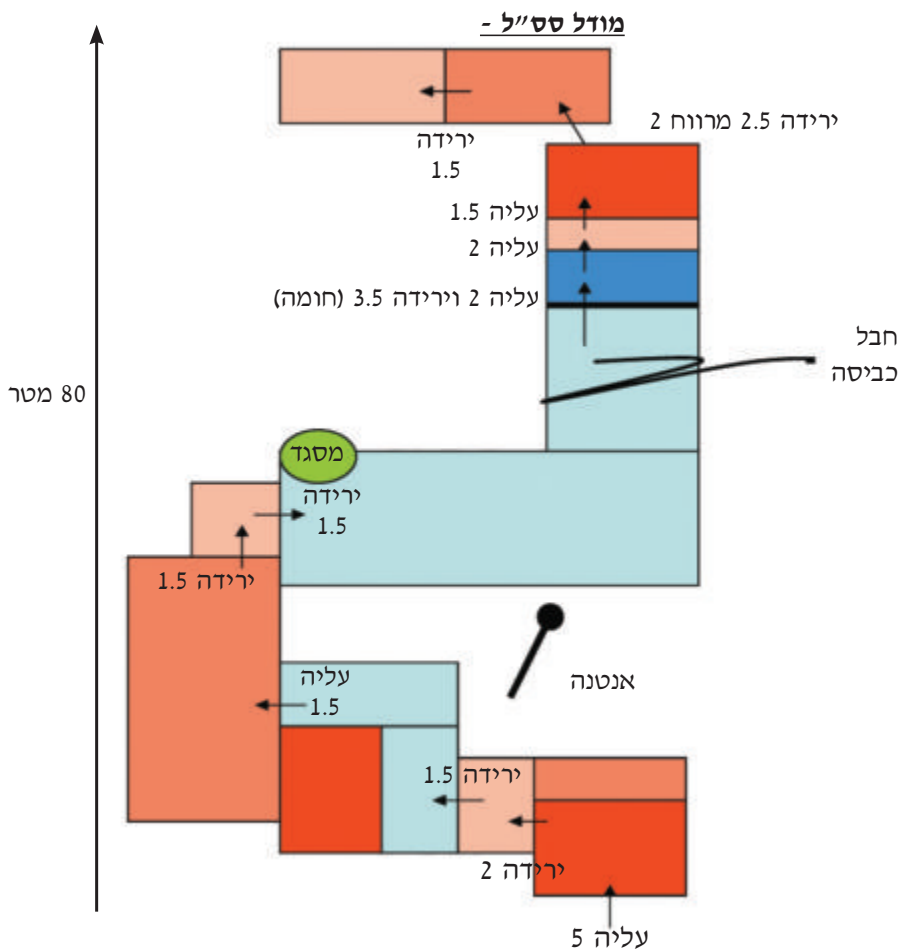

דוגמה לעזר ניתוח ציר למשימת תנועה על גגות
המקור, גדס"ר צנחנים

מקרא:

- ציר תנועה
- פנס רחוב
- בית גשר

תרשים סכמטי

דוגמה לניתוח מ"מ למבצע הכולל תנועה על גגות - ניתוח מרווחים יחסי המקור, מדור שטח מודיעין פקמ"ז

מקרא:

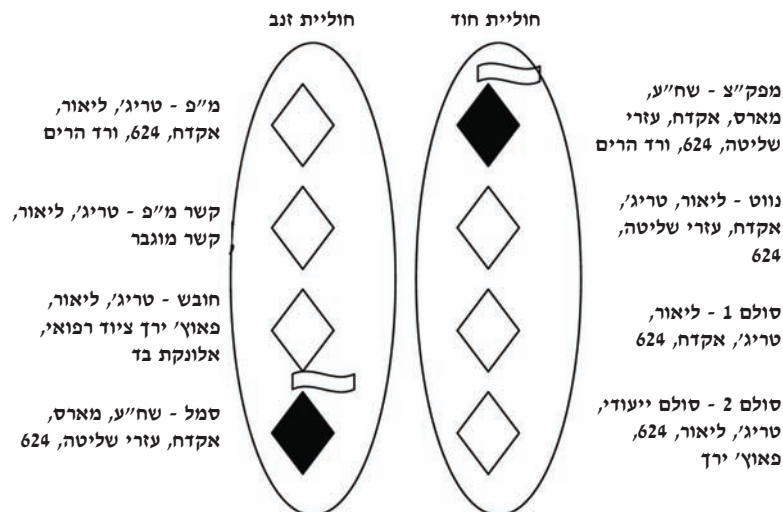
- ציר עביר ע"ב גגות ללא חסימה או רווח שתמנע מעבר
- מרחק המצריך מעבר ע"ב סולם
- רווח המונע מעבר עקב סמטה או רווח גדול בין הגגות
- פס שאסור לעלות עליו בשל היותו עשוי פח שביר ולא בטון.
- מדרגות

הרכב הכוח

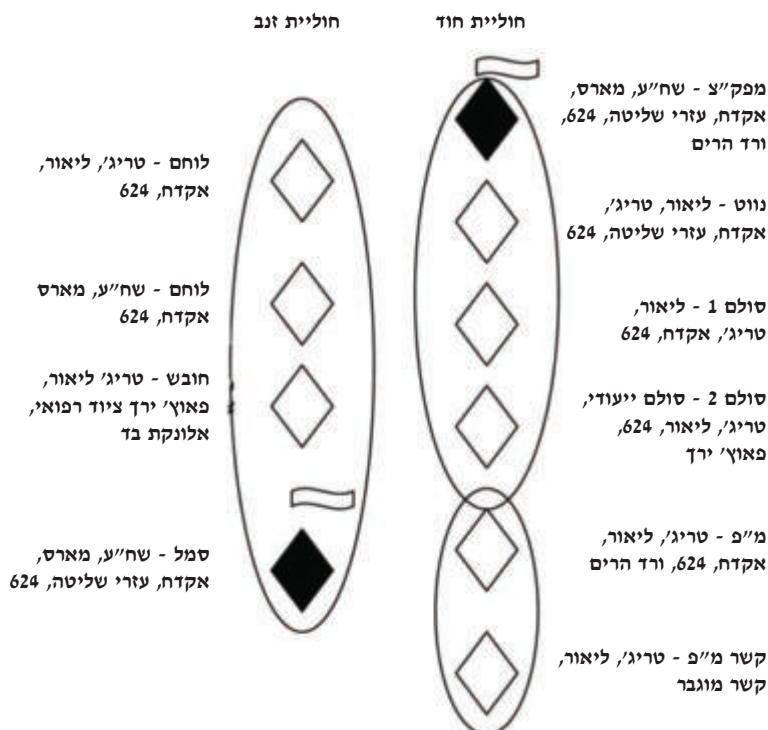
הרכב הכוח האופטימאלי לעולם ייגזר מן המשימה. במבצעים אלה ניתן לקבוע שני קווים מנחים - **מינימליזם ואורגניות**. הראשון, בשל הצורך לשמור על ניידות, גמישות וחרישיות; והשני, בשל מורכביות הביצוע והיכולת המבצעית, שנשענת על תיאום מוחלט ברמת הכוח המבצע.

על הכוח לפעול בעצמאות, כך שעליו להיות בעל עוצמת אש, פו"ש חזק ויכולת רפואית עצמאית.

תצורה א':

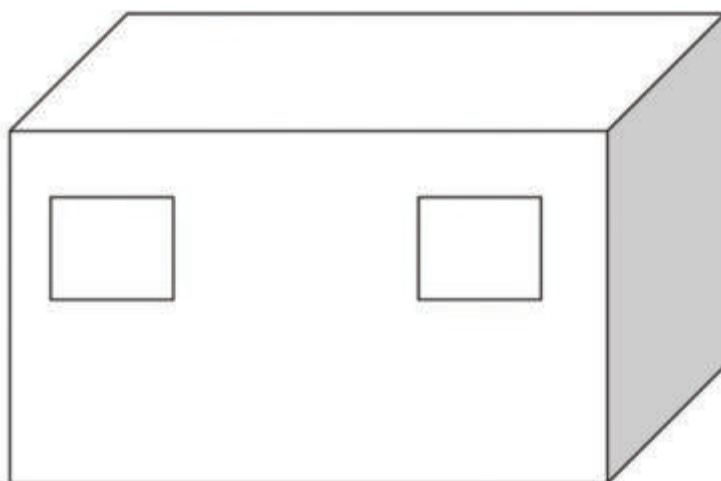
תצורה ב':

התנועה המבצעית

העקרונות המובילים במבצעים אלו יהיו **חשאיות ואבטחה**. מכאן שסוג התנועה המבצעית תהא תולעת כאשר ברירת המחדל הינה תולעת זוגות ובמקרים רבים תולעת בודדים. זאת עקב אופי השטח והאיומים הפריפריאליים. צווארי הבקבוק - מעברים, מרווחים עליות וירידות דורשים ניתוח ותכנון כשאר הציר המקצועי הינו אופן הצבת הסולם, קיבועו ומעבר המכשול קדימה. כאשר נקודת התורפה המבצעית הינה הצבת מעבר וקיפול הסולם.

כיוון הגעה לבית

1. הכוח מתקדם ב"תנועת תולעת" חוליות.
2. המפק"ץ והנווט מזהים את קיר המבנה.
3. סימוני ידיים לפי שפה משותפת לגבי הקיר והתרגולת שהולכת להתבצע.

מפק"צ - שח"ע, מארס, אקדח, עזרי שליטה, 624, ורד הרים

נווט - ליאור, טריג', אקדח, עזרי שליטה, 624

סולם 1 - ליאור, טריג', אקדח, 624

סולם 2 - סולם ייעודי, טריג', ליאור, 624, פאוץ' ירד

מ"פ - טריג', ליאור, אקדח, 624, ורד הרים

קשר מ"פ - טריג', ליאור, קשר מוגבר

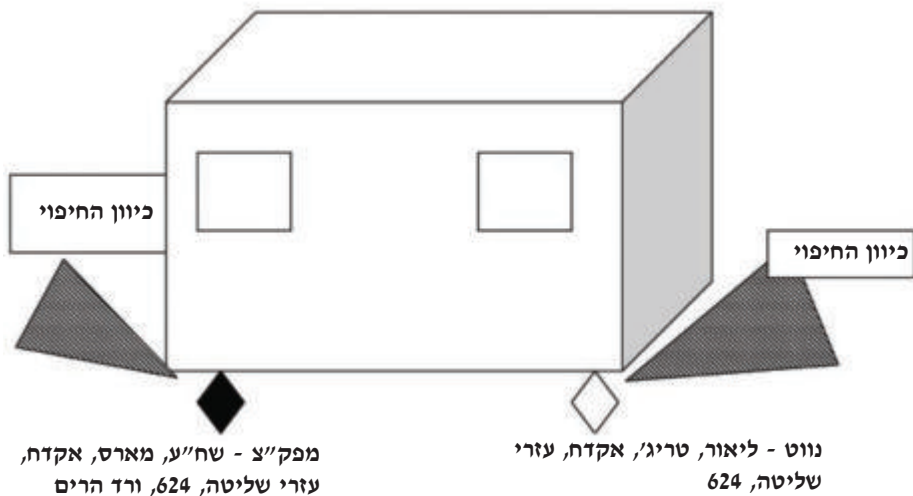

חובש - טריג', ליאור, פאוץ' ירד, ציוד רפואי, אלונקת בד

סמל - שח"ע, מארס, אקדח, עזרי שליטה, 624

סולם 1 - ליאור, טריג', אקדח, 624

סולם 2 - סולם ייעודי, טריג', ליאור, 624, פאנץ' ירד

מ"פ - טריג', ליאור, אקדח, 624, ורד הרים

קשר מ"פ - טריג', ליאור, קשר מוגבר

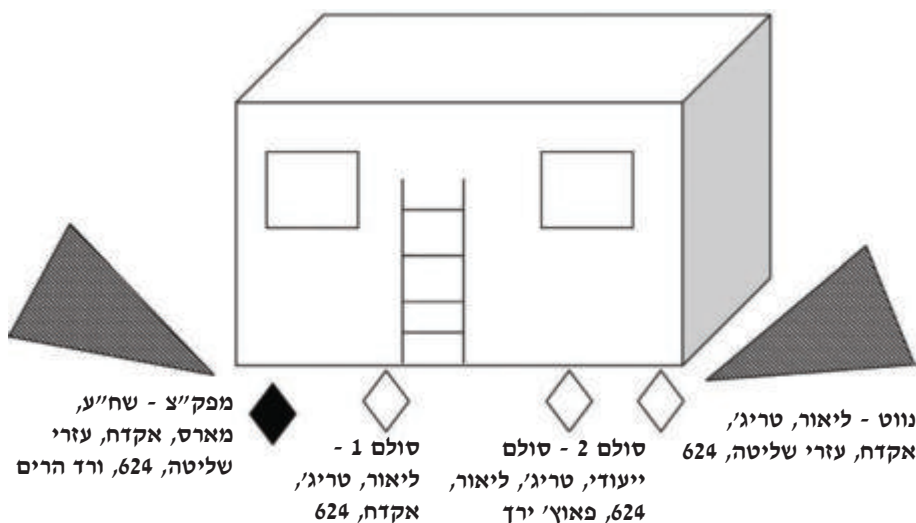
חובש - טריג', ליאור, פאנץ' ירד, ציוד רפואי, אלונקת בד

סמל - שח"ע, מארס, אקדח, עזרי שליטה, 624

1. המפק"ץ והנווט המשיכו להתקדם והגיעו למבנה.
2. הכוח נשאר ברווחים של "תנועת התולעת" (לא כמסומן).
3. הנווט התמקם ימינה וחיפה בגזרתו.
4. המפק"ץ התמקם משמאל ומחפה בגזרתו.
5. המשך "תנועת התולעת".

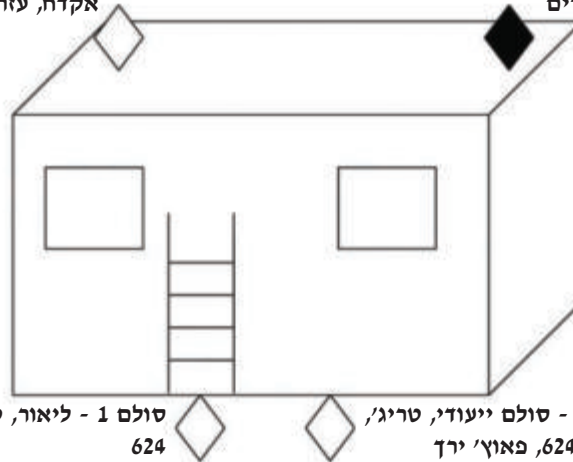

- מ"פ - טריג', ליאור, אקדח, 624, ורד הרים
- קשר מ"פ - טריג', ליאור, קשר מוגבר
- חובש - טריג', ליאור, פאוץ' ירך, ציוד רפואי, אלונקת בד
- סמל - שח"ע, מארס, אקדח, עזרי שליטה, 624

6. "תנועת התולעת" ממשיכה. צמד הסולם מגיע ומתמקם ברווח בין המפק"ץ והנווט.
7. נושא הסולם יורד לכריעה ו"מספר 2" שלו מוריד ממנו את הסולם.
8. ביחד הם פותחים אותו, מרכיבים את השלבים ומוודאים נעילה.
9. נושא הסולם נכנס ברווח בין הסולם לקיר ומעגן אותו בעמידה לטובת היציבות.
10. "מספר 2" מחפה לגובה.
11. המשך התולעת.

מפק"צ - שח"ע, מארס, אקדח, עזרי
שליטה, 624, ורד הרים

נווט - ליאור, טריג',
אקדח, עזרי שליטה, 624

סולם 2 - סולם ייעודי, טריג',
ליאור, 624, פאוץ' ירד

סולם 1 - ליאור, טריג', אקדח,
624

סמל - שח"ע, מארס, אקדח,
עזרי שליטה, 624

חובש - טריג', ליאור, פאוץ'
ירד, ציוד רפואי, אלונקת בד

מ"פ - טריג', ליאור, אקדח,
624, ורד הרים

קשר מ"פ - טריג', ליאור, קשר
מוגבר

12. הצמד האחרון בכוח, הסמל

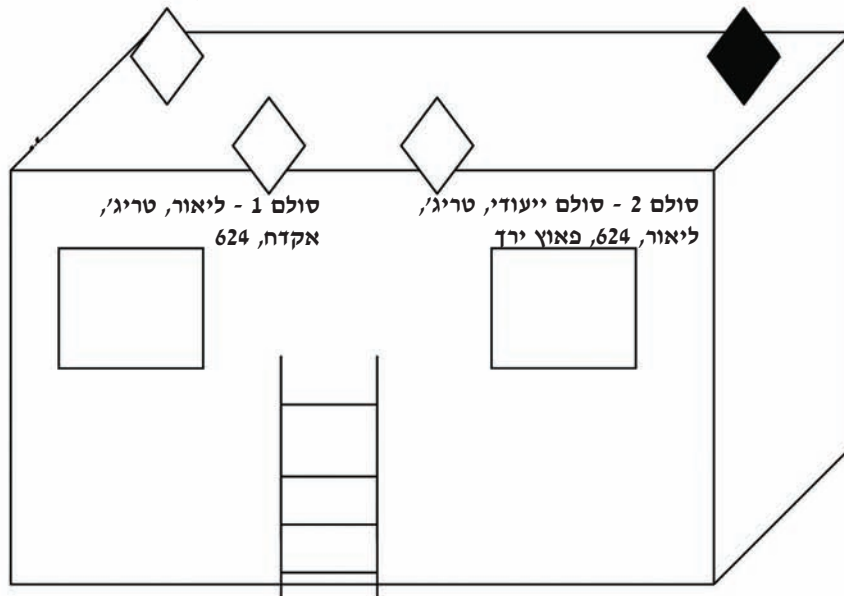
והחובש, באים להחליף את
המפק"ץ והנווט בחיפויים.

13. המפק"ץ והנווט עולים בסולם

ומתמקמים בהמשך הגג לטובת
חיפויים להמשך.

מפק"צ - שח"ע, מארס, אקדח, עזרי שליטה, 624, ורד הרים

נווט - ליאור, טריג', אקדח, עזרי שליטה, 624

סמל - שח"ע, מארס, אקדח, עזרי שליטה, 624

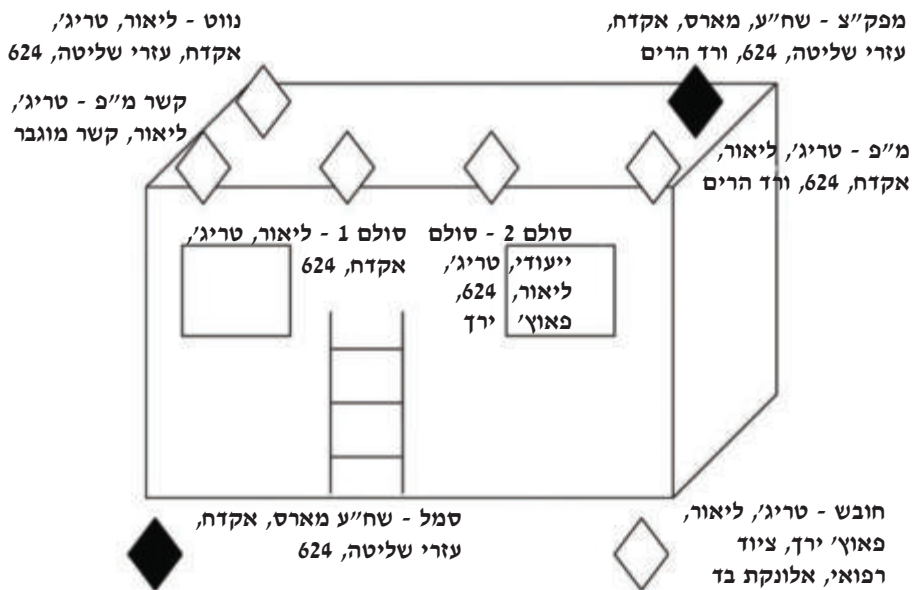
חובש - טריג', ליאור, פאוץ' ירד, ציוד רפואי, אלונקת בד

מ"פ - טריג', ליאור, אקדח, 624, ורד הרים

קשר מ"פ - טריג', ליאור, קשר מוגבר

ציוד ייחודי

כללי

המבצעים הללו דורשים הסבה של ציוד הלוחם על מנת לאפשר לו להיות קל יותר, שקט יותר וחיילי יותר, עקב הקושי הפיזי הכרוך בביצועם. ההכנות של הציוד צריכות להתחיל זמן רב לפני המבצע ולהיות מתורגלות היטב בנוהל הקרב כחלק מהמודלים. הגעה למבצע עם ציוד שלא תורגל בנוהל הקרב למבצע תגדיל את מקדם החשיפה עקב חוסר ההיכרות עם ציוד זה. יש להדגיש, כי במבצעים מסוג זה הציוד הינו חלק חשוב מאוד מיכולתו של הכוח לבצע את המשימה בצורה מיטבית.

סולם ייעודי (רפא"ל)

סולם שלבים שמורכב מסיבי פחם. הסולם מגיע עם 10 שלבים שכל שלב הינו באורך 90 ס"מ. זהו הסולם המומלץ ביותר למבצעים מסוג זה מתוך מגוון הסולמות הצה"לים הקיימים. הרבגוניות שלו נובעת מהיכולת של הכוח להרכיב שני סולמות במקביל (עקב מס' הפרקים הגדול), להתאים את האורך המתאים למכשול המתאים (עקב מס' הפרקים), להיות קל ונוח לנשיאה (סיבי פחם) ולשמש בעת הצורך אלונקה לפינוי רפואי (עקב מבנה ה-"ח" שלו). הסולם עצמו מצריך שני לוחמים להפעלה, שכל ייעודם במבצע יהיה לתפעל את הסולם. מס' 1 נושא, מס' 2 מרכיב, מפרק ומחזיר

חזרה למנשא של מס' 1. חוברת מסודרת על יכולותיו, הוראות הפעלה ובטיחות מצורפת לסולם¹⁷.

ציוד טיפוס, גלישה, חילוץ (טג"ח)

ככל נעדיף שלא להשתמש בציוד טג"ח, כדי לאפשר פשטות וזריזות. עם זאת, בנוהל הקרב יש לנתח הצרכים הייחודיים בדגש על טיפוס לגבהים ומעבר סמטאות- בהן תידרש אבטוח עצמית של הלוחם - רצועה עם טבעת D מוחרשת. הרצועה תקשר לגופו של הלוחם ואילו בעזרת אמצעי האבטוח (טבעת ה-D) נתקדם בכל פעם מספר שלבים באופן מאובטח.

פונדת ירך

- לפונדת הירך יש שני שימושים מרכזיים :
- א. השלמת ציוד לוחם שסוּחב על עצמו את הסולם (רימונים ומחסניות).
 - ב. השלמת ציוד רפואי לחובש שאין באפשרותו לקחת פקל"ח מלא.

אקדח

נשק רצוי במבצעים מסוג זה. מוטב שרוב הלוחמים בכוח המבצע ישאו אקדח. תנועות רבות הינן על סולם, כך שבהתקנתו ובירידה ממנו יתבצעו עם הנשק הארוך מוצלב אחורה, ולכן יש להשתמש באקדח או ביד אחת מופנה קדימה בתנועה או דרוך ומוכן בפונדת ירך לשליפה במקרה הצורך. יש לשים לב לכך שבזמן החזרה לשימוש בנשק הארוך ישנו חיפוי לטובת הלוחם שמחליף מלוחם אחר.

ציוד רפואי

ציוד החובש המלא לא ילקח במבצעים מסוג זה, היות שהוא מסורבל מידי. נצטייד בציוד הכרחי לטיפול בפגיעות טראומה למיניהם כאשר הנחת העבודה הינה שהמעטפת הרפואית זמינה וחזקה למתן טיפול רחב יותר.

האלונקה הרגילה גם היא לא תשמש אותנו במבצעים אלה היות והיא אינה רלבנטית לפעולה בשטח שכזה. התחליף לכך הינו אלונקת בד (אלונקת יעד מבוצר). אפשרות נוספת הינה שימוש בסולם ייעודי (חיבורם של שלושה פרקים) וקיבוע הפצוע אליו בעזרת רצועות בד ("משולשים").

¹⁷ ראה חוברת **סולם רפא"ל**, חיל ההנדסה.

פתיחת גג עם אקדח
המקור, גדס"ר צנחנים

נשיאת פצוע על גבי סולם ייעודי כתחליף לאלונקה
המקור, גדס"ר צנחנים

סולם ייעודי מקופל, נישא על גבי לוחם
המקור, גדס"ר צנחנים

נעלי ספורט

קיים ויכוח בין המצדדים בשימוש בנעלי ספורט לאלה המתנגדים להשתמש בהן במהלך המבצע. יתרון הגדול הוא בכך שהן שקטות יותר מנעלי צבא רגילות או נעלי הרים. חסרון טמון בחוסר הנוחות והיציבות שלהן. למעשה, כמעט בלתי אפשרי לרדת לכריעה ולשהות במצב לאורך זמן בעת נעילת נעלי ספורט. במהלך מבצע על גגות הלוחם ימצא במצב כריעה זמן רב עד שיהתולעת' תתקדם, ולכן ישנה חשיבות רבה לנוחות שלו. לפיכך, ניתן לומר שמוטב להשתמש בנעלי הרים.

אמצעי קשר

במבצע מעין זה, כל לוחם מחויב באמצעי קשר, מכיוון שההוראות יעברו מהמפקד בסימוני ידיים או בקשר. הלוחמים במפלס תחתון או אלה המחפים לכיוונים שלא נמצאים בקו ראייה ישיר עם הכוח, יהיו חייבים לקבל פקודות באמצעות מכשירי הקשר האישיים שלהם. ליחידות שבהן אין לכל לוחם קשר כדרך קבע יהיה צורך בהשלמת ציוד זה לכוח המבצע. בנוסף, ככוח עצמאי על מפקד הכוח להצטייד בקשר מוגבר ובעדיפות בסלולאר מאובטח כגיבוי.

עזרי ניתוח ושליטה

ניתוח העזרים צריך להתבצע על-ידי מדור ניתוח שטח בפקוד, שבו קיימות יכולות של ניתוח עבירות, חישוב גבהים ואיתור מכשולים מיוחדים מבעוד מועד. כמו כן יש לדרוש תצלום אוויר אלכסוני עדכני ככל שניתן לטובת המבצע. מפקד הכוח, מפקדי החוליות, כוח החילוץ, החפ"ק והחמ"ל האחורי יחזיקו כולם באותם העזרים עם השפה המשותפת הספציפית למבצע המדובר.

קיימים ארבעה עזרי חובה:

- **תצלום אוויר פריפריאלי**, עם שפה משותפת, בדגש על נקודות חילוץ וצירי הגעה וחילוץ.
- **תצלום אוויר ממוקד**, בדגש על דרכי גישה לנקודות החילוץ ואורך הציר לפי קיטועים.
- **תצלום אוויר פריפריאלי אלכסוני ('עגור')**, בדגש על שפה משותפת לטובת התצפית והחוזי המלווה.
- **תצלום אוויר אלכסוני ('עגור') ממוקד**, בדגש על גובה החומות, הקירות והמכשולים בדרך בנוסף לציר התנועה שמצויר עליו.

בטיחות

למבצע שכזה נקודות תורפה בטיחותיות רבות: ממד הגובה, צליחת סמטה, השימוש בסולם, תכסית בעייתית, כבלי מתח מאולתרים של חשמל, ותשתית בעייתית מועדת לקריסה. בנוהל הקרב, בתכנון ובאימונים המקדימים יש להדגיש נקודות אלה, כמו גם בביצוע עצמו.

מערך האיסוף

במבצעים מסוג זה ישנה חשיבות מכרעת למודיעין בזמן אמת. כוח שירצה לבצע מבצעים אלה בצורה מיטבית יצטרך לפרוס בין שתיים לארבע תצפיות מקדימות ומלוות לשלב התנועה. תצפית נוספת, הינה חוזי עילי שיעקוב אחר הכוח והיא מהווה תנאי לביצוע. ניתן לחלק את התצפיות כאלה המלוות את הכוח, תצפית הפותחת שטח ותצפית שעוקבת אחרי אזור היעד. כל התצפיות ינוהלו ברשת תצפיות בחמ"ל האחורי והמידע שיוֹרד לכוח יהיה על בסיס קמ"ן או רמה ממונה ויהיה מידע רלוונטי לכוח בלבד. אין לנהל את רשת פנים הכוח ורשת התצפיות באותו תדר של הכוח המבצע. רק אם ישנו דיווח בהול, תפרוץ התצפית ישירות לרשת פנים כוח.

תרגולת חציית סמטה, שים לב לקיבוע הסולם על ידי לוחם נוסף
המקור, גדס"ר צנחנים

דגשים לביצוע בנוה"ק

תרגולות שיש לבצע במהלך נוהל הקרב:

1. תנועה שלדית על גג כולל פק"לי אבטחה וסדר פריסה וקיפול סולם.
2. תרגולת צליחת סמטה.
3. חבירת כוח פינוי, הורדת פצוע מגג, טיפול רפואי על הגג.
4. מודל קשר/תצפיות.
5. איפוס אמצעים מדויקים ומקצים של מגע קרוב.
6. דיון מקרים ותגובות פנים כוח, לרבות מצבי קיצון.
7. תחקיר ניווט בעזרת העוזרים כולל גבהים ונקודות התייחסות.
8. אמצעים לזיהוי הכוח על-ידי התצפיות (קסנונים, מטפי כיבוי אש אישיים וכו').
9. אם ניתן, יש לבצע תצפית קרבית על ציר התנועה המתוכנן.

המעצר בשטח צפוף מאוד

המעצר כטכניקת לחימה, מתבסס על היכולת ל"סגור" איתור בית אשר בו נמצא מבוקש.

המרכיב המשמעותי המייחד את המעצר בשטח צפוף מאוד, הוא השטח - וליתר דיוק, התכסית.

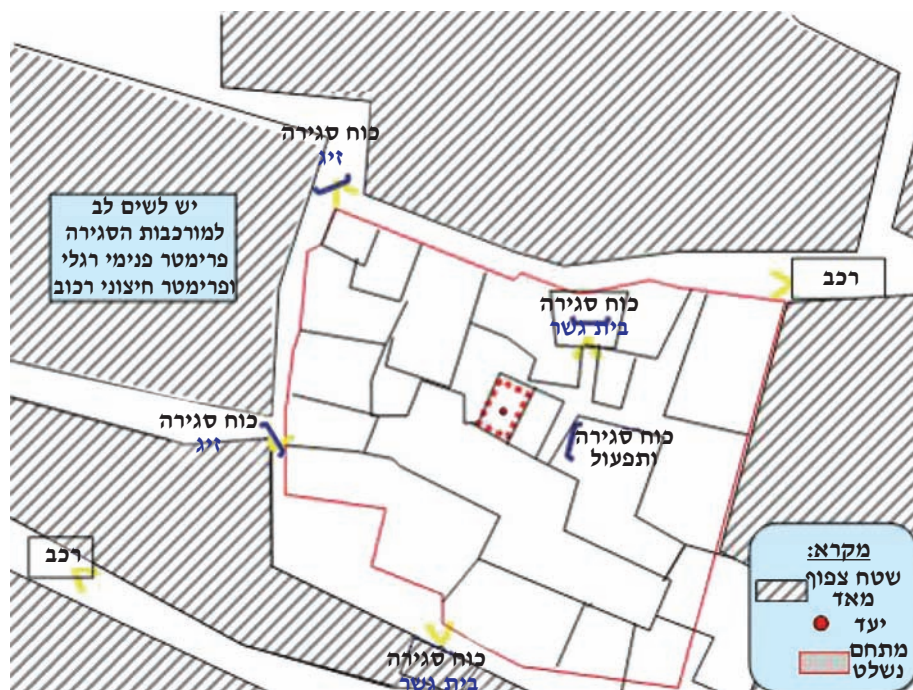
בשל אופי השטח המדובר קיימים מספר קשיים ייחודיים מובנים:

- קושי בהצבעה והכוונה מודיעינית מדויקת לאיתור עצמו. זאת, בשל סמיכות המבנים, אופן הבניה והצפיפות עצמה.
- סגירת מבנה בודד (האיתור בו נמצא המבוקש) אינה אפשרית. הנחת העבודה הינה כי קיימת יכולת מעבר בין המבנים בכל המרחבים בתוך מרחב הבנוי מתחתיו או מעליו.
- בניגוד לשטחים אחרים, הגגות מהווים נתיב בריחה מידי ("על-שטח").
- קיים קושי במציאת האיתור המדויק, וכן באופן הגישה והכניסה אליו.
- הסמטאות הצרות כמעט שאינן מאפשרות כניסת כלי רכב וכלי הנדסה כבדים.
- מערך האיסוף לרוב אינו יעיל לאיתור עצמו או לכוח המבצע.
- יש קושי בזיהוי הדדי של הכוחות עצמם בשל מורכבות השטח.
- חוזק המבנים - בעיקר הבנייה הקסבאית משפיע ישירות על תרגולת 'סיר לחץ'. השפעה מועטה של נ"ט.
- יעילות רבה של מטעני הגנה סמוכים למתחם השהייה של מבוקש, עקב הסמטאות הצרות המובילות אליו.

המענה המבצעי

סגירת ה'יעד'

- סגירה זו תתבצע באופן הבא: סביב האיתור יוגדר פרימטר אשר סגירתו תבוא בהכרח להכלת המבוקש. עם זאת, השאיפה תהא שזה יהיה הקטן ביותר האפשרי. שלב זה יתבצע באמצעות כוחות רגליים. קיימת אפשרות להרחיב הפרימטר או לעבות אותו באמצעות כוחות רכובים.
- השאיפה בעת הגדרת מרחב¹⁸ הסגירה תהיה להתבסס ככל הניתן על סמטאות התוחמות את היעד (ראשיות, משניות או מקומיות).
- שאיפה מרכזית תהא לתפוס את ממד הגובה באמצעות גג שולט,¹⁹ או בית גשר, כדי למקסם את האבטחה המבצעית, לסגור נתיבי בריחה בסמטאות, וכמובן - לשלוט באש ובתצפית על נתיב הבריחה הייחודי - גגות צמודים.

מרשם סכמטי - דוגמה למעצר בשטח צפוף מאוד
המקור, גדיס"ר צנחנים

¹⁸ סגירת מרחב האיתור תסייע גם בהנתן מצב בו ההצבעה המודיעינית הייתה שגויה או מקורבת.

¹⁹ ראה הרחבה על היכולת, במאמר זה בפרק העוסק במבצעי תנועה על גגות.

תפעול המעצר

- המצב הרצוי בעת תפעול היעד הינו שהחוליה המתפעלת תהא מול פתח מרחב הסגירה. זאת כדי להגיע לאזור היעד במהירות האפשרית.
 - חובה לקיים נוהל משקפת²⁰ קפדני ופרטני טרם התחלת תפעול רועש או הגעת
- ²⁰ נוהל משקפ"ת (מיקום, שפה משותפת, קו אדום/ירוק, ציר פנימי, תרגול) הינו נוהל מבצעי שתכליתו לקבע את המצב הבצעי של כוח בעת הגעתו למשימתו- מיקומו, השפה המשותפת הנוגעת לסביבה

- הרכבים לאזור היעד. זאת, בדגש על מיקום וזיהוי כוחות הסגירה.
- סגירת נתיבי הבריחה.
- בביצוע תרגולת 'סיר לחץ' בשטח קסבאי צפוף מאוד יש להתחשב בעובדה שהמבנים והבניינים בנויים בצורה הגנתית - מיעוט פתחים כלפי חוץ, בנייה חזקה ומאסיבית (עוביו של קיר קסבאי טיפוסי הוא 1 מ').
- המשמעות המבצעית, היא בהגדלת כמות האש הנורית לעבר קירות, בדגש על הפתחים בקומות הגבוהות. שימוש מועט בני"ט (בשל סוגיית טווחי הבטיחות) ולעומת זאת הגברת השימוש במטענים, אש טובלנית.
- תובנה מרכזית היא חוסר היכולת להשתמש באמצעים הנדסיים בעת תפעול 'סיר לחץ' בשטח זה.
- במעצרים מעין אלה נשאף להגביר את השימוש בכלבי תקיפה. לאמצעים אלה יעילות גבוהה מאוד בפתיחת תאים מיקרו-טקטיים, תוך הגברת עיקרון האבטחה לכוחותינו.
- **פריצה למבנה** - במעצרים אלו נשאף (בהתאם להערכת מצב) לפרוץ למבנה כדי למנוע מצב בו המבוקש נע בתוך הפרימטר וכדי להקטין את הסיכונים לכוח בתוך 'שטחי השמדה'. זאת, בדרך כלל, בהפעלת אמצעי פריצה חמה.
- **איסוף קרבי** - השטח הצפוף מאוד מקיים אינספור שטחים מתים. הצי"ח המרכזי למערך האיסוף הקרבי צריך להיות מרחק האיתור, השטחים השולטים ומערך התצפיתנים הקיים. תצפית ספציפית על מרחב האיתור, היא דרישה שכמעט ולא יכולה להתקיים.

לחימה במרחב התת-קרקעי²¹

אחד מהמאפיינים הייחודיים של שטחים קסבאים בערים האסלמיות המזרח-תיכוניות, הינו קיומו של מרחב תת-קרקעי מגוון. האויב עושה בו שימוש נרחב לשהיה ולתנועה תוך ניצול יתרונותיו המרכזיים- הסתר והכרות אינטימית מלאה.

המשגה - טרם פירוט הטכניקות הקרביות הנוגעות להתמודדות ולחימה במרחב התת קרקעי ראוי להבחין מבחינה מושגית בין סליק לתווח תת קרקעי. המבחין

הקרובה, קוים אדומים להתקדמות ופתיחה באש, היכן ממוקם ציר הפינוי ולבסוף ביצוע תרגול מסוים של הכוח.

²¹ תשתית של מחילות (רובן עתיקות), חציבות מתחת לפני הקרקע, אשר מקשרות בין מבנים לשטחים פתוחים. משמשת לדרך נידוד, הסתרת פעילים אמל"ח. תשתית זו נחשבת כחלל מלאכותי. מתוך קובץ הוראות מקצועות - הנדסה פקמ"ז.

העיקרי בין סליק²² ובין מרחב תת קרקעי הוא סוגיית התיחום. לאמור, סליק הוא חלל תחום ודמות בעוד תווך תת קרקעי הוא נרחב ואינו תחום. להבדלים אלה השפעה מרכזית על הניתוח והתמודדות עימם בדמות הפתרונות המבצעים שינתנו.

האתגרים המרכזיים בהתמודדות ובלחימה במרחב התת-קרקעי

קרקע

המרחב התת-קרקעי מתאפיין בהיותו חשוך, קשה להתמצאות ושהייה בתאי שטח קטנים מאוד. ככלל, התשתית הינה רעועה וקיימת סכנה מובנית של קריסת התשתיות.

האויב

לאויב יתרונות מובהקים בעת הלחימה במרחב התת-קרקעי: הראשון, היכרות אינטימית עם השטח לאורך זמן; השני, היכולת לארוב לכוחותינו בקלות יחסית. איום המלכוד²³ והמטען הוא איום ספציפי, המקבל משנה תוקף בפעולה בתווך זה. איום זה מועצם עד מאוד בתא שטח זה, היות שמדובר בסביבה סגורה אשר פיצוץ בה יביא לנזק גדול עד כדי קריסת התווך על המצויים בו.

פיקוד ושליטה

השליטה בפעילות כוחותינו במרחב התת קרקעי הינה בעייתית עד מאוד. לא ניתן לראות את הכוחות, קיימים קשיי קשר בין התווך העילי לזה התת-קרקעי. זאת, בנוסף לקשיי ההתמצאות בתפיסה המרחבית בהתייחס למיקום הכוחות, באופן מוחלט ויחסי.

המענה המבצעי

הפעולה אל מול התווך התת קרקעי

אופן העבודה האופטימאלי אל מול המרחב התת קרקעי משלב בין יכולות מבצעיות גבוהות ליכולות ייעודיות הנדסיות. התמודדות נכונה היא פרי מיצוי היכולות הללו. העקרון המנחה הינו חלוקה לציר מבצעי המוביל ולציר מקצועי-הנדסי. היגיון הפעולה נשען על היגיון טכניקת 'סיר לחץ', לאמור - מיצוי כלל המרכיבים והיכולות

²² סליק - חלל טבעי או מלאכותי. מסווה שיכול לשמש, או משמש בפועל, כמקום מסתור לאדם, נשק, תחמושת ואמצעי לחימה אחרים. שם, שם.

הערה: סליק יכול להימצא כמובן גם בעל-שטח, אולם בחרתי להניח לשם הדיון בפרק זה כי הוא נמצא בתווך התת-קרקעי. ישנם כמה סוגי סליקים: סליק אמל"ח, סליק אדם וסליק משיכה.

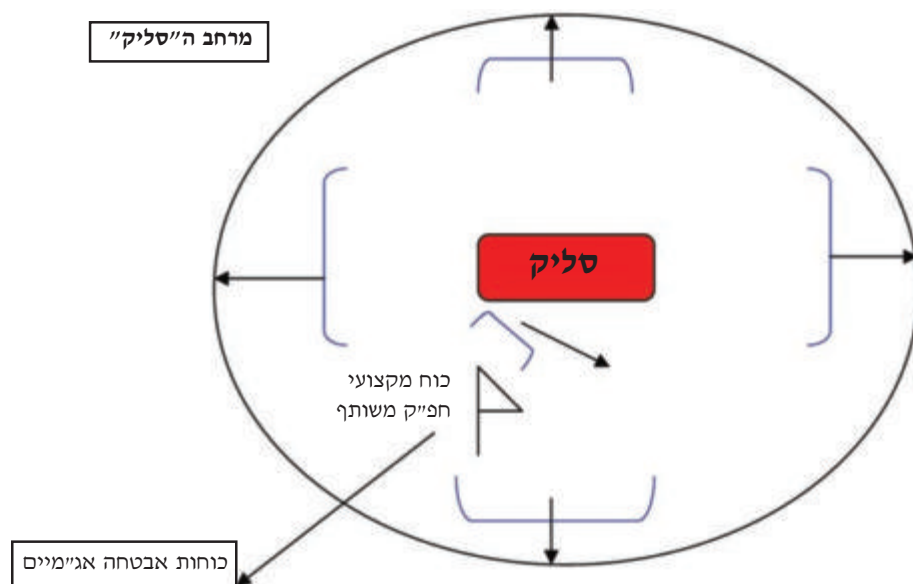
²³ איום נוסף, הינו הרעלת המרחב באמצעות רעלנים.

הקיימות טרם הכנסת לוחמים לתווך וגם אז מיצוי עקרון האבטחה. השלב הראשון הוא סגירת מרחב הפעולה העילי ואבטחתו. תכליתו, לאפשר פעולה יעודית-הנדסית במרחב הפנימי. לאחר סגירת המרחב יתבצע 'תפעול' של התווך התת-קרקעי. התפעול יכלול כריזה ולאחריה סריקה וזינטית - שימוש במצלמות, תצפית בעין לאחר הארת המקום באמצעות אשכול סטיקלייטים ופנסים. גורמי הנדסה מקצועיים (סילוק פצצות) יבצעו זיכוי של הפתח ממלכודים²⁴ ולאחר מכן ישלח כלב לסריקה המרחב. בתום פעולות הסריקה תבוצע הערכת מצב וע"פ החלטה - כניסה לתווך התת קרקעי.

הפעולה במרחב התת-קרקעי

הפתח למרחב התת-קרקעי

ככלל נעדיף שלא להיכנס דרך הפתח המקורי של הסליק למרחב התת קרקעי - זאת בשל איום המצאות אויב אל מול הפתח (חסימת פתח) ובשל החשש ממלכודים. לכן נשתדל **לחזור בהיסט** מהפתח המקורי. פתח הכניסה לתווך התחתון צריך להיות רחב דיו כדי לאפשר כניסה ויציאה עם נוחות עד רמת חילוץ פצוע (במידת הצורך יש להרחיבו).

²⁴ קיימת אפשרות לסריקה ע"י גשש.

כניסה למרחב התת-קרקעי

- הכניסה לתוך התווך תהיה עם אבטחת אמצעי טג"ח מתאימים. זאת ע"מ להגן על הלוחמים מקריסת תשתית ולסייע בידיהם בעת התרחשות שכזאת.
 - **שימוש בעשן** - דילמת השימוש בעשן בלחימת שטח פתוח (מיסוך אל מול גילוי) קיימת באופן דומה גם בלחימה בתווך התת-קרקעי. מחד השימוש בעשן יגרום לחנק המחבלים השוהים במרחב, (וכן, תסייע דליפת העשן באיתור פתחים נוספים המוליכים לתווך) ומאידך הוא משפיע על יכולת הפעולה של כוחותינו²⁵. כפתרונות ביניים ניתן להפעיל לאחר הערכת מצב תרסיס גז מדמיע או פלפל.
- תמונות 1,2: חשיפת הפתח הראשי לתווך התת-קרקעי, לאחר סריקה ושימוש בכלב

תמונות 3,4: כניסת לוחמים לחלק הפנימי בתווך התת-קרקעי

מתוך מבצע "מערה חשמלית" גדס"ר צנחנים בתאריך 5.1.08-2

²⁵ העשן נכלא בתוך התווך למשך זמן רב - פגיעתו היא ביכולת הנשימה, ההתמצאות של בני אדם וכן כמובן ביכולת לשלח כלב. השפעה נוספת הינה על חומרים כימיים ואמל"ח הקיימים בסליקים עד כדי סכנת יזימתם והפעלתם.

- ההתקדמות בתווך התחתון מתאפשרת בדרך כלל כאשר לוחם אחד מתקדם בחוד ואחריו שאר הכוח. לוחם זה יצוייד באקדח ועליו פנס כדי לאפשר התמצאות וירי לפנים (לא ניתן לפעול עם נשק ארוך). עם זאת נעדיף שלא לבצע סריקה באש בעת ההתקדמויות. יעילותה נמוכה והסיכון בה גדול בעיקר לנוכח סכנת הקריסה או הפגעות מנתזים.
- יש לבצע מדידות ותיעוד בזמן אמת של המרחב התת־קרקעי כמו גם סימונו כדי לאפשר הבנת המרחב בדגש על הבנת מימד העילי למולו.
- מאחורי חוליית החוד יתקדם שאר הכוח בשליטת מפקד. העקרון המנחה יהיה כניסת מינימום לוחמים לתווך.
- **ציוד:** לפעולה בתווך התת־קרקעי דרכים ייחודים ומכאן ציוד ייחודי נדרש. עיקרו ביכולת לראות, לאפשר נשימה נכונה, לתעד מבצעית המרחב ולתקשר.

טבלת רשמ"צ

שלב / מתאר	שטח פתוח	שטח בנוי
איתור	דקר חבלנים, מגמ"ק גדול	מגמ"ק, מיני מגמ"ק, מקדחה, EYEBALL+מוט פטיש גיאולוגי מט"ל דיסטו, מט"ל הנדסי, רולטקה פנסי־ראש, ערכת תאורה עשן- איתור פתחים במעברים תת"ק
פריצה	קונגו, מסור דיסק, משחזות+גנרטור אמצעי חפירה- אתים+מוקשים ערכת טל, חותך סורגים, גרזן, פטיש 5 ק"ג. פריצה חמה	
השמדה	חבלה, אטימה (בטון)	
תיעוד	מצלמת סטילס, מצלמת וידאו	
ציוד נוסף	ציוד טג"ח (אבטוח סורקים) פלטת מיגון - למיגון לוחם בדרכ בזמן פריצה	

מתוך מבצע "מערה חשמלית" גדס"ר צנחנים, בתאריך 2-5.1.08. כניסה לתווך התת-קרקעי

השמדת התווך

עם סיום העבודה בתווך התת-קרקעי יש לפעול להשמדתו. הדבר יעשה ע"י יחידות מקצועיות בשל הצורך לבצע פיצוץ מקצועי עם נזקי סביבה מועטים.

תמונות התווך התת-קרקעי לאחר הפיצוץ

מתוך מבצע "מערה חשמלית" גדס"ר צנחנים בתאריך 2-5.1.08. כניסה לתווך התת-קרקעי

התמודדות עם מכשולים הנדסיים בשטח קסבאי צפוף מאוד האתגר המבצעי

הלחמימה בשטחים בנויים מאופיינת בשימוש נרחב במכשולים הנדסיים - מכשולים פיזיים ומטענים כאחד. זאת כחלק ממערך ההגנה של האויב על תא שטח זה. השטח הקסבאי הצפוף מאוד מציב בפנינו מספר אתגרים ייחודיים הנוגעים לתחום זה.

ראשית, מספר נתיבי התנועה של כוחותינו הוא מוגבל וידוע. שנית, רוחב נתיבי התנועה הינו צר מאוד, ושלישית, הקושי במיצוי האמצעים ההנדסיים הקונבנציונאליים העומדים לרשותנו - אין כמעט יכולת לשימוש באמצעי הנדסה מתנייעים בשל אופי השטח והאויב.

הנחת העבודה הינה שמכשולי האויב הפיזיים נשלטים באש, בתצפית (תצפיתנים ומצלמות כאחד) וכי הצמתים מהווים שטחי השמדה למולם מוצבים מטענים - בעיקר מטעני הגנה.

תפיסת הפעולה של האויב הינה הגנה על השטח הקסבאי הצפוף בו יבחר האויב לפעול ולהסתתר מסיבות טבעיות ומובנות.

מכאן שמערך ההגנה יהיה בנוי באופן המתואר בתרשים המופיע בעמוד הבא.

מקרא:

- חסימה "כבדה"
- מכשול מעכב
- מטעני הגנה

הרעיון המסדר של מערך ההגנה

במעטפת הקסבה מערך תצפיתנים וחסימות פיזיות גדולות - בדגש על סלעים גדולים, "דבשים" ומטעני הגנה ששטח ההשמדה שלהם הינו מרחב החסימות הללו.

תכלית החסימות הללו, היא מניעת תנועה רכובה ורגלית ללב השטח.

בלב השטח נפגוש חסימות קטנות יותר בדגש על מכשול מעכב ומתריע: על ידי פיזור חלקי פח וכו', דבר שיוצר רעש ומאפשר למגן להבין שמישהו מתקרב - פח גלי, פחי אשפה ומטעני הגנה סמוכים לנתיבי התנועה ומקום המצאות האויב. שטחי ההשמדה יהיו לרוב צמתים - בדגש על מפגש סמטאות ראשיות ומרכזיות עם משניות.

תופעה חשובה שיש לתת עליה את הדעת, היא השארת סמטאות פתוחות ללא חסימות. זו נועדה כדי לתעל את כוחותינו לתנועה בסמטאות הללו, אשר במקרים רבים יהפכו מאוימות יותר במטענים.

המענה המבצעי

- בבסיס המענה המבצעי להתמודדות עם החסימות והמטענים עומד הרעיון של עקיפתם עד כמה שניתן, ראשית באמצעות מבצעים בתווך העילי, ושנית באמצעות מעקפים מקומיים בסמטאות, כמו גם דרך מבנים.
- האלמנט הנוסף הינו מיצוי כלל היכולות הקיימות למול חסימות - פיצוץ, דחיפתן, הריסתן ע"י כוחות הנדסיים יעודיים ומול המטענים, מיצוי יכולות ל"א (רכוב ורגלי) ושימוש בכלבים.
- שילוב כלל היכולות - תפיסה, תמרון ואמל"ח יביא ליכולת התמודדות נכונה ושלמה.

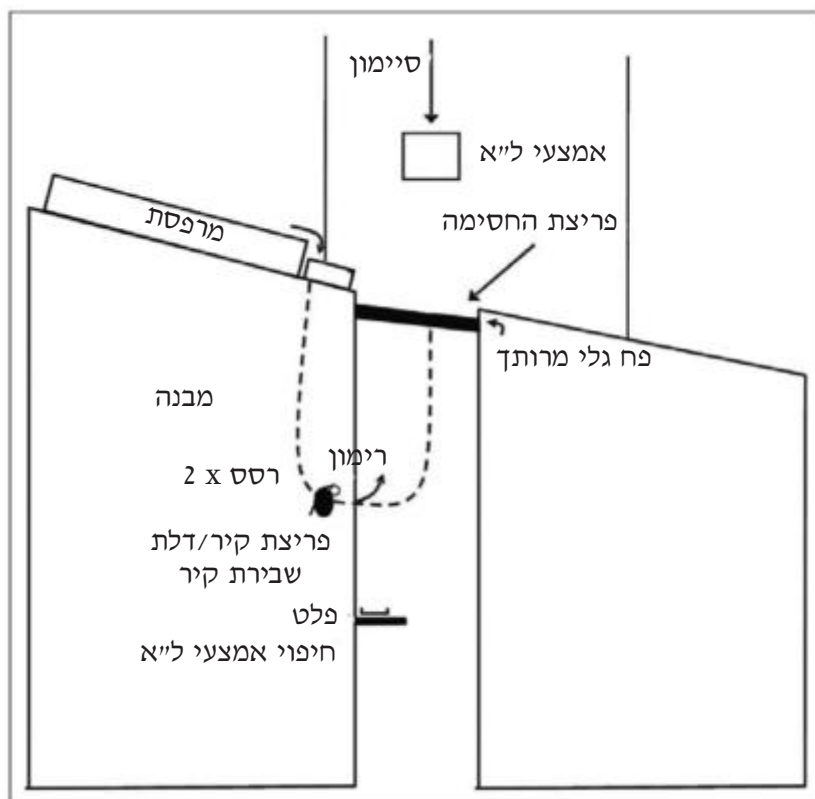
פריצת חסימה

הנחת העבודה כאמור הינה כי החסימה נשלטת מתצפית ובאש נק"ל כמו גם יתכן ממולכדת. מכאן, שטכניקת הפעולה תהיה הגעה עקיפה אליה בעדיפות דרך מבנה, הצבת חיפויים, פריצת פתח לעבר הסמטה ותקיפת החסימה בעדיפות מרחוק (ע"י אמצעי מועף כ"סימון"), ובמידת הצורך בטווחים קרובים יותר ע"י רימון רסס - זאת כדי לנתק כבלים, לערער המטען או ליזום אותו.

רק לאחר מכן יגיע כוח לחסימה עצמה לפריצתה באופן "קר" או "חס". (יתכן לאחר ביצוע ירי מונע). יודגש כי העדיפות לפריצה באופן "חס" תהיה לכך שגל ההדף יופנה כלפי חוץ ולא לעומק השטח כדי להקטין את הנזק הסביבתי.

בכל דרך במהלך נוהל הקרב יש להדגיש לכוחות המבצעים את הסימנים המעידים להימצאות מטענים.

אמצעי נוסף לפתיחת סמטה, הינו 'שביל זהב' אשר יש לעשות בו שימוש נוסף בדגש על טווחי המינימום שלו.

תרשים לפריצת חסימה, המקור גדס"ר צנחנים

דוגמה לרעיון מבצעי גדודי להתמודדות עם שטח ממוכשל בעיר שכם²⁶

תהליך הערכת המצב שקדם לגיבוש הרעיון המבצעי הביא אותנו למסקנות הבאות:

● **מקור העוצמה של האויב הינו יכולתו לשלוט בתצפית ובאש על דרכי הגישה למתחם שלו (הסמטאות והצמתים).**

²⁶ המדובר בפעילות מבצעית שהתרחשה בעיר שכם בה נתקף אזור חוש ספאדי בצפון הקסבה אשר סביבתו היתה ממוכשלת וחשודה כממוטענת כאחד.

- **הנכס החיוני** של האויב (זה שמאפשר ותומך את מקור העוצמה) אובחן כ'סליק' בו נמצא מרכז הבקרה לתצפית ולאש.
- **תורפת האויב** כפי שנותחה הייתה כפולה. מחד, היצמדותו²⁷ למרחב החוש²⁸, מתוך הבנה ששם הוא מוגן יחסית, ומאידך, העובדה כי ניתן קרקעית לחדור במהרה אל מרחב החוש פנימה שהינו שטח פחות מאויים.
- העיסוק בשאלת **מה יכריע** את האויב הביא למסקנה כי כיתור אפקטיבי של שכונת אל עירב (בית חצר - חוש ספאדי) ובמקביל צמצום משמעותי של השפעת התצפית והמטענים על כוחותינו - **מעקף שטחי השמדה** תוך חדירה מהירה **מממד השטח הצר** למרחב החוש עצמו יביא למצב ההכרעה.
- **איך נכריע?** - כיתור, בידוד, עקיפת שטחי השמדה ומיצוי מודיעין ייעודי בשילוב עם הונאה.
- תורפת פעילות כוחותינו, כפי שאותרה במהלך נוהל הקרב, הייתה בריחה של המבוקשים לדרום הקסבה, לכיוון מרחב המסגד חנבלי. המענה שניתן, היה בדמות ירי מונע לכיוון מטענים וכיווני בריחה, הצבת כוח שולט בטווח קרוב לכיוון הסמטה ושליחת רובוט.

רעיון מבצעי גדודי:²⁹

מצב ההכרעה יושג בהנתן כיתור המבוקשים במלבן שכונת אל-ערב (בעדיפות בתוך הסליק). זאת, ע"י צמצום יכולת התנועה שלהם מחוץ למלבן, תקיפה בשני כיוונים ובמינימום חיכוך עם שטחי ההשמדה המועדים. ביצוע סריקה 'יחכמה' - התמקדות בנקודות חשודות ע"פ מודיעין מקדים ובזמן אמת ('מחטף לשון').

תנאים מבצעיים:

- א. צמצום כניסת כוחותינו לשטחי השמדה (הסמטאות המקיפות את מלבן החוש - מטענים).
- ב. איסוף מקדים ומלווה (כלל אמצעי המודיעין).
- ג. אש אפקטיבית מלווה כמכת פתיחה: 'הקפאת מצב' ופגיעה במטענים (למניעת ברחנים).

²⁷ כידוע עלינו לפעול לאיתור תורפות האויב או לפעול ע"מ לייצרן. במהלך נוה"ק למבצע ביצעו מספר סיורים אלימים - רכובים ורגליים, שמטרתם לחזק את תורפת האויב הנוגעת להיצמדות לסליק'.

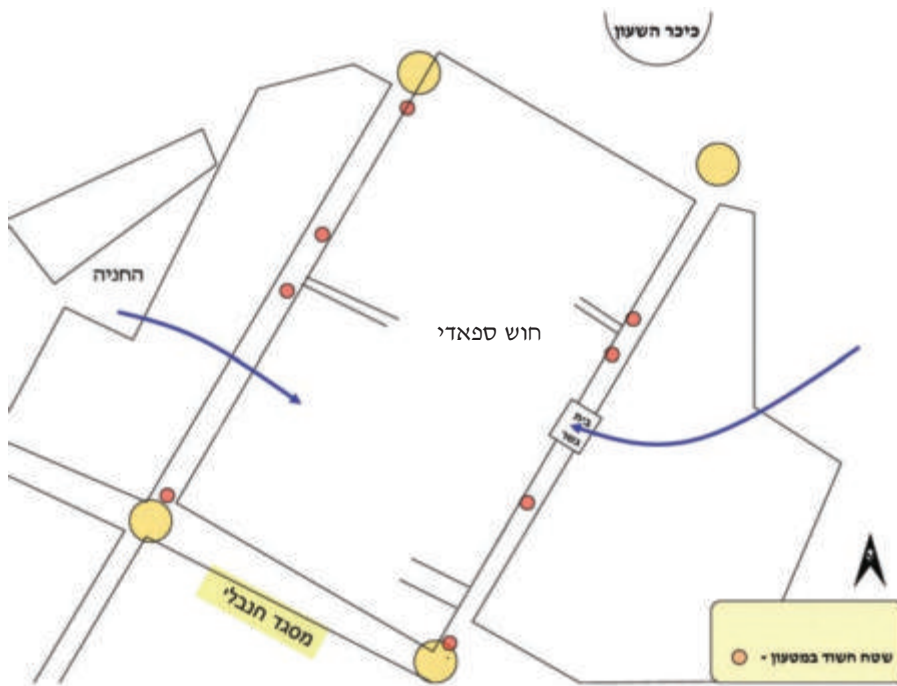
²⁸ בית-חצר, ראה בהרחבה מאמרו של אל"ם אמיר ברעם, **הגיאוגרפיה המבצעית ומיומנויות הלחימה הקסבאית בעיר העתיקה של שכם**, בספר זה עמ' 91.

²⁹ מתוך פקודת מבצע 'מערה חשמלית' גדס"ר 35, מתאריך 23.12.07.

- ד. פתיחת צירי אורך לתנועה שוטפת מהלך כל המבצע.
- ה. יכולת הגעה רכובה לדרום המתחם.
- ו. בידוד אזור הפעולה משאר חלקי הקסבה.
- ז. מקסימום מיקוד של אזורי הסריקה ע"פ מודיעין בזמן אמת.

מרשם אילוסטרציה מרחב שכונת אל-ע'רב, חוש ספאדי

מעבר סמטה:³⁰

א. תרגולת מעבר סמטה בשטחים צפופים מאוד אשר חשודים במטענים נועדה כדי לאפשר התקדמות בתא השטח.

ב. סמטה בה נדרש הכוח לנוע לעבר משימתו מהווה מעבר הכרחי עבורו.

ג. עקרונות צליחת מעבר הכרחי:

- תפיסת שטחים שולטים בתצפית ואש.
- פריסת חיפוי לטווח בינוני.
- פריסת חיפוי קרוב.
- התקדמות מאובטחת וסריקה הנדסית.
- תפיסת שטח שולט לאחר המעבר והחברת חיפויים.
- תנועה להמשך המשימה.

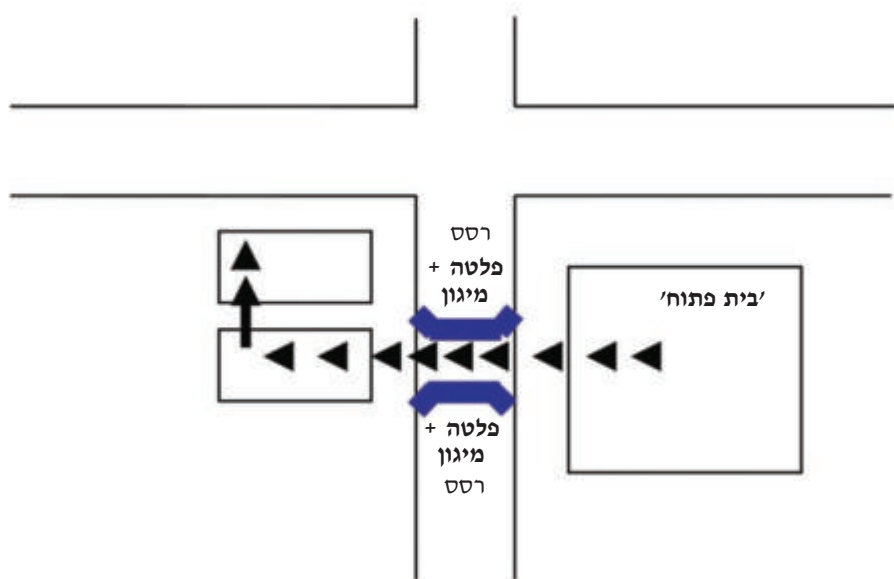
³⁰ ראה על כך בהרחבה - תחקיר מבצע "שעון חול", גדיס"ר 35, 5 ביולי 2007, עמ' 26-28 (סודי).

ד. תרגולת מעבר סמטה נשענת על עקרונות אלה:

בתחילה ייתפס שטח שולט (קומה גבוהה יותר של מבנה) ממנה יתבצעו חיפויים למבנים הסמוכים - בדגש על ממד הגובה.

לאחר מכן ייפרס חיפוי קרוב, יפתח פתח ב'בית הפתוח' - דלת או פיצוץ קיר,³¹ זריקת רימון רסס לאגפים, הצבת חיפויים לקרוב באמצעות פלטות ופתיחת הבית הבא מעבר לסמטה.

מרשם סכמטי - סגירה ומעבר סימטה

³¹ היתרון בפיצוץ קיר הינו בכך שהפתח שהוא פוער נמצא במקום מפתיע לאויב. תוצר נוסף, הינו פגיעה בכל שטח פיזור הרגמות של הקיר המפוצץ - פגיעה במטענים מונחים. הסיכון בכל הינו רמת המיומנות הנדרשת כדי לפוצץ קיר קסבאי מצוי. זאת, באמצעות מספר פיצוצים להחלשתו באופן הדרגתי.

סיכום

הקסבה, היא כאמור, תופעה מבצעית ייחודית, בנוף המבצעי של לחימה בשטחים בנויים.

מאמר זה ניסה להקנות כלים טקטיים וטכנו-טקטיים להתמודדות עם חלק מן האתגרים המבצעיים השונים הניצבים בפני הלוחם בשטחים ייחודיים אלה.

יש להמשיך, לדרוש, לחקור, להעמיק ולהתאמן על מנת לשכלל יכולות אלה. מצרף היכולות והכלים שדנו בהם, מתלכד לכדי שלם מבצעי - 'מיומנות קסבאית'.

למחזיק במיומנות זו יהיו הכלים להבין את השטח, להשתמש בו, להפגיע אויב ולנצחו גם במגרשו הביתי, לכאורה "עיר מבצרו".

הרפואה המבצעית במרחב הקסבאי

סרן, ד"ר אבינועם נבלר, קרפ"ח שומרון

הקדמה

הרפואה המבצעית בשטחים עירוניים התבלטה בעשורים האחרונים מבין כלל תחומי הרפואה המבצעית כמענה ללחימה הגוברת כנגד כוחות גרילה עירוניים. עם הניסיון הגובר בטיפול רפואי במתארים אורבאניים חל שינוי תפיסתי בגישה הטיפולית אשר התבססה ברובה על עקרונות טיפול אזוריים. שינוי זה תפס תאוצה בתחילת שנות ה-90 עם אירועי לחימת הריינג'רס (U.S Army Rangers) בשוק באקארה שבמוגדישו בסומליה (Battle of The Black Sea), והמשיך במלחמה האמריקאית באפגניסטן בעיראק. הקרבות נגד כוחות הגרילה, אשר מוקדו ברובם בזירה האורבאנית הציגו מאפייני לחימה שונים מהותית מהמלחמה המודרנית, הקלאוזביצית - מלחמה אשר כוללת מסות של כוחות מתמרנים בשטחים גדולים, תוך הפעלה כלל זרועית על מנת להשיג הכרעה טוטאלית. לעומתה, מאפייני הזירה האורבאנית - ריבוי מקומות המסתור, מיעוט קווי הירי הישירים, מורכבות תנועות הכוחות וצפיפות האוכלוסייה האזרחית - שימשו בסיס פורה לפעולות חבלניות כנגד כוחות צבאיים.¹ הלחימה בטרור שנוצר, הביאה לפיתוח מבצעים נגד חתרנות (COIN - Counter Insurgency Operations) שדרשו הערכה מחודשת של הסיוע והטיפול הרפואי למתאר לחימה ייחודי זה.

תכונות הזירה האורבאנית חייבו ריכוז כוחות רבים בתאי שטח קטנים - עובדה אשר היוותה נקודת תורפה בטיפול בנפגעים ובפניוויים מתוך המרחב העירוני הצפוף.² לדוגמה, בקרבות בעיר סטלינגרד ב-1942, עקב ריבוי הזירות והגבלת התצפיות בשטחי ראייה וקווי ירי, כוחות רבים הוזרמו, וינספגו בשטח העירוני, והושקעו בלחימה. הדיביזיות הגרמניות (דיב' 17, 21) כללו פלוגות רפואה שנפרסו כתחנות

¹ "Urban Population Control In a Counterinsurgency", Mounir Elkhamri, Lester W. Grau et al

² מתוך הספר **Block by Block: The challenges of urban operations**,

טיפול בפצועים. במסמך מ-19 בספטמבר 1942 מדווח על **449 נפגעים ביום לחימה** אחד של חטיבת החי"ר 191 מדיביזיה 17. כמות נפגעים זו והמגבלות בפניו רכוב אל מחוץ לעיר, הביאו לשיעורי תמותה גבוהים של הנפגעים.

חלקם המכריע של אירועי הלחימה והשיקולים המבצעיים, המשפיעים על השיקולים המקצועיים הרפואיים בטיפול בנפגעים, הביא את הרפואה המבצעית לגבש דרכי פעולה רפואיות-טקטיות תוך ראיית הסיטואציה המבצעית - מצב הפצוע ומצב המשימה. עקרונות הסיוע הרפואי המקוריים נגזרו לרוב מנוהלים אזרחיים בטיפול בטרומה. החוסר בגוף ידע מרכזי המוציא הנחיות ברורות בנושא הטיפול בנפגעים, הביאו לפיתוח גישות טיפוליות שונות בצבאות השונים, כפי שניתן לראות מתיעד הטיפול של חובש מגדוד החי"ר הירדני 2, בקרבות על ירושלים במלחמת ששת הימים:³

"החובש ג'ונדי-אול פריד השתוקק בכל מאודו למלא את חובתו. בשעה 12:00 צלצל הטלפון בחדר איסוף הנפגעים, ונדרשה עזרה לפצועים אחדים בבית אל-ח'טיב ...

...החובש והנהג יצאו אל החפירות הסמוכות, ושם מצאו את ההרוג חסן. פריד וידא כי אכן מת, טרם שפנה לטפל בפצועים, באומרו 'רחמי אללה עליך הגיבור'.

תוך כדי כך פנה אליו החייל הפצוע עדאד, אשר היה קרוב אליו, בהציעו, 'טפל לפני בעריף מוחמד נואך, שכן אני פצוע קל'. למעשה הייתה כתפו מכוסה דם, ופריד לא נענה לו, באומרו 'החבישה מתחילה מצד ימין כמו חלוקת הקפה', והוא טיפל בו ראשונה. רק לאחר מכן פנה אל העריף מוחמד שפצעיו היו בינוניים." (מסיכומיו של ליוא (אלוף) מען אבו - נואר - "גדוד אל-חוסין בירושלים")

בשנת 1980 עם הפצת עקרונות ה-ATLS (Advanced Trauma Life Support), נוצר פרוטוקול טיפולי אחיד לטיפול בטרומה. פרוטוקול זה, סיפק אמנם מענה מצוין לטיפול בטרומה במתאר האזרחי, אך לא התייחס בנפרד לטיפול במתאר הצבאי. ההנחיות נבנו על פי ניתוח סטטיסטי של פציעות במתאר האזרחי. פרוטוקול זה הנחה, בין היתר, העמסת נוזלים בעירוני תוך-וריד לכולל הפצועים, קיבוע פצועי חבלות קהות לצווארון וקרש-גב - ללא כל התייחסות **לעיתוי המבצעי** בו נכון לבצע כל פעולה וללא התייחסות **לסיטואציה המבצעית**, הכוללת לרוב תנאי חשיכה, ירי

³ חוסיין פותח במלחמה, מלחמת ששת הימים בעיני הירדנים, הוצאת מערכות, עמ' 148.

אויב, משאבים טיפוליים מוגבלים, קושי בפינוי פצועים, תנאים סביבתיים קשים והחלטות טקטיות ופיקודיות מורכבות. כדוגמה לפער בין הגישות ניתן להביא את תחום פגיעות הצוואר. במתאר האזרחי מדובר לרוב בחבלות קלות בנפגעי תאונות דרכים⁴ (פציעות חודרות מהוות רק 10% מפציעות הראש ו-15% מפציעות עמוד השדרה), בעוד שבמתאר הצבאי שכיחות הפציעות החודרות בצוואר עולה משמעותית. הבדלים כאלה הדגישו את הצורך במערכת הנחיות מכוונת למתאר הצבאי. בשנת 1996, כחלק מהניסיון המצטבר וממסקנות אירועי צבא ארה"ב במוגדישו (שעליהם בוסס הסרט Blackhawk Down), פורסמה עבודה לגבי העקרונות הטקטיים לטיפול ופינוי פצועים במבצעים מיוחדים.⁵ עבודה זו נבדקה ע"י ועדת מומחים (CoTCCC) ובעקבותיה גובשו בשנת 2003 הנחיות של הצי וכוחות היבשה האמריקנים לטיפול רפואי-מבצעי בפצועים בשדה הקרב.⁶

הפעילות המבצעית במרחב האורבאני

"הלחימה המודרנית", כפי שתוארה ע"י רוג'ר טרינקייר⁷, קצין המודיעין אשר שירת ותיאם את פעולות הצבא הצרפתי בלחימה בקסבה באלג'יר בשנים 1958-1960,⁸ התייחסה בעיקר לתורת הלחימה בכוחות גרילה - לחימה אשר טרינקייר, כמפקדה הקודם של יחידת הקומנדו המוטסת GCMA בשנות ה-50 המוקדמות, הכיר היטב ממשימותיו בהודו-סין. לחימה כנגד כוחות גרילה במבצעים עירוניים הולכת ותופסת נתח משמעותי בלחימה במאה ה-21. הניסיון שנרכש בקרבות ההתקדמות בתוואי השטח העירוניים הביא להבנה הטקטית כי מדובר במספר מרחבי תנועה שונים עם משמעויות מבצעיות ייחודיות.⁹ על פי החלוקה המקובלת, המרחב העירוני מתחלק לארבעה מימדים: תת-שטח (Sub-Surface), פנים-שטח (Intra-Surface), שטח (Surface) ועל-שטח (Super-Surface).

⁴ Emergency department evaluation and treatment of the neck and cervical spine injuries

Emerg Med Clin North Am. Nov 1999;17(4):739-791

⁵ Tactical Combat Casualty Care in Special Operations

Military Medicine, 161, Suppl:3, 1996, פרנק בטלר.

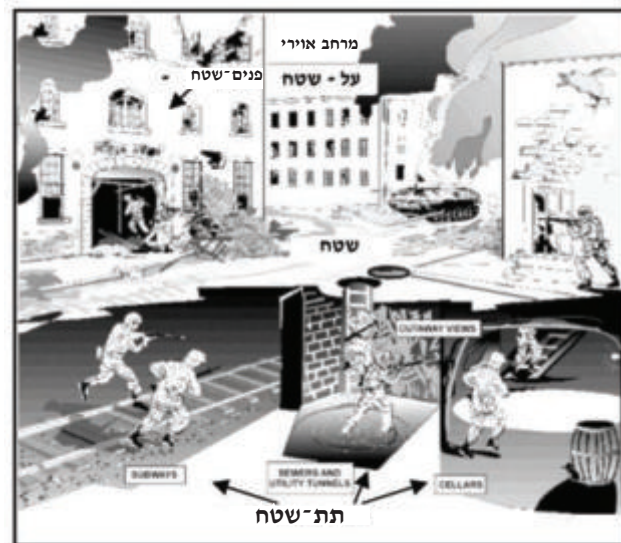
⁶ Tactical Combat Casualty Care - Prehospital Care in the Tactical Environment

The Committee on Tactical Combat Casualty Care, 21 Feb 2003 Draft

⁷ לוטננט קולונל רוג'ר טרינקייר פרסם בשנת 1961 את ספרו **La Guerre Moderne** ותיאר בו את נסיונו המצטבר בלחימה בכוחות הגרילה העירוניים של ה-ZAA באלג'יר.

⁸ **Modern Warfare - A French View of Counterinsurgency**, 1964, רוג'ר טרינקייר

⁹ ספר **לוחמה בשטח בנוי**, תו"ל זרוע יבשה

המונח 'על-שטח' מתייחס למימד הגובה - גג או קצהו של מבנה. אזורים אלה יכולים לספק מחסה ומסתור, לשפר או להפריע לתצפית ושטחי אש, ובהתאם למצב לשפר, לחסום, להגביל או לתעל תנועת כוחות. בחינה היסטורית מראה כי מרבית התנועה במרחב האורבאני הייתה בשטח (Surface) ותפיסת עמדות ב'על-שטחים' (גגות, קומות גבוהות).¹⁰

מהירות התנועה, האבטחה והחשאויות תלויות באופן בסיסי בסוג השטח הבנוי (כרך, עיר, עיירה), באזורי המשנה של הבנייה האורבאנית, בתכנית העילית של העל-שטח (קווי מתח, דודי מים וכוי), ובתכנית התת-שטח. התנועה בסבך האורבאני אינה מוגבלת לצירים הברורים והמסומנים. נהפוך הוא, התנועה האורבאנית כוללת מעבר דרך קירות, במעלה קומות ותנועה על גגות. בקרב על העיר מנילה ב-1945, כוחות מדיביזיית החי"ר 37 של הצבא האמריקני פעלו בעיר תוך סריקת בניינים, תפיסת תצפיות שולטות, תנועה על גגות ותפעול בתים בגישת קצה-תחתית (Top-Bottom).

¹⁰ FM 3-06, פרק 2: Understanding the Urban Environment.

"...על כן, בשטח בנוי תמיד ישאף כוח להתקדם מעל או מתחת לרחוב, תוך ניצול גגות, מעברים תת-קרקעיים וגם ינסה לעבור דרך קירות וחצרות. הנחת היסוד של הכוח הנע ברחוב צריכה להיות, שזה אורגן מראש כשטח השמדה."¹¹

מאפייני המבצעים האורבאניים בעצמות נמוכה ובינונית¹²

היקף הקרב - קרב אורבאני הוא בבסיסו קרב של צוותי חי"ר קטנים. הצלחת המשימה עשויה לדרוש שילוב צוותים רבים במספר זירות לחימה. הפעלת הכוחות בתיאום ושליטה מרכזית הינו מהותי להצלחת המשימה ולמניעת אירועי דו"צ. שליטה ותיאום בין כוחות הרפואה הרבים הפרושים מאפשרת "רפואה מרחבית" והדדיות בסיוע הרפואי בזירת הלחימה ומחייבת קפ"ק מקצועי-רפואי¹³ בהשתתפות כלל סגלי הרפואה הבכירים אשר מיועדים לפעול.

ביזור כוחות - הקרב האורבאני הוא בבסיסו קרב ברמת הכיתה והמחלקה, המאופיין בהחלטות פרטניות בשטח, מרגע לרגע. מטרות הצוותים מחייבות מהירות, דיוק, חשאייות ומזעור כמות החיילים בלחימה קרובה מול האויב. ביזור הכוחות מחייב לעיתים קרובות מספר צוותי רפואה על מנת לאפשר כיסוי רפואי לכל משימה. המגבלה בכמות צוותי הרפואה עשויה להביא למצבים בהם יש "פער" יחסי בסד"כ צוותי הרפואה וכלי הפינוי אל מול המשימות הדרושות. בעיה נוספת היא בפינוי הנפגעים מתוך יעדים קטנים, חבויים ומוגנים אל רכבי פינוי יעודיים.

האיום האורבאני - האיום האורבאני כולל צלפים, מטענים מושלכים, מטענים מונחים/ממולכדים ומשגרי רימונים. הסביבה האורבאנית מאופיינת בריבוי מקומות

¹¹ ספר **לוחמה בשטח בנוי**, תו"ל זרוע יבשה, לגבי תנועה דרך קירות ועל גגות, ראה מאמרו של אלי"ם אמיר ברעם על הגיאוגרפיה המבצעית של הקסבה ומאמרו של סא"ל ירון פינקלמן על הטקטיקה של הלחימה הקסבאית.

¹² FM 7-29, פרק 9: Urban Operations.

¹³ קבוצת פקודות רפואה חטיבתית נערכת במסגרת מבצעים חטיבתיים המעריכים מספר רב של כוחות מטפלים. לקפ"ק מזומנים המטפלים הבכירים המיועדים לפעול בשטח, כוחות רפואה שכנים לאזור הפעילות, גורמי החטיבה, נציגי טיפול נמרץ צבאי (טנ"צ), וגורם ממונה מקצועי אוגדתי (על-פי הערכת מצב ניתן אף לזמן נציגי מד"א/התיישבות).

מסתור ומחסה לצלפים היכולים להתמקם על גגות ובקומות גבוהות. מקומות אלה משמשים גם את משליכי המטענים ומשלבים את יתרון הגובה עם יתרונות הסמטאות בתיעול תנועת הכוחות דרך שטחי ההשמדה. יש להיזהר ממטענים ממולכדים בכניסות לבתים, דלתות חלונות ומעברים תת־קרקעיים. איומים אלו ממטענים ועד צליפה תוך תיעול כוחות לשטחי השמדה מעלים את שיעור הנפגעים במבצעים ומעלה את המורכבות בפינוי וחילוץ תחת אש.

תנאים משתנים - למבצעים אורבאניים יש דינאמיות רבה ועל הכוחות להיערך לשינויי משימה, שיטת עבודה, הגברת/הנמכת חתימה, ומעבר מפעילות לילה ליום. התנאים יכולים להיות מושפעים ממידע מודיעיני, השפעה סביבתית (כגון תנאי מזג אויר) ולחץ מדיני הנוצר מסיקור תקשורתי. מאפיין זה של הקרב האורבאני מחייב הערכות מוקדמת ו"תפירת" מעטפת סיוע רפואי גמישה ככל האפשר על מנת לסייע לכוחות בשינויי משימה וטיפול באירועים בלתי מתוכננים.

הגבלה בתצפיות - צפיפות המבנים מקטינה משמעותית את שדה הראייה ויוצרת שטחים "מתים" רבים. על כן, יש להשתמש באמצעי תצפית אוויריים אשר מאפשרים סקירת הגגות והסמטאות בהם מתבצעת הפעילות. הפעלת צוותי איסוף מצריכה התקרבות על מנת לזהות ולצפות על היעדים באופן אפקטיבי ועל כן יש להיערך מראש ולתכנן את המעטפת הרפואית לצוותי האיסוף ב"עומק" השטח אשר נכנסים לרוב בשלב מקדים ללחימה.

המארג החברתי - העבודה בסביבה צפופת אוכלוסייה מגדילה את הסיכון לפגיעה בבלתי מעורבים ומגבילה את תנאי הפתיחה באש וכוח האש המותר לשימוש. בנוסף, הפעילות באזורים צפופים מאוד מגדילה את הסיכוי לחשיפת הכוח ע"י צופים מקומיים. בתכנון הפעילות יש לתת דגש לאספקטים הרפואיים שבמגע עם האוכלוסייה המקומית (ילדים, קשישים, חולים ונפגעי חרדה). פעילות מבצעית ארוכה ומורכבת עשויה לחייב תכנון לוגיסטי מפורט של תמיכה באוכלוסייה המקומית מבחינת תשתיות חירום, אספקה, רפואת שגרה ורפואת חירום.

לחימת צוותים קטנים - רמת החיכוך הגבוהה במבצעים אורבאניים מגבירה, כאמור, את הסיכון לחשיפת הכוח ע"י האויב. בתנאים מסוימים עשויים צוותים להוות מבודדים משאר הכוחות. על כן, מתוך ההבנה כי בסד"כ מוקטן כל איש צוות הופך

לקריטי להשלמת המשימה, יש לאמן את צוותי הרפואה בשטח בלחימה במקביל לאימוני הרפואה המקצועיים.

שיעור פציעות גבוה - תא השטח הקסבאי מחייב ריכוז של יחידות בשטח צפוף מאוד תוך בידוד הצוותים אחד מהשני. בידוד זה מתבטא בין היתר בשיעור פציעות גבוה ועיכוב בפינוי הפצועים. יש לוודא את כשירות הלוחמים במתן עזרה ראשונה היכולה להוות טיפול מכריע להישרדות הפצוע. שיעור הפציעות במרחב האורבאני הצפוף גבוה יותר מכל תא שטח אחר ממספר סיבות:

- **תאונות** - שיעור הפצועים בתאונות עקב זוגיות שבורות, פגיעות מהריסות וריקושטים (נתזים), שריפות ונפילות מגבהים גבוה יותר מפצועים בלחימה ממשית.

- **מודעות מצבית** - הקושי בשמירה על ערנות ומודעות מצבית מגביר את כמות הפצועים על רקע פליטות כדור ומצבי דו"צ הנובעים מחוסר הכרת מיקומי הכוחות ותנועתם.

- **התמצאות במרחב** - התנועה דרך הסמטאות המתעקלות והמתפתלות עלולה להביא לפגיעה בהתמצאות במרחב והגברת שיעור אירועי הדו"צ.

- **צפיפות כוחות** - תאי השטח האורבאניים מחייבים ריכוז יחסי של כוחות בשטחים קטנים (סמטאות וחדרים). הפעילות בתאי השטח הצפופים מגבירה משמעותית את שיעור הכוחות הנפגעים ממטענים ורימונים מאולתרים ומגבירה את חומרת הפציעות. בדומה, איום הירי בסביבה האורבאנית מאופיין בשיעור גבוה של נפגעים מריקושטים (נתזים).

- **הפרות סדר** - הפעילות בתוך הסביבה האורבאנית עשויה להיתקל בפח"ע עממי אשר מתבטא בזריקות אבנים, בקבוקי צבע ובקבוקי תבערה. הפרות הסדר יכולות להתרחש במוקדים מרוחקים ולמשוך כוחות לוחמים וצוותי רפואה הרחק מזירת הלחימה העיקרית.

שטח תלת-ממדי - המרחב העירוני הוא שדה קרב תלת-ממדי. היתקלויות יכולות להתרחש על הקרקע, מעליה ומתחתיה, בתוך בניינים ומחוץ להם. מורכבות נוספת היא במצבים בהם כוחות אויב וכוחות ידידותיים תופסים קומות שונות באותו בניין או חלקים שונים בקומפלקס בניינים. הערכות רפואית מקדימה למתארי המשימה תקל ותסייע להחלטות חילוץ ופינוי בזמן אמת.

הסתמכות על מודיעין אנושי - מבצעים נגד חתרנות (COIN) מסתמכים על HUMINT כמקור בסיסי למידע. מידע ויזינטי (VISINT) וסיגינטי (SIGINT) מסייעים רבות בגיבוש תמונת המצב המלאה והערכות למבצעים.

הצורך בבידוד והשתלטות על נקודות מפתח - במהלך מבצעים התקפיים, פלוגות ומחלקות תוקפות מבנים ומשתלטות עליהם. סדר הכוחות לרוב אינו מספיק כדי לתפוס ולבודד חלקים נרחבים של השטח האורבאני. על כן, הפעילות משלבת תצפיות ומאבקים תוך שימוש באש ישירה ובלתי ישירה, עשן, ותמרונים לבודד מבני מפתח שולטים, להשתלט עליהם ולהמשיך משם. בעת השתלטות על מבנה או קומפלקס מבנים, יש לסרוק ולהחליט על נקודת ריכוז ואיסוף פצועים (נאפ"ל / נאמ"ח). הנקודה תיקבע ע"פ מספר קריטריונים:

מיגון - נקודת ריכוז הפצועים תהיה תמיד בעמדת מחסה, מוגנת ככל האפשר מהמרחב החיצוני. העדיפות היא לבחירת חדר פנימי ללא קשר עין עם חוץ המבנה (חלונות, דלתות לרחוב וכו').

גודל - על נקודת ריכוז הפצועים לאפשר טיפול ב־זמנית במספר פצועים שוכבים (דחופים).

נגישות - על נקודת ריכוז הפצועים להיות נגישה למרב הכוחות במבנה על מנת לאפשר איסוף הפצועים וטיפול בהם. העדיפות היא לחדרים פנימיים בקומת הקרקע או בקומה הראשונה.

אבטחה - יש לבחור חדר קל לאבטחה ללא צורך בהשקעת כוח הגנתי רב. ציר פינוי ראשוני - יש לתכנן ציר פינוי דרך המסדרונות בהתאם לנתיבי הגעת רכב הפינוי, פתחי קיר שנעשו כחלק מתכנון מקדים, ניווד פצועים שוכבים, ואבטחה תוך כדי התנועה במבנה עצמו.

צלפים - היסטורית, צלפים היו בשימוש רב במבצעים אורבאניים. הם מספקים אש מדויקת לטווח קצר וארוך ומסייעים לפלוגה ולמחלקה לבודד את האויב. בשימוש נכון, יכולת התצפית של הצלפים משלימה ותומכת במשימת האיסוף הגדודית. בהינתן האפשרות, צלפים ינסו לפגוע בנקודות קריטיות ו"צווארי בקבוק" בדמות מפקדים, מפעילי ציוד הנדסי וצוותי רפואה. פגיעה בגורמים אלו, מעכבת קשות ומשבשת את המשימה עקב הקושי בהשלמת הפערים תוך כדי הפעילות.

טיפול טקטי בפצועים בקרב (TCCC - Tactical Combat Casualty Care)

עלינו לאמן אנשים איך לחשוב ולא רק מה לחשוב!"

גנרל פיטר שומקר, U.S. SOCOM

ע"פ ה TCCC קיימים שלושה עקרונות יסוד בטיפול בפצועים בפעילות מבצעית:

הרפואה הטובה ביותר היא עליונות באש - הדרך הטובה ביותר לצמצם את

כמות הנפגעים ואת האיום על בריאות החיילים היא ע"י ניצחון על היריב.

תזמון הוא הכול - ברצף הטיפול המבצעי יש לבצע את הפעולה הנכונה בזמן

הנכון. ביצוע טיפול נכון רפואית בזמן לא מתאים עלול לסכן את הפצוע, לסכן את

המטפל ולהוביל לפצועים נוספים!

הטיפול הרפואי הוא החלטה טקטית - ההחלטה על טיפול רפואי היא בעלת

משמעות מבצעית. לבדיקה, טיפול ופינוי פצועים יש משמעות טקטית קריטית

מבחינת זמן, מקום וסד"כ זמין. החלטה לא נכונה יכולה לגרום לכולם למות ולמשימה

להיכשל. יש להבין כי מה שטוב לפצוע עומד לפעמים בסתירה גמורה אל מול מה

שטוב למשימה. במקרים כאלה, על ההחלטה הטקטית להתבסס, בין היתר, על האם

המשך המשימה יפגע לרעה בתוצאה הטיפולית של הפצוע.

בשנת 2007 פורסם מחקר אמריקאי הסוקר ומנתח את פציעותיהם של 82 חיילי

מבצעים מיוחדים אמריקאים שנפלו בין 2001-2004.¹⁴ מתוצאותיו עולה כי ההתערבות

הטיפולית עשויה למנוע מוות רק ב-15% מהפגיעות מסכנות החיים (9% פגיעות

גפיים, 5% פגיעות חזה, 1% פגיעות מסכנות נתיב אוויר). מהנתונים ניתן לחלק את

הפצועים בפעילות המבצעית ל 3 קטגוריות:

- פצועים אשר ישרדו ללא קשר לטיפול שינתן בשטח.
- פצועים אשר לא ישרדו למרות הטיפול בשטח.
- פצועים אשר מותם ניתן למניעה באם מספר צעדים מצילי חיים ינקטו באופן מיידי (כ-15% ממקרים).

מקומו של המטפל הרפואי הבכיר, אם כך, הוא לנתח לאיזה קטגוריה שייך

הפצוע ולגזור מכך את המשמעויות המבצעיות. כלומר, לבדוק ולהחליט, בהתחשב

¹⁴ Causes of Death in U.S. Special Operations Forces in the Global War on Terrorism 2000-4

. Annals of Surgery, Volume 245, Number 6, June 2007, J.B Halcomb

בסיטואציה המבצעית, האם הפציעה מחייבת פינוי מידי או שניתן לעכב את הפינוי - ומהו ה"קו האדום" מבחינת משך העיכוב. עם קבלת ההחלטות הרפואיות-טקטיות יוכל המטפל ליעץ למפקד לגבי שיקולי פינוי. לדוגמה - בעת פעילות מבצעית חייל נורה ברגלו. החייל בהכרה, מוגבל בתנועה עם שטף דם פורץ מהקרסול. מכיוון שהדמם ניתן לשליטה ע"י לחץ ישיר או ע"י חוסם עורקים, החייל מתאים לקטגוריה השלישית של הפצועים. במידה והחייל או מגיש העזרה הראשונה לידו מסוגלים לשים חוסם עורקים, אין צורך לסכן כוחות נוספים בחבירה אליו תחת אש, להיפך, התגובה הראשונית המתאימה היא השבת אש לכיוון מקור הירי וניסיון לחיסול האיום. עם חיסול האיום או שיפור מיקומי כוחות לאזור מאובטח יותר ניתן להעניק טיפול מעמיק יותר ע"פ הצורך.

ל-TCCC שלוש מטרות בסיסיות:

- להציל פצועים עם פגיעות מסכנות חיים הניתנות לטיפול.
- למנוע פצועים נוספים.
- להשלים את המשימה.

הטיפול מתחלק לפי שלושה שלבי זמן ברורים, עוקבים ומוגדרים ע"פ הסיטואציה:

טיפול תחת אש;

טיפול טקטי בזירת הלחימה;

טיפול במהלך פינוי פצוע הקרב.

לכל מסגרת זמן יש מאפיינים מבצעיים משלה מבחינת האיומים, חופש התנועה, סד"כ מטפלים ופרוצדורות רפואיות אפשריות.

טיפול תחת אש

טיפול הניתן בזירת הפציעה כאשר הן המטפל והן הנפגע מצויים תחת אש אויב יעילה. קיימת סכנה גבוהה לספיגת פציעות נוספות למטפל ולנפגע. עיקר הפעולות בשלב זה כוללות דיכוי אש האויב והעברת הפצוע לאזור מאובטח. פצועים אשר לא ספגו פציעות מסכנות חיים ויכולים להמשיך ולתפקד - יסייעו בהשבת אש לכיוון האויב או בכל צורה אחרת, על מנת להשלים את המשימה. על המטפלים גם הם להשיב אש (בעיקר במבצעי כוחות קטנים בהם לכל קנה יש חשיבות רבה בנטרול האיום). אם הפצוע יכול לנוע בכוחות עצמו, עליו להגיע למקום מחסה על מנת שלא לסכן את המטפלים בתנועתם אליו.

יש חשיבות רבה לשימוש בחוסם עורקים כדי להשתלט על דמם פורץ (בניתוח

נתוני הפצועים מווייטנאם נמצא כי דימום מגפיים היווה את הסיבה הראשונה למוות מפציעה ניתנת להצלה, והיווה 60% מכלל הפציעות מסכנות החיים הניתנות לטיפול). על כן, מודגש הצורך בניפוק חוסם עורקים אישי לכלל הלוחמים והכשרתם בשימוש בחוסמי עורקים וטיפול בפציעות גפים קשות. הפעולות הנדרשות ממגיש העזרה לביצוע בשלב זה כוללות:

- השבת אש לפי הצורך ועל פי הוראות המפקדים.
- אם הפצוע מסוגל להתפקד כלוחם, הדרך אותו להשיב באש ע"פ הצורך.
- נסה להימנע מספיגת פציעות.
- נסה למנוע מהפצוע לספוג פציעות נוספות וגרור אותו למחסה.
- עצור דימומי גפיים מסכני חיים.
- תקשורת עם הפצוע - הרגעת הפצוע, הדרכתו לטפל בעצמו והסבר על פעולות עזרה ראשונה.
- רצוי לדחות את הטיפול בנתיב האוויר לשלב הטיפול הטקטי בשטח.

טיפול טקטי בזירת הלחימה

הטיפול ניתן כאשר הפצוע והצוות אינם תחת אש אויב יעילה. זהו גם שלב ראשון בטיפול במהלך משימה כאשר סיבת הפציעה אינה עקב אש אויב. זמן הפינוי יכול לנוע בין כמה דקות לכמה שעות. לטיפול הרפואי בשלב זה יש סדר פעולות הנגזר באופן כללי מה-ATLS:

ביטחון הפצוע והצוות - בטיפול בפצוע מבולבל, עם שינוי במצב ההכרה יש לפרוק אותו מכלל כלי נשקו ומחומרים נפוצים (רימונים, תאורה ידנית, חומרי חבלה וכו').

נתיב אוויר - הטיפול בנתיב האוויר נע מסילוק הפרשות ומנח גוף נכון ועד פרוצדורות כירורגיות מורכבות. פגיעות פשוטות מנוהלות ע"י הצבת הפצוע בתנוחה מתאימה לסילוק ההפרשות, ושמידה על נתיב אוויר פתוח. פגיעות נתיב אוויר מסכנות חיים מהוות 6% מסך כל הפציעות מסכנות החיים הניתנות לטיפול בשטח. ככלל, פציעות שאינן כוללות נזק טראומטי נוירולוגי, אשר מצריכות טיפול פולשני בנתיב אוויר, מהוות פציעות בעלות שרידות נמוכה. בנוסף, אינטובציה (צנור קנה הנשימה) קלה בשטח, ללא התנגדות מהפצוע עם רפיון מוחלט של הלסת והשרירים וללא שימוש בסמי הרדמה היא ממצא מנבא רעות לגבי שרידותו של הפצוע מכיוון שממצאים אלו מעידים על פגיעה חמורה מאוד אשר דדרה את מצבו ההכרתי של הפצוע.

קיים קושי מקצועי ומבצעי בביצוע אינטובציה, בשטח מאוים (תנאי סביבה קשים, מחייב חשיפת מיקום הכוח עקב השימוש בלרינגוסקופ (מכשיר בעל להב קהה עם פנס בקצהו). במחקר ישראלי נמצא 40% שיעור כישלונות בניסיון אינטובציה ראשון בשטח.¹⁵ במחקר אחר נמצא כי שיעור ההצלחה של אינטובציות בשטח עמד על מעט מתחת ל 50%.¹⁶ על כן, מומלץ להימנע מביצוע פרוצדורה זו ובמידת הצורך לבצע פתיחת נתיב אוויר כירורגי (קוניוטומיה). קיבוע צוואר ועמוד שדרה - ככלל אין מקום בשלב זה לקבע פציעות חודרות לצוואר ולגב ללוח גב וצווארון.

נשימה - יש לשקול את האפשרות לפציעת חזה אוויר בלחץ ולטפל מידית ע"י ניקור בית-החזה (Needle Thoracostomy / Needle Application). בפציעת חזה עם פצע שואב (Sucking Chest Wound) יש לחבוש עם גזה וזלין בזמן שהפצוע נושף אוויר החוצה ולאחר מכן לנטר את מצבו להתפתחות חזה אוויר בלחץ.

דימום - יש לסרוק אחר מקורות דם נוספים אצל הפצוע ולהשתלט עליהם. בנוסף יש לשקול המרת חוסמי עורקים לחבישות לחץ או תחבושות המוסטטיות (מסייעות בקרישת דם באזור הפצע).

גישה ורידית - על מנת לאפשר מתן תרופות ונוזלים בהמשך הטיפול יש להכניס מחט עירוני בגודל 18G ולהתחיל בעירוני נוזלים ע"פ הצורך. במידה ויש קושי בהכנסת מחט עירוני, ניתן להשתמש בעירוני תוך גרמי.

החזר נוזלים¹⁷ - יש לבצע הערכת הלם המוראגי (דימומי) ע"י מדד קיומם של דפקים פריפריים וניטור מצב ההכרה (כאשר אין מדובר בפציעת ראש).

¹⁵ Problematic Intubation in Soldiers: Are There Predisposing Factors?

Military Medicine. 2000;165:111-113, R.B Abraham, R Yaalom, Y Kluger

¹⁶ Field Intubation of Trauma Patients: Complications, Indications, and Outcomes

American Journal of Medicine. 1996;14:617-6, S.B Karch, T Lewis, S Young

¹⁷ הטיפול בנוזלים במצבי הלם המוראגי מתבסס על החזר נוזלים מבוקר בגישת Hypotensive Resuscitation. הנוזלים מוחזרים רק על מנת לייצב לחץ דם שמשמר תפקוד מוחי תקין. מחקרים עדכניים מראים שהזרמת נוזלים תוך ורידיים רבים במצבי דימום פנימי עלולה להחמיר את הפגיעה ולדרדר את מצב הפצוע אף יותר.

”הדבר הטוב היחידי שניתן לומר בזכות ההלם

הוא שבהחלשת זרימת הדם יכול ההלם למנוע

איבוד דם גדול יותר מכפי שקורה בפועל.”

דר' ג'ון ג'וליאן כיסולם, כירורג מנתח בצבא הקונפדרציה -

המדריך לכירורגיה צבאית (Manual of Military Surgery) 1861,

ללא הלם המוראגי: אין צורך במתן נוזלים דרך עירוי. במידה ובהכרה, יכול לקבל נוזלים בשתייה.

הלם המוראגי: מתן בולוס נוזלים מולחץ של 500cc. נוזל העירוי המומלץ הוא Hextend® - תמיסה קולואידית משמרת נפח תוך-כלי. מנה נוספת, במידה וסימני השוק נשארים, ניתנת לאחר 30 דקות.

דמם בלתי נשלט: מתן נוזלים ע"פ טיטרציה להחזרת דופק רדיאלי.

סקירת הפצוע - חבישת פצעים מזוהים וביצוע סריקה לפצעים חדשים.

טיפול בכאבים - הטיפול בכאבים מתחלק ע"פ כשירות הלוחם להמשיך בתפקידו. בפצוע הכשיר להלחם ניתן לתת תרופה מקבוצת ה-Selective Cox2 Inhibitors או לחלופין מתן אקמול (Acetaminophen) במינון של 1000 מ"ג PO כל 6 שעות עד מינון מקסימלי של 4000 מ"ג. בפצוע הלא כשיר להלחם: ניתן לטפל ב Morphine 5mg IV/IO כל 10 דקות על פי הצורך. חשוב לנטר אחר דיכוי נשימתי ודיכוי הכרתי בפצוע. במידת הצורך ניתן להשתמש גם ב-Promethazine 25 mg IV/IO/IM q4h.

שברים¹⁸ - יש לקבע שברים לסדים תוך בדיקה מחודשת להמצאות דפקים.

אנטיביוטיקה¹⁹ - מומלץ להתחיל טיפול לכלל פציעות הקרב הפתוחות.

תקשורת עם הפצוע - הסבר על מצבו, הרגעה ועידוד.

¹⁸ במתאר האורבאני, כאשר משך הפינוי הצפוי הינו קצר, אין מקום להתעכב על שימוש בסד יעודי (סד תומס), אלא לקבע מהר ככל האפשר ולפנות לבית חולים.

¹⁹ עיכוב בטיפול אנטיביוטי לפציעות חודרות ושברים במתאר פינוי מעוכב יכול לסכן פצועים בזיהום קשה, המחייב אשפוז ממושך ואף לעיתים מסכן את כלל הגפה.

החייאה לבבית - ככלל אין מקום להחייאה לבבית בפציעות קרב. פצועים עם פציעות אנושות והלם המוראגי שהידרדרו לשיבוש פעילות לבבית תקינה לא ירוויחו מהחייאה לבבית. ההחייאה הלבבית אינה מטפלת באיבוד הדם ועל כן עיסויי הלב לא ישפרו במאומה את זרימת הדם וחמצון הרקמות אצל הפצוע.

טיפול בפצוע קרב במהלך פינוי

טיפול הניתן במהלך פינוי הפצוע בכלי רכב למדרג טיפול גבוה יותר (תאג"ד/בי"ח שדה/בי"ח קבוע). בשלב הזה, כל הציוד וצוותי הרפואה שהוכנו ברכבי הפינוי טרם הפעילות יהיו זמינים לטיפול. הכנסתו של צוות חדש עם צר"פ חדש לשרשרת הטיפולית הביא להמלצה ליצור צוותי רפואה ייעודיים לפינוי פצועי כוחות מיוחדים. צוותים אלו, בעלי הניסיון הטיפולי והצר"פ הנרחב, ישפרו את האבחון והטיפול בפצועים בשלב הפינוי.

קיימת חשיבות רבה לבחירת רכב פינוי המתאים למתאר מבחינת מיגון ועבירות צירים. רכב פינוי לא מתאים יגביל את יכולות הפינוי ויעכב את הגעת הפצוע למתקן טיפול בעל יכולות רפואיות מתקדמות. הצר"פ הנוסף אשר מצוי ברכב הפינוי, ובעיקר התנאים הסביבתיים האוהדים יותר, מאפשרים מגוון גדול יותר של פרוצדורות טיפוליות לשליטה בנתיב האוויר. במקרים הדורשים שליטה בנתיב אוויר החלופות האפשריות כוללות אינטובציה, LMA, Combitube וקוניוטומיה כירורגית.

במהלך הפינוי הפצועים מנוטרים באופן חשמלי (קצב לב, ל"ד, ריווי חמצן) וכך מידע חשוב נוסף מוצג למטפלים הבכירים. במידת האפשר, בשלב זה יהיה זמינות מנות דם לעירוי מסוג O- / O+. מתקני חימום יאפשרו טיפול ומניעת היפותרמיה במהלך הפינוי.

בשלב זה, סדר הפעולות הטיפולי קרוב יותר ל ATLS. קיימים מספר דגשים לטיפול בשלב זה המבדילים בין הטיפול הטקטי בשדה הקרב לטיפול תוך כדי הפינוי:

נתיב אוויר - הטיפול בנתיב האוויר בפצוע ללא סכנה לחסימת דרכי נשימה כולל סילוק הפרשות, תמרונים ידניים (Chin Lift, Jaw Thrust), מנח גוף נכון, ושימוש במעביר אוויר פלסטי (AW). בפצועים עם סכנה לחסימת דרכי הנשימה נוספות מספר פרוצדורות לארסנל הטיפולי - ניתן לבצע אינטובציה, מסכה לרינגיאלית (LMA), הכנסת Combitube או פתיחת נתיב אוויר כירורגית (קוניוטומיה). ככלל אין מקום בשלב זה לקבע פציעות חודרות לצוואר ולגב ללוח גב וצווארון פילדלפיה.

נשימה - יש לשקול את האפשרות לפציעת חזה אוויר בלחץ ולטפל מיידית ע"י ניקור בית-החזה (Needle Thoracostomy / Needle Application). יש לשקול הכנסת נקז חזה כאשר הפצוע לא משתפר לאחר הניקור וכהכנה לפינוי ממושך. יש לתת חמצן לפצועים עם פגיעה בחמצון, פצועי הלם ופצועים מחוסרי הכרה.

דימום - יש לסרוק אחר מקורות דם נוספים אצל הפצוע ולהשתלט עליהם. בנוסף יש לשקול המרת חוסמי עורקים לחבישות לחץ או תחבושות המוסטטיות (מסייעות בקרישת דם באזור הפצע).

החזר נוזלים - הטיפול להלם המוראגי בשלב זה כולל מתן בולוס נוזלים מולחץ של 500cc. הנוזל המומלץ הוא Hextend® - תמיסה קולואידית משמרת נפח תוך-כלי. מנה נוספת, במידה וסימני השוק נשארים, תינתן לאחר 30 דקות. המשך מתן נוזלים כולל מתן דם (PRBC), Hextend או תמיסת רינגר-לקטט ע"פ הצורך.

ניטור - יש לחבר את הפצוע לניטור חשמלי אחר מדדים חיוניים וריווי חמצן בדם (אוקסימטריה).

סריקה לפצעים חדשים - יש לבצע סריקה מדוקדקת לפציעות נוספות. לחבוש פצעים מדממים ולקבע גפיים פגועות.

MAST²⁰ - יש לשקול שימוש במכנסי MAST (Military Anti-Shock Trousers) כדי לשלוט על שברים אגניים ודימום אגני ובטני. המתקן פועל ע"י העלאת הלחץ בפלג הגוף התחתון וע"י כך העלאת לחץ הדם בגוף תוך הזרמת יותר דם למערכת המרכזית. השימוש במכנסי ה-MAST נחקר רבות ובעוד שבפגיעות מסוימות נצפה אפקט חיובי בעקבות הטיפול, הדעות חלוקות לגבי יעילותו בפציעות הלם. מחקריו של Mattox^{22,21} הראו ששימוש ב-MAST בפציעות בטן חודרות הניב 49%

²⁰ מכנסי MAST אינם נמצאים בשימוש בצה"ל.

²¹ Prospective MAST study in 911 patients,

Journal of Trauma. Aug 1989;29(8):1104-1111; K.L Mattox, W Bickell, P Pepe
²² Randomized trial of pneumatic antishock garments in the prehospital management of penetrating abdominal injuries, Annals of Emergency Medicine. June 1987;16(6):653-658

W Bickell, P.E Pepe, K.L Mattox.

הישרדות לעומת 65% בקבוצת הביקורת. לא רק זאת אלא בנוסף, תוארו מקרי תסמונת מדור בגפיים תחתונות שהיו תקינות טרם השימוש ב-MAST. כיום, קיימות המלצות לגבי שימוש במכנסי MAST לפציעות רקמה רכה נרחבות בגפיים תחתונות, קיבוע שברי גפיים תחתונות וקיבוע שברים אגניים^{24,23}. מומלץ להימנע משימוש במכנסיים בפצועים בעלי חשד לפגיעת ראש סגורה, פציעת חזה, הריון ובחשד לבצקת ריאות.

מאפייני הפציעות וההיערכות הרפואית בלחימה בתאי שטח קסבאיים

מרחב הפעילות המבצעית

בעת ניתוח האיומים ומאפייני הטיפול יש להבדיל בין שני תאי שטח דומים בצפיפותם אך שונים מבחינת האיומים על הכוח והתנועה במרחב - מחנות פליטים לעומת שטח הקסבה. מחנות פליטים בגזרה מתאפיינים בסדירות רבה, סמטאות ארוכות בהן הצופה מקצה אחד יכול לראות מרחוק את הנכנס לסמטה. האיום העיקרי הוא איום הירי המדויק והצלפה. שטח הקסבה, לעומת זאת, אינו סדור ומאופיין בסמטאות צרות אשר מתעקלות ונשברות בצורה חדה ואינן יעילות מבחינת צליפה. בנוסף, המעבר דרך קירות הבתים בשטח הקסבה הוא מורכב יחסית למחנות הפליטים משום שהוא מצריך לרוב שימוש בחני"מ על מנת לפרוץ דרך קירות האבן העבים. פרט זה קריטי מבחינת חבירת כוחות ופינוי פצועים לאחר.

מטענים

איום המטענים הינו איום מרכזי בפעילות המבצעית בקסבה. בשכם ובקסבה בפרט קיימת תשתית ענפה בתחום החבלה - הן מבחינת הידע והן מבחינת החומרים. המיגון האישי - אפוד קרמי וקסדה - הקטינו את שכיחות פגיעות החזה והבטן והעלו את שכיחותן היחסית של הפגיעות בשאר האזורים. בעוד שפציעות הגפיים הינן השכיחות ביותר במתארים אלו, אזורים לא מוגנים אחרים כגון בתי שחי, מפשעות, צוואר ופנים נפגעים גם כן. בשנים האחרונות ניכרת עלייה במטענים אשר אינם קרקעיים - מטענים מושלכים מגגות ומטענים המוצמדים לקירות מעל הקרקע.

²³ Hemorrhage associated with major pelvic fracture: a multispecialty challenge

,Journal of Trauma. Nov 1986;26(11):987-994, C Moreno, E.E Moore, A Rosenberger

,Definitive control of mortality from severe pelvic fracture²⁴

Annals of Surgery. Jun 1990;211(6):703-707; L Flint, G Babikian, M Anders

מטענים אלו מעלים את שכיחות הפציעות בצוואר ובפנים ומדגישים את הצורך במיגון העיניים תוך כדי תנועה על ידי חבישת משקפי מגן.

היתקלות

אופיים הנשבר והמשתנה של סמטאות הקסבה, הכניסות הניצבות לחצרות היחוישים ורוחבן הצר של הסמטאות מעלה את שכיחות ההיתקלויות מטווח קצר באויבים חמושים. במקביל לפציעות ירי יש אחוז גבוה של פציעות מנתזים (ריקושט) אשר יכולים לגרם נזק רב השווה לפגיעת קליע.²⁵ כמענה לאירועי ההיתקלות נמצא בשימוש לוח מגן נישא ('מגן דוד'), יעודי לפעילות מבצעית קרקעית בשטח בנוי.

מעבדות נפץ

מאמצים רבים בלחימה כנגד כוחות הגרילה העירוניים מופנים לחשיפת תשתית החבלה ולהחרמת חומרים כימיים דו-שימושיים (כימיקלים אשר יכולים לשמש לתעשייה ובמקביל ביצור חומרי נפץ). בעת פשיטה על מעבדות להכנת חומרי נפץ חשוף הכוח למגוון כימיקלים מסוכנים, קורוסיבים, משניקים ונפוצים. בין החומרים ניתן למצוא חומצות חזקות, מחמצנים חזקים (כלוראטים, פר-כלוראטים, מי-חמצן), כלור, כספית, תרכובות זרחן וזרחנים אורגנים, אוראה, אבק שריפה, סלפטר, ציאנידים ועוד. יש להיערך, במידת האפשר, בשיתוף עם המודיעין ואנשי המנה"צ לקראת פעילות הכוללת באופן ידוע התעסקות עם חומרים כימיים מסוכנים. בנוסף, כאשר היעד הוא מעבדת ליצור חומרי נפץ, יש לתדרך את הכוחות לא לגעת, לשפוך או להיזיז מיכלים ממקומם עד להגעת צוותי החבלה.

שריפות

אמצעי לחימה רבים מייצרים חום רב אשר עשוי לגרום לשרפות (חנ"מ, פצצת תאורה, רימוני הלם וכו'). פעילות בתוך מבנים בוערים מצריכה הערכות ותדריך צוותי הרפואה לטיפול בנפגעי שאיפת עשן ושאיפת גזים רעילים אחרים.

על-שטח

הפעילות המבצעית במרחב האורבאני כוללת פעמים רבות תפיסות עמדות על גגות או קומות גבוהות כחלק ממשימת מארב או משימת תצפית ואיסוף. בנוסף, מבצעים

²⁵ ראה אירוע פציעת לוחם גדס"ר גבעתי במחנה פליטים עין בית אלמאא', 10/2007.

מסוימים בתאי השטח הצפופים במיוחד אף כוללים תנועה על גגות בתים ו"איגוף" אנכי של היעד. הפעילות בקומות גבוהות וגגות מציבה קשיי פיננסיים וטומנת סכנות כגון נפילה מגובה, והתחשמלות מכבלי מתח גבוה. נושא זה ידון בהמשך המאמר.

תת-שטח

מרחב פעילות אשר הולך ומתגלה בשנה האחרונה הוא מרחב הקסבה התת-קרקעי הרומי העתיק. סבך המנהרות, הניקבות והרחובות הרומיים הקבורים משמשים תשתית תנועה, עבודה ומילוט לפעילי הטרור. תנועת כוחותינו במרחב זה מציב מורכבות מבחינת אוורור ונשימה, חילוץ ופינוי. נושא זה ידון בהמשך המאמר.

עקרונות לתכנון סיוע רפואי למבצעים בתאי שטח קסבאיים

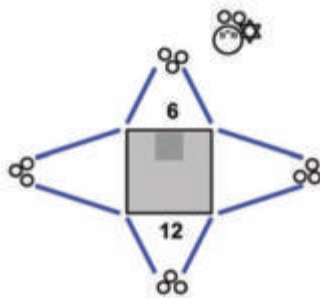
בתכנון המעטפת הרפואית לפעילות קסבאית יש להתייחס למספר נקודות: **צירי פינוי** - יש לבצע ניתוח מקדים של צירים פיננסיים רגילים ורכובים בשטח הבנוי ולסמן מבעוד מועד נקודות חבירה אפשריות במוצאי סמטאות. יש לתכנן את ציר הפינוי עד נקודת השחלוף/מנחת מתוך הנחת יסוד כי **יש למעט בשחלופים נוספים תוך כדי התנועה**. תכנון והכרת צירי פינוי חלופיים הינה קריטית עקב האילוצים של פעילות בסביבה האורבאנית הכוללים - הפרות סדר, חסימת צירים פיזית ומטענים מונחים המפריעים לתנועה ועשויים לעכב פינוי. יש להקפיד על סימון ציר הפינוי הרכוב על גבי עזרי המודיעין ומערכות השו"ב. בנוסף, במידת האפשר, יש לסמן ולשלט את המנחת בשטח על מנת למנוע בירבור בשטח.

סד"כ החובשים - אופי הפעילות, המבוסס לרוב על תנועת צוותים קטנים במעטה החשאיות, יכול להביא למצבי ניתוק הצוותים בעת לחימה על כן קיימת חשיבות רבה להמצאות של לפחות חובש בכל כוח עצמאי.

מיקום כוחות הרפואה:

מיקום החובש - בעת התכנון יש לתת דעת למיקום החובש בעת הפעילות. החובש צריך להיות מסוגל להתנתק מפעילות הכוח ולהגיע תוך דקות בודדות לטפל בפצוע מבלי לסכן את המשימה (בשלב הטיפול הטקטי בפצוע). לדוגמה - במהלך מעצר, מיקום חובש הכוח בצמד הסוגר על פאה עשוי להגביל אותו ביכולתו להעניק טיפול מבלי לסכן את הסגירה ועל כן מומלץ למקמו בשלב הסגירה עם המ"פ וחוליית

הסריקה. מצד שני, בעת תחילת סריקה יש יתרונות מסוימים להשארנו מאחור בסגירה כגיבוי רפואי במקרה של התקלות. שיקולים אלו צריכים לבוא לידי ביטוי אל מול היבטים נוספים כגון אורגניות החוליות והשליטה בכוח אדם.

תרשים סגירה על מבנה - החובש ממוקם עם המ"פ בחוליית הסריקה.

חוליית רפואה - בפעילות בעלת צפי לחיכוך גבוה, לקושי בפינוי רגלי ובפעילות הכוללות ניתוק ובידוד של הכוח (לדוגמה - "אלמנות קש") יש לשקול צירוף חוליה רפואית מצומצמת הכוללת מפקד חוליה (לוחם), מטפל בכיר (רופא/פרמדיק) וחובש. החוליה הרפואית מאפשרת חבירה רגלית של צוות עם יכולות החייאה מתקדמות המסוגלת לטפל, לסייע בפינוי רגלי ולתת מידע רפואי-טקטי למפקד על מנת לסייע בקבלת החלטות. החוליה הרפואית היא גמישה וניידת ויכולה להתנתק מכוח אחד ולעבור בתיאום לכוח אחר על פי הערכת מצב. הטיפול המוענק בחבירת החוליה הרגלית לפצוע הינו "טיפול טקטי בזירת הלחימה". הטיפול מוגבל לצידוד הרפואי הנישא ע"י החוליה הרפואית וממעט בפרוצדורות ארוכות ומורכבות.

רכב הפינוי:

קרקעי - רכב הפינוי ימוקם בקרבת אזור הפעילות. במידה ומתקיימים מספר מבצעים באזורים סמוכים, ימוקם רכב הפינוי בנקודת המתנה זמינה ונגישה לכלל הפעילויות. פעילות מורכבת יותר (ריבוי צוותים, ריבוי מטענים, צפי לקושי בפינוי קרקעי וכו') יכולה לדרוש קירוב של רכב הפינוי. יש חשיבות רבה להצמדת רכב הפינוי לרכב מוביל אשר ינווט בשטח, יאבטח את רכב הפינוי ויתמודד עם אירועים בעת הנסיעה. הרכב המוביל יאויש, בן השאר, במפקד אשר יכיר את המשימה וצירי הפינוי, יתרגל את העבודה עם צוות הפינוי, ויהיה מסוגל לקבל החלטות בזמן אמת לגבי שינוי ציר תנועה והתמודדות עם איומים (הפרות סדר, חסימות צירים וכו').

אווירי - הפינוי האווירי מוגבל מאוד מהמרחב האורבאני וכמעט בלתי אפשרי בתאי השטח הקסבאיים. ריבוי קווי המתח והטלפון וצפיפות המבנים מקשים על נחיתה בשטח. בנוסף השטח הינו מאוים ושהיה בו (בקרקע ובאוויר) מסכנת את בטחון המסוק. על כן, לרוב, הפינוי האווירי יכלול שלב ראשוני רכוב בו מפונים הפצועים אל מחוץ לאזור האורבאני ושלב שני של חבירה למסוק במנחת שנקבע ע"פ ניתוח השטח המקדים.

כשירות מע"ר - הלוחם מגיש העזרה הראשונה מהווה "קו ראשון" בטיפול הרפואי בשטח ויכולותיו באות לידי ביטוי כבר בשלב "טיפול תחת אש". תחת הכשרה ואימון נכון של שימוש בחוסמי עורקים יוכל המע"ר לטפל ב-60% מהפציעות מסכנות החיים הניתנות לטיפול (פגיעות גפיים) ובכך להציל את חיי הפצוע.

בתמונה - פצוע אמריקאי מפגיעת RPG. הפצוע דימם למוות משטף דם פורץ מהירך למרות הנחת 3 חוסמי עורקים מאולתרים על ידי חבריו. חובש הצוות נהרג בתחילת הפעילות. מתוך מצגת - "Perform Tactical Combat Casualty Care", Fort Sam Houston

- מיגון** - מבצעים אורבאניים בשטח קסבאי מחייבים ציוד מיגון מתאים:
- **מיגון אישי** - שימוש באפודי מגן קרמיים וקסדות מסייע במיגון אזור הראש, החזה, הבטן והגב (יש להקפיד על נשיאת הלוח הגבי).
- **פלאטות מיגון** - פלטות נישאות לצוותים רגליים הנעים בסמטאות המהוות מחסום פיזי כנגד נשק קל.
- **משקפי מגן** - ניתוח נתוני הפציעות המבצעיות בחיילים באיו"ש מראה שיעור

של 21.3% פציעות עיניים²⁶ בין ה-1/01/07 ל-1/10/07. יש לאמן את הכוחות ולהרגילים בתנועה עם משקפי מגן.

- **מסכות פנים** - בעת שימוש בחומרי נפץ נוצר לעיתים ענן אבק ופסולת אשר מקשה על הנשימה, גורם לשיעול, ומפריע לתנועת הכוחות בתוך המרחב. שימוש יזום במסכות פנים יכול להקל על תנועת הלוחמים ומוכנותם להתמודד עם אירועים מבצעיים.

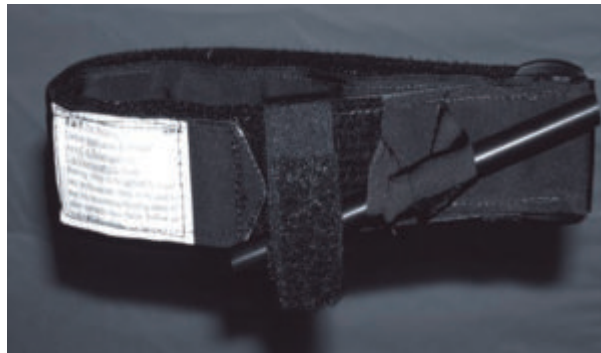
בתמונה - חייל אמריקאי פגוע רסיסים. ניתן להבחין בתבנית פיזור הרסיסים בפנים (החייל חבש משקפי מגן בעת האירוע).

אמל"ח רפואי - למרות שלא קיים אמל"ח רפואי המותאם ספציפית למרחב הקסבאי, יש בנמצא אמל"ח אשר יתרונותיו רבים בסביבה האורבאנית:

- **חוסם עורקים** לשימוש קרבי (C.A.T (Combat Application Tourniquet) - חוסם עורקים אמריקאי, המאפשר שימוש עצמי ע"י הלוחם. בצורה זו יכול הטיפול בחוסם עורקים להינתן כבר בשלב הטיפול תחת אש ללא סיכון כוחות נוספים.

²⁶ "השיעור הגבוה של פגיעות עיניים בפעילות המבצעית באיו"ש", תכתובת - איו"ש/רפואה, סא"ל דר' עמיר כהן.

חוסם העורקים מסוג ה-CAT נמצא כיום בצה"ל בשימוש צוותי רפואה ביחידות מיוחדות. ניתן הנתונים האמריקאים מראה יעילות רבה של חוסם ה-CAT בהשוואה לחוסמי העורקים הישנים.²⁷

בתמונה - חוסם עורקים אמריקאי מסוג C.A.T - Combat Application Tourniquet

- **אלונקת יעד מבוצר** - אלונקת בד, אשר מאפשרת פינוי הפצוע דרך נתיבי תנועה צרים ומפותלים כגון סמטאות, מסדרונות וחדרים.
- **צינור הארכה למנשם** - טיפול בפצועים מונשמים (לאחר אינטובציה/קוניוטומיה), בעת פינוי מהמרחב הקסבאי הצפוף, מחייב הערכות מתאימה. נשיאת הפצוע דרך הסמטאות, תוך המשך הנשמתו מסכנת את הפצוע בשליפת נתיב האוויר ממקומו. שימוש בצינור ההארכה יכול לסייע בהנשמת הפצוע תוך הקטנת הסיכון לשליפת נתיב האוויר.

תנועה על גגות:

התנועה והמעבר בין גגות מהווים מרחב תנועה נוסף המאפשר איגוף אנכי של האויב. העלייה לגגות והתנועה בהם, בעוד שמספקת יתרונות טקטיים, טומנת בחובה סיכונים רבים המחייבים היערכות ותרגול מקדים.

ניתוח צירים - יש להניח אפשרות להיתקלות בכל נקודה במהלך התנועה. על כן, יש לבצע ניתוח מקדים של צירי התנועה על הגגות ולזהות את דרכי הפינוי מכל אחד מהגגות. בנוסף יש לזהות איומים ותורפות נוספות לאורך ציר התנועה - קווי מתח

²⁷ Immediate Care of the Wounded, The Brookside Associates, Ltd. 2007, C Cloonan, Col (Ret).

גבוה, הריסות וגגות רעועים, נפילה מגובה וכו'.

פינוי - התנועה על הגגות מחייבת תנועת כוחות קטנים וחשאיים ועל כן מוגבלים בצידוד. המיעוט היחסי בכוח אש וההגבלה בצידוד הופכות את הפינוי הרפואי מגג מבנה למבצע מורכב. ככלל ישנן ארבע אפשרויות:

1. בשלב ראשון ירידה לקרקע דרך גרם מדרגות חיצוני. בשלב שני - חבירה לכוח חילוץ קרקעי.

2. כניסה למבנה ותפעולו בצורת גג-קרקע. עם ההגעה לקרקע - חבירה לכוח חילוץ קרקעי.

3. במידה ותפעול המבנה אינו אפשרי ימתין הכוח על הגג עד להגעת כוח חילוץ קרקעי שיאבטח את האזור ויתפעל את הבית מהקרקע.

4. חילוץ אווירי מוסק - חילוץ זה מורכב ומוגבל מאוד עקב האיומים הרבים על המסוק וצוותו וכמעט בלתי אפשרי מהשטח העירוני הצפוף מאוד.

ציוד יעודי - כיום, קיים פער בצידוד לחילוץ פצועים מגגות/קומות גבוהות. שרוולי הפינוי הנמצאים בשימוש בפקע"ר אינם מותאמים לנשיאה רגלית ופרישה מבצעית.

תנועה תת-קרקעית -

המרחב הקסבאי משתרע מעל רשת סבוכה של מנהרות עתיקות, תעלות מים וסליקים תת-קרקעיים. התנועה במרחב התת-קרקעי מהווה אתגר מבחינת הטיפול והפינוי בנפגעים. איום המטענים בתוך המרחב הצר והמוגבל מעצים את הנזק האפשרי בכמה סדרי גודל. בנוסף, התנועה במרחב מאוד מוגבלת ועל כן, קיים קושי בטיפול בשטח. מתוך הנחת היסוד כי התנועה התת-קרקעית מוגבלת ולא תאפשר תמרונים מהירים, יש לשקול את צידוד הלוחמים בחבלים ורתמות אשר יקלו על פינויים מן המנהרות. בנוסף, נפח העבודה הצר מעלה בעיות של 'אוויר כלוא' ומחייב התייחסות מבחינת ניצול חמצן, הצטברות פחמן דו-חמצני ושקילת צורך בצידוד נשימה מן. בעיה זו, בשילוב עם העיכוב הצפוי בפינוי, מעלה על הפרק שקילת שימוש במחוללי חמצן או 'נרות חמצן'²⁸ לטיפול בשלב "הטיפול הטקטי בזירת הלחימה". 'נרות חמצן' הינם מיכלי מתכת המלאים בכימיקלים המסוגלים להתפרק ולפלוט חמצן בכמויות גדולות. מיכלים אלו נמצאים, בין היתר, בשימוש בצוללות ובמערכות נשימה של צוותי חילוץ והצלה.

²⁸ "Oxygen Generation - Armed Forces International",

<http://www.armedforces-int.com/categories/oxygen-generation/oxygen-generation.asp>

'נרות חמצן' - מחוללי חמצן כימיים המספקים חמצן לנשימה לשעת חירום

עקרונות לטיפול רפואי במרחב אורבאני ובתאי שטח קסבאיים

מוצעים בזאת העקרונות לטיפול רפואי במרחב האורבאני באיו"ש ובעיקר במרחב הקסבאי של העיר שכם. עקרונות אלו מסתמכים על ה-TCCC, מאמרים עדכניים והניסיון המצטבר באיו"ש בטיפול בפצועי לחימה.

שלב תכנון המעטפת - תכנון נכון של המעטפת הרפואית יאפשר ריכוז רב של רכבי פינוי בעת אירוע רב נפגעים אשר יהפוך את האירוע במהרה לטיפול בפצוע בודד לכל צוות. צוואר הבקבוק מצוי בשני שלבי הטיפול הראשוניים - "טיפול תחת אש" ו-"טיפול טקטי בזירת הלחימה". בשלבים אלו הפצועים מצויים בשטח וזקוקים לפינוי רגלי עד לרכבים. על כן, בהצגת העקרונות המנחים לטיפול נתייחס לשני מצבים: טיפול ופינוי פצוע בודד וטיפול ופינוי אירוע רב נפגעים ונפריד בין פינוי קרקעי מתמשך לפינוי קרקעי קצר.

שלב ה'טיפול תחת אש' אינו משתנה בתא השטח הקסבאי. יש לציין כי אפשרי מצב בו רק חלק מהכוחות יהיו מעורבים בהשבת אש, עקב מגבלות המרחב. במקרה כזה - אם הפצוע נגיש, ניתן יהיה לעבור לשלב הטיפול הטקטי בזירת הלחימה תוך סחיבת הפצוע אל מחסה סמוך.

שלב ה'טיפול הטקטי בזירת הלחימה' - מורכב בבסיסו מאותם שלבים כמו ב-TCCC. יש לציין כי עקב קרבת זירות הלחימה לבתי חולים מרכזיים, המטרה היא לפנות במהירות האפשרית את הפצועים ולכן ניתן בכל נקודה לשבור את סכימת

הטיפול וילדלגי לשלב 'הטיפול בפצוע הקרב תוך כדי פינוי'. קיימים מספר דגשים לטיפול בפצועי לחימה במתאר האורבאני השונים מה-TCCC:

ביטחון הפצוע והצוות - בפציעה עם דרדור הכרתי יש לפרוק את הפצוע מכל כלי הנשק שעליו ומהחומרים הנפצים. במידה ומדובר בפצוע מטען או ירי לכיוון מרכז גוף - אין להוציא רימונים וחומרים נפצים מחוץ לווסט. יש לגזור בזהירות את רצועות הווסט והאפוד הקראמי ולגרור את הנפגע הצידה בין לוחות האפוד.

דיווח - הגורם המשמעותי ביותר בטיפול בפצועים הינו זמן הפינוי. דיווח ראשוני מהיר ומדויק יסייע בתיאום אמצעי הפינוי ובגיבוש תמונת מצב רפואית ברורה של האירוע. על הדיווח לכלול את מיקום האירוע, מיקום הכוח המטפל, מספר פצועים ודרישות פינוי ואמצעים רפואיים מרמה ממונה.

נתיב אוויר - ניתוח נתוני הטיפול בפצועים במהלך העימות המוגבל²⁹ (ספטמבר 2000-ינואר 2003) מראה 173 ניסיונות אינטובציה (צנור קנה) מהם 115 (66.4%) הצליחו לאחר כשני ניסיונות בממוצע. יש לציין כי הנתונים אינם מתייחסים רק לאינטובציות שברצו בשטח במתאר מאוים, ולכן ניתן לשער ששיעור ההצלחה בשטח נמוך אף יותר. לכן - בפצוע ללא פגיעת נתיב אוויר המחייבת התערבות מידית מומלץ שמירה על מנח גוף המאפשר סילוק הפרשות ונתיב אוויר פתוח. אם הפציעה מחייבת התערבות מידית מומלץ לשקול ביצוע קוניוטומיה. בפציעות צוואר חודרות, קיבוע הצוואר יבוצע בצורה ידנית במידת האפשר ובהתאם להערכה קלינית מול שיקולי פינוי ובטחון כוחותינו.

נשימה - 'חזה אוויר בלחץ' הוא אבחנה קלינית על סמך מתאר ומדדים. האזנה לריאות אינה מהווה גורם בהחלטה. ההאזנה בשטח יכולה להיות מוגבלת מאוד ועל כן כל פציעת חזה עם התדרדרות המודינאמית צריכה להוות דגל אדום, המחשיד ליחזה אוויר בלחץ ומחייב טיפול ב-NA. בפציעת חזה עם פצע שואב (Sucking Chest Wound) יש לחבוש עם גזה וזלין בזמן שהפצוע נושף אוויר החוצה ולאחר מכן לנטר את מצבו להתפתחות 'חזה אוויר בלחץ'.

²⁹ **התאמת והטמעת הטיפול בנפגעי הטראומה לשדה הקרב בעימות המוגבל**, ענף טראומה, מקרפ"ר

החזר נוזלים³⁰ - מתן הנוזלים יהיה במנות ('בולוסים') של 250 מ"ל הרטמן, מוגבה מעל הפציע (ווסת עירוי פתוח לחלוטין), ומיד לאחר סיום המנה תבוצע הערכה חוזרת של מצב הפצוע. אם חל שיפור: כלומר הופיע דופק רדיאלי, נצפה שיפור משמעותי במצב ההכרה או שנמדד ל"ד סיסטולי גבוה מ-80 ממ"מ - ניתן לעבור לטפטוף איטי לשמירת וריד. בהעדר תגובה יש להמשיך ולתת 'בולוסים' נוספים בהתאם למצבו של הפצוע.

טיפול בכאבים -

- **לכאב עז/בלתי נסבל**³¹, יש לתת מורפין (MO) תוך-ווריד במינון התחלתי של 5 מ"ג, ובהמשך הוספות של 2 מ"ג לפי הצורך. יש לנטר את הכאב לאורך כל זמן שהיית הפצוע בשטח ולטפל בהתאם. יש להדגיש כי מרגע קבלת ההחלטה על טיפול במורפין, יש לפרוק את החייל מכלל נשקיו ולהגדירו **כלא מתפקד!**
- **לכאב מתון ולטיפול בנפגע המיועד להמשיך לתפקד כלוחם**, ניתן לתת Sol. OPTALGIN 500mg או T. ACAMOL 500mg (עד 2 טבליות כל 4 שעות ובכל מקרה לא מעל 4 גר ביממה). בפציעות בהן לא קשה ולא ניתן לשתות/לבלוע כדורים (פציעות באזור הפה, הלסת והפנים) ניתן לשקול מתן IM OPTALGIN 500mg.

טיפול באירוע רב-נפגעים במתאר פינוי קרקעי קצר - בעת טיפול באירוע רב נפגעים מופיע שלב הטריאזי (מיון) בו ממיינים את הפצועים לפי חומרת פציעה. במתאר האזרחי ובלחימה הקלאסית³² יש שימוש בפינות נפגעים וסרטי סימון, אך במתאר הלחימה האורבאנית לא ניתן ליישם שיטות אלו. מרחקי הפינוי הקצרים מבי"ח והזמינות היחסית של רכבי הפינוי מחייבים מעבר בשטח לשיטת - "Scoop and Run". במקרים אלו, בהם המשימה הראשית משתנה למשימת פינוי יש מקום לריכוז מאמצים ורכבים לפינוי כלל הנפגעים אל נקודת ריכוז אמבולנסים מאובטחת. הטריאזי המבוצע בשטח הינו טריאזי ראשוני, בו מטרת הממין בשטח להחליט על רכב הפינוי והמלווה המתאים לכל פצוע (18ג', סופת מ"פ, ספארון וכו'). אין התעמקות

³⁰ איגרת טראומה 74: "ריכוז הנחיות קליניות לאור לקחי מלחמת לבנון ה-2", ענף טראומה, מקרפ"ר,

04/2007

³¹ שם.

³² עקרונות מיון הנפגעים באירוע רב נפגעים (אר"ן) ע"פ מסמך התאמת והטמעת הטיפול בנפגעי הטרואומה לשדה הקרב בעימות המוגבל, ענף טראומה, מקרפ"ר.

במדדים חיוניים או הערכת מנגנון פציעה - פצועים בהכרה הנראים יציבים יפונו ע"י רכב לוחמים. פצועים מורכבים יפונו ע"י רכב התאג"ד וכו'. "טריאז' בזק" זה מטרתו לאפשר טיפול רפואי לפצועים המורכבים תוך כדי הנסיעה אל נקודת ריכוז האמבולנסים/מנחת.

ניתוח אירועים על פי עקרונות הטיפול הרפואי במבצעים בתאי שטח הקסבאי

להלן שלושה ניתוחי אירועי מבצעים. ניתוחי האירועים מציגים סיטואציה מבצעית ומנתחים את הטיפול המתאים על פי העקרונות שצוינו לעיל בשלבי הטיפול הראשוניים.

אירוע 1 - ביציאת הכוחות ממשימת מעצרים, בעת עליית החיילים לספארון הופעל לעברם מטען שלאחר פיצוצו לווח בירי.

תמונת פתיחה:

- מרחב אורבאני מאוים ונשלט.
- חייל 1 - פגיעות הדף מרובות, ללא נשימה, ללא דופק.
- חייל 2 - בהכרה, פגיעות רסיסים בחזה ובטן, שבר בשוק ימין.
- חייל 3 - בהכרה, רסיסים במפשעה.
- חייל 4 - בהכרה, רסיסים בפלג גוף תחתון.
- חייל 5 - בהכרה, שבר בשוק ימין, רסיסים בכף יד שמאל.
- חייל 6 - בהכרה, אי-שקט, ללא פציעות בהתרשמות ראשונית.
- חייל 7 - בהכרה, פצע מדמם מעל עין שמאל.
- תאג"ד ממוקם סמוך לנקודת האירוע.
- סמוך לנקודה ממוקם חפ"ק מ"פ עם חופ"ל.

טיפול תחת אש -

1. השבת אש לכיוון מקור ירי ותפיסת מחסות.
2. דיווח על התקלות והקפצת תאג"ד וכוחות נוספים, במקביל להקפצת מסוק.
3. פצועים מתפקדים מניחים חוסמי עורקים על שטפי דם פורצים ומשיבים באש.
4. מפקד מקבל החלטה על ריכוז מאמץ לפינוי הפצועים.

טיפול טקטי בזירת הלחימה -

1. סריקת הזירה לזיהוי פצועים.
2. "טריאז' בזק" בשטח ע"י מטפל בכיר ובמקביל עצירת דימומים מסכני חיים ע"י חובשים ומע"רים.
3. הגדרת מצב הפצועים - דחוף לפינוי (פצועי מטען רב עוצמה - רסיסים ופגיעות פנימיות).

4. מנהל אירוע (חופ"ל/חוג"ד) נשאר בזירה כ"מנהל זירה רפואי".
5. שני פצועים דחופים לא יציבים ע"ג רכב הפינוי הרפואי של התאג"ד (18ג').
6. פצוע דחוף נוסף מפונה על גבי סופת חפ"ק בליווי חופ"ל.
7. שאר הפצועים מפונים על ידי ספארון בליווי מנהל הזירה הרפואי.

דיון

באירועים רבי נפגעים במרחב האורבאני יש לרכז מאמצי פינוי. ולא ניתן להמתין עם הפינוי עד השלמת סריקת כל האזור ובדיקת כל פצוע. קיים שיווי משקל בין הצורך לזרז ולפנות את הפצועים לבין ההכרח לאבטח את הכוחות ולשלוט בזירה. ככלל, מטרת "טריאז' הבזק" היא למיין את הפצועים לפי שלוש התנהגויות הפציעה שתוארו. באירוע שכזה משימת הטיפול והפינוי הופכת למשימה העיקרית. עקב המתאר של מטען רב עוצמה עם מספר רב של פצועים סמוכים, אין מקום לעיכוב פינוי בשטח מכיוון שכלל הפצועים חשודים כנפגעי הדף (פגיעות באברים פנימיים) בנוסף לפגיעות הנצפות לעין. על כן, המאמץ העיקרי יהיה לפינוי מהיר ככל האפשר מזירת האירוע. ניתן לעשות שימוש בכל רכב כרכב פינוי אך יש להתחשב במגבלות הטיפוליות של הרכבים - פצועים דחופים ולא יציבים לרוב לא יוכלו להתפנות בישיבה ויצריכו

מטפל כלשהו בסמוך להם.

ההחלטה הבסיסית על סוג הפצוע מכתובה גם את סוג רכב הפינוי. אם קיימים מספר רכבי פינוי רפואיים זמינים, ינהל המטפל הרפואי הבכיר את האירוע בשטח ויהווה 'עקב בשטח', כדי למנוע מצב של החלפת מטפלים תכופה ללא מנהל אירוע רפואי בשטח. בזירה מאובטחת, יש חשיבות להשלים ולמצות את כלל הסריקות ולוודא איסוף כלל חפצי הנפגעים וכלל האמל"ח.

אירוע 2 - תוך חילופי אש עם מחבלים מתבצרים נפצע אנושות חייל בתוך מבנה. תמונת פתיחה:

- חילופי אש מתמשכים, תנועה רגלית מוגבלת.
- חייל פצוע אנושות. מטופל ע"י חובש בכוח.
- הפצוע מחוסר הכרה, נושם, בעל דופק רדיאלי חוטי.
- חוליה רפואית עם רופא במרחק מספר עשרות מטרים.
- תאג"ד ממוקם סמוך למחנה.

טיפול תחת אש -

1. השבת אש הינה חלק מרצף הלחימה.
2. דיווח על התקלות והקפצת תאג"ד, מסוק ורכב פינוי מהיר (טנ"צ - טיפול נמרץ צבאי).

טיפול טקטי בזירת הלחימה -

1. חבירת חוליה רפואית רגלית לפצוע.
2. זיהוי פצוע חזה ללא הכרה, ללא נשימה ללא דופק.
3. ביצוע NA על סמך מתאר של פציעת חזה עם התדרדרות המודינמית.
4. בדיקת אישונים - מורחים דו"צ, לא מגיבים.
5. קביעת מוות בשטח.
6. דיווח לאחר וביטול מסוק ורכבי פינוי.

דיון

קביעת מוות בשטח היא נושא מורכב הכולל התחבטויות ערכיות. האם לרכז את כלל המאמצים הטיפוליים ולפנות בכל מחיר? האם לקבוע מוות בשטח ו'לוותר' על הפצוע? האם להרשות פגיעה במוראל הלוחמים? שאלות אלה מתנקזות לבסוף להחלטה פיקודית מושכלת אשר צריכה להיעשות על ידי המפקד. ענף טראומה התייחס לאחרונה לנושא הפסקת מאמצי החייאה לפצועים אנושים³³ וקבע קווים מנחים להפסקת פעולות החייאה בשטח:

1. העדר דופק + נשימה + אישונים מורחים - משמעותם מוות (כל הסימנים יחד).
2. אין לבצע פעולות החייאה בפצועי טראומה, שפציעתם הביאה לאובדן צלם אנוש.
3. לפצוע המאבד סימני חיים, תוך כדי הערכת מצבו או טיפול, יש לבצע החייאה.
4. כאשר סיבת ההתדרדרות איננה ברורה, והפצוע מאבד סימני חיים 'תחת העיניים' יש לצנר את קנה הנשימה, להנשים את הפצוע, לנקז את בית החזה משני הצדדים (על ידי מחט Vygon תחילה וכשיתאפשר החדרת מנקזים בין צלעיים) ולתת 2 ליטר נוזלים. לאחר מכן יש להעריכו שוב.
5. אין טעם בביצוע פעולות החייאה בפצוע טראומה קשה, שנמצא ללא נשימה וללא דופק.

6. פצועי טראומה חודרת, שנמצאו ללא נשימה וללא דופק, יעברו הערכה מהירה של

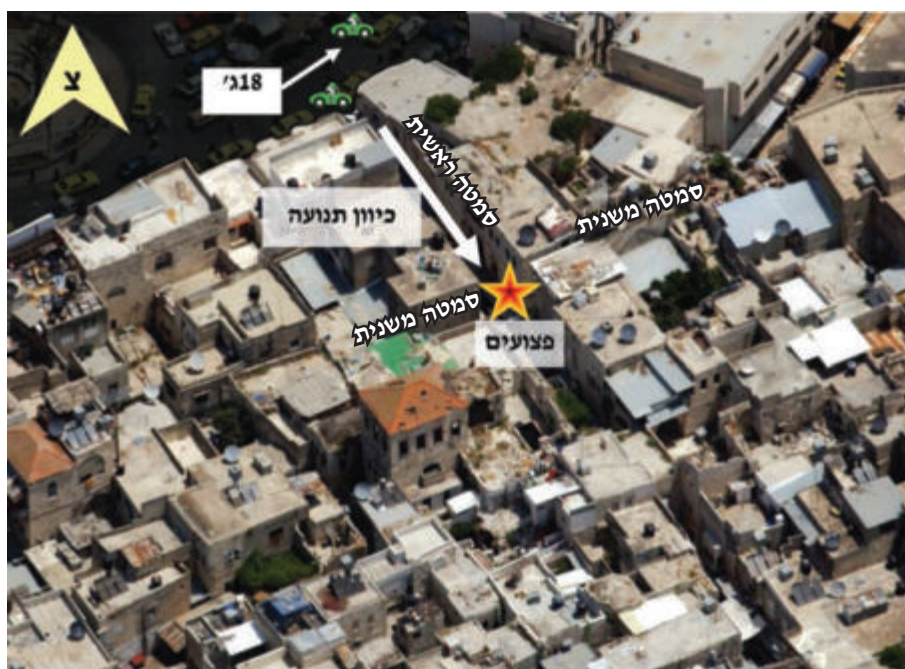
³³ איגרת טראומה 75: "סיום מאמצי ההחייאה וקביעת מוות לנפגע טראומה במתאר טרום בית החולים", ענף טראומה, מקרפ"ר, 07/2007.

- סימני חיים אחרים: תגובת אישונים ותנועת גוף עצמונית. אם **אחד** מסימנים אלה קיים, או יש עדות לכך שהיה קיים זמן קצר קודם לכן (דקות) יש לבצע פעולות החייאה בפצוע, ולהעבירו לבית-החולים הקרוב ביותר. אם לא קיים אחד מסימנים אלה, אין טעם בביצוע מאמצי החייאה.
7. במידה וקיים ספק לגבי קיומם של סימני חיים (דופק +/-), יש להתחיל פעולות החייאה, אולם לא על חשבון טיפול בפצועים אחרים בעלי סיכויי הישרדות גבוהים יותר.
8. יש לבצע הערכה חוזרת של מצב הפצוע במהלך ההחייאה, לאחר 5 ו-15 דקות.
9. הפסקת מאמצי החייאה תישקל בפצועי דום לב על רקע טראומה לאחר 15 דקות של ניסיון ההחייאה ללא הצלחה.
10. הפסקת החייאה תבוצע בהתאם להחלטת המטפל, לאחר הערכת מצב הפצוע ותגובתו לטיפול שניתן.
11. במתאר טרום בית חולים אין לבצע עיסוי לב בפצועים עם דום לב על רקע טראומה, ואין מקום לביצוע פתיחת חזה כירורגית.
12. באירועים עם נפגעים נוספים, יש להתחשב גם במצב הפצועים האחרים ולקבוע קדימויות טיפול ופינוי ע"פ סיכויי הישרדות הפצועים.

ככלל, מכיוון שהטיפול והפינוי הם סוגיות רפואיות-טקטיות, יש לערב את המפקד בתוכנית הטיפולית, במיוחד במידה ונשקלת הפסקת פעולות ההחייאה. יש לערב את המפקד במצבו של הפצוע וסיכוייו, ולייעץ לו על המשמעות הרפואית לגבי דחיפות פינוי, משמעות מעיכוך בפינוי והדרישות להמשך הטיפול בפצוע. מומלץ לבצע את הדיון בסוגיה בתקשורת אישית / נפרדת מהקשר המשמש את כלל הכוחות.

אירוע 3 - במהלך מבצע סריקות ומעצרים בעיר, נפצעו 4 חיילים ממטען מוטמן ברחוב בו נעו.
תמונת פתיחה:

- 4 חיילים פצועים מפגיעת מטען.
- חייל 1 - בהכרה, קטוע 2 רגליים, שטף דם פורץ מהיד ופציעות רסיסים בבטן.
- חייל 2 - בהכרה, רסיסי אגן ומפשעה.
- חייל 3 - בהכרה, רסיסים בגפיים, גב, חזה ועין.
- חייל 4 - בהכרה, רסיסי גב, חזה ורגל ימין.
- חוליה רפואית רגלית בנקודה סמוכה.

בתמונה למעלה: צילום אווירי של אזור האירוע; בתמונה למטה: צילום זירת המטען

- רכב פינוי רפואי התאגיד (18ג') מחכה סמוך למוצא הסמטה.
- 2 רכבי פינוי של כוחות שכנים נמצאים סמוך לאזור האירוע.

טיפול תחת אש -

1. איתור איומים והשבה באש ע"פ צורך.
2. דיווח לאחור והקפצת כוחות.
3. תפיסת מחסות וזיגים' והנחת חוסמי עורקים עצמאית ע"י הלוחמים או חבריהם תוך כדי אבטחה לפנים ולמימד הגובה.
4. מפקד מקבל החלטה על ריכוז מאמץ לפינוי הפצועים.

טיפול טקטי בזירת הלחימה -

1. כניסת כוחות ו"עיבי האבטחה".
2. חבירת צוות רפואה רגלי והערכת "טריאז' בזק" - 4 פצועי מטען בהכרה.
3. הגדרת הפצועים - דחופים לפינוי (מטען רב עוצמה - חשד לרסיסים ופגיעות פנימיות).
4. שליטה על דמם פורץ על ידי חוסמי עורקים ולחץ ישיר.
5. העמסה על אלונקות בד ופינוי מידי אל מחוץ לזירת האירוע לאזור מאובטח.
6. במקביל מתמקם רכב הפינוי עם גבו לכיוון הסמטה לקליטת פצועים ו-2 רכבי פינוי מכוחות שכנים נעים בדרך לנקודה.
7. 3 פצועים מפונים על 3 רכבי פינוי ופצוע נוסף עולה לרכב לוחמים זמין עם החוליה הרפואית להמשך טיפול.

דיון

מטענים במרחב הקסבה לרוב גורמים פציעות קשות יותר כתוצאה מפיצוץ באזור קטן וסגור אשר מחמיר את עוצמת ההדף ואת הסכנה לפציעות רסיסים (עקב צפיפות הכוחות). על כן, יש להתייחס באופן גורף לכוחות רגליים הנפגעים ממטען כפצועים דחופים לפינוי ולהפנות את עיקר משאבי הטיפול והפינוי לטובתם.

במבצעים הכוללים כוחות רבים העובדים באותו מרחב, תיאום מקדים הינו הכרחי על מנת לאפשר חבירה ותפקוד יעיל בעת אירוע שכזה. ביצוע קפ"ק (קבוצת פקודות) מקצועית - הצגת פקודות ותיאום מקצועי מקדים בין כלל הגופים אשר פועלים במרחב, מאפשרת, בעת הצורך, ריכוז מאמצים כלל חטיבתיים למשימת הטיפול ופינוי הפצועים. בצורה זו, אירוע רב־נפגעים, דוגמת אירוע זה, הופך תוך דקות מעטות לארבעה אירועים נשלטים של צוות רפואי המטפל ומפנה פצוע יחיד.

סיכום

הרפואה המבצעית בלחימה אורבאנית מהווה תת-התמחות ספציפית של הרפואה המבצעית ושל הרפואה הצבאית בכלל. ההבנות שהתגבשו במהלך שני העשורים האחרונים הראו כי הטיפול הרפואי ואף עצם ההחלטה על התחלת טיפול הינם שיקולים טקטיים בעלי משמעות לביטחון הצוות, ביטחון הפצוע והצלחת המשימה. הפעילות המבצעית במרחב האורבאני הצפוף מחייבת היערכות רפואית ייחודית מבחינת צירי הפינוי, מיקום צוותי הרפואה, האמל"ח רפואי ונהלי הטיפול בשטח. האיומים ומתארי הפציעה האופייניים לתאי השטח הקסבאיים כוללים פציעות ממטענים והיתקלויות מטווח קרוב בשילוב עם מתאר פינוי קרקעי תחת אש. מתארים מורכבים אלו מחייבים עקרונות המותאמים לטיפול רפואי בפצועים במבצעים בסביבה הקסבאית. העקרונות המוצעים במאמר מתבססים ברובם על ה-TCCC האמריקאי ומושתתים על ההבנה הרפואית כי פעולה נכונה רפואית המתבצעת בזמן לא נכון עשויה להביא לתוצאות רפואיות ומבצעיות קשות יותר. פועל יוצא מעקרונות אלו הוא הצורך בשיפור הכשרת המטפלים הבכירים בקבלת החלטות רפואיות-טקטיות ובהכשרתם מבחינה מבצעית. עם הכשרה שכזו יוכל המטפל בשטח להפוך מ"טכנאי פרוצדורות" ליועץ מקצועי בתחומו ולהוות כלי רב ערך למפקד בתהליך קבלת ההחלטות!

הלחימה בעיר מזרח-תיכונית בראייה

השוואתית - פלוג'ה כמקרה מבחן

רס"ן אבי בלוט

מבוא

בהתייחסותו לאסטרטגיית המתקפה, טען סון טסו¹ לפני כ-2,300 שנה כי "... הצבא המיטיב להילחם, גודע את תוכניות האויב. הנחות ממנו, גודע בריתות. הנחות ממנו, גודע את הצבא. הגרוע מכול - תוקף ערים בצורות."²

אפשר שדבריו של סון טסו היו נכונים לתקופתו אך כיום ההנחה הרווחת היא שלא ניתן להימנע מתקיפתן הפיזית של הערים. פרופסור ארנון סופר³ מייחס זאת לעובדה כי מתחולל תהליך עיור אינטנסיבי, בגינו הנוף הדומיננטי כיום באזורנו הוא נוף אורבני. ניתן לייחס זאת גם לעובדה שמוסדות המדינה נמצאים בערים ותפיסתם יכולה להביא להכרעת המדינה שממול.

במאה ה-20 ניתן למצוא לא מעט דוגמאות בהן מדינות לחמו באזורים אורבניים בכלל ובקסבאות בפרט, כדוגמת הגרמנים בסטלינגרד במלחה"ע השנייה,⁴ או הרוסים בגרוזני⁵ ב-1994/5 וב-1999. במחקרי שאפתי למצוא מקרה מבחן שיהיה קרוב ככל האפשר למציאות הלחימה האורבנית המתקיימת כיום בישראל, וממנו ניתן יהיה ללמוד תובנות ולקחים רלוונטיים. לכן, המקרה הנבחר חייב להיות בעל קווי דמיון ובסיס משותף לנעשה כיום בצה"ל.

¹ מכונה גם סון דזה. סון דזה, **אמנות המלחמה, וכיצד להימנע ממנה**, תרגום: רחביה ברמן, אופוס הוצאה לאור, תל אביב, 2001.

² ההדגשה היא שלי, א.ב., שם, עמ' 10.

³ ארנון סופר, "הפריסה העירונית המודרנית - שינוי פני המערכה", מתוך: **מערכות**, גל' 384, משרד הביטחון ההוצאה לאור, תל אביב, יולי, 2002.

⁴ אנטוני ביורר, **סטלינגרד**, תרגום מאנגלית כרמית גיא, הוצאת ספרים יבנה, ירושלים, 2000.

⁵ יגיל הנקין, **נצח או שניעלם**, הוצאת **מערכות**/משרד הביטחון, תל אביב, 2007.

למה לא אלג'יר?

ייתכן שהדוגמה הבולטת ביותר, היא לחימתם של הצרפתים באלג'יר בין השנים 1954-1962. לכאורה מדובר בדוגמה קלאסית לאותה השוואה מבוקשת, ואף ישנם חוקרים כדוגמת Anton Menning⁶ שאכן השתמשו בדוגמה הזו ללימוד הלחימה נגד חתרנות בראייה עכשווית. הצרפתים, שהיו הישות המדינית, התמודדו עם אנשי ה־FLN האלג'יראים, שביקשו לקבל עצמאות, בשטחים הפתוחים ובשטחים האורבניים, ולבסוף עיקר לחימתם התכנסה לקסבה של אלג'יר. לאחר עיון רב בסוגיה, הגעתי למסקנה כי המקרה האלג'יראי אינו מקרה המבחן האופטימלי לבחינת הנושא הנידון. מסקנתי זו נובעת מהסיבות הבאות:

הפער הטכנולוגי:

ב־1954 נלחמו הצרפתים בסמטאות הקסבה באלג'יר כשכומתה אדומה לראשם, נשקם האישי בידם ותו לא. הצבאות המודרניים לוחמים כיום כשהם מצוידים במיגון אישי ובאמל"ח מגוון, המבוסס על טכנולוגיה חדישה. טכנולוגיה חדישה זו מחד, מסייעת רבות לפיזור 'ערפל הקרב' ע"י אמצעים כדוגמת האמר"ל או המזל"ט, ומאידך, היא מביאה עימה קשיים לא מועטים. ידוע שגם הצד שמנגד נהנה מאותה טכנולוגיה,⁷ עובדה היוצרת אתגרים עצומים לצבא הסדיר שנלחם מולו. ברקע העניין קיימת הבנה בסיסית שהטכנולוגיה משפיעה לא מעט על הטכניקות הקרביות ועוד יותר מכך על התרגולות. לכן, אני סבור שהשינוי העצום שחל בשדה הקרב במרחב האורבני מאז אותה תקופה, מונע ממני להתייחס למקרה אלג'יר כדוגמה רלוונטית, שממנה יוכל הקצין הישראלי של היום ללמוד.

הפער הנורמטיבי: טוהר הנשק

"החייל ישתמש בנשקו ובכוחו לביצוע המשימה בלבד, אך ורק במידה הנדרשת לכך, וישמור על צלם אנוש אף בלחימה. החייל לא ישתמש בנשקו ובכוחו כדי לפגוע בבני אדם שאינם לוחמים ובשבויים, ויעשה כל שביכולתו למנוע פגיעה בחייהם, בגופם, בכבודם וברכושם."⁸

⁶ Anton Menning, "Counterinsurgency in the Battle of the Casbah", Small Wars Journal, Vol 6, Oct. 2000.

⁷ מה גם שלוחמי הגרילה והטרור אינם מחויבים לאילוצים שונים או לסטנדרטיזציה שצבא סדיר מחויב לה.

⁸ מתוך "רוח צה"ל".

כל קשר בין התנהגות הצנחנים הצרפתים באלג'יר לבין משפט זה, הלקוח מ'רוח צה"ל', הינו מקרי בהחלט. החיילים הצרפתים הנהיגו יד קשה כנגד כל אחד שהיה לכאורה קשור ל־FLN, והדבר כלל עינויים אכזריים והוצאות להורג ללא משפט, שלא ייספרו מרוב.⁹ אליסטר הורן כתב ספר המתאר את המלחמה ולא לחינם קרא לו מלחמה פראית לשלום.¹⁰ פער נורמטיבי זה בין הצבאות משפיע על אופן הלחימה באופן ישיר. הצבא הצרפתי ביצע בעיקר פעילות אגרסיבית וכוללנית, בשונה מהלחימה הזעירה והכירורגית הנהוגה כיום בצה"ל. נקודה זו הינה קריטית והיא מונעת ממני לקחת את הלחימה באלג'יר כדוגמה רלוונטית. מאותה סיבה אני נמנע גם מלהשתמש בדוגמת מלחמת הרוסים בצי'ניה, שהרי ברגישותם של הרוסים לחיי האזרחים התמימים בצי'ניה ניתן להטיל יותר מספק קל.¹¹

למה פלוגיה?

מקרה המבחן, אותו בחרתי לנתח וממנו ללמוד, הינו לחימת המארינס האמריקני בפלוגיה בין החודשים אפריל-נובמבר 2004. כפי שאראה בהמשך, מדובר ראש לכול, בלחימה של צבא מודרני המצויד באמל"ח מערבי חדיש. שנית, להתרשמותי, הצבא האמריקני משתדל, כמדיניות, לפעול למימוש משימותיו תוך גרימת נזק סביבתי מינימלי.¹² שלישית, פלוגיה היא עיר מזרח תיכונית עתיקה שממדיה הם: לאורך, חמישה ק"מ, ולרוחב, חמישה ק"מ ומספר תושביה כ־250 אלף - נתונים קרובים מאוד לשכם מקבילתה. רביעית, האיום בפלוגיה נוצר על ידי קבוצות שונות של מתקוממים, ארגוני טרור, שבטים שונים ורשתות פשע, כאשר לכל אחת מקבוצות אלה יש תוכניות וסדר יום משלה.¹³ מצב זה דומה לנעשה כיום בשכם, שהרי גם שם פועלים מחבלים מארגונים שונים, ולכל אחד מהם אג'נדה ומאפיין ייחודי. בשורה התחתונה קיים דמיון רב בין מקרה המבחן לבין הנעשה בצה"ל

⁹ "Unfortunately for the larger French cause, the methods and results of interrogations often did not accord with the Geneva Conventions. . . Anton Menning, Ibid, p. 8.

¹⁰ אליסטר הורן, **מלחמה פראית לשלום**, תרגום: עמנואל לוטם, משרד הביטחון, ההוצאה לאור, תל אביב, 1989.

¹¹ ראה יגיל הנקין, **ננצח או שניעלם**, עמ' 290-291.

¹² זאת על אף טענותיהם של מספר דיפלומטים בריטיים לשעבר שחתמו באפריל 2004 על מכתב גלוי ובו האשימו את המרינס שעשו שימוש בנשק שאינו מתאים למשימה. דבר שהביא להרג של נשים וילדים רבים בפלוגיה, ביג ווסט, **תהילה אמיתית לא הייתה שם**, תרגום: יגאל אייל, המעבדה התפיסיתית, 2007, עמ' 162-163.

¹³ ג'ורא סגל, **תמורות ואתגרים בלחימה נגד הטרור: ישראל-אפגניסטן-עיראק**.

כיום הן בתכסית והן בתרבות (חברה פתוחה ומערבית, עידן המידע, ה"כפר" הגלובלי וכו').

"טיפש לומד מנסיונו, חכם לומד מנסיונם של אחרים" (ביסמרק)

תיאור כללי של הלחימה - אפריל 2003-דצמבר 2004¹⁴

בפלוגיה, הממוקמת במרכז עיראק, התפרץ קרב המורדים העיקרי נגד צבא ארצות הברית, שבו היו מעורבים כ-50 אלף לוחמים אמריקנים ועיראקים, שהתמודדו מול 5,000-7,000 מתקוממים מארגונים שונים. קרבות אלו תבעו את חייהם של 153 אמריקנים ואלפי עיראקים. הלחימה נמשכה 20 חודשים בין התאריכים אפריל 2003-דצמבר 2004, וניתן לחלקה לארבעה שלבים עיקריים:

שלב א': אפריל 2003-מרץ 2004:

שלב זה החל מיד לאחר מיטוט משטרו של צדאם חוסיין ועימו מיטוט מעמדם של חמישה מיליון סונים ששלטו במשך שנים רבות על 20 מיליון שיעים וכורדים. הסונים סירבו להכיר בירידת מעמדם וחברו לקבוצות חמושות של אסלאמים רדיקליים כדי לתקוף את האמריקנים. עד מהרה הפכה פלוגיה למרכז הבולט של ההתנגדות ושל המרד האלים.

ארבע יחידות אמריקניות שונות פעלו בשלב זה בעיראק, כאשר מחד האמריקנים עושים מאמץ לשקם ולפתח את העיר, ומאידך הם מיישמים טקטיקה של לחימה נגד חתרנות מול אלה המנסים לפגוע בהם. המארינס מכנים זאת בשם 'מלחמת שלושת הבלוקים' (The Three Block War), בהסבירם כי: "ברגע אחד באותו איזור עירוני, חיילינו מאכילים ומלבישים פליטים - מספקים סיוע הומניטרי; ברגע הבא מפרידים בין שתי חמולות יריבות - עורכים פעולות לשמירת השלום; ובחלק אחר של העיר, הם נלחמים קרב קטלני מאד נגד אויב נחוש. הכול באותו יום, הכול בתוך שלושה בלוקים בניינים".¹⁵

¹⁴ הנתונים מתבססים על הנכתב בספרו של בינג ווסט, **תהילה אמיתית לא הייתה כאן**.

¹⁵ גנרל צ'ארלס סי. קרולאק, המפקד ה-31 של חיל הנחתים בארה"ב,

X- File 3-35, Urban Patrolling, Quantico: Marine Corps Warfighting Lab, 2003.

תורגם ונערך ע"י יגיל הנקין, 2003.

שלב ב': מרץ-אפריל 2004:

שלב זה החל כאשר ארבעה עובדי סיוע אמריקנים נרצחו וגופותיהם הושחתו באור יום בידי המון זועם בכיכר המרכזית של העיר. חיל הנחתים כיתר את העיר וציווה כי יסגירו לידיהם את מבצעי הלינץ'. אולם אז, בשל כתבה בתקשורת על ההתקפה הצפויה, שגרמה לשערורייה בינלאומית, נאמר לנחתים להפסיק את המבצע. בסיכומי של דבר, הנחתים ביצעו לחימת מצור קשה, שכללה לא מעט מבצעים נקודתיים, אך ללא הכרעה.

שלב ג': אפריל-נובמבר 2004:

בשלב זה העיר נמסרה לידיהם של גנרלים לשעבר בצבא עיראק שטענו כי ביכולתם להשליט חוק וסדר במקום. בפועל הם לא הביאו את השלום המיוחל ובמקום זאת פלוגיה החלה לייצא רצח לערים אחרות בעיראק. טרוריסט-העל אבו מוסעב א-זרקאווי הקים בעיר את מפקדתו ושלח מתאבדים למוקדים ברחבי עיראק.¹⁶

שלב ד': נובמבר-דצמבר 2004:

ההתקפה הגדולה של הנחתים שכונתה מבצע 'אל-פאג'ר' ('AL FAJAR') יצאה אל דרכה לאחר חודשיים של הכנות קדחתניות. המבצע כלל השתלטות מלאה על העיר והכרעתם של הארגונים המורדים השונים.¹⁷ האמריקנים הבינו, לאור הערכות מודיעיניות, כי המתקוממים מצפים שההתקפה תבוצע מדרום ועל כן הם החליטו להפתיע ולתקוף דווקא מהצד הצפוני. ביום הע' פחות 1 (7 בנובמבר) השלימו הכוחות את כיתור העיר ואת ההשתלטות על גשרי נהר הפרת שממערב לעיר, וביום הע' (8 בנובמבר) תקף הכוח העיקרי בסד"כ של שני צק"חים בני חמישה-שישה גדודים¹⁸ כל אחד (RCT-1, RCT-7)¹⁹ מצפון לדרום. כיבוש העיר הסתיים בתוך מספר ימים ולאחריו השקיעו האמריקנים מאמצים רבים לשיקומה. מאמצים אלה כללו סיוע הומניטרי והחזרת התושבים לבתיהם. המאורע שסיכם שלב זה בהצלחה, היו הבחירות בעיר שנערכו ב-30 בינואר 2005.

¹⁶ מצב זה המתואר דומה לדינמיקה של שכס לפני ואחרי מבצע "חומת מגן".

¹⁷ "The Marines were again ordered to seize Fallujah", בשפת המקור בספר.

¹⁸ הגדודים היו מגוונים, חי"ר, חירמ"כ, שריון והנדסה, ובצק"חים שולבו ככונה תחילה אף גדודים עיראקיים שאומנו ע"י האמריקנים.

¹⁹ Regiment Combat Team, יש לציין כי בהתקפה השתתפו גם צק"חים המכונים BCT, Brigade Combat Team

צה"ל וצבא ארה"ב - הדומה והשונה:

כאשר בוחנים נושא מסוים כדוגמת הלחימה האורבנית ומשווים בין צה"ל לצבאות אחרים בעולם, קיימת חובה ראשונית לערוך השוואה בסיסית וכללית בין הצבאות. כל צבא בעולם פועל על רקע שונה ולמען מטרות אחרות. הבנת הרקע הכללי מהווה פלטפורמה הכרחית שעל בסיסה ניתן להבין את ההבדלים הקיימים בין הצבאות שנבחרו לדיון.

צה"ל וצבא ארה"ב הינם שני צבאות מערביים ומודרניים, המקיימים שיתוף פעולה פורה, ועל כן לא מפתיעה העובדה שקיים דמיון רב ביניהם. עם זאת, חשוב לזכור כי קיימים גם לא מעט הבדלים עקרוניים בין הצבאות. להלן הדומה והשונה הרלוונטיים לדיון:

הדומה בין הצבאות:

טכנולוגיה - נראה כי אין פערים מהותיים בין צה"ל לצבא ארה"ב בהקשר הטכנולוגי. שני הצבאות מסתמכים על אמל"ח מערבי מודרני. מעבר לכך, חשוב לזכור כי מתקיים שיתוף פעולה בין הצבאות, המתבטא הן בשיתוף ידע והן בקניית ובמכירת אמל"ח.

למידה משותפת - צה"ל וצבא ארה"ב מקיימים מזה שנים למידה משותפת, בדגש על כל הקשור לחימה אורבנית. למידה זו מתבטאת במספר אפיקים. ראשית, נציג של צה"ל נמצא במפקדת המארינס בקוונטיקו,²⁰ ונציג של המארינס בישראל; שנית, מספר פעמים בשנה מתקיימים מפגשים בין נציגי צה"ל ומקביליהם בצבא ארה"ב; ושלישית, מאמרים רבים מתפרסמים בכתבי העת האחד של השני. בקריאת החומרים האמריקניים ניתן להיתקל בלא מעט תכנים שלגביהם מצוין שהם נלמדו מלקחי הצבא הישראלי.

מניעת נזק סביבתי - ניתן אמנם להתווכח על מידת ההצלחה של הצבאות בנושא זה, אך להבנתי לא ניתן להתווכח עם העובדה כי הן צה"ל והן צבא ארה"ב חרתו על דגליהם להימנע ככל האפשר מפגיעה בחפים מפשע. חשוב לציין כי איני נוגע במניעים של הצבאות, וייתכן כי צבא אחד יימנע מנזק סביבתי רק כדי לא לפגוע בלגיטימציה הפעולה שלו, ואילו האחר יימנע מתוך אמונה כי מדובר במעשה שאיננו מוסרי. בכל אופן הן צה"ל והן הצבא האמריקאי, בשונה מהצרפתים באלג'יר ומהרוסים בצ'צ'ניה, ניסו ומנסים להימנע עד כמה שניתן מגרימת נזק סביבתי.

²⁰ נציג זה מצטרף לנספחי צה"ל השונים הפזורים בחלקים אחרים של צבא ארה"ב.

השונה בין הצבאות:

צבא משלוח גנרי אל מול צבא הגנה מתמחה: האמריקנים, בשונה מהישראלים, לא "נלחמים על הבית" בביתם. את מלחמותיהם הם מנהלים מול הקמים כנגדם במקומות שונים על פני הגלובוס. בעשור האחרון נלחמו הכוחות האמריקנים בסומליה, באפגניסטן ובעיראק, ובעוד שנה הם יכולים למצוא את עצמם באיראן. מיותר לציין כי לכל מקום יש את המאפיינים המיוחדים אותו, ואין ארץ אחת הזוהה לחברתה. הדרך שבה האמריקאים מתמודדים עם בעיה זו, היא על ידי מתן כשירותים בסיסיות לכוחותיהם וביצוע אימונים ייעודיים לקראת הגעתם לחבל ארץ מסוים.

Scott A Cuomo²¹ מבקר שיטה זו וטוען כי הצבא האמריקני לא מכשיר את מפקדיו ל"לחימה לא סדירה"²² כהגדרתו. הוא מציג טבלאות שמהן עולה שהצבא האמריקאי משקיע בקורס מ"כים בלימוד ה"לחימה הלא סדירה" 33 מתוך 1,534 שעות, ובקורס קצינים 70 מתוך 730 שעות לימוד. לדידו על הצבא האמריקני לכתוב באופן מידי דוקטרינה המיועדת ל"לחימה לא סדירה", ולהכשיר את החיילים והמפקדים ללחימה במתארים מורכבים אלה. מדבריו עולה, כי הצבא האמריקני בכוונת מכוון, מתוך ראייה שעליו להיות מוכן לכלל המתארים, מכשיר את הצבא רק לכשירות הבסיסית המהווה את המכנה המשותף לכולם.

צה"ל לעומתו, הוא צבא מתמחה. מזה אלפי שנים, מאז שנכנס יהושע בן נון לארץ ישראל אנו נלחמים מול הקמים עלינו בגבולות המדינה. ב־60 השנים האחרונות נדרשנו להילחם בין שני גבולות ברורים, מהחרמון בצפון ועד למרחב סיני בדרום. לאור זאת, צה"ל יכול לבנות יחידות המתמחות במרחבים השונים בין אם הם פתוחים ובין אם הם בנויים, וכך הוא אכן עושה. הבדל זה שבין צה"ל לצבא ארה"ב הינו חשוב ע"מ להבין מדוע לאמריקנים אין חומר תורתי רב שקשור ללחימה בקסבאות.

"לאמריקנים מותר": ציינתי קודם כי הן האמריקנים והן הישראלים מנסים ככל האפשר למנוע נזק סביבתי ופגיעה בחפים מפשע, עם זאת יש הבדל בהתייחסות של הצבאות לנושא. צה"ל זהיר מאוד בנושא זה הן מתוך הבנה כי אין זה מוסרי לפגוע בחפים מפשע, אך גם מתוך הבנת תלותה של ישראל בקהילה הבינלאומית. ישראל כאומה קטנה תתקשה מאוד לפעול מבצעת בערים הפלסטינאיות מבלי לזכות

²¹ "Marine Corps Gazette, July 2007. Scott A Cuomo, "Will We Be Prepared For What's Next

²² "Irregular Warfare", במושג זה כולל Cuomo לחימה בעצמות נמוכה ולחימה כנגד גרילה/ חתרנות, בדגש על גרילה עירונית.

בלגיטימציה הבינלאומית לפעולותיה. ארה"ב שונה ממנה, בהיותה מעצמה בעלת זכות וטו באו"ם.

כאשר האמריקנים פועלים באזורים מורכבים שיש בהם אוכלוסייה אזרחית, הם פועלים אל מול המשימה תוך ניסיון להימנע מפגיעה בחפים מפשע. חששם מביקורת ציבורית בינלאומית איננה ישירה, אלא עקיפה. אין הם חוששים שהקהילה הבינלאומית תעצור את פעולתם, אלא שבביקורתה היא תשפיע על דעת הקהל בארה"ב, דבר שיפגע בלגיטימציה הפנימית שלהם להילחם.

כך ניתן לראות לדוגמה שהאמריקנים לא היססו לפגוע במסגדים בפלוגיה מבלי לחשוש מהתגובות בעולם. "המודיעין זיהה ש-33 מתוך 72 המסגדים בפלוגיה משמשים את המתקוממים ואת ארגוני הטרור לפגישותיהם, לתכנון פעולותיהם, לאחסנת אמל"ח מסוגים שונים, לחקירות ולעינויים של קורבנות חטיפה, ולמשפטים בלתי חוקיים ברוח האיסלאם לפי הלכות השריעה."²³ במהלך ההתקפות האמריקניות מסגדים אלה הושמדו - רובם ככולם.²⁴

אופן השילוביות והשת"פ: בצה"ל, החטיבה היא הרמה האחראית על בניין הכוח של המסגרת לרוב החד-חילית,²⁵ והאוגדה היא הרמה הראשונה שמאגדת תחתה מספר חטיבות מהחילות השונים. לעומת זאת, במרינס, שהיא הרלוונטית במקרה המבחן, הגדוד הוא הרמה הרלוונטית ביותר בבנין הכוח החד-חילי, והבריגדה או הרגימנט,²⁶ הם הרמה שמאגדת תחתה מספר גדודים מהחילות השונים.

הבדל נוסף, קשור לעובדה כי מעבר לזרוע האוויר האמריקני (Air Force), המיועדת למשימות אסטרטגיות, למרינס יש אוויריה (Aviation) משלו, הכוללת מטוסים ומסוקים לקרב ולסער. כתוצאה ממבנה ייחודי זה, יש למרינס גמישות הפעלה מלאה של כוחותיו. לשם המחשה נוכל למצוא מקרים רבים בהם הוכפפו מטוסי קרב לכוח פלוגתי במרינס.²⁷ "נקודה חשובה שראויה לציון הינה כי לבנת הלחימה במרינס הינה

²³ גיורא סגל, **תמורות ואתגרים בלחימה נגד הטרור: ישראל-אפגניסטן-עיראק**, עמ' 4.

²⁴ ראוי לציון כי עפ"י תקנות האג לשמירה על נכסי תרבות אין מניעה לפגוע במסגדים שמהווים תשתית לטרור.

²⁵ פרט לחטיבות השריון שלכל אחת מהן גדוד הנדסה.

²⁶ הרגימנט מתורגם כאגד ע"פ המילון למונחי תו"ל 1-348.

²⁷ במרינס מוצבים צוותים לסיוע אווירי בפלוגות ובגדודים ותפקידם לעבוד מול הכוח האווירי שמוקצה. צוותים אלו מורכבים מאנשי צוות אוויר שעושים תפקידי רוחב בקרב כוחות היבשה. עובדה זו ממחישה את רמת השת"פ שקיימת שם.

הפלוגה שמקבלת את כל אמצעי הסיוע ועובדת כמעט באופן עצמאי.²⁸ בצה"ל המצב הוא שונה ולכוחות היבשה אין כוח אווירי משלהם ועל כן ההקצאה תיעשה ע"י אגף המבצעים. הקצאה זו של הכוח האווירי תיעשה לרוב לרמות הפיקוד והאוגדה ולא נמוך מכך.

האיזון בין הלחימה בחתימה גבוהה לנמוכה: הן צה"ל והן המרינס פועלים בשני סוגי החתימה. עם זאת, ניתן לומר כי האיזון בין שני סוגי לחימה אלה הוא שונה. כאשר בוחנים את אחוז הפעילות בחתימה גבוהה לעומת זו הנמוכה רואים כי במרינס הוא גבוה בהשוואה לנעשה בצה"ל. "היה זה הליך רגיל לפתוח כל יום בסיוורים כאשר העיר ערה, פעילה ובוחשת. ככל שיותר תושבים רואים את המרינס מסתובבים כך טוב יותר."²⁹ גישה זו קשורה לדוקטרינה ותיקה של האמריקנים נגד חתרנות, לפיה הנוכחות של הצבא מקנה ביטחון. לדידם חיוני לפעול באופן שיראו שאתה בשטח ולא מפחד.

המרינס מדגישים מאוד את הפטרול, וטכניקה זו מהווה נושא מרכזי בדוקטרינה האמריקנית הנוגעת ללחימה בשטחים אורבאניים. בניסויי מעבדה שנערכו ע"י המרינס בשנת 2003,³⁰ הם מפרטים בהרחבה את סוגי הפטרול השונים, את עקרונות ההפעלה ואת השיקולים השונים, המשפיעים על התכנון ועל הביצוע.³¹

בנוסף לכך, ניתן לראות כי האמריקנים יעדיפו עוצמת אש גבוהה גם אם הדבר יגרום לכך שהם יהיו מטרה גדולה יותר לאויב. "בסביבה רוויה באיומים הצורך לרכז אש נגד מטרה גובר לעיתים קרובות על החשש ליפול למארב [כלומר, לעיתים יש צורך לרכז את הכוח לצורך השגת אש מקסימלית, גם אם זה אומר ליצור מטרה גדולה יותר]."³² מדברים אלה ניתן לראות את נטייתם של האמריקנים להעדיף "להגביה" את החתימה וזאת כדי להגדיל את עוצמת האש.

המח"ט כראש עיר: "דרינקווין ניסה דרכי שכנוע פוליטיים והטבות מוניציפאליות,

²⁸ אבי דהן, "פרויקט הלחימה בשטח עירוני (mout)", מחץ, גליון 5, מרץ 2001, עמ' 43.

²⁹ בינג ווסט, שם, עמ' 85.

³⁰ X-File 3-35, Urban Patrolling, Quantico: Marine Corps Warfighting Lab, 2003, תורגם ונערך ע"י יגיל הנקין 2003.

³¹ להרחבה ניתן לעיין ב-, Arthur A. Durante, "Infantry Doctrine For Dismounted Patrolling", Infantry, July-August, 2007.

³² X-File 3-35, Urban Patrolling, Quantico: Marine Corps Warfighting Lab, 2003, תורגם ונערך ע"י יגיל הנקין 2003, עמ' 8.

אבל לבסוף זה הגיע לרגע הכואב של הפעלת שרירים...³³ דרינקווין הוא מג"ד צנחנים מהארמי, והוא, ובעיקר מפקד החטיבה, מתפקדים כמעין ראשי ערים. יש אומנם ראש עיר רשמי מהקואליציה העיראקית, אך דה־פקטו קציני הצבא האמריקני ממנים ומפטרים קציני משטרה, מקיימים ישיבות עם מנהיגי העדה והאימאמים כעניין שבשגרה ודואגים לנושאים מוניציפאליים רבים אחרים. כפי שצינתי קודם, המרינס קוראים לעיסוק זה "מלחמת שלושת הבלוקים".³⁴ לעומת זאת, מח"ט הגזרה בצה"ל אומנם מעורב בנעשה בעיר מבחינה מוניציפאלית, אך הוא לא בעל אחריות או סמכויות נרחבות כל כך בתחום.

השימוש בלוחמה פסיכולוגית: "המחלקה שהוקצתה לאבטחה בפיקודו של סג"ם לוקס וולש צעדה באיטיות ובזהירות לתוך כיכר השוק, כאשר הרמקולים משמיעים בערבית ובעוצמה מונוטונית: 'תודה לכם על שהסגרתם את המתקוממים. אל תתנו להם לגרום לכם לפחד.'³⁵ דוגמאות מעין אלה ניתן למצוא כמעט בכל פעילות שבוצעה ע"י המרינס. צוותי הלוחמה הפסיכולוגית ליוו את הכוחות הלוחמים באופן תדיר, והשתמשו בדרכים שונות כדי להגביר את המאמץ בתחום זה. רון שליפר טוען כי בהגדרה רחבה ניתן להגדיר את הלוחמה הפסיכולוגית ככלל "הפעולות הלא־אלימות שאותן נוקטים הצדדים בעת לחימה, כדי לסייע למדינה להשיג את יעדיה".³⁶

בספרו מדגיש שליפר את המיסוד הרב שקיים בצבא האמריקני ואת מקצועיותם בתחום זה. לדוגמה, הצבא האמריקאי פרסם תורת לחימה סדורה FM 46-1-Public Affairs, שבה מפורטות הדרכים שעל הצבא לנקוט במגעיו עם התקשורת, על בסיס לקחים ממלחמת וייטנאם. בנוסף לכך הוציא הצבא האמריקני ספר הדרכה FM 3-13, המדגיש את החשיבות העליונה שיש למידע בלוחמה המודרנית, ומציג את התשתית הרעיונית לאופן השימוש בו באסטרטגיה של ארצות הברית.³⁷ צה"ל, על אף העובדה שגם הוא משתמש בלוחמה פסיכולוגית, רחוק עדיין מרחק רב מהכמות ומהאיכות שבהן צבא ארה"ב משתמש בה.

³³ בינג ווסט, שם, עמ' 51.

³⁴ ראה הערה 15.

³⁵ בינג ווסט, שם, עמ' 129.

³⁶ רון שליפר, **לוחמה פסיכולוגית**, הוצאת מערכות / משרד הביטחון, תל אביב, 2007, עמ' 15.

³⁷ שם, עמ' 20-21.

לקיחת סיכונים: כל צבא לוקח סיכונים, ובכל צבא נדרשים החיילים לחרף את חייהם כאשר הדבר נדרש להגנת ארצם. עם זאת, ניתן עדיין לזהות הבדלים בין צבאות באשר למידת לקיחת הסיכונים במהלך הלחימה. כדוגמה להמחשת הרעיון, ניתן לקחת את המצב שבו מבוקש החשוד כחמוש נמצא בתוך מבנה רגיל. הנטייה בצה"ל תהיה לרוב לבצע טכניקה של 'סיר לחץ', שתכלול דרדור אמצעים, וזאת כדי לא לסכן את חי החיילים. בצבא האמריקני, לעומת זאת, הנטייה תהיה לבצע טכניקת כניסה לבית באש. "קרוטשר צעד ליד בית כשערמה של רקטות עטופות בניילון נפלו מהגג אל הארץ. הוא פרץ את הדלת ובמרכז החדר מצא RPG על הרצפה ואדם מסתתר מאחורי ספה."³⁸ בצה"ל במצב דומה, אני מניח שהיו מכתירים את הבית ומבצעים 'סיר לחץ'.

ניתן לראות הבדל זה גם בהקשר של ביצוע הפעילות בחתימה גבוהה. הצבא האמריקני נוטה לקחת סיכונים גדולים יותר מתוך אמונה כי בכך הוא מגביר את אפקטיביות הפעולה שלו. לעניות דעתי, הבדל זה טמון ברגישות היתר שקיימת בישראל לחיי החיילים, שהיא כל כך גבוהה עד כי הכאב על אובדן חייל בישראל גדול מהכאב על אובדן אזרח.³⁹

השימוש בכוחות העיראקיים: לאחר כיבוש עיראק הקים הצבא האמריקני מחדש את הצבא העיראקי ואימן אותו, כחלק מהתהליך המובנה של העברה הדרגתית של ניהול ענייני המדינה לשלטון המקומי. את ההתקפה הגדולה בנובמבר 2004 ערכו האמריקנים תוך שימוש בכשמונה גדודים עיראקיים ששולבו בתוך הצק"חים השונים. האמריקנים ראו בשילובם חשיבות עליונה וזאת מתוך הבנה כי בסופו של דבר האחראיות לניהול העיר תעבור לידיהם, והיה צורך לטעת בקרבם תחושת אחראיות וביטחון עצמי שביכולתם לבצע זאת. לעומת זאת, צה"ל פועל כיום על בסיס כוחותיו- הוא ללא שיתוף פעולה מבצעי עם כוחות הביטחון של הרשות הפלסטינית.⁴⁰

הקסבה בתורת הלחימה האמריקנית

בתו"ל של הצבא האמריקני בכלל ובמרינס בפרט לא קיימת התייחסות ישירה הנוגעת בלחימה בקסבאות. הצבא האמריקני מתייחס לתווך התת־קרקעי הן ביחס

³⁸ בינג ווסט, שם, עמ' 93.

³⁹ נקודה זו קשורה גם כן לעובדה שצה"ל הוא 'צבא העם' לעומת צבא ארה"ב, שהוא צבא מקצועי.

⁴⁰ שיתוף כוחות מקומיים הוא קריטי לעם כובש כדוגמת האמריקנים והבריטים, וניתן לראות זאת הן בדוקטרינה הבריטית שהאמריקנים הושפעו ממנה, והן ב־FM-3-24 האמריקני.

לשטחים הפתוחים, לאור לקחי מלחמת וייטנאם, והן ביחס לשטח הבנוי. במאמר זה איני מתכוון לעסוק בנושא המחילות, ולכן אמקד את דבריי ביחס לתווך התת-קרקעי באזורים האורבאניים. להבנתי, למרות שהאמריקנים לא כותבים באופן מפורש על הקסבאות, ניתן להשליך לא מעט תובנות לתחום זה לאור כתיבתם על התווך התת-קרקעי באזורים האורבאניים.

המקורות האמריקנים העוסקים בתחום זה הם: חוברות ה-FM, המקבילה לספרי התו"ל של צה"ל כדוגמת תורת הקרב; ודיווחים על ניסויי המעבדה של המרינס כפי שנערכו בשנת 2003.

ה-FM - חוברות התו"ל של צבא ארה"ב:

לאמריקנים יש חומר תורתי הנוגע לתו"ל כללי בכמות גדולה מזו הקיימת בישראל, וחשוב להבין כי בהקשר זה יש הבדלי תרבות בין צה"ל לצבא האמריקני. בישראל אין זה נדיר למצוא ספרי תו"ל ייחודיים שנכתבו ע"י חטיבה זו או אחרת. לעומת זאת, האמריקנים מקפידים בקנאות שהחומר התורתי ייכתב לכולם ובמקום אחד בלבד. בנוסף לכך, האמריקנים מקפידים שכל חייל יכיר בצורה טובה את הכתוב בחוברות אלה.

ציינתי קודם שהצבא האמריקני הוא צבא המתבסס על כשירויות גנריות, לכן אין זה מפתיע כי החוברות נוגעות בלחימה האורבאנית באופן כללי מבלי לגעת באזורים בנויים מורכבים באופן מיוחד, כדוגמת הקסבאות. חשוב לציין כי אפילו בצה"ל על אף היותו צבא מתמחה, אין התייחסות מיוחדת לתרגולות ולטכניקות הקרביות בתווך התת-קרקעי בכלל ובקסבאות בפרט.

בחוברות התו"ל האמריקניות נמצא התייחסות לכך שקיים תווך תת-קרקעי, ומתוכן ניתן להבין כי קיימים שלושה איומים: האחד, מהמישור האופקי; השני, מממד הגובה; והשלישי, מממד העומק. עם זאת, לא נמצא התייחסות הנוגעת באופן הטיפול באותו ממד תת-קרקעי ברמת הטכניקות הקרביות.

ניסויי המעבדה של המרינס:

הפטרולים בשטח העירוני:

ביחס לנושא זה חוזרת ועולה התובנה כי קיים צורך אקוטי להתייחס אל המרחב האורבאני כאל **מרחב תלת-ממדי**. "מרחב הלחימה העירוני התלת-ממדי (על הקרקע, מעליה ומתחתיה, קרי: בניינים וצנרת), דורש דרישות מיוחדות ממפקדי יחידות

קטנות, דרישות התובעות אימון מיוחד וממוקד.⁴¹ נראה כי כוחות המרינס, לאחר שהתנסו בשטח ובמעבדה, הבינו כי ההכשרות הבסיסיות אותן עברו בקורסים השונים אינן מספיקות כדי להיות מוכנים לאתגרים שאותם מזמן שדה הקרב המורכב.

סיוע הדדי:

במרחב הלחימה האורבאני יש צורך לשמור בכל עת על סיוע הדדי - קרי, כוח הלם זמין ואבטחה באש של כוח אחר (קלעים, צלפים וכד'). המרינס מכנים את המרחב האורבאני '**ואדי עירוני**', וזאת כדי להמחיש את מורכבות השטח שבדומה לוואדי, הוא עמוק, מפותל ובעל הסתרים רבים.

דרישות למשימות מיוחדות:

המרינס מציינים כי נדרש לבנות את הפטרול בהתאם לדרישות המבצע הספציפי, והם מונים את כלל הכוחות המיוחדים אותם נדרש לצרף לכוח הלוחם. לענייננו, קרי, לטובת התנועה בתווך התת־קרקעי, ניתן לציין מתוך הרשימה את **הכלבים לגילוי חנ"ם ומפעיליהם, ואת אנשי היחס"פ**.

אימון לקראת משימה:

המרינס מציינים כי לקראת כל משימה יש לבצע אימון מתאים, ובמידה ויש משימה לנוע בצינורות ביוב, או אז את התרגולות יש לבנות בהתאם. שוב נראה כי קיימת הבנה ביחס ללחימה במתארים ייחודיים ומורכבים בשטח האורבאני.

שליטה וניווט בתווך התת־קרקעי:

"פעולות במנהרות ובצינורות מייצגים אתגרי ניווט ייחודיים."⁴² כיצד אם כן התמודדו המרינס עם אתגר זה? ראשית, יש לבצע פשיטה לצורכי מודיעין ולהשיג את **המפות המספקות את מתווה הצנרת**. מפות כאלה יימצאו לרוב במחלקת הביוב העירונית.⁴³ המידע חייב לכלול את כיווני הצנרת ואת המרחקים בין פתחי התחזוקה. אם גודל

⁴¹ X-File 3-35, Urban Patrolling, Quantico: Marine Corps Warfighting Lab, 2003, תורגם ונערך ע"י יגיל הנקין 2003.

⁴² שם, עמ' 8.

⁴³ הרוסים עשו שימוש במערכות הניקוז של העיר גרוזני, אך לא מיצו את דרך הפעילות בשל העדר מפות. "הרוסים לא החזיקו במפות של מערכת הניקוז והפרוזדורים התת־קרקעיים, והיו צריכים לגשש בזהירות כדי ללמוד את מבנה המערכת..." יגיל הנקין, **נצח או שניעלם**, עמ' 284.

הצנרת מספיק למעבר אדם, **שיטת הניווט מתבצעת בעזרת מצפן, ספירת צעדים ולעיתים אף שימוש בחבלים למדידת מרחק**. מיותר לציין כי במקומות שבהם ההליכה מוגבלת יש צורך לחשב באופן אחר את המרחקים.

שיטת הצמדים:

המרינס קבעו כי לצורכי סיוע הדדי ואבטחה יפעלו החיילים תמיד בצמדים. שיטה זו אמורה לתת מענה גם לתנועה במקומות מוגבלים כדוגמת צנרת ביוב.

תכנון הגנה עירונית:

המרינס מציינים כי על המפקד לתכנן ולנתח את דרכי הגישה הסבירות ולבחון באיזה מפלס הם קיימים - מעל גובה הרחוב, בגובה הרחוב או מתחתיו. בנוסף, הם מציינים כי על המפקד לתכנן נתיבי תנועה מוסתרים ומוגנים לכוחותינו, כדוגמת **מנהרות תת-קרקעיות וצינורות ביוב ריקים**. כך יוכלו הלוחמים לעבור בין עמדותיהם באופן נסתר ומוגן.

התמודדות עם הריח והגזים הרעילים:

המרינס היו מודעים לבעיית הריח בצינורות הביוב, כמו גם לבעיית פליטת הגזים הרעילים המשתחררים בצינורות. אי לכך הם קבעו כי **התנועה בצינורות הביוב תיעשה עם מסכות גז**.

לאור כל זאת, ניתן לומר כי בניסויי המעבדה זיהו המרינס את הצורך בלימוד נושא התוודות התת-קרקעי במרחב האורבאני - צורך שלא מקבל מענה הולם בספרי התוו"ל הקיימים. את התובנות והלקחים השונים, שעיקריהם הובאו כאן, ניתן להשליך לנושא הלחימה בקסבאות, גם אם המרינס לא משתמשים במושג באופן מפורש. בסיכום הניסויים, המרינס הציגו באופן ברור את האיום הקיים בתוודות התת-קרקעי, את האתגרים השונים שהוא מציב בפני הלוחמים וכמובן לבסוף את אופן ההתמודדות עם אתגרים אלה תוך מתן דגשים מבצעיים שונים.

הלחימה האורבאנית - הזווית האמריקנית:

הדברים שיוצגו בפרק זה מתבססים, רובם ככולם, על מהלכי הלחימה בפלוגיה, כפי שהם מתוארים בספרו של בינג ווסט,⁴⁴ ובחלקם על ניסויי המעבדה.

⁴⁴ בינג ווסט, **תהילה אמיתית לא הייתה כאן**, תרגום: יגאל אייל, תוה"ד/המעבדה התפיסיתית.

תיאור אופן הלחימה האורבאנית של המרינס בפלוגיה מחולק לשניים, מסיבות מתודולוגיות: החלק הראשון יעסוק ברמה הטקטית, שאמנם יכול לתרום לכל מפקד הנלחם בשטח בנוי, אך בכל זאת הוא מכוון בעיקר לרמות המח"ט והמג"ד; החלק השני יעסוק ברמה הטכנו-טקטית, והוא מכוון בעיקר לרמות המ"פ והמ"מ.

הרמה הטקטית

מפקד הבריגדה (החטיבה) והבטליון (הגדוד) בשטח הבנוי:

הכנת העיר לפעולה, היא המשימה המרכזית של המח"ט והמג"ד, ובה משקיע דרג זה את מרב המשאבים העומדים לרשותו. הכנה זו כוללת מספר שלבים שבחלקם דומים לנעשה בצה"ל ובחלקם שונים. את ההבדלים ניתן להבין על רקע ההשוואה בין הצבא האמריקני לצה"ל שהוצגה קודם לכן.

שלבי הכנת העיר לפעולה:

שלב התכנון: תכנון פרטני של המבצע שאמור להתרחש לאור המידע הקיים, תוך מאמץ מתמיד לשפר את המודיעין לקראת המבצע. את מבצע 'אל פג'אר' (AL' FAJAR) תכננו האמריקנים במשך החודשים ספטמבר-אוקטובר, ולאור הבנתם כי האויב נערך לכיוון דרום, הם החליטו להפתיע ולהגיע דווקא מהצפון.

שיפור המודיעין: תוך כדי התכנון המרינס ערכו מבצעי יירוט ומחטפי 'לשון רבים, כדי לשפר את המודיעין. האמריקנים מעידים על כך שהם נסמכים על חומר רב שנלמד מצה"ל בנושא זה, לאור ניסיונו המבצעי הרב באיו"ש. הם שמים דגש מרכזי על המידע היומינטי, אם כי הם פועלים גם בתחומי הסיגנט והוויזנט. התייחסות ספציפית ניתנת על ידם גם ללימוד האקלים התרבותי הקשור למקום שבו הם פועלים.

לוחמה פסיכולוגית: כפי שציינתי קודם, האמריקנים משתמשים בתחום זה באופן מסיבי ואיכותי, והוא מלווה את כלל השלבים לקראת הפעולה ובמהלכה. בשלב זה ההתמקדות תהיה ביצירת סכסוכים בין פלגי הטרור השונים שנמצאים בעיר. תוצאה זו מושגת ע"י האמריקנים באמצעים שונים שאין זה המקום לפרטם.

אימונים והצטיידות: במקביל לכל השלבים שמונו עד כה מבצעים הכוחות אימונים ייעודיים והצטיידות לאור המשימה שקיבלו.

עיצוב מרחב הלחימה: סמוך יותר למועד הפעולה נוהגים האמריקנים להגביר את מבצעי האיסוף ולהתחיל בשלב של השמדת מטרות מהאוויר. חשוב לציין כי שלב זה לא נערך רק לקראת מבצע גדול כמו 'אל פג'אר', אלא גם לקראת פעולות

נקודתיות הדומות לאלה המבוצעות מדי לילה באיו"ש. הימצאות הכוח האווירי בתוך המרינס מקנה גמישות הפעלה וממילא מיצוי טוב יותר של יכולותיו. במסגרת השמדת המטרות לא יהססו האמריקנים לפגוע במסגד ובתנאי שיהיה מידע על היותו תשתית לטרור.

הכנת התשתית הלוגיסטית למבצע: האמריקנים פעלו בפלוגיה ע"פ התפיסה של הלוגיסטיקה המרחבית. לאור לקחים שנלמדו לאחר ההתקפה על פלוגיה באפריל 2004, הם הגו את שיטת 'בניית הר הברזל' ("Building the Iron Mountain").⁴⁵ באפריל 2004 התגלו קשיים רבים להכניס אספקה לכוחות בעקבות התקפות חוזרות ונשנות של ארגוני הטרור על קווי האספקה. "ההנחיה הלוגיסטית למבצע 'אל פג'אר', הייתה להחזיק לפני תחילת הלחימה מלאי לוגיסטי... בכל בסיס לוגיסטי קדמי ל-15 יום מעל מה שנדרש בתכנון המבצע. 'הר הברזל' צמצם למינימום את הצורך להניע שיירות אספקה אל הכוחות בצירי התנועה המסוכנים."⁴⁶

מבצעי אינפורמציה: שלב זה התקיים בעיקר לקראת המבצעים הגדולים ובעזרתם הצליחו האמריקנים לשכנע את האזרחים לעזוב את העיר טרם הלחימה. "המתכננים הצבאיים העריכו שכאשר אוכלוסיית פלוגיה תדע שההסתערות בדרך, מבועתת מההפצצות היומיות של הבתים הבטוחים של הטרוריסטים, תרד מ-280,000 לכ-30,000.⁴⁷ בפועל, ההערכות מדברות על כך שכאשר החל השלב השלישי של המבצע, שלב הלחימה בפועל, נשארו בפלוגיה פחות מ-500 תושבים!⁴⁸ פינוי זה של התושבים הפך את לחימת האמריקנים לפשוטה בהרבה.

הטיפול בתקשורת: האמריקנים הבינו את החשיבות האסטרטגית בצורך להיות מובילי הגל התקשורתי. לאור זאת, הם קיבלו את כתבי הערוצים השונים בזרועות פתוחות ושיבצו אותם במשימות השונות יחד עם הכוחות הלוחמים. בכל פעם שהותקפה מטרה איכותית מסוימת, הצבא הכין מבעוד מועד 'ערכת תקשורת' להצגתה. כך פעל הצבא אקטיבית עם התקשורת, ולא ריאקטיבית כמי שנדרש להגיב על תעמולת ארגוני הטרור.⁴⁹

⁴⁵ "Building the Iron Mountain", ג'ורא סגל, תמורות ואתגרים בלחימה נגד הטרור: ישראל-

אפגניסטן-עיראק, עמ' 7.

⁴⁶ שם, שם.

⁴⁷ בינג ווסט, שם, עמ' 254.

⁴⁸ ג'ורא סגל, שם, עמ' 8.

⁴⁹ שם, עמ' 9.

הפעלת הכוחות בלחימה

לוחמה מבוזרת ורישות שטח:

האמריקנים הם חסידים גדולים של ביזור כוחות וביצוע התקפה מכמה חזיתות (כיוונים) ובמקביל. שיטה זו מיושמת על ידם מהרמה הנמוכה של המחלקה ועד לרמות החטיבה והאוגדה. הם מודעים לבעיית השליטה הנוצרת כתוצאה מלוחמה מבוזרת, ופותרים אותה ע"י קביעת גבולות גזרה ברורים (לרוב על בסיס רחובות) וביצוע אימונים ייעודיים. שוב ניתן לראות שהאמריקנים מוכנים לקחת סיכונים ובלבד שהדבר יגביר את אפקטיביות הפעולה. תנועה דומה לכך ניתן לראות בלחימת החטיבות גולני והצנחנים בשכם במסגרת מבצע 'חומת מגן'.⁵⁰

"כדי ליצור אפקט נראה משמעותי, קולונל טאקר פיזר את כוחותיו.⁵¹ האמריקנים שאפו ליצור עם כוח קטן אפקט מרבי, וזאת להבנתם ניתן היה להשיג ע"י פיזור הכוחות. בהזדמנויות רבות מתואר כיצד כל כיתה מקבלת בית מסוים עליו היא נדרשת להשתלט, ומתוך הבית היא אחראית על איתור והשמדת מחבלים בגזרתה. כך ערכו הכוחות האמריקנים 'רישות שטח'. ראוי לציין, כי לרוב, מרמת הפלוגה ומעלה, נהגו המרינס לשלב טנקים במסגרת הלוחמה המבוזרת.

'הסדן והפטיש' ('The Anvil & the Hammer'):

"גדוד 1/2 של לוטננט קולונל גרג אולסון, ישמש כ'סדן', יחזיק את הגגות בחלק הצפוני-מערבי השולטים על שוק ג'ולאן שבעיר העתיקה, אבל איזה גדוד יניף ויכה ב'פטיש'? כדי למנוע אש ידידותית, כולם יסתערו קדימה יחד.⁵² שיטת 'הסדן והפטיש' הינה מרכזית בהפעלת הכוחות של המארינס, ומיושמת בכל הרמות הטקטיות. בדוגמה שהובאה לעיל שימש גדוד אחד כ'סדן' על הגגות ועוד מספר גדודים שימשו כ'פטיש' והסתערו מאחד האגפים ביישור קו יחסי, כדי למנוע ירי דו-צדדי. בדומה לכך ניתן למצוא אין ספור דוגמאות בהן השיטה מיושמת ברמת המחלקה והכיתה.

'ניקוי החלונות והמגב' ('The Squeegee'):

"מ-10 הגדודים שבלחימה, גדוד 5/3 היה הגדוד היחיד שמשימתו מפתחת המתקפה הייתה לטהר בית-אחר-בית. המג"ד, לוטננט-קולונל פאט מאללי, קרא לטקטיקה הזאת אפקט ה'מגב'. הגדודים האחרים דחפו קדימה במהירות, כשהם עוסקים בניקוי

⁵⁰ Eyal Weizman, "Lethal Theory", 2006, <http://roundtable.kein.org/node/415>

⁵¹ בינג ווסט, שם, עמ' 167.

⁵² שם, עמ' 185.

החלונות מאבק. תפקידו של 5/3 היה לנגב אחריהם ביסודיות.⁵³ האמריקנים שאפו מחד להשתלט במהירות על נקודות מפתח בעומק העיר ומאידך לוודא שהאזור עליו הם השתלטו אכן נקי מאויב. מן המפורסמות הוא שהרוסים התקשו בכך בכיבוש העיר גרוזני, ובעקבות העובדה שלא טוהרו הבתים שעברו, נפגעו רבים מהם מפגיעות של צלפים צ'צ'נים.⁵⁴ האמריקנים פתרו את הבעיה בשיטת 'ניקוי החלונות והמגבי'. במסגרת השיטה מספר גדודים 'רצים' קדימה לנקודות שנבחרו מראש תוך ביצוע סריקה בסיסית בלבד ואחריהם נע כוח שעושה את העבודה הסיזיפית של סריקת הבתים היסודית. טקטיקה זו אגב תימצא ברמת הגדוד והחטיבה בלבד ולא ברמות נמוכות יותר.

השימוש בכטב"מ:

"הכטב"מ שמפטרל מעל העיר, שלח צילומי וידאו למפקדת החטיבה ובה נראים מוניות, טנדרים ומשאיות עושים את דרכם לרובע ג'ולאן, שם התנהל קרב."⁵⁵ השימוש בכטב"מ אצל האמריקנים דומה מאוד לנעשה בצה"ל. הכטב"מ מפטרל בכל מקום שבו הוא נדרש ומעביר תמונה למפקדת החטיבה. לאור הממצאים החטיבה מעבירה מודיעין רלוונטי לכוחות הלוחמים.

השימוש במטוסים ובמסוקים:

המרינס משלבים את האווירייה באופן מסיבי בפעילות המבצעית, וממצים את יכולותיה השונות. הדבר נובע בעיקר מכך שהאווירייה הינה חלק אינטגרלי מהמרינס, וגמישות הפעלתה גבוהה. מעבר לכך, קיים הבדל נוסף בין צה"ל למרינס, הקשור באופן ההקצאה של הכוח האווירי. במרינס נוהגים להכפיף כוח אווירי, כדוגמת צמד 'אפאצ'ים', לרמות הטקטיות הנמוכות - לרוב לרמת הפלוגה. בצה"ל, אפילו במלחמה, כוח אווירי יוקצה בסיוע ישיר בלבד, ולרוב לרמות הגבוהות של

⁵³ שם, עמ' 271-272.

⁵⁴ "שיטת התקיפה הצ'צ'נית... ניצלה את העובדה שהרוסים נעו בטורים משוריינים ללא אבטחת חי"ר. דבר זה איפשר לצ'צ'נים חופש פעולה רב ותנועה כמעט חופשית... כלי הרכב הראשון והאחרון היו נפגעים מידי אר-פי-גי, והטור היה נעצר... בשלב זה היו החוליות הצ'צ'ניות נכנסות לפעולה, תוקפות את כלי הרכב בטור ואת החיילים שהיו מנסים להימלט מכלי הרכב... הצלפים היו פוגעים במפקדי הכלים, בקצינים, בנושאי מכשירי הקשר ובכל מי שהיה איום בולט לכוח התקיפה", יגיל הנקין, "צלפים בשטח עירוני: הדוגמא הצ'צ'נית", **מערכות**, גיליון 384, הוצאת מערכות, יולי 2002, עמ' 51.

⁵⁵ בינג ווסט, שם, עמ' 200.

הצק"ח ומעלה (הפעלה תעשה בסוף ע"י המ"פ אך ההקצאה תינתן לרמות הגבוהות יותר). הבדל זה משפיע רבות על זמינות הכוח האווירי בניהול הקרב ועל אופן הכשרת הלוחמים בטרם היציאה אליו.

סימון המטרות:

כדי לאתר ולסמן מטרות איכות להשתלטות או להשמדה מהאוויר השתמשו האמריקנים בסוכנים. אלה התחלקו לשתי קבוצות עיקריות כאשר האחת מנתה סוכנים עיראקיים שפעלו תחת סוכנות הביון האמריקאית ה-CIA, והאחרת כללה לוחמי 'דלתא'.⁵⁶ "שני מפעילי 'דלתא' היו בתוך השוק, כדי לסמן את החנויות שנבחרו כמטרות לפשיטה."⁵⁷

מיקום המג"ד:

"לוטננט-קולונל בראיין מקקוי נע ממקום למקום, מתעלם מהכדורים השורקים סביבו כדי להדריך את חייליו, לתאם את האש, בעודו מנסה למצוא את המפתח שישבור את המתקוממים. כמה צעדים משם, נעץ רס"ב דיוויד האואל את מבטו במג"ד כשהוא רוטן: 'לכל הרוחות, אדוני!' האואל הזהיר עוד קודם לכן את מקקוי, והמג"ד הסכים עימו שעליו להיות זהיר יותר."⁵⁸ דברים אלה מדברים בעד עצמם ומהווים ייצוג הולם להלך הרוח במרינס. המג"דים, ללא יוצא מן הכלל, ממוקמים בחזית הלחימה בשטח הבנוי.

הרמה הטכנו־טקטית - הקפטן והלוטננט בשטח הבנוי

פרק זה יעסוק ברמה הטכנו־טקטית:

- כיצד המארינס מבצעים תנועות בשטח הבנוי;
- טכניקות קרביות ותרגולות הקשורות בלחימה;
- סריקת בית ושהייה בו.

ייתכן שחלק מהתרגולות יפתיעו את הקורא הישראלי, ועל כן ראוי לציין כי כדי להבין את הרציונל שעומד מאחוריהן נדרש לחזור לפרק העוסק בהבדלים שבין הצבאות.

⁵⁶ מדובר בלוחמי דלתא מסוערים שפועלים בערים, אם באופן עצמאי ואם בעזרת סוכנים מקומיים, ותפקידם לבצע איסוף מידע יומינטי.

⁵⁷ בינג ווסט, שם, עמ' 49.

⁵⁸ שם, עמ' 149.

תנועה בשטח בנוי:

'הסיור הלווייני':

"כל אחת משלוש הכיתות נעה ברחוב נפרד, כשכמה גושי בניינים מפרידים ביניהן. הטכניקה הקרבית הזאת נקראה 'סיור לווייני', שהופעל בידי הצבא הבריטי בצפון אירלנד, כדי לאגף במהירות כל צלף שירה על הסיור שעבר בקרבתו.⁵⁹ המרינס נעים לרוב ע"פ טכניקה זו הן ברמת המחלקה, הן ברמת הפלוגה ואפילו ברמת הגדוד. הפטרול היה מרכיב מרכזי בפעולת המרינס בשטחים האורבאניים, וע"פ טכניקה זו נעו שלוש מסגרות לחימה (כיתה עד פלוגה) זו בצד זו ביישור קו יחסי ובקצב דומה. בין המסגרות הפרידו גושי בניינים, שהיו חשודים בהימצאות אויב. הרציונל שעמד מאחורי הטכניקה הזו, היה שאם אחת המסגרות תיתקל באויב, יבצעו המסגרות האחרות באופן מידי חסימות, וכך יילכדו את הצלף או את החוליה. ע"פ הטכניקה המסגרות מהוות כוחות חיפוי ועתודה האחת עבור השנייה.

התנועה הכיתתית:

המרינס מייחסים חשיבות רבה לאורגניות של הכוח, ולכן הם שואפים לא לפצל את המסגרת הכיתתית. הכיתה מורכבת משלוש חוליות בנות ארבעה חיילים כל אחת ועוד מ"כ - סה"כ 13 לוחמים. מעבר לכך נקבעים מראש צמדי קרב (פרט למ"כ) שבשום מצב לא מתפצלים. בתנועה הכיתתית בשטח הבנוי נדרש להקפיד על עומק, סיוע הדדי, קשר, אבטחה תוך התייחסות לאיום התלת מימדי וכוח כוונות.⁶⁰ הפטרול הכיתתי יאורגן למרכיבי תקיפה, אבטחה (לפנים, לעורף ולאגפים), סיוע, ופז"ש, והתנועה תתבצע באחת משתי האפשרויות הבאות:

- האחת, **שדרה כיתתית כפולה** בסד"כ של שתי כיתות, כאשר כל כיתה נעה בצד אחר של הרחוב. כל טור יחולק לחוד, לחיפוי ולאבטחת עורף ע"ב החוליות האורגניות. לדעת אנשי המרינס זו השיטה המועדפת כדי לנוע לאורך רחוב;
- האפשרות השנייה, **הטור הבודד**. במסגרתה הכוח יחולק באופן דומה לכוחות החוד החיפוי והעורף. באפשרות זו ישתמשו כאשר ירצו לנוע במהירות לאורך רחוב, וזאת תוך הבנת התורפה הקיימת בתחום האבטחה.

הפטרול:

הפטרול מהווה נדבך מרכזי בפעילות המרינס בשטח אורבאני והוא יכול להיעשות

⁵⁹ שם, עמ' 85.

⁶⁰ X-File 3-35, Urban Patrolling, p. 3-4.

- בצורה רגלית, ממונעת, ממוכנת, משורינת או מוסקת. המרינס מפרידים בין שני סוגי פטרול, כאשר המבדיל ביניהם הוא תכלית הפטרול:
- הסוג הראשון, **פטרולי אבטחה**. משימתם לסייר באזור מסוים ולאורך ציר שנבחר;
 - הסוג השני, **פטרולי פשיטה**. אלה כוללים בדרך כלל תפיסה מהירה של יעד, השמדת מתקנים, או ביצוע הטעייה לאויב. פטרולי פשיטה אלו מסתיימים בנסיגה מתוכננת מיד לאחר ביצוע המשימה.⁶¹

שימוש בתווך התת־קרקעי:

"שורות שורות של מצבות ואולמות קבורה תת־קרקעיים שהשתרעו על מאות מטרים. במשך שלושה שבועות המרינס החליפו אש לאורך בית הקברות עם מתקוממים שהסתננו והתקרבו לעברם בחסות הקברים ואולמות הקבורה, יורים כמה צורות ואז נעלמים בגושי הבניינים העזובים שמעבר לבית הקברות ונבלעים בינות לאזרחים שמילאו את הרחובות."⁶² רובע ג'ולאן היה הרובע העתיק בפלוגיה ובקטע מתואר כיצד הן המתקוממים והן חיילי המרינס ניסו לנצל את התווך התת־קרקעי לתנועה נסתרת וממוגנת. בפלוגיה לא מתואר שהמתקוממים הניחו מטענים באולמות הקבורה כדי לפגוע באמריקנים, וניתן להניח כי הסיבה לכך נעוצה ברצונם להמשיך ולהשתמש בתווך התת־קרקעי לתנועות נסתרות עבור עצמם.

תנועה דרך הקירות:

"לא היה להם מספיק חומר נפץ כדי לפרוץ פתחי כניסה בקירות החיצוניים של אלפי הבתים אותם עמדו לסרוק."⁶³ המרינס שאפו לבצע תנועה דרך הקירות בדומה למה שנעשה ע"י חטיבות הצנחנים וגולני במבצע 'חומת מגן' בשכם, אך הדבר היה מותנה בכמות חומר הנפץ שהיה ברשותם ובעובי הקיר. בכל מקום שלא היה מספיק חני"ם והקיר שבו נתקלו היה עבה מדי, הם נאלצו להיכנס לבית באש דרך אחד הפתחים הקיימים.

נהיגה חשוכה:

למרינס היו נהגים שהוכשרו לבצע נהיגה חשוכה, וזו בוצעה לרוב באמצעות רכבי

⁶¹ שם, שם.

⁶² בינג ווסט, שם, עמ' 198.

⁶³ שם, עמ' 268.

ה'האמר' שהיו ברשותם.⁶⁴ "בלילה הם ביצעו פשיטות בטקטיקה אותה העדיפו: הם היו נוהגים כשפניהם צבועים, פנסי המכונית כבויים, במורד הכביש עם משקפי ראיית לילה, מציבים סולמות על החומה שהקיפה את הבית שאותו ביקשו לסרוק, חצו בריצה את החצר ופרצו לבית דרך הדלת הקדמית."⁶⁵ בשיטת נהיגה זו השתמשו המרינס בכל מקום שהחשאויות הייתה הכרחית לעמידה במשימה.

לחימה בשטח בנוי

השימוש בצלפים:

"בכל בית רביעי היה צוות צלפים של המרינס, ובכל יום הם הרגו 10 או 20 מתקוממים."⁶⁶ הפעלת הצלפים ע"י המרינס בשטח הבנוי הייתה מסיבית ביותר, ובמובנים רבים ניתן לכתוב את הצלף 'אימת המתקוממים'. הצלפים פעלו בזוגות, ברביעיות ולעיתים אף בשישיות ככוח עצמאי או בליווי כוח מאבטח. משימתם המרכזית הייתה להרוג כמה שיותר מתקוממים, בדגש על צלפי האויב. לעיתים שולבו הצלפים בפרטורל כחיפוי מהגות, ולעיתים הם היוו את הכוח העיקרי כדוגמת מבצעי פיתיון.⁶⁷

ניתן לראות שהמרינס הבינו את היתרון הגדול שמקנה הצלף דווקא דרך "תרגולת התגובה לצלף", שנהגתה כדי להתמודד עם צלף אויב. ע"פ התרגולת פטרול שנתקל בצלף אויב צריך להשיב אש, והכיתות האחרות אמורות במקביל ליצור חסימה ולמנוע אפשרות בריחה לצלף. רק לאחר בידוד אזור הפעולה יטופל הצלף נקודתית. הצלחת צלפי המרינס היא מרשימה מאוד בעיקר על רקע כישלונם המהדהד של הרוסים בלחימתם בצ'צ'ניה. יגיל הנקין במאמרו "צלפים בשטח עירוני: הדוגמה הצ'צ'נית",⁶⁸ מציג מחד, כיצד מיצו הצ'צ'נים את הצלפים שלהם בצורה מיטבית, ומאידך כיצד נכשלו הרוסים במיצוי צלפיהם-הם. צלף צ'צ'ני יחיד הצליח במקרים רבים לעכב יחידות רוסיות שלמות, וזאת בשיטות מגוונות. לעיתים הם נהגו לפגוע ברוסים בגפיים התחתונות בתקווה שיבואו לחלצם. כאשר החילוץ היה מגיע החלו

⁶⁴ ראוי לשאול בהקשר זה מדוע נמנעו האמריקנים מלהשתמש ברכבים שקטים יותר מה'האמר' כדוגמת ה'דיפנדר'. יתכן והסיבה היא כלכלית בלבד.

⁶⁵ בינג ווסט, **שם**, עמ' 43.

⁶⁶ **שם**, עמ' 177.

⁶⁷ במבצעים אלו סיור (לרוב רכוב) היה נע ברחוב בתקווה שימשוך אש, ואז היה פוגע הצלף במתקומם מנקודה שונה ונסתרת.

⁶⁸ יגיל הנקין, "צלפים בשטח עירוני: הדוגמה הצ'צ'נית", **מערכות**, גל' 384, יולי 2002.

הצלפים לפגוע בכל אותם החיילים שנכנסו לשטח ההשמדה. במקרים אחרים, חיכו הצלפים הצי'נים שהשיירה הרוסית תעבור אותם ורק אז הם היו מתחילים לצלף ולפגוע בהם מהאגף ומהעורף. הצלפים הרוסים, לעומתם, היו ברמה נמוכה במלחמה הראשונה ב־5-1994 ועל אף הפקת הלקחים אותה ביצעו בין המלחמות, גם במלחמת 1999 מצאו הצלפים את עצמם בעמדת נחיתות. נחיתות זו נבעה כתוצאה מכך שהצלפים הרוסים, פרט לאלה שהשתייכו ליחידות המיוחדות, לא התאמנו לצליפה ייעודית בשטח אורבאני.

הלקחים המרכזיים הנלמדים מהכישלון הרוסי הם: ראשית, את הצלפים צריך לאמן לירי בשטח אורבאני; ושנית, את הצלפים צריך להפעיל ככוח עצמאי. לאור הנעשה ע"י המרינס בלחימה בפלוגיה, נראה כי לקחים אלה נלמדו בצבא האמריקני וכי הם יושמו בצורה טובה.⁶⁹

כת"מ (כוח תגובה מהיר):

"עם התמיכה של המושל, קנדי, המרינס התפזרו ברחבי העיר. קנדי מיקם את המפקדה שלו בנקודת הוריקן... הוא השאיר את הפלוגה המסייעת ככוח תגובה מהיר של הגדוד."⁷⁰ הכת"מ דומה מאוד ל"לבנה הקלה" הנהוגה בצה"ל. מדובר בכוח נייד וממוגן הממוקם בנקודה טקטית כעתודה. הפעלתו תיעשה לטובת משימות חילוץ או תגבור מאמץ הלחימה. הגדוד ישאיר לרוב פלוגה ככת"מ; הפלוגה תשאיר מחלקה; והמחלקה כיתה. יש לציין כי לרוב הכת"מ יתבסס על 'האמרים' אך אין זה מן הנמנע שהוא יתבסס על נגמ"שי 'בראדלי' או רק"ם אחר.

שימוש ב'האמרים' ובטנקים בלחימה:

המרינס לא מהססים להשתמש באש מאסיבית, וכפי שהצגתי קודם, ככלל הם יעדיפו מסת אש על פני צמצום הכוח והקטנת המטרה לאויב. במבצע 'אל פאגירי' (AL' FAJAR) נעה כל פלוגה בליווי שני טנקי 'אברהמס', כשאלה ממוצים בלחימה בעיקר לטובת ביצוע חסימות. 'האמרים' לרוב היוו כוח תגובה מיד, ויתרונם היה בכוח

⁶⁹ "אחת השיטות שפותחו כדי להתמודד עם בעיות אלה ודומות להן, היא שיטת ה'יהלום'... שיטה זו שהיא שיטה ניסיונית של המרינס מיועדת לאפשר תנועה מאובטחת... דבר זה הינו ללא ספק מהלקחים שהפיקו האמריקנים ממלחמות צ'צ'ניה", יגיל הנקין, "יהלומים מוקשים ומעצבי אופנה", **מחץ**, גל' 6, יוני, 2001.

⁷⁰ בינג ווסט, **שם**, עמ' 83.

האש שהיה להם ובמיגון שממנו נהנו. ה'האמרי' היה ממוגן כנגד ירי קליעים והיה בעל כוח אש בדמות מקלע 0.5, שנוצל לירי על קירות דקים, ומקל"ר, שנוצל לירי לגגות כאשר זוהה מתקומם שירה משם. "כאשר הם נתקלו בקושי הם הזעיקו את ה'האמרים' עם מקלעי ה-0.5 והמקל"רים לרכך את המקום."⁷¹

ארטילריה בלחימה:

"המרנס הזעיקו את הארטילריה ואת המרגמות שלהם וטיווחו אותם 200 ו-400 מטר בחזית התקדמות פלוגת החוד."⁷² ייתכן שצה"ל, כצבא מתמחה, יכול להתגאות בחיילות האישית של לוחמיו, עם זאת, ביכולת השילוביות והשת"פ של המרנס הוא יכול להתקנא בלבד. מעבר לעובדה שהם בעלי גמישות הפעלה גבוהה, המרנס הינם בעלי מודעות גבוהה לנושא מיצוי האש בלחימה. הכוח המתמך נע לאחר שהכוח האווירי השמיד מטרות נבחרות מהאוויר, ובליוי קרוב של ירי ארטילרי. בהקשר לכך ראוי לציין, כי השטח הבנוי מאפשר קיצור של טווחי הבטיחות לעומת הלחימה בשטח הפתוח.

סריקת בית ואופן השהייה בו

'הרץ את השפן' ('Running the Rabbit'):

"מושך נשימה ארוכה, הוא בעט בדלת והסתער לתוך הטרקלין, בטכניקה קרבית שנקראה 'הרץ את השפן', שבה הלוחם הראשון-המוביל, רץ במהירות דרך החדר כדי להסיח את דעתו של האויב, בעוד הלוחם הבא אחריו מבצע את הירי."⁷³ ע"פ טכניקה זו לוחם מספר 1 לאחר מכת אש ורימונים רץ מהפתח למרכז החדר עד לקיר הנגדי, וזאת ע"מ להסיח את האויב, שקרוב לוודאי ינסה לפגוע בו. מיד אחריו ייכנס לוחם מספר 2 ויפגע באויב תוך ניצול היסח הדעת שנגרם. שוב ניתן לראות שהמרנס לא יהססו לקחת סיכונים גדולים ובלבד שאלה יובילו לשיפור האפקטיביות המבצעית. חשוב לציין כי במקרים רבים הם פועלים בתרגולת כניסה לחדר רגילה, הדומה לזו הנהוגה בצה"ל.

שימוש באקדחים כנשק משני:

לוחמי המרנס נעים כשברשותם אקדחים, והשימוש בהם נעשה בעיקר בכניסות לבתים, בסריקות חדרים ובזמן מעצור ברובה.

⁷¹ שם, עמ' 94.

⁷² שם, עמ' 267.

⁷³ שם, עמ' 292.

כניסה לבית וסריקתו:

כאשר קיים סיכון של הימצאות אויב, יבחרו המרינס לרוב להיכנס לבית תוך שימוש באש מסיבית. את הטנקים (שניים לפלוגה) הם יציבו כחסימות, יבצעו ריכוך יעדים בעזרת המקל"ר והמקלע 0.5 שנמצאים ע"ג ה'האמרים' או הרק"ם, ויציבו כיתה בחיפוי מסביב למבנה. בשלב שני הם יפרצו לבית מהפתח הראשי או מפתח אחר בעזרת סולמות, וזאת תוך שימוש ברימונים (שיושלו מכל פתח אפשרי), לבנות חבלה, אמצעי פריצה וירי נק"ל.

"במרכז הגג המכוסה בחצץ היה פתח קטן מכוסה שהוליד לחדר מדרגות. תריסר מדרגות בטון הובילו לרחבה..."⁷⁴ המרינס שאפו לבצע את הכניסות למבנים ממקומות פחות צפויים ופחות מאוימים כדוגמת כניסה מהגג. אי לכך, כאשר נקרתה בדרכם ההזדמנות לבצע תנועה מאובטחת דרך גגות הבתים, הם ניצלו אותה. התרגולת כללה תנועה באש וגלגול רימונים בחדרי המדרגות בטרם הכניסה אליהם.

באשר לסריקת הבית, ניתן לומר כי לוחמי המרינס היו מודעים לקיומם של סליקים. במהלך הסריקות ניכרת הבנתם כי האויב יכול לצוץ מכל מקום, ואפילו "מתוך הקירות".

אופן השהייה בבית רב־קומות:

"כל מחלקה התמקמה בבית, משתמשת בקומת הקרקע כמחסן אספקה. הקומה השנייה נוצלה לשינה - כשכל שק שינה של נחת צמוד לזה של חברו... הקומה השלישית המובילה לגג הבית, שימשה כמרכז מבצעים, וכללה את מפקדי הכוח ואת מפעילי הרדיו."⁷⁵ אופן השהייה נגזר מהערכת מצב המשתנה מאירוע לאירוע. עם זאת, ניתן לראות את העיקרון המוביל בשהייה. המרינס עושים הפרדה ברורה בין מתחמי המבצעים, השינה והאספקה, המתבטאת באופן ההתנהגות שמשתנה ממתחם למתחם. את הבית נוהגים המרינס לדפן בשקי חול, ובמקביל להזיז את רכוש בעלי הבית לצדדים ע"מ שאלו לא יינזקו.

ביצוע נסיגות מהבית:

טקטיקה זו של נסיגה מהבית בטרם האויב יספיק לבצע התקפת נגד, הייתה נפוצה בעיקר במבצעים הרחבים שבוצעו בפלוגיה. מניסיונם למדו האמריקנים כי ביצוע הגנה מתוך בית קבוע מולידה לא מעט תורפות שיכולות להיות מנוצלות ע"י האויב.

⁷⁴ שם, עמ' 269.

⁷⁵ שם, עמ' 175.

לכן, כאשר לא הייתה חשיבות מבצעית להישאר בבית שעליו השתלטו, הם נסוגו באופן מידני. פיתוח טקטיקה זו נשענת לא במעט על לימוד לקחי מלחמת צ'צ'ניה, במהלכה סבלו הרוסים מהתקפות הנגד הרבות של הצי'צ'נים.

הגנה ניידת:

ההגנה הקבועה בשטח האורבאני, שמשמעותה תפיסת אזור מסוים בעיר, נתפסת בקרב האמריקנים כמתאימה לנסיבות מסוימות מאוד. כאשר יש למשל שטח מפתח מסוים שתפיסתו היא קריטית, שם נכון לפעול ע"פ עקרונות ההגנה הקבועה. "אחרת, טוענת התפיסה האמריקנית החדשה, עדיפים 'מלכוד ומארב'. כשיש צורך להגן על מרחב עירוני גדול, יש צורך בניידות."⁷⁶ כאשר האמריקנים נדרשו להגן על שטח עירוני נרחב, הם העדיפו את ההגנה הניידת. זאת מתוך ההבנה כי בשהייה בעמדות קבועות רב הנזק על התועלת. הגנה ניידת זו התבטאה בכך שמיד לאחר ההשתלטות נסוג הכוח האמריקני מהבית ועבר לבית אחר או לחילופין מיקם מארב באזור הבית, כדי להפגיע את האויב המנסה לזנב בהם. במקרים אחרים מלכדו לוחמי המרינס את הבית שבו הם שהו.

המרינס בשכם - סימולציה

פרק זה יעלה **סימולציה דמיונית**, שבה, מסיבה כזו או אחרת, נשלח לישראל כוח משלוח של המרינס ע"מ לסייע לצה"ל במשימותיו באיו"ש. מטרת הסימולציה היא להמחיש את דרך פעולתם של כוחות המרינס, וממילא לשכם את התובנות השונות שעלו בחיבור זה.

כוח המשלוח האמריקני הקצה סד"כ של חטיבה לגזרת שכם, ומשימתה לסכל ולמנוע פח"ע כנגד כוחותיה, נגד תושבי האזור והעורף הישראלי. סד"כ החטיבה כלל ארבעה גדודים בתוכם משולבים כוחות חי"ר, שריון, תותחנים והנדסה. בנוסף, הוקצו לחטיבה 20 לוחמים מכוח 'דלתא', והיא יכולה להשתמש בסיוע אווירי הכולל מסוקי תקיפה ופינוי, כמו גם מטוסי תקיפה לפי הצורך.

⁷⁶ יגיל הנקין, **הסוכנת סקאלי בשטח עירוני**, 2003, עמ' 3.

סדר הפעולות של החטיבה בכניסתה לגזרה:

תחום המודיעין:

המרינס ימקמו תצפיות מרחביות מיד עם כניסתם, וינסו ללמוד את שגרת העיר שכם. הם ישקיעו מאמץ מיוחד בלימוד האקלים התרבותי, וזאת בסיוע כוחות צה"ל והשב"כ. במקביל יישלחו סוכנים שיגויסו ע"י ה-CIA לעבודת שטח,⁷⁷ כמו גם לוחמי ידלתיא שיצאו גם הם למשימותיהם.

יתוכננו מבצעי פשיטה רבים לצורכי מודיעין וסיכול פח"ע, שיבוצעו ע"י לוחמי המרינס. לוחמים אלה לא יהססו להשתמש בתווך התת-קרקעי המצוי בקסבה ובמקומות אחרים בעיר. את הניווט הם יבצעו ע"ב המפות שמצויות במועצת העיר וע"פ תרגולת המצפן וספירת הצעדים. למרות הסיכון שקיים בתווך זה בדמות מטענים וירי אויב, המרינס ינועו שם וזאת בשל הבנתם כי התנועה תהיה בעלת אפקטיביות מבצעית.

המח"ט כראש עיר:

המח"ט יקיים פגישות מידיות עם ראש העיר ומנהיגי הדת בשכם, וימשיך לקיימן כדבר שבשגרה. בפגישות אלה הוא יבהיר להם את ציפיותיו, ויצג כיצד הוא מתכנן לתמוך בעניינים השוטפים של העיר. למח"ט יוקצה סכום מסוים לתמיכה מוניציפאלית, וזה ינוצל ע"פ סדר העדיפות שהוא יקבע.

הוצאת פטרולים:

מיד עם הגעתם, המרינס יוציאו פטרולים רגליים ורכובים לכל מקום בעיר, וזאת מתוך אמונתם שנדרש להגביר את הנוכחות כדי ליצור ביטחון. פטרולים אלה ינועו בשיטת 'הסיוור הלוויני' או בשיטה אחרת, ובלא מעט פעמים הוא יבוצע בליווי צלפים שיחפו ממקום שולט. הפטרול יתבסס לכל הפחות על רמת הכיתה, ותמיד ייקבע לטובתו כוח כת"מ (כוח תגובה מהיר) שיתבסס על 'האמרים' או על רק"ם אחר.

לוחמה פסיכולוגית:

האמריקנים ינצלו תחום זה בכל הזדמנות. בכניסתם קרוב לוודאי יחולקו כרוזים על ידם ובהם הם יעבירו את המסרים לתושבי העיר. אחת המשימות החשובות שהם יגדירו, תהיה ליצור סכסוכים בין ארגוני המחבלים השונים הפועלים בשכם.

⁷⁷ בשיתוף פעולה מלא עם השב"כ.

בהמשך, כאשר יעברו ללחימה, הם יפעלו גם דרך אמצעי התקשורת המקומיים, בעזרת רמקולים ובשאר האמצעים שאין זה המקום לפרטם.

הפעלת המשטרה הפלסטינית:

האמריקנים ימצו את הכוח המקומי עד כמה שניתן, אם במשימות עצמאיות ואם בשילוב עם כוחותיהם.

הכנת תוכנית תקיפה:

המרינס יבצעו פעולות 'כירורגיות' רבות במרחב, אך ברגע שירגישו שהפעילות אינה אפקטיבית די הצורך, הם יידרשו לעבור להתקפה נרחבת על העיר. כדי להתכונן לאותו יום ה'ע' יהיה עליהם להכין תוכנית תקיפה מפורטת.

אימונים ייעודיים:

כל כוח שיידרש לפעול במרחב ייחודי, כדוגמת הקסבה או מחנה הפליטים בלאטה, יבצע אימונים ייעודיים מכינים. הדבר נכון הן לקראת פעילות שגרתית כפטרול והן לקראת מבצע נרחב.

לאחר מספר שבועות של פעילות שגרתית עולה מהערכות המצב, שהפעילות המבוצעת לא מספיק אפקטיבית. על אף מספר סיכולים מוצלחים, הצליחו ארגוני המחבלים להוציא שלושה פיועי התאבדות לעורף ישראל. פיועים אלה גבו את חייהם של עשרות אזרחים, והטילו צל כבד על יכולתם של המרינס לעמוד במשימתם. מעבר לכך, בתקופה האחרונה עלה מספר אירועי הירי לעבר כוחות המרינס הפועלים במרחב, והתחושה הכללית היא שהמחבלים פועלים באופן חופשי. לאור כל זאת, מחליט המח"ט, באישור מפקד כוח המשלוח, לצאת להתקפה נרחבת לכיבוש העיר שכם.

ההתקפה הגדולה:

לוחמה מבוזרת ורישות שטח:

האמריקנים יתקפו מכל החזיתות, לאור הרעיון המבצעי שייקבע על בסיס הערכת המצב. בעיית השליטה המהווה סוגיה מרכזית בלחימה מעין זו, תיפתר בעזרת קווי התקדמות וגבולות גזרה ברורים בשטח, כמו גם בעזרת מערכות שו"ב מפותחות.

השמדת יעדים מקדימה:

לפני הכניסה יפעל הכוח האווירי וישמיד מטרות שיסומנו אם ע"י סוכנים ואם ע"י מודיעין מקדים על גבי תצ"א. בשלב הזה האמריקנים לא יהססו גם להשמיד מסגדים ובתנאי שתהיה ברשותם עדות לכך שהם קשורים לטרור. אנשי הלוי"פ יפעלו בטרם ההפצצות, כדי להוריד למינימום את מספר האזרחים השוהים בעיר.

שילוב התקשורת:

האמריקנים יפעילו מדיניות אקטיבית בתחום התקשורת ולאור זאת הם יבקשו לשלב אנשי תקשורת רבים בכוחות הלוחמים. מעבר לכך, הם יכינו מראש 'ערכות תקשורת' שיהיו מוכנות לקראת כל התרחשות מבצעית שתקרה.

'ניקוי החלונות והמגב':

במסגרת ההתקפה יישלחו מספר גדודים שתפקידם יהיה להשתלט על נקודות מפתח במהירות האפשרית. כוחות אלה יסתפקו ב'ניקוי חלונות'. אחריהם יישלח כוח שתפקידו יהיה לבצע סריקה יסודית ולטהר את הבתים. כוח זה יבצע את תפקיד ה'מגב'.

ה'סדן והפטיש':

בכל רמה ייעשה שימוש בשיטת ה'סדן והפטיש'. על פי שיטה זו כוח אחד ישתלט על הגגות או על שטחים שולטים אחרים ויהווה כוח חיפוי, והשני יהלום בפטיש.

הצלפים:

הצלפים ישולבו באופן מסיבי בכיבוש, אם ככוח עצמאי ואם ככזה המשולב בתוך הכוחות.

הכטב"מ:

ישולב לאורך כל שלבי הפעילות ויעביר תמונה למפקדת החטיבה. החטיבה תהיה אחראית להעביר את המודיעין לכוחות הלוחמים.

מעבר דרך קירות:

השאפה של המרינס תהיה לעבור דרך הקירות ולא לנוע בשטחי ההשמדה. לאור זאת ישולבו צוותי הפריצה בכוחות השונים ויוכן חני"מ רב למבצע.

שילוביות:

כוחות ההנדסה, השריון והארטילריה ישולבו באופן מלא בלחימה. שני טנקים יצוותו לכל פלוגה ואלה יעסקו בעיקר בהשמדת מטרות ספציפיות ובחסימות. כוחות ההנדסה ישולבו בכלל הכוחות ויעסקו במשימות פריצה, מלכוד וס"פ. הארטילריה תמוקם במקום שבו תוכל לסייע לכוחות ותפקידה יהיה לרכז את היעדים בטרם הכוח המתממן מגיע אליהם. טווחי הבטיחות מהארטילריה ינועו בין 200 ל-400 מטרים.

שימוש בתווך התת-קרקעי:

בהתקפה הנרחבת, כמו בפעילות הנקודתית, המרינס לא יהססו לפעול ע"ב התווך התת-קרקעי. לתפיסתם, התנועה בתווך זה מאפשרת הגעה נסתרת ומוגנת ליעדים, ולכן היא מגבירה את אפקטיביות הפעולה.

סיכום

בחיבור זה הוצג תחום הלחימה האורבאנית כפי שזו באה לידי ביטוי בלחימת האמריקנים בפלוגיה בשנים 2003-2004. עולה באופן ברור, שעל אף הדמיון שקיים בין לחימת צה"ל ללחימתו של הצבא האמריקני, קיימים לא מעט הבדלים, ואלה נשענים, בסופו של דבר, על שלוש 'רגליים' מרכזיות: הראשונה, קשורה למעמדה של ארה"ב בעולם כמעצמת-על - עובדה המאפשרת להם חופש פעולה רב לעומת ישראל; השנייה, קשורה לתרבות של הצבא האמריקני השונה בתכלית מהתרבות של צה"ל. תרבות זו מתבטאת למשל בכל הקשור לנוקשות בכתובת התו"ל, שלפיה יהיה בסיס תו"ל אחד שאותו כולם מחויבים להכיר. דוגמא נוספת המבטאת את הבדלי התרבות קשורה לכל נושא הרגישות לנפגעים, שאחת מהשלכותיה, היא מידת נכונותו של הצבא לקחת סיכונים בלחימה; השלישית, קשורה לייעודו של הצבא האמריקאי שבשונה מצה"ל נדרש לפעול ברחבי העולם. מעובדה זו נגזר היותו של הצבא האמריקאי צבא גנרי לעומת צה"ל שהוא צבא מתמחה.

עם זאת, למרות ההבדלים בין הצבאות, ניתן ללמוד רבות מצורת הלחימה של המרינס בשטח הבנוי. בחיבור זה הוצגו לא מעט תובנות שהינן רלוונטיות מרמת החייל הבודד ועד לרמת המח"ט, ומחויבותנו כצבא, היא להפיק מהן את המרב.

רשימת מקורות

- באודן, מרק, **התרסקות במוגדישו**, תרגום: יגאל אייל ונועם יורן, הוצאת מערכות, תל אביב, 2002.
- ביוור, אנטוני, **סטלינגרד**, תורגם מאנגלית ע"י כרמית גיא, הוצאת יבנה, ירושלים, 2000.
- דהן, אבי, "פרויקט הלחימה בשטח עירוני (mout)", **מחץ**, גל' 5, מרץ, 2001.
- דזה, סון, **אמנות המלחמה**, וכיצד להימנע ממנה, תרגום: רחביה ברמן, אופוס הוצאה לאור, תל אביב, 2001.
- הורן, אליסטר, **מלחמה פראית לשלום**, תרגום: עמנואל לוטם, הוצאה לאור: משרד הביטחון, תל אביב, 1989.
- הנקין, יגיל, הסוכנת סקאלי בשטח עירוני, 2003.
- הנקין, יגיל, **ננצח או שנעלם**, הוצאת מערכות/משרד הביטחון, תל אביב, 2007.
- הנקין, יגיל, "יהלומים מוקשים ומעצבי אופנה", **מחץ**, גל' 6, יוני, 2001.
- הנקין, יגיל, "צלפים בשטח עירוני: הדוגמא הצ'צ'נית", מערכות, גל' 384, יולי 2002.
- ווסט, בינג, **תהילה אמיתית לא הייתה כאן**, תרגום: יגאל אייל, המעבדה התפיסתית, 2007 - טיוטה.
- סופר, ארנון, "הפריסה העירונית המודרנית - שינוי פני המערכה", מתוך: מערכות, גל' 384, יולי, 2002.
- סגל, גיורא, "תמורות ואתגרים בלחימה נגד הטרור: ישראל-אפגניסטן-עיראק". שליפר, רון, **לוחמה פסיכולוגית**, הוצאת מערכות/משרד הביטחון, תל אביב, 2007.
- תורת הקרב, חלק א'**, "התקפה על שטחים בנויים", עמ' 107-114.
- Anton Menning, "Counterinsurgency in the Battle of the Casbah", Small Wars Journal, Vol 6, Oct. 2000.
- Arthur A. Durante, "Infantry Doctrine For Dismounted Patrolling", Infantry, July-August, 2007.
- Eyal Weizman, "Lethal Theory", 2006, <http://roundtable.kein.org/node/415>
- LtGen John F. Sattler & LtCol Daniel H. Wilson, "Operation AL FAJAR: The Battle of Fallujah- Part II", Marine Corps Gazette, July 2005, pp 12-24.
- X- File 3-35, Urban Patrolling, Quantico: Marine Corps Warfighting Lab, 2003.
- תורגם ונערך ע"י יגיל הנקין, 2007.
- Scott A Cuomo, "Will We Be Prepared For What's Next", Marine Corps Gazette, July 2007.

התמונות מתוך: תהילה לא הייתה שם

לחימה מבית לבית ברובע ג'ולאן - לוחמי מארינס בבית מימין ומתקוממים בבית משמאל

פטרול של המארינס במזרח פלוג'ה

צלף אמריקני - אימת המתקוממים

המארינס תחת אש על הגגות במזרח פלוג'ה

גדוד חרוב - מבצע 'הרמת כוסית'

איום המטענים המושלכים וחשיבות האבטחה כלפי

ממד הגובה

כללי:

בעקבות הרצון להפעיל לחץ מתמשך על הפעילים בקסבה וליצור פעילות התקפית רציפה, הוחלט על מבצע גירוי-תגובה, שכלל מיקום של ארבע 'אלמנות' ופעולת גירוי לפגיעה במניחי/משליכי מטענים וחמושים.

הפעילות נערכה ב-22 בספטמבר 2006 במרחב הקסבה, ובמהלכה הושלכו שלושה מטענים לעבר כוח בסמטה שהיה בדרכו להתמקם ב'אלמנה'. כתוצאה מהמטענים נפצעו חמישה חיילים בהם אחד במצב בינוני אשר נפגע בעינו, היתר במצב קל.

המשימה:

"גדוד חרוב יפגע בחמושים, מניחי ומשליכי מטענים במרחב הקסבה בעיר שכם."

השיטה:

- א. הסתננות רכובה אל מרחב הקסבה בעיר שכם.
- ב. פריקה והתגנבות רגלית אל יעדי 'אלמנות'.
- ג. התמקמות הכוחות ב'אלמנות קש' בדירוג, והפעלת כוחות החילוץ לגירוי.
- ד. זיהוי חמושים ופגיעה בהם.
- ה. קיפול הכוחות בצורה רכובה על ידי כוחות החילוץ.

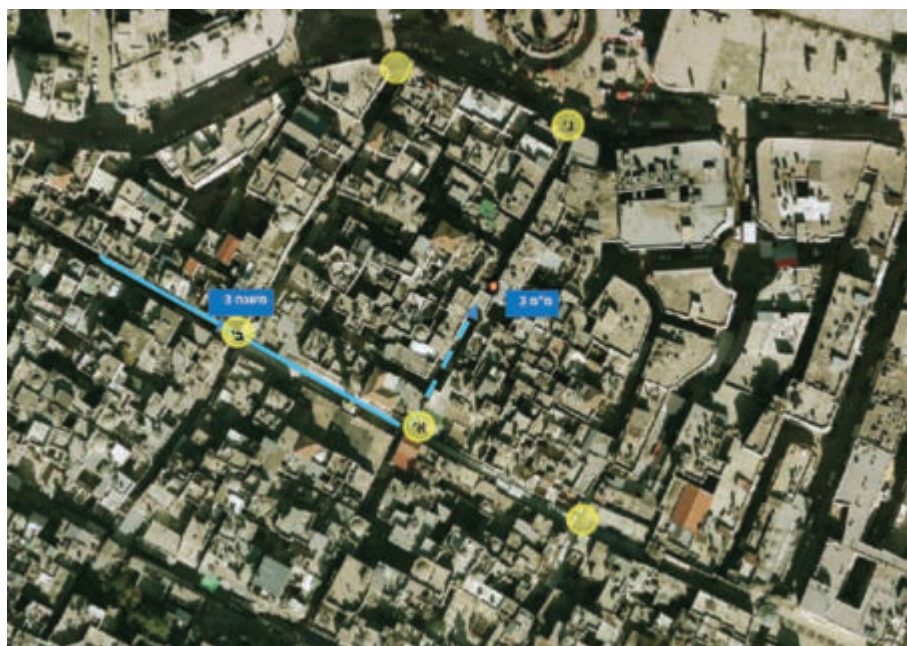
שלבי הביצוע:

שלב א' - מיקום 'אלמנות' ראשונות:

האלמנות הראשונות התמקמו על פי תכנון.

שלב ב' - מיקום צמד 'אלמנות' שני:

מיקום שתי ה'אלמנות' האחרות בוצע בדירוג.

החסימה באזור נפרצה ע"י הכוח המוביל שכלל חפ"ק מ"פ, 'אלמנה' של מ"מ 3 ו'אלמנה' של סמל 3. בצומת א' פרק מ"מ 3 רגלית, והחל לנוע למיקום ה'אלמנה' בבית גשר, מרחק של כ-35 מ'. המ"מ לא הצליח לפתוח את דלת הכניסה לבית ולכן נזקק לערכת פריצה הידראולית שנמצאת בחפ"ק המ"פ. לאחר תיאום, חפ"ק המ"פ בהרכב מ"פ, קשר וחובש, חבר לכוח עם הערכה ההידראולית וסייע בפריצת הדלת. תוך כדי ניסיונות הפריצה, זיהה אחד הלוחמים הצפוניים 2 דמויות על גגות בחלק המערבי ודווח על כך למ"מ. המ"מ העביר לכוח את הזיהוי והדגיש את הגברת הערנות בעקבות הזיהוי.

שלב ג' - ההיתקלות והתגובה:

תיאור אירוע 1:

מספר שניות לאחר הזיהוי ועם פריצת הדלת, נזרקו על הכוח שני מטענים אשר נפלו בחלקו הצפוני של בית הגשר.

הכוח חילץ למרחב מוגן, השיב באש לעבר נקודות חשודות והחל בחילוץ הפצועים תחת חיפוי של המ"פ והקשר לעבר הרכבים שהמתינו בצומת א'.

תיאור אירוע 2:

תוך כדי החיפוי הבחין המ"פ בערכת הפריצה ההידראולית שנמצאת במרכז בית הגשר, ובחיפוי הקשר ניסה לקחת את הערכה, תוך כדי כך נזרק לעברו מטען שלישי שנפל באותה נקודה.

שלב ד' - החילוץ והפינוי:

הכוחות חילצו את עצמם לרכבים שממתינים בצומת א' ויצאו לצומת ג' שם נבדקו על ידי פרמדיק.

סמ"פ החוד הוביל את התאגיד והאביר הנוסף לנקודת השחלוף ומשם בוצע הפינוי הרפואי לבית החולים 'בילינסון' ו'מאיר'.

שלב ה' - המשך הפעילות והקיפול:

שאר הכוח בפיקוד המ"פ המשיך בביצוע משימתו בניסיון להפעיל את שתי האלמנטים האחרות.
לאחר מיצוי פעולת הגירוי, קיפל המ"פ את שאר הכוחות.

שגיאות ותקלות:

- א. אי מיקום 'אלמנה' מאבטחת לכוח הרגלי - **שגיאה**.
- ב. תפעול ערכת הפריצה על ידי המ"מ ומאוחר יותר על ידי המ"מ ומ"פ - **שגיאה**.
- ג. משך זמן ארוך יחסית עד להעברת תמונת מצב על ידי הכוח - **שגיאה**.

לקחים:

לקחים משלב מיקום צמד האלמנטים השני:

- א. **מיקום ערכת הפריצה ההידראולית בחפ"ק המ"פ**, נוכח העובדה שבגדוד קיימות שתי ערכות בלבד - **לקח חיובי לשימור**.
- חשוב לציין כי באותו לילה ביצע הגדוד שני מבצעים במקביל בשני שטחים מורכבים

(קסבה ומחנה הפליטים עין בית אילמא) כאשר בקסבה היה צורך למקם ארבע 'אלמנות' במקביל.

ב. תפעול ערכת הפריצה ההידראולית על ידי המ"מ והמ"פ:

יש להכשיר לוחמים שתפקידם הוא תפעול ערכת הפריצה והם אלה שצריכים להיות אמונים על תפעול פריצת הדלת, בעוד שתפקידו של המ"מ הוא לעסוק במתן המענה לאיומים המרכזיים הקיימים על הכוח בזמן הפריצה.

ג. שימוש בבית הגשר כמחסה בזמן תפעול הדלת - לקח לשימור.

ד. דירוג במיקום ה'אלמנות' הפנימיות והגדרת ה'אלמנה' של סמל 3 ככוח חילוץ קרוב - לקח לשימור.

לקחים משלב ההיתקלות והתגובה:

ה. הכנת הכוח לביצוע המשימה:

הכוח ביצע אימונים ייעודיים וכן נוהל קרב סדור מאוד, דבר שהוכיח עצמו בזמן האירוע - **לקח לשימור** בכלל ולפעילות בשטחים מורכבים בפרט.

ו. עזר שת"פ - יש ליצור עזר שת"פ פרטני יותר, בעיקר כאשר ישנם כוחות חברים ובשטחים צפופים כמו הקסבה - **לקח לשיפור**.

ז. חיבור האיסוף - צריך להיעשות באופן פרטני ומקצועי יותר טרם העלייה לעמדה, בדגש על הגדרת צי"חים, חיבור לשלבי המשימה, תורפות בביצוע המשימה, צי"חי ברזל וחיבור לעזר שת"פ - **לקח לשיפור**.

ח. תמונת מצב - בכל אירוע קיים צורך מידי להעביר תמונת מצב עדכנית. באירוע זה, למרות שהמ"פ והמ"מ לא יכלו להעביר תמונת מצב, יכול היה המ"כ (מתן) להעביר תמונת מצב. יש לחדד עיקרון זה בשלבי נוהל הקרב השונים - **לקח לשיפור**.

סיכום מח"ט שומרון:

איום המטענים המושלכים והמענה המבצעי

הכרת האיומים בקסבה ותרגומם להתנהגות מבצעית נכונה ברמת הלוחם

יש להתייחס לאיומי הקסבה עד לרמת הלוחם האחרון ולעמוד על מענה מבצעי ראוי בדמות אבטחה תלת-ממדית ושמירה על מרווחים ברמת הכוח.

בפועל, הגדרנו את סכנת זריקת המטענים בסמטה הספציפית הזו כאיום המרכזי במבצע. דיברנו על התורפות בכל הקשור לשליטה ואבטחת ממד הגובה, ובכל זאת נפגעו חמישה חיילים כתוצאה משני מטענים שנזרקו מהגג.

אסור לנו לחזור על שגיאות ותקלות. עלינו להילחם כמו שמתאמנים וכמו שמתדרכים בקפ"קים, ולעמוד באופן אסרטיבי (מפקדים!!!) על המשמעת המבצעית של הכוחות.

תצפית קרובה וצלפים לשליטה על גגות

האם ניתן לנוע בקסבה באופן רגלי ללא חוזי?

התשובה היא חיובית. במקום שבו אנו מגדירים באופן ספציפי את התנאים לביצוע התנועה (תנועה מאובטחת על פי שיטתה ותוכנית איסוף) - כלומר, במקום שהסיכון מחושב ומטופל.

בפועל, מאמץ האיסוף מרחוק כשל (ראה פירוט בהמשך), ועל כן הגגות מעל הכוח לא כוסו כראוי.

ייתכן שאבטחת ממד הגובה, גם באמצעות תצפית קרובה וצלפים - מתוך רבי הקומות של כיכר השעון, השולטים בגובה על הקסבה - הייתה פותרת את הבעיה.

עקרונות לתכנון וביצוע תצפית קרובה

- התצפית תתמקם בטווח קצר או בינוני לצייח ועל כן עליה להיות חשאית.
- ציר התנועה לתצפית צריך להיות נסתר לכוח והחדירה חשאית.
- עמדת התצפית צריכה לאפשר קיבולת אמצעי התצפית לצד הצלפים.
- ניתוח שדה הראייה, רחב או צר (שטחים חיים/מתים) בהתאם לצייח וכרטיס טווחים תואם.
- מיגון ראוי נוכח הקרבה לשטח הפעולה ומוכנות לירי אל תוך העמדה.
- יכולת קשר ופיצול עבודה אל מול מספר כוחות ללא הוצאת אנטנות מן המבנה.
- תכנון משותף עם כוח חילוץ, פינוי ומקת"גים איסופיים ואג"מיים (בעיקר אופן הפעולה בעקבות זיהוי צייח או לאחר גילוי הכוח).

תכנון מבצעי - המשך לפגיעה במשליכי המטענים בקסבה

תופעת משליכי המטענים בקסבה גברה באופן משמעותי מאז אירוע מותו של אושר דמרי ז"ל.

המחבלים מעודדים מהאפקטיביות היחסית של מטעני ההשלכה, מטפחים שיטת פעולה זו נוכח יכולת הפעלתה מבלי להגיע למגע ישיר/קשר-עין ישיר עם הכוח הצבאי. בפועל, נזרק המטען בעקיפין מעל מכשולים שעל הגגות לעבר המקום המשוער שבו נע הכוח הצה"לי. לכוח הצה"לי הרגלי אין, בדרך כלל, קשר עין ישיר עם זורק המטען

ולכן הוא אינו מצליח לפגוע בזורק.

משמעויות:

- מדובר באיום שעלול לפגוע בחופש הפעולה, ולכן נדרשת התייחסות ספציפית ורציפה, השמה לה למטרה לפגוע במשליכי מטענים.
- הפגיעה במשליכי המטענים צריכה להיעשות מנגד, באמצעות צליפה וצליפה ארוכת טווח ולא מתוך פנים הקסבה (כאמור בעקבות זווית הגבהה וקשר עין).
- מבצע לפגיעה במשליכי מטענים צריך לכלול מאמץ איסופי מרוכז לכיסוי גגות הקסבה מכל זוויותיה, ריכוז מאמץ צליפה ופעילות גירוי והונאה מושקעת, המבוצעת רק לאחר מיקום חשאי של הכוחות הצולפים (הקדמת כוח התגובה לכוח הגירוי).

מיומנות קסבאית לחיזוק בגדוד חרוב:

- **תנועה מאובטחת בשטח צפוף**
הקמת כוח בכשירות למשימה במאפיינים אלה בכלל, ואימון כוח בשטח מנותח ספציפי בפרט.
- **מיומנות פורצים ומצאי ערכות הידראוליות**
פעולת הפריצה נמשכה זמן רב מדי. ייתכן שיצרה רעש, גרמה להצטופפות ומיקדה את זורקי המטענים לכיוון הכוח. יתרה מזו, בגדוד היו מעט מדי ערכות פריצה, אימון מועט של פורצים, והחלטה לא נכונה שלא למקם מראש ערכת פריצה עם הכוח הרגלי. (תנועת המ"פ והחפ"ק והבאת הערכה מהגיפ - תנועה מיותרת ומסוכנת).
- **הקפדה על תרגול רב של שרשרת פיקוד מפקדים והיערכות לאירועי קיצון.**
- **תכנון תוכנית איסוף וניהול האיסוף תוך כדי מבצע (ראה בהמשך).**
- **התגנבות וחדירה חשאית למבנה.**

תוכנית האיסוף ופעריה: חוסר התאמה בין גורמי האיסוף לצי"חים

תוכנית האיסוף

	'פופ'	'יובל'
הצי"ח	הסריקה בוצעה לעבר הגגות במרחב לזיהוי חמושים ומניחי מטענים ואבטחת כוחותינו	סריקה מצומת א' לצומת ב'. הסריקה בוצעה לעבר גגות וצומת א', זיהוי חמושים וזורקי מטענים ואבטחת כוחותינו
הטווח הממוצע ויכולת זיהוי / גילוי / הפללה	טווח ממוצע ליעד: 1,400 מ' זיהוי: 4,000 מ' גילוי: 2,500 מ'	טווח ממוצע ליעד: 1,350 מ' זיהוי: 4,000 מ' גילוי: 2,500 מ'
אופי הסריקה	סריקה באמצעות "ח" לאורך	סריקה באמצעות "ח" לרוחב
משך הפעילות	שלוש שעות ורבע	שלוש שעות ורבע
תנאים סביבתיים	ראות מצוינת ללא ערפל	ראות מצוינת ללא ערפל
זמן תגובה	זמן קפיצה של שנייה: יכולת קפיצת עוגנים	אין אפשרות לבצע ביובל' קפיצת עוגנים, מעבר עוגנים באמצעות הזזה ידנית
הערות	ה'פופ' סרק את איתור הבית על אף שלא מוקם בו כוח	לאחר הפריקה בצומת א' הוחלף ה'יובל' ב'פופ'

פערים ולקחים - תוכנית האיסוף למבצע

פערים	לקחים
● שימוש בשני אמצעים לטובת סריקה רחבה: אי הגדרתו של אחד מהאמצעים כ"אמצעי ברזל" לצי"ח הקריטי בתכנית המבצעית, כלומר, אמצעי המצוי"ח לגגות השולטים על הסמטה שבין צומת א' לאיתור. בשורה התחתונה, בזמן זריקת שני המטענים הראשונים לא צוי"ח אמצעי צופה על הגגות ששלטו על הכוח.	● יש להגדיר "אמצעי ברזל" הצופה על השטח המאיים על הכוח מבלי לעזוב אותו: מקום בו החלטנו על תנועה רגלית בסמטה אחת בלבד (לאורך 30 מטר, בין צומת א' לאיתור) נכון להקדיש למאמץ זה "אמצעי ברזל" ("היובל" במקרה שלנו) שיתמקד בגגות השולטים על הכוח מבלי לסרוק מקומות אחרים. "הפופ", לעומת זאת, המכויל לקפיצת עוגנים, צריך היה להיות מושקע כ"אמצעי סורק" לסריקה שבין האיתורים.
● עדכון הגורם האיסופי: היובל שסרק בין צומת א' לצומת ב' לא הכיר את פריקת הכוח הרגלי בצומת א'. הגדוד לא דיווח לתצפית על פריקת הכוח.	● RPT ל'זריז': יש לצייד את הזריז ב-RPT ע"מ לאפשר לו זיהוי עצמאי של שלבי הפעולה (פער טכני-יחט"לי ולא פער של אמצעי RPT). ● משיכת מידע ודחיפתו: החפ"קים השונים צריכים למשוך מידע ("PULL") באופן אקטיבי ולהעבירו לכוחות המסייעים ולא לחכות, פאסיבית, לדיווח של הכוח המבצע.
● עדכון תכנית האיסוף תוך כדי ניהול הקרב: מפק"צ זריז לא הכיר את אי התמקמות הכוח באיתור ולכן בוזבז חלק ממערך האיסוף לשווא.	● תכנון וניהול תכנית איסוף גדודית: מ"פ האיסוף מרכזת את תכנית האיסוף החטיבתית (באותו לילה בוצעה פעילות נגד תשתיות בעסכר, בלאטה ועין בית אילמא במקביל לקסבה). גורם גדודי ינהל וישלוט בתכנית האיסוף הגדודית ויחבר את מפק"צ האיסוף לשינויים בתכנית לאחר קפ"ק 2 גדודי. קל וחומר שינויים ועדכונים במהלך ניהול הקרב.

הדיווח הרפואי וסכנת הפגיעה בחופש הפעולה

יש להבחין בין "פצוע קל" לבין חייל שנשלח לבדיקה; כתוצאה מזריקת שני המטענים הראשונים נפצעו קל חמישה לוחמים בלבד; ארבעה אחרים לא נפצעו אלא התלוננו על צפצופים באוזניים ולחץ בלבד! כל התשעה התפנו רגלית לעבר התאג"ד. בנקודת השחלוף הוחלט לשלוח לבדיקה גם את החיילים שלא נפצעו.

הדיווח בערוץ הרפואי והאג"מי אינו מכיר קריטריון הנמוך מ"פצוע קל". עלינו להבחין בין "פצוע קל" לבין חייל שנשלח לבדיקה ולהוריד את רמת ההיסטריה, אחרת ייפגע חופש הפעולה שלנו בשטחים קשים ולא נוכל לפעול שם באופן יום-יומי.

● **"אירוע דחוף" לעומת "אירוע לא דחוף"**

בכל הקשור להקפצת מסוק יש להבחין עם תחילת האירוע בין "אירוע דחוף" ל"אירוע לא דחוף" ולא להשתמש בהגדרות של "קל", "בינוני" ו"קשה".
אירוע דחוף - הקפצת מסוק
אירוע לא דחוף ≠ הקפצת מסוק.
רק בשלבים מאוחרים יותר של הפינוי הרפואי נכון להגדיר באופן מדויק יותר קריטריונים של "קל", "בינוני" ו"קשה".
האירוע הנוכחי היה "אירוע לא דחוף"!

● **שחלוף פצועים במחסום 42 ולא בצומת 411**

יש לשחלף פצועים בצומת 42 ולא בצומת 411. אין צורך להאריך את התנועה עד צומת 411 (מתייחס לאירוע לילי בלבד).

בברכה,

אמיר ברעם, אל"ם
מח"ט שומרון

מבצע 'שעון חול'

איום המטענים בעיר העתיקה של שכם

כללי:

מבצע 'שעון חול' נערך בין התאריכים 27-29 ביוני 2007 בהשתתפות היחידות גדס"ר נח"ל, גדוד 890, גדוד 93, גדס"ר 35 וארבע פלוגות מג"ב. במהלך המבצע נפצעו חמישה לוחמים מכוחותינו, נעצרו 14 מבוקשים בכירים, נהרגו שני מחבלים ונתפסו אמצעי לחימה רבים.

המשימה:

"חטמ"ר שומרון תפשוט על יעדי טרור ותסרוק עוגנים ממוקדים בקסבה; תמנע יציאת פיגועים מגזרתה למרחב ולעורף מדינת ישראל; ותצמצם את איום הטרור מהעיר שכם."

הרעיון המבצעי:

כיתור הקסבה תוך כדי פעולה רצופה וגלויה (חתימה גבוהה יום ולילה) והברחת המבוקשים לעוגני מסתור בתוך הקסבה או לחילופין למרחב העירוני (לא לבתי-החולים), כדי לפגוע בהם או ללכדם.

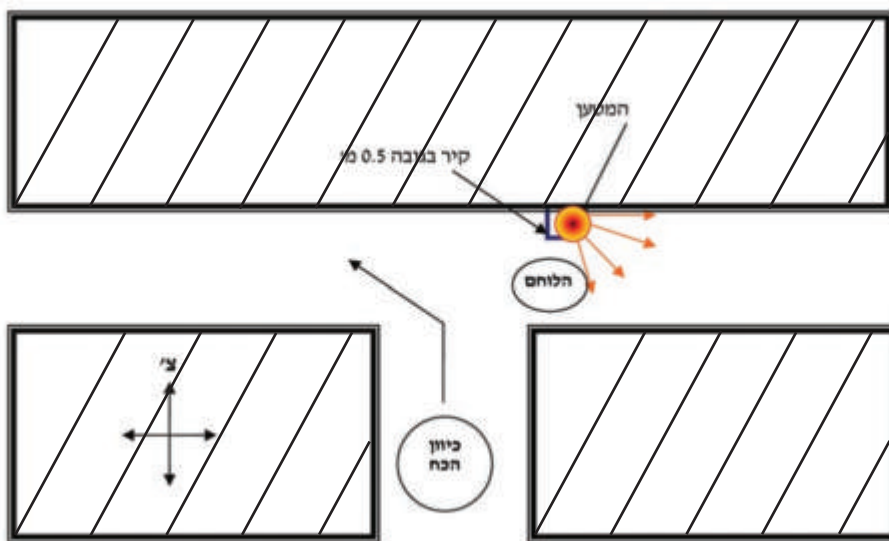
אירוע העלייה על המטען בצומת 172 ופציעתו של לוחם גדס"ר 934

כללי

- ב-27 ביוני, במהלך מבצע 'שעון חול' בשכם, הופעל מטען על כוח מגדס"ר נח"ל. מפיצוץ המטען נפגע חייל באורח קל.
- החייל פונה במסוק לבית-החולים תל-השומר.

מבנה הזירה

הזירה הורכבה ממטען רסס בודד שהופעל ע"י טלפון סלולארי.

מבנה המטען

מטען בעל מעטפת ברזל בעובי 1 מ"מ. רסס המטען הורכב משני סוגי אומים: הגדול, בקוטר 12 מ"מ ומשקל 4.5 גרם; הקטן, בקוטר 8 מ"מ ומשקל 1.5 גרם.

אירוע עליית כוח גדס"ר 35 על מטען בחוש ספאדי ופציעתם של 4

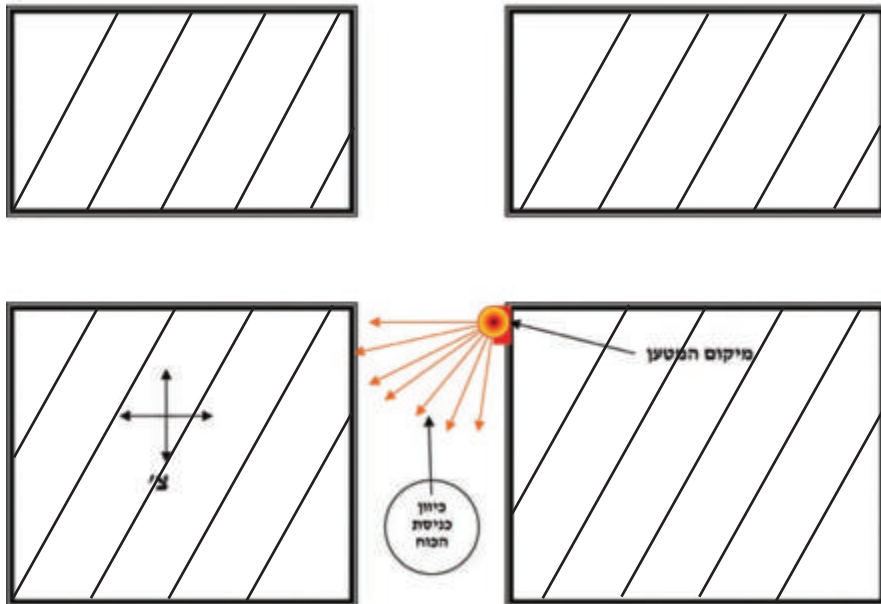
לוחמים

כללי

- ב-27 ביוני, במהלך מבצע 'שעון חולי' בשכם, הופעל מטען על כוח של גדס"ר צנחנים. מפיצוץ המטען נפגעו ארבעה חיילים, מתוכם אחד באורח קשה.
- צוות ס"פ הגיע למקום ובדק את שרידי המטען.

מבנה הזירה

הזירה הורכבה ככל הנראה ממטען רסס בודד שהופעל על ידי תיל דו-גידי. צוות הס"פ ביצע סריקה לאיתור נקודת ההפעלה, נמצאו שני שרידי תיל דו-גידי באורך של כ-20-40 ס"מ. ההפעלה בוצעה ככל הנראה מהגג הסמוך.

בתמונה - שחזור המטען

מבנה המטען

המטען היה מטען רסס שהורכב בתוך ארגז פעולה קטן (תמונה מס' 1) בעל מעטפת ברזל בעובי 0.2 מ"מ. אורך המטען - 28 ס"מ, גובהו - 17 ס"מ, רוחבו - 9 ס"מ. רסס המטען הורכב מאומים בגודל 10 מ"מ ובמשקל 3 גרם כל אחד. המטען יכול להכיל כ-3.2 ק"ג. מניתוח שרידי המטען עולה כי סוג החני"ם הינו TATP+אבש"ר.

סיכום מח"ט שומרון

התמודדות עם איום המטענים בעיר העתיקה:

סיכול מומחי חבלה

- יש להעלות לראש הצי"ח המודיעיני את מומחי החבלה, המתמחים בייצור "מטעני הגנה" בתוך השטח הקסבאי.
- יש לפגוע במומחי חבלה, כדי למנוע את העברת הידע שנצבר באמתחתם לאחרים.
- הפעילות ההתקפית (לא האמל"ח), היא ציר הפעולה האפקטיבי ביותר כנגד מחבלי הקסבה או מומחי החבלה שלה, בעיקר כשהיא נעשית לאור מודיעין ממוקד (אמין לובאדה), אך גם כשלא קיים מודיעין ממוקד (פאדי קאפשה). יש להמשיך בפעילות ההתקפית בעומק הקסבה ללא לאות במקביל ללימוד מלקחים ומציאת פתרונות לבעיית המטענים.

פעילות התקפית בשעות היום

- המטענים בקסבה אינם מצויים שם בקביעות אלא מונחים ומפורקים לסירוגין בהתאם לפעילות כוחותינו. כלומר, בדרך כלל בין השעות 24:00 ל-05:00. לכן יש לפעול גם לפני השעות האלה או אחריהן.
- **היתרונות לפעולה בשעות היום:** הפתעת המחבלים, התשתם וסיכויי היפגעות נמוכים יותר ממטענים.
- **החסרונות לפעולה בשעות היום:** הפרות סדר, הגברת הסיכויים לפגיעה בבלתי מעורבים ופגיעה בשגרה האזרחית של העיר.

תנועה וחדירה לעומק הקסבה על גבי גגות

- יש להמשיך ולפתח את תחום התנועה המבצעית על גבי גגות - תנועה המאפשרת חדירה עמוקה לקסבה תוך הימנעות מסמטאות וממטעני האויב.
- **היתרונות לתנועה על גבי גגות:** הימנעות מסמטאות ומטענים, הפתעת האויב.
- **החסרונות לתנועה על גבי גגות:** מיומנות חסרה, ולכן נוהל קרב ארוך; קשיים בחילוץ ובבטיחות; וממד אבטחה נוסף, 'הממד הרביעי' - כלומר ממד אבטחה נוסף כלפי מטה.

יזום אקטיבי של מטעני סלולאר

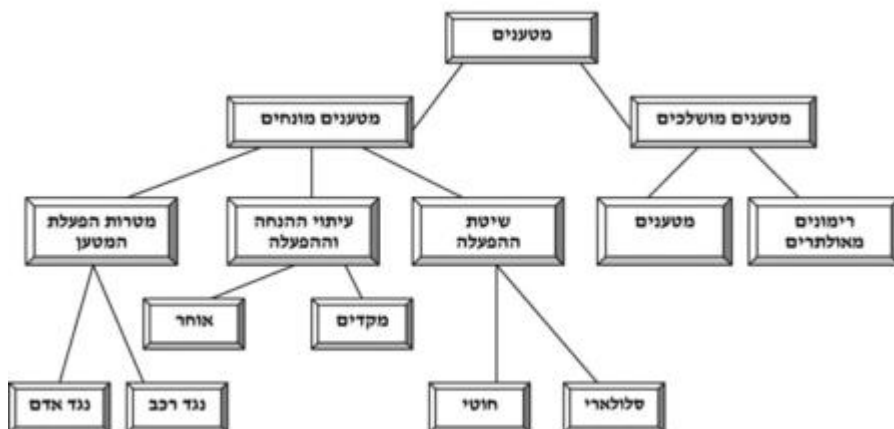
יש לשקול הפעלת אמצעים היוזמים מטענים לא רק באופן קרקעי אלא גם באמצעות סריקה אווירית.

כלבי חנ"ם

- **קבלת החלטות:** כלב חנ"ם אינו מחשב או כרטיס ביטוח; זהו יצור חי הפועל על פי אינסטינקט משופר שיצור חי אחר (אדם, מפעיל) צריך להבינו ולפרשו. לכן, הכלבן עלול לא פעם להתקשות בקבלת החלטות באשר לתרגום התנהגות הכלב למציאות.
- **הכרת יכולות:** יש להבהיר לכוחות המבצעים מהן יכולותיו של הכלב וכי אין להסתמך עליו בכל מאת האחוזים.
- **משימה כלבנית:** הגדרת המשימה הכלבנית צריכה להיות רחבה והכלבן אסרטיבי: עליו לסרוק סמטה ומרחב השפעה ולא רק שקיות חשודות.
- **נוהל קרב חסר:** חבירת הכלבן לגדס"ר הייתה מאוחרת ונוה"ק חסר. יש להקפיד על נוה"ק מלא, לפחות עפ"י הכתוב בבד"ח 'עוקץ'.
- **זיהוי השטחים המועדים:** שילוח הכלב היה צריך להיעשות מהזיג' (על שני צדדיו) ולא מתוך הרכב, שיצר שטחים מתים ולא אפשר לכלבן קשר עין מלא ואמיתי עם צי"חי הסריקה.

מניעת עלייה על "מטענים אחרים"

- סיווג המטענים לקטגוריות (ראה השרטוט המצורף):
- אל מול איום ה"מטענים האחרים" חשוב להקפיד על יציאה מהשטח שלא בדרך הכניסה; הימנעות מתנועה חוזרת ונשנית על אותם "צירי פנים שטח"; ומודעות נהגים לבורות, עצמים חשודים, ועצמים המונחים על הכביש, המתעלים את הרכב למעבר צר וממולכד.

עזר "שטחים מועדים" על פי היסטוריה גזרתית

יש לעדכן את עזר השטחים המועדים להנחת מטענים באופן עיתי באמצעות מעקב שוטף אחרי פעילות הנחה ומודיעין של מטענים, ולעמוד על הטמעת ההיסטוריה הגזרתית לפני כל יציאה לפעילות.

צמ"ה ייעודי

- **'דובי קטלני'** - יש לסיים פיתוח 'דובי קטלני' (לביא"ה - לוחם ביעה אופני הנדסי) המושך אש ומטענים מושלכים ככל 'שופל', אבל מסוגל להתמודד איתם באופן יעיל.

דחפור מסוג 'דובי קטלני' (לביא"ה)

- **מיני מחפרון CX-1** - יש לסיים פיתוח מיני מחפרון ממוגן (בובקט CX-1) המצויד בפטישון לטיפול ייעודי בחסימות האבנים והבטון של סמטאות הקסבה הצרות.

מיני דחפרון מסוג CX-1

פעילות שוטפת כנגד חסימות ממולכדות

יש לפעול ביתר אינטנסיביות כנגד חסימות הקסבה, הן באמצעות צמ"ה ייעודי והן באמצעות חומר נפץ במידות מועטות.

השתלמות חטיבתית בנושא חבלה וחילוץ תחת אש

על החטיבה להמשיך ולבצע השתלמות עיתית בנושא חבלה וחילוץ תחת אש בכפוף למועדי ההחלפות של הגדס"רים בגזרה. בהשתלמויות החטיבתיות נכון לשים דגש על איתור סימנים מעידים להנחת מטענים.

עשרה סימנים המעידים על הימצאות מטענים

1. **שקיות זבל** - שקיות זבל בודדות או קרטונים בנתיב התנועה.
2. **תיל דו-גיד** - תיל דו-גיד פרוס, על פי רוב בצבע לבן אך יתכן גם בצבע שחור.

3. **שני שליש גובה** - חפץ תלוי בשני שליש גובה אל מול כתפיים וראש.
4. **ביוב** - מכסה בור ביוב פתוח, סדוק, מחורץ.
5. **אבנים חסרות** - חפירה בקירות או אבנים חסרות בקיר שלאורך הסמטה.
6. **קרקע מכוסה** - ערימה של פיסות בד או שטיח על גבי הקרקע.
7. **חפצים מושענים על קיר** - לבנים של ריצוף המושענות על הקיר.
8. **חפירה** - חפירה בקרקע בנתיב התנועה או הנסיעה.
9. **תיל הבולט מהקרקע** - יציאת תיל דו-גידי מתוך חפירה בקרקע.
10. **חפצים משהים** - שלטי פח הזרוקים על הקרקע, קופסאות ושאר חפצים מרעישים המשמשים להסוואה או מתן התראה למחבלים על התקדמות הכוח.

עשר הפעולות המרכזיות להתמודדות טקטית עם איום המטענים

1. **מיגון קרמי** - הקפדה על תנועה עם מיגון קרמי.
2. **פלטות מיגון** - תנועה עם פלטת מיגון לכוח המוביל את התנועה.
3. **משקפי מגן** - תנועה עם משקפי מגן.
4. **רווחים** - הקפדה על רווחי תנועה בין הלוחמים בהתאם לרמת האבטחה.
5. **ציין לייזר** - ביצוע סריקה כנגד תיל ממעיד ע"י שימוש בציין הלייזר שבחוד.
6. **אמל"ח אלקטרוני** - תנועה עם אמצעי מיגון אלקטרוניים (על פי התרעה).
7. **טיפול בחסימות** - התייחסות לחסימות בפתחי סמטאות כממלכדות ופיצוץן.
8. **ירי על חפצים חשודים** - בהיעדר מענה אחר, ביצוע ירי על חפצים חשודים בסמטה.
9. **סימנים מעידים בציר החזרה** - המטענים האוחרים, הימנעות מתיעול וסימנים מעידים.
10. **סריקה כנגד מטענים** - לפני התמקמות הכוח יש לבצע סריקה כנגד הימצאות מטענים.

בברכה,

אמיר ברעם, אל"ם
מח"ט שומרון

גדס"ר 1 - מבצע "תגובה מהירה 6"

מארבי שטח צולבים ופתיחת אגף

כללי:

בעקבות ידיעות על חמושים המסתובבים במרחב הקסבה של שכם, ביצע גדס"ר 1, ב-26 במרס 2007 פעילות לפגיעה בחמושים באזור הצפוני-מזרחי של הקסבה. זאת, באמצעות מארבי 'זיג' - גירוי-תגובה. כתוצאה מהפעילות נפגעו ונהרגו שני מחבלים, ונפצע מחבל נוסף; לכוחותינו לא היו נפגעים.

המשימה:

"גדס"ר גולני יפשוט על מרחב הקסבה יאתר ויפגע בחמושים. כל זאת על מנת לסייע לחטיבה לעמוד במשימתה."

השיטה:

- הסתננות רכובה ורגלית למרחב הקסבה; מיקום מארבי 'זיג' חשאי; יצירת גירוי על מנת לחשוף מחבלים ולפגוע בהם; סריקת המעבדה ונטרולה; במקביל, ביצוע מעצר דמה וחזרה לשטחי כינוס עם שחר. כל זאת בשבעה שלבים עיקריים:
- א. הסתננות רכובה אל מרחב הקסבה בעיר שכם דרך שכונת השומרונים.
- ב. הגעה לנקודת פיצול, המשך תנועה של כוח גיוש למעצר דמה.
- ג. הגעה לנקודת פריקה, ופריקת הכוחות.
- ד. התגנבות רגלית של הצוותים זרביב וגל למיקומם, ותנועה של גמליאלי לנקודת המתנה.
- ה. התמקמות של זרביב למארבים, ותחילת התגנבות רגלית של אורן למארבים.
- ו. התמקמות של כוח אורן במארבי 'זיג'.
- ז. הפעלת כוחות בחתימה גבוהה לגירוי.

כוחות ומשימות:

צוות 1 - כוח ברין וכוח זרביב.

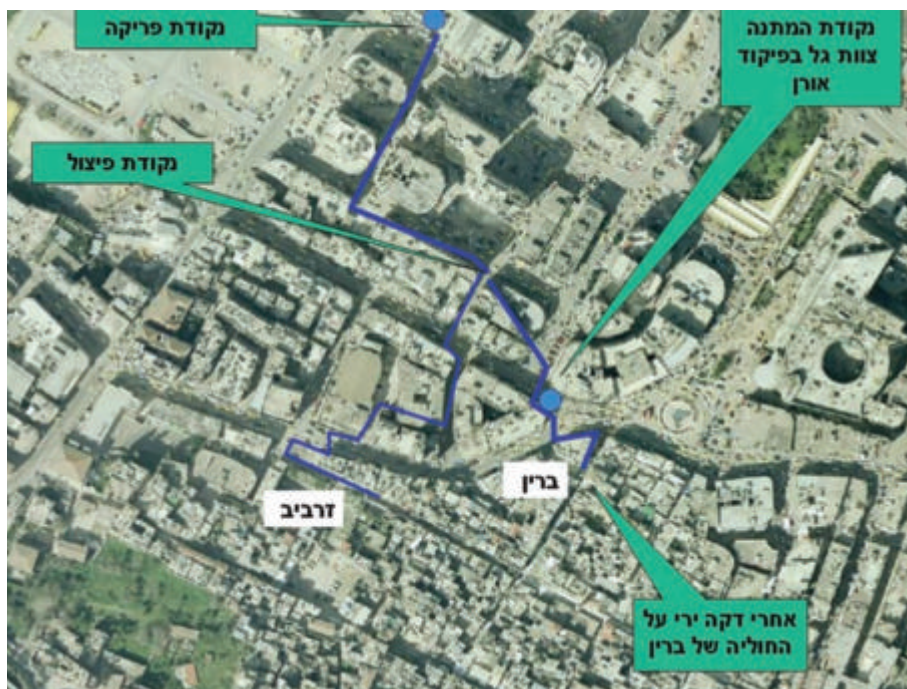
צוות 2 - כוח אורן וכוח נתנאל.

השתלשלות אירועים:

שלב א' - התנועה אל היעד

צוות 1 נע להתמקמות ראשון. הכוח פרק מהרכבים בשעה 1:10 והצוות התחיל תנועה לעמדתו. הצוות נע ב'תולעת זוגת' עד לנקודת פיצול, משם כל כוח - ברין וזרביב, נע למיקומו.

כוח ברין הגיע ראשון למיקומו ומעט לאחר הכניסה לסמטה נורה לעברו כדור יחיד. הכוח של זרביב דיווח "מוקי" ומיד שמע ירייה של כדור בודד - כנראה הכדור שנורה על ברין בסמטה.

שלב ב' - הלחימה מתוך ה'זיג'

כוח ברין התחיל לנהל אש עם מחבלים בצומת הממוקם כ-90 מ' למזרח, ובמקביל כוח זרביב סיפק תצפית על הצומת ממערב וקידם את הצמד של שוקי וזיו 10 מ'

לשיפור התצפית.

לאחר דקה מתחילת האירוע זיהה צמד הקלעים של זרביב, דמות מציצה מכיוון דרום-מזרח באזור הצומת, ומיד אח"כ נצפה הנשק על המחבל.

צמד הקלעים נכנסו למוכנות;

ממתינים;

שקט מוחלט;

לאחר כ-5 שניות הדמות החלה לחצות את הצומת לכיוון כוח ברין מצפון. הכוח זיהה מיד שמדובר במחבל חמוש והחל לספור לאחור:

"7...4...3...2...1"

בוצע ירי במקביל של הכוח - המחבל נפל.

בשלב זה נורו ברחבי הקסבה יריות פריפריאליות.

לאחר מס' דקות זוהתה דמות המנסה לחלץ את המחבל שנפל. הדמות נורתה

באמצעות קליע בודד והיא נפלה מיד.

בשלב זה הירי הפריפריאלי נרגע וגם חילופי האש עם כוח ברין מכיוון הצומת

פסקו. הנשק של המחבל החמוש נאסף על-ידי הכוח הרכוב.

נבחרו שלושה מוקדי תחקיר:

1. אירוע היתקלות;
2. חשאיות;
3. מה הבין האויב?

אירוע ההיתקלות:

היורה	מצב	גודל מטרה	חיות מטרה	אמצעי	מרחק	מס' כדורים	מס' פגיעות
זיו	שכיבה	דמות פרופיל	2 שניות	אקילה	130 מ'	1	פגיעה מרכז מסה
שוקי	כריעה	דמות פרופיל	2 שניות	טריגי	130 מ'	1	פגיעה מרכז מסה
שוקי	כריעה	דמות נופלת	-	טריגי	130 מ'	2	2 פגיעות מרכז מסה
שוקי	כריעה	דמות מתכופפת פרופיל	-	טריגי	130 מ'	1	פגיעה במותן

כוח ברין**שגיאות ותקלות:**

- לאחר ההיתקלות ניתן היה להוריד מנורות בסמטה - שגיאה.

לקחים לשיפור:

- כאשר מתנהל מגע עם אויב שהוא יותר ממגע חולף, נכון להוריד מנורות במרחב על מנת למצות את היתרון היחסי שלנו - ראייה בחושך.

לקחים לשימור:

- הסמטה נפתחה בזהירות והכוח היה מוכן להיתקלות - לקח מהמבצע שעבר!
- הכוח לא עבר לצד המזרחי של הסמטה - מכיוון שהבין שהוא חושף את עצמו, מה שגרם ככל הנראה לאויב להתעכב בפתיחה באש.

כוח גל**שגיאות ותקלות:**

- לוחמים ללא מכשיר קשר לא היו מחוברים כלל לתמונת המצב - שגיאה.
- ללוחמים עדיין אין מנשאים לפלטות - תקלה!

- היתקלות של נתנאל עברה ללא דיווח בקשר ונודעה רק לאחר המבצע - תקלה.

לקחים לשיפור:

- יש לדאוג בדחיפות למנשאים לפלטות.
- יש להעביר למ"כים את החשיבות שבמתן תמונת מצב לרמה ממונה. לא ייתכן שלא דיווח על ההיתקלות באופן תקין.

סיכום מוקד תחקיר - ההיתקלות:

- האפשרויות של ברין היו: להישאר נצור, או לירות.
- האויב הבין שאנחנו שם אפילו אם לא ראה אותנו.
- הכוח היה מאחורי מחסות, ועל פי התוכנית היה צריך לגרום לאויב להתקדם לתוך הצומת.
- היה נכון לפתוח באש הן מבחינת ביטחון כוחותינו - אגרסיביות, והן מבחינת התוכנית המבצעית - תיעול האויב.

חשאיות:

- סביר מאוד להניח שהאויב חיכה לכוח של ברין, וכשם שאנו מכירים את השטח ואת התנהגות האויב בו, כך גם האויב מכיר (טוב מאיתנו) את השטח ואת התנהגותנו בו, וכעובדה ניתן להצביע על כך שהאויב כבר לא צועק בלילה בכיכר השעון.
- נראה שהחמושים חיכו באזור הצומת. הם חיכו שכוח ברין ייחשף, כמו שקרה בפעילות הקודמת. כוח ברין החליט להיתפס על הצד המערבי של הסמטה, ובכך מנע היחשפות הכוח.
- לא בטוח שהירי של האויב בא לאחר זיהוי ודאי של ברין.
- הגירוי היה בעצם הכוח של ברין - ואנחנו בנינו על כך שתמיד יש מגע במבצע במיקום הזה.

מה הבין האויב?

- האויב הבין שאם פורקים מצפון לקסבה אז ככל הנראה הכוחות יגיעו לקסבה - לסמטה 2.
- האויב לא הבין את מיקומו של כוח זרביב - רק לאחר ההיתקלות כנראה הבין, והציבו שם זרקור ענק ואבן גדולה לחסימת הרחוב.
- האויב יודע שאנחנו יודעים לשלוט על סמטת השוק, וסביר שינסה להימנע ממעבר בסמטה בשעות הרלוונטיות 03:00-22:00.

סיכום מח"ט שומרון

תוצאות המבצע: פגיעה בחוליית "פרשי הלילה"

עלאא עליז ומהנד מריש השתייכו לחוליית "פרשי הלילה". חוליה זו הוקמה בימיו האחרונים של פאדי קפישה, ראש תשתית הפת"ח הקסבאית שנהרג במבצע 'גירוי-תגובה' של גדוד חרוב. החוליה פועלת במרחב המערבי של הקסבה וחברים בה באסם אבו סריה (נפצע בהיתקלות), מהדי אבו ע'זאללה, ע"א רחמאן שינאווי, עומר עכובה ונוספים. פעילי החוליה, מעבר לעיסוקם בגלגול פיגועים, פועלים בעיקר מול כוחות צה"ל הנכנסים לעיר במאפיינים של ירי והנחת מטענים.

מהנד מריש - הביע נכונות לביצוע פיגוע התאבדות; הוא מקורב למבוקשים רבים בעיר (בעבר ובהווה) כגון פאדי קאפישה, בשאר חנני וע"א רחמאן שינאווי. פעל לביצוע פיגוע ירי ומטען על כוחות צה"ל הפועלים בעיר.

עלאא עליז - עמד מאחורי מספר פיגועי ירי ומטען רבים לעבר הכוחות בקסבה; היה מעורב בפיגוע המטען בו נהרג לוחם גדוד חרוב אושר דמרי ז"ל.

להלן קטע מדבריו של מהדי אבו ע'זאללה, ראש החוליה, בראיון לטלוויזיה המקומית בעיר שכם

מהדי אבו ע'זאללה:

"כוח ציוני ניסה לפלוש לעיר העתיקה משוק הנפחים ואנחנו, חוליית "פרשי הלילה", נלחמנו נגדם. כתוצאה מכך, נפצע איש ההתנגדות מהנד מריש באופן קריטי וכאשר אנשי ההתנגדות ניסו להוציא אותו ממקום העימות, איש ההתנגדות נוסף נהרג והוא החלל עלאא עליז. כוחות הכיבוש לא הצליחו בתוקפנותם האחרונה לפני מספר שבועות נגד העיר שכם להגיע לאף איש התנגדות והם יצאו משכם מושפלים ומובסים. כעת הם רוצים לצוד את אנשי ההתנגדות באמצעות חיסולים."

תנועה מאובטחת בסמטה - כוח ברין

מעבר הסמטה בצמוד ובין חללים מאובטחים, עשוי למנוע את שבירת הצורה האורכית ולהקשות על המחבלים את גילוי הכוח:

- **חללים מאובטחים:** התנועה התאפיינה בהיצמדות למבנים ולקירות תוך ניצול מחסות מזדמנים כגון כוכים, פינות או עמודים.
- **אור וצל:** תנועה בין צללים, תוך הנמכת צללית ומבלי שצילו של הכוח יעבור את קו הצל של התכסית ויבלוט.
- **עיקרון האבטחה:** מקסימום אבטחה לפנים, לאחור, לצדדים ולממד הגובה, ומינימום כוח בתנועה ('יתנועת תולעת' לסוגיה).

מארבי שטח צולבים, פתיחת אגף וניצול הממד האנכי

ראוי לציון תכנון נכון של פתיחת אגף תוך משיכת האויב לחזית (באמצעות הרגלה) ותקיפתו מזווית מפתיעה. בהמשך, צריך לתכנן מבצעים משלימים של עקיפת כל מערך ההגנה של "פרשי הלילה" מן העורף (הגעה לצומת דרך 'החורשה המערבית' ומעקף "גימיע אלכביר" דרך רחוב נאצר) ולחילופין מעקף אנכי באמצעות תנועה על הגגות, וביצוע 'מארב טובלני' כלפי הצומת.

מארב מדלג וחתיירה למגע

ליבת הפעולה, בחתירתו של כוח זרביב לפנים ושיפור עמדות הקלעים בחסות משיכת תשומת לב המחבלים לחזית. קיצור הטווח של הכוח תחת ההבנה כי מתנהלים חילופי אש, כדי לשלוט טוב יותר על שטח ההשמדה הקטן, אינה פעולה טריוויאלית והיא ראויה לציון!

לא להפוך ה'גירוי' [הפיתיון] ל'קורבן'

כוח המשמש כ'פיתיון' צריך להיות ממוגן היטב והסיכונים הנלקחים לגביו מינימאליים. בפועל, כוח ברין עלול היה להפוך מ'פיתיון' ל'קורבן', כאשר ייתכן שהיינו משיגים את אותה תוצאה (ריתוק המחבלים לכיוון כיכר השעון) גם באמצעות רכב ממוגן או 'שופל' הניצב בפאתי הסמטה.

'פיתיון' שיהפוך ל'קורבן' נוכח סיכון לא מחושב, עלול להוביל לפגיעה מיותרת בלוחמים ופגיעה בחופש הפעולה הניתן לנו.

מבצעי גירוי-תגובה והסתננויות עמוקות לאור מדפס מתפתח

יש לשמר ביצוע מבצעי גירוי-תגובה לאור מדפסי אויב מתפתחים וקצוות חוט מבצעיים. הכרת דפוס הפעולה של האויב והתעמקות בו מאפשרים לנו להונות אותו ולתפור לו חליפה מבצעית ראויה. סיכויי ההצלחה של מבצעים אלה טובים לאין שיעור בהשוואה למבצעי גירוי-תגובה המוטלים לשטח כלאחר יד ותוך הנחה מוטעית לחלוטין, שהמחבלים אינם קוראים אותנו או שעדיין לא התרגלו לדפוס הפעולה הזה.

לסיכום

מבצע מצוין של הסיירת, המעיד על היכרות מעולה עם השטח, ניסיון מצטבר ומיצוי באופן מלא באמצעות הטמעת לקחים ותעוזה.

יישר כוח!

אמיר ברעם, אל"ם

מח"ט שומרון

גדוד חרוב - מבצע 'לגעת באושר'

הונאה טקטית

כללי:

בעקבות הרצון להפעיל לחץ מתמשך על הפעילים בקסבה ולייצר פעילות התקפית רציפה, ביצע הגדוד ב-31 ביוני 2006 את מבצע 'לגעת באושר', מבצע גירוי-תגובה שתכליתו פגיעה במבוקשים בקסבה. המבצע כלל הכנסת 'אלמנות'; ביצוע מעצר דמה; ביצוע הונאת מטען ופצועים; ויציאת הכוחות תוך השארת 'אלמנות קש'. לאחר יציאת הכוחות זיהתה אחת ה'אלמנות' שלושה חמושים בשטח ההשמדה המזרחי, ביצעה לעברם ירי, פצעה אחד קשה, והרגה את ראש הפת"ח בקסבה, פאדי קפישא.

המשימה:

"גדוד חרוב יפגע בחמושים, מניחי ומשליכי מטענים במרחב הקסבה בעיר שכם."

"וכך אלה המיומנים בשכנוע האויב לזוז ממקומו עושים זאת על ידי יצירת מצב המאלץ את האויב להתאים את עצמו אליו. הם מפתים אותו באמצעות משהו שאין ספק שימשוך אותו, ובעזרת פיתיונות של הישג נראה לעין הם אורבים לו בכוח גדול..." (סון טסו)

השיטה:

הכנסת 'אלמנות קש', ביצוע מעצר דמה, ביצוע הונאת מטען ופצועים ויציאת הכוחות תוך השארת האלמנות. כל זאת בשבעה שלבים עיקריים: א. הסתננות רכובה אל מרחב הקסבה בעיר שכם;

- ב. מיקום שתי 'אלמנות' בנקודות 2,3;
 ג. ביצוע מעצר דמה בנקודה 4;
 ד. מיקום שתי 'אלמנות' בנקודות 5,6;
 ה. יצירת גירוי - פיצוץ לבנת חבלה בנקודה 1 כחלק משלב ההונאה;
 ו. זיהוי חמושים ופגיעה בהם;
 ז. קיפול וחזרה לשטחנו.

כוחות ומשימות:

הכוח	משימה	רכבים
חפ"ק מג"ד, מג"ד + 3 לוחמים	פיקוד ושליטה	סופה
תאג"ד, נהג + קרפ"ג + 3 חובשים	פינוי רפואי	אביר
חפ"ק מ"פ, מ"פ + 3 לוחמים	פיקוד ושליטה, מיקום וקיפול 'אלמנה' של "1 שחצני"	סופה
'אלמנה', מ"מ + 5 לוחמים	איתור ופגיעה בחמושים ובמניחי מטענים בשטח ההשמדה המעי' לבית הגשר	אביר
'אלמנה', מ"מ + 5 לוחמים	איתור ופגיעה בחמושים ובמניחי מטענים בשטח ההשמדה המעי' לבית הגשר	אביר
'אלמנה', סמל + 5 לוחמים	איתור ופגיעה בחמושים ובמניחי מטענים במרחב נקודה 1.	ספארון
'אלמנה', סמל + 5 לוחמים	איתור ופגיעה בחמושים ובמניחי מטענים במרחב.	ספארון
סמ"פ + 3 לוחמים	מיקום וקיפול ה'אלמנה' של "2 שחצני"	סופה
כוח חילוץ, מ"פ + 3 לוחמים	כוח חילוץ ועתודה לכוחות, מיקום וקיפול אלמנות של "מ.1 ו-מ.3 שחצני"	סופה
כוח חילוץ, מ"כ + 3 לוחמים	כוח חילוץ ועתודה לכוחות	סופה
כיתת איסוף גדודית, סמל + 5 לוחמים	אבטחת הכוחות בתצפית	ספארון

התפתחות האירועים:

שלב א' - ההגעה וההתמקמות

בשעה 03:41 נכנסו הכוחות לעיר בצורה רכובה, 'אלמנה' "מ. 3 שחצני" מוקמה בנקודה 2 ובמדורג מוקמה 'אלמנה' "מ. 1 שחצני" בנקודה 3. נקודת צומת 1 נפתחה על ידי שופל ומ"פ רובאית.

שלב ב' - הונאה וגירוי

בשעה 04:20 ביצעו הכוחות מעצר דמה בנקודה 4. במקביל מוקמו 2 אלמנות - "2 שחצני" בנקודה 5 ו-"1 שחצני" בנקודה 6. כ 20 דק' מביצוע מעצר הדמה ולאחר ששתי האלמנות דיווחו סיום מיקום ומוכנות מלאה להפעלה, בוצעה פעולת ההונאה שכללה: הפעלת לבנת חבלה בנקודת צומת 1; ירי תגובתי מיד עם הפיצוץ המדמה; היתקלות; צעקות חיילים; דימוי פצועים על ידי פיזור דם כבשים בנקודת האירוע; פיזור מחסניות בלאי; פיזור חלקי מדים; ופיזור תחבושות מוכתמות בדם וכפפות רופא כחלק מ"טיפול בשטח"; חבירת כוחות בצורה גלויה ורועשת בדגש על תאג"ד; ויציאה מהירה של כלל הכוחות.

שלב ג' - זיהוי חמושים ותגובה

בשעה 05:06 'אלמנה' "2 שחצני" זיהתה שלושה חמושים בשטח ההשמדה המזרחי, נעים בטור מהיר היא ביצעה לעבר אחד מהם ירי של שני כדורים וזוהתה פגיעה. החמוש השני ברח מאחורי מסתור בצד הדרומי של הכביש, והחמוש השלישי הצליח למשוך את החמוש הפצוע לזיג' הצפוני.

שתי דקות לאחר מכן, 'אלמנה' "1 שחצני" זיהתה אמבולנס שמגיע לנקודת צומת סמוכה שעצר ופרק צוות פראמדיקים עם מיטת פצועים אשר נעו לעבר הסמטה המזרחית מתחת לבית גשר.

בשעה 05:15 'אלמנה' "2 שחצני" זיהתה חמוש נוסף נע בצד "הסמטה", שהגיע מכיוון הזיג' יחד עם הפראמדיקים. בוצע לעברו ירי של שני כדורים וזוהתה פגיעה. החמוש הפצוע נמשך ע"י הפראמדיקים אל בית הגשר.

כמה דקות לאחר מכן 'אלמנה' "2 שחצני" זיהתה חמוש מסתתר מאחורי אחד הזיגים הדרומיים בשטח ההשמדה המזרחי. ה'אלמנה' ביצעה לעברו ירי של שני הקלעים, מטח של 4 כדורים כל אחד, אך לא זוהתה פגיעה.

פּערִים

- אי הריגת שלושת החמושים ולקיחת כלי נשקם.
- בידוד אזור הפעולה על ידי 'אלמנה' של "1 שחצני" ועל ידי הכוח עצמו מתחילת האירוע והגעת 'סער' אדום' לחמושים.
- נוה"ק - תרגול בהפעלת האש במארב.
- החלון בבית ה'אלמנה' אפשר פעולה של קלע אחד בלבד ולא ניתן היה להפעיל במקביל את שני הקלעים על פי התכנון.

לקחים

- ניצול חוסר התיאום בין הפעילים בקסבה דבר שבא לידי ביטוי בפעילות זו - **לקח לשימור**.
- במקומות שבהם קשה לנו לאתר את החמושים יהיה נכון לגרום למבוקשים להגיע לשטחי ההשמדה שלנו - **לקח לשימור**.
- תחבולה בלחימה - **לקח לשימור**.
- בכל פעילות, יש לנתח את המשימה ולבנות נוה"ק תואם לה על פי שלבי הפעילות.
- בפעילות גירוי-תגובה יש לבצע ניתוח של האויב ודפוסי פעולתו. יש לנתח את מיקום ה'אלמנה', את שטח ההשמדה, שטחים חיים/מתים, מיפויים על מנת שהכוח יהיה מוכן למשימתו. **לקח לשימור - אחריות מפקדים**.
- אם יש צורך בבידוד מרחב הפעולה יש לשמור על זירה נקייה עד כניסת כוחותינו, גם אם זה מצריך ירי הרתעתי - **לקח לשיפור**.
- כדי לשפר את מוכנות הכוח לביצוע משימתו יש לבצע תרגולות ומודלים במקומות ובשיטות שהן הכי קרובות למציאות בה יפעל הכוח (מודל בכפר, תרגולות בקסבאות בכפרים) - **לקח לשימור**.

סיכום מג"ד חרוב

מבצעי גירוי-תגובה:

מבצע גירוי-תגובה מביא לידי ביטוי רעיון מבצעי לפיו אנחנו גורמים לאויב להתנהג ולפעול בהתאם לרצון שלנו. למול ציפייה זו אנחנו נערכים לפגיעה באויב. לסוג מבצעים זה קיימים שני חלקים מרכזיים וחייבים להתייחס בכובד ראש לכל אחד מן השלבים:

שלב א' - גירוי:

שלב זה מבוסס על פעולת הונאה, שתכליתה לגרום לאויב לחשוב ולצייר לו מציאות מסוימת. חשוב שפעולה זו תהיה אמיתית ככל שניתן, על מנת שהאויב באמת יאמין ויפעל לאור אותה מציאות שאנחנו מציירים לו. במבצע זה, הונאת פיצוץ המטען, פינוי הנפגעים ויציאת כלל הכוחות, כל אלה יצרו אצל האויב מציאות לפיה באמת הופעל מטען, ויצר הסקרנות וההירות גרם להם להתנהגות לפיה הם יגיעו לנקודת האירוע על מנת להבין את שהתרחש וכמובן לקחת אחריות. כל זאת במקום בו בדרך כלל מניחים הפעילים מטענים כנגד כוחותינו.

פעולת הגירוי כללה הפעלת לבנה, ירי תגובתי מיד עם הפיצוץ, צעקות חיילים, פיזור דם כבשים בנקודת האירוע, פיזור מחסניות בלאי, פיזור חלקי מדם, פיזור תחבושות מוכתמות בדם וכפפות רופא, חבירת כוחות בצורה גלויה ורועשת בדגש על תאגיד, יציאה מהירה של כלל הכוחות וניתוק מגע מוחלט מאזור הפעולה. כל זאת, כמובן, רק לאחר ששתי ה'אלמנות' דיווחו סיום מיקום ומוכנות מלאה להפעלה.

משך הזמן של כל פעולת הגירוי היה 7-10 דקות לא יותר.

הנחת עבודה זו התבססה על האירוע שבו הגדוד איבד לוחם, אושר דמרי ז"ל, בדיוק באותה נקודה (נקודת צומת 1) ובאותו מאפיין - הפעלת מטען וניתוח הסקירות תקשורתיות שבהם נראו בנקודת האירוע חמושים.

הנחת עבודה נוספת וחשובה, היא שהקשר בין כלל הפעילים והתשתיות בקסבה רופף יחסית ולא קיים תיאום אדוק בין כל הפעילים והתשתיות, כך שאפשרי מצב לפיו פעיל יניח מטען ויפעיל אותו מבלי שתשתיות פעילים אחרים יכירו זאת מראש. כלומר, אין היערכות ופעילות מאורגנת לכלל הפעילים והתשתיות בקסבה.

שלב ב' - תגובה:

היערכות לשלב זה מביאה לידי ביטוי את היכולת להשיג את התוצאה שאותה אנו מבקשים להשיג - מעצר, ופגיעה באויב. חשוב שההיערכות בשלב הזה תביא לידי ביטוי את כלל היתרונות שלנו למול האויב, ובעיקר חשוב שאסור בשום שלב, בטח שלא בשלב הגירוי, שההיערכות לשלב התגובה תתגלה או אפילו שהאויב יחשוד שעדיין קיימת פעילות כלשהי במרחב. אם ההיערכות תתגלה, סביר שהאויב לא יפעל

על פי מה שרצינו והתכווננו. חשיפת ההיערכות לתגובה יכולה גם לגרום לכך, שניסיון להביא לידי ביטוי את היתרונות שלנו יהפוך מהר מאוד לתורפה מבצעית. לכן, ריבוי כוחות או סימנים מעידים לשלב ההיערכות לתגובה יכולים להכשיל פעולה זו. במבצע זה, ההיערכות לתגובה התבססה על שתי 'אלמנות קשי' סמוכות לעבר שני שטחי השמדה (מזרחי ומערבי) עם יכולת גיבוי וחיפוי הדדי ביניהן. כמו כן מיקמנו עוד בשלב הכניסה שתי 'אלמנות' מחוץ למרחב הפעולה, השולטות באש ובתצפית על מרחב הפעולה ועל ציר הפינוי. זאת, מתוך הבנה שחילוץ הכוח ביום יכול להיות מלווה בהפרות סדר וירי לעבר הכוחות המחלצים.

לסיכום סעיף זה: מבצע גירוי-תגובה הינו מבצע יזום המחייב לימוד מעמיק של האויב ודפוסי הפעולה שלו. ועוד, מכיוון שזהו מבצע יזום, חשוב לבצע אותו בתנאים האופטימאליים לנו בכל מה שקשור להכנות ומוכנות הכוחות לפעולה.

תחבולה:

"אין ניצחון אלא בזכות הדמיון שלנו"

(גנרל דוויט איזנהאואר)

לאורך כל ההיסטוריה של מערכות ישראל, בכל מקום בו נקטנו תחבולה, הגענו להישג. התחבולה נועדה להתמודד עם החשיבה של האויב ולגרום לו לעשות טעויות בתנאים שנוחים לנו.

אחד המאפיינים המשמעותיים של מבצע זה היה ביסוסו על עיקרון התחבולה אשר ייושם בצורה מלאה. דימוי העלייה על מטען, ויציאת הכוחות תוך השארת האלמנות, נועד לגרום לחמושים לצאת החוצה וזה אכן קרה.

הכנת הכוח - נוהל הקרב:

במבצע באה לידי ביטוי התמורה המלאה לנוהל הקרב הסדור, וזאת לעומת שאר המבצעים שבהם נערך נוהל קרב חפוז. כאשר אנו יוצאים למבצע יזום, חובה עלינו לבצע נוהל קרב סדור. במבצע זה נוכחנו עד כמה זה השתלם. יש חשיבות רבה לניתוח המשימה ובניית נוהל קרב תואם לכל שלב וחלק במשימה.

בתחום הפעלת האש במארב, חשוב לשפר את נוה"ק לתחום זה, ולעסוק בתרגול הקלעים באש ממארב, וכן אל מול ביום אויב. יש לערוך ניתוח מקרים ותגובות פרטני למול חמוש/שלושה/חמישה במצבים שונים, ובכך לשפר את מידת מוכנותם של הקלעים להפעלת האש מן המארב.

סיכום

במבצע זה הוכיח הגדוד יכולת מבצעית גבוהה וכן רמת הכנות וניתוח שטח ראויים לציון. המבצע כולו, היה מבצע צבאי מלא ללא הישענות על גורם מודיעיני חיצוני לגדוד ובכך אולי ייחודו. במבצע זה, סגר הגדוד מעגל סביב מרחב הצומת, למרות שחשוב לי לציין כי אין אנו פועלים מתוך יצר נקמנות. הגדוד פועל ללא דופי ביום כדי למנוע יציאת פיגועים למרחב ולעורף מדינת ישראל, ובלילות הוא מבצע אינספור מעצרי סיכול כנגד תשתיות הטרור בעיר שכם בדגש על מרחב הקסבה ומחנה הפליטים עין בית אילמא. עם זאת, יש להמשיך ולשמר את הלחץ בעומק השטח, במקומות בהם מרגיש האויב בטוח, ושם לנסות ולפגוע בו ובכך לערער את ביטחונו, לשבש את אורח חייו ולגרום לו לעסוק כל יום וכל היום בהישרדות מפני פעולותינו, ובכך לצמצם את הזמן שבו הוא עוסק בטרור.

אין במבצע זה משום הכרעת הטרור בעיר שכם, שכן הלחימה בטרור בשונה ממלחמות אחרות, אין בה קרב אחד או מהלך אחד שיכריע. למבצע כזה יש תוצאות חשובות מאוד בכל מה שקשור לפגיעה בחמושים בקסבה ובעיקר בעובדה שהמבוקש מספר אחד נהרג מפעולת כוחותינו.

אין לי ספק שאירוע זה ישפיע בטווח הקצר על הפעילים בקסבה של שכם אך מניסיוני בלחימה זו, יימצא המחליף למי שכל עיסוקו היה פגיעה באזרחי מדינת ישראל ובכוחות צה"ל הפועלים בשכם.

יישר כוח!

אריק חן, סא"ל

מג"ד חרוב

גדס"ר 1 - מבצע "סופה רועמת"

מארבי 'זיג' בקסבה ו"משיכת" המחבלים

כללי:

בעקבות הרצון להפעיל לחץ מתמשך על הפעילים בקסבה באמצעות פעילות התקפית רציפה, הוחלט על ביצוע מארבי 'זיג' במרחב הקסבה, חשיפתה ונטרולה של מעבדת נפץ ומעצר מבוקש במחפייה. המבצע נערך ב-31 בינואר 2007. במהלך המבצע התמקמו צוותי הפלנ"ט במארבי 'זיג' בקסבה ע"פ תוכנית מגירה 'תגובה מהירה 4'; צוותי המארבים נתקלו בשני חמושים והרגו אותם.

המשימה:

גדס"ר גולני יפשוט על הקסבה ומחפייה יעצור מבוקשים, יאתר ויפגע בחמושים, יאתר מעבדת חבלה וישמיד אותה כל זאת על מנת לסייע לחטיבה לעמוד במשימתה.

השיטה:

הסתננות רכובה/רגלית למרחב הקסבה ומחפייה; מיקום מארבי 'זיג' חשאי; סריקת המעבדה ונטרולה; בשלב אחר ביצוע מעצר במחפייה; וחזרה לשטחי כינוס עם שחר. כול זאת בשמונה שלבים עיקריים:

- א. הסתננות רכובה אל מרחב הקסבה בעיר שכם.
- ב. פריקה והתגנבות רגלית אל מארבי 'הזיג'.
- ג. התמקמות הכוחות במארבי 'הזיג' והפעלת כוחות בחתימה גבוהה לגירוי.
- ד. זיהוי חמושים ופגיעה בהם.
- ה. איתור וסריקת מעבדת החבלה.
- ו. פיצוץ והשמדת המעבדה.
- ז. איתור ותפיסת מבוקש במחפייה.
- ח. קיפול וחזרה לשטחנו.

כוחות ומשימות:

- חפ"ק יחידה בפיקוד מפקד יחידה - פו"ש על המבצע;
- פלחה"ן בפיקוד מ"פ - איתור ופיצוץ מעבדת חבלה בקסבה;
- פלוגת היעורב' בפיקוד מ"פ - ביצוע מארבי זיג', ובשלב שני ביצוע מעצר במחפייה;
- תצפית יחידה וזריז' בעת"ף בפיקוד מ"כ - תצפית; ליווי הכוח בתנועה וסריקת המרחב לחשודים;
- תאג"ד ומוביל בפיקוד מפק"צ - מתן מענה רפואי ופינוי.

השתלשלות האירועים:

שלב א' - התנועה אל היעד:

הכוח נכנס באופן רכוב סמוך למרחב הקסבה. פרק רגלית ב-01:35, והחל בתנועה לכיוון נקודות מארבי הזיג'. בשעה 01:40 התפצל הכוח לכיוון שני מארבי הזיג' (כוח 'מקובר' וכוח 'עידו'). עד השעה 02:00 השלימו שני הצוותים את ההתמקמות והמתינו לזיהוי חמושים.

שלב ב' - ההיתקלות והתגובה:

בשעה 02:35 נתקל כוח 'עידו' במחבל בשטח השמדה 'מברג'. המחבל ירה ופצע קלות את עידו בכף ידו. ב-02:37 המחבל זוהה ע"י כוח 'מקובר' בשטח השמדה 'איזמל', הוא נורה וחוסל. בשעה 03:00 נתקלו הכוחות בפעם השלישית במחבל חמוש בשטח 'מברג'. בוצע ירי מטווח 6 מטר לעבר החמוש ובמהלכו נפגע החמוש ונהרג.

בשעה 03:05 נתקל כוח 'מקובר' במחבל נוסף כ-20 מטר דרומית לגופת החמוש שחוסל קודם לכן. המחבל פתח באש. הכוח תפס מחסה ולאחר מכן השיב אש. במקום התפתחו חילופי אש אשר במהלכם לא נפגע המחבל. בשעה 03:15 בוצע ירי מדויק לכיוון כוח 'עידו' תוך כדי צעקות "אללה אכבר" וירי ספורדי.

שלב ג' - קיפול הכוחות מהמארבים:

בשעה 04:00 הוחל בקיפול הכוחות במדורג וב-04:30 הכוח היה על הרכבים בדרכו לביצוע מעצר במחפייה.

שגיאות ותקלות:

נוה"ק:

- א. נוה"ק ל"תגובה מהירה 4" נערך כשבועיים טרם הפעילות. מפק"צ לא התעדכן בתוכניות המגרה - שגיאה.
- ב. תדריך פרטני של המ"פ נערך לצוות כולל נהגים. ההשלמה למפק"צ - שגיאה.

אל היעד:

- ג. ניווט על ידי קלע חוד באמצעות המשואה ולא ע"י כפ"ש - שגיאה.
- ד. מפק"צ ניווט בציר תנועה ללא עדי על העיניים - שגיאה.
- ה. פריקה בוצעה כמטר וחצי מאבני השפה שעל המדרכה - יוצר תנועה חשופה מיותרת - שגיאת נהגים.
- ו. דלת רכב שנטרקה במהלך הפריקה - שגיאה.
- ז. התנועה לא בוצעה בשני טורים - רק מנקי פיצול - שגיאה.
- ח. פלטות מיגון נסחבו על ידי מנשאים ועל כתף אחת - שגיאה.
- ט. לוחם עם קשר לא סגר בתנועה את הכיתה של שורשן - שגיאה.

על היעד:

היתקלות ראשונה:

י. באמצע 'נוהל המשקפת' שהתחיל בצמד האחורי עידו זיהה מחבל. הוא התקיל את המחבל שהשיב אש. עידו לא פגע בגלל ירי סתמי של שני כדורים מבלי לכוון למטרה - שגיאה.

יא. עידו היה עם ליאור ולא החליף לטריג'יקון - שגיאה. (היה חילוף בדירוג - אליעזר החליף במקביל להיתקלות).

יב. מעל עידו היה עודד, קשר מ"פ, שלא ירה בהיתקלות - שגיאה.

יג. לאורך כל המבצע הקשר של מקובר רק קלט ולא שידר.

היתקלות שנייה:

יד. ירי ארבעה כדורים של כוח 'מקובר'. לא קיבלו מעידו דיווח בקשר על כניסת מחבל לסמטה - שגיאה.

היתקלות שלישית:

טו. מחבל הרוג (וואהל עוד) ביזיג' בשטח השמדה 'מברג' - תקין.

היתקלות רביעית:

טז. לאחר זיהוי חמוש נוסף, 20 מ' דרומית לגופה ו-40 מ' מהכוח, לא בוצע ירי לעברו - שגיאה.

יז. נוצרו חילופי אש לא סבירים עם המחבלים (ירי ספוראדי שלנו) - שגיאה.

יח. לא נאספו התרמילים לפני הקיפול - שגיאה.

יט. לא אושר על ידי המ"פ לוודא נטרול המחבלים - שגיאה.

סיכום מח"ט שומרון

מבחן התוצאה

בתחקיר האירוע חשף הגדס"ר שגיאות שונות מתוך כוונה ללמוד ולהשתפר. על פי מבחן התוצאה מדובר במבצע מצוין והתחקיר מלמד על תרבות פיקודית ומבצעית יפה וטובה ביחידה.

מבצעי שטח בנוה"ק קצר

יש לבסס ולשמר את היכולת לביצוע מבצעי גירוי-תגובה בנוה"ק קצר מאוד, בזכות ההיכרות המעמיקה של הגדס"ר עם הקסבה וביטולים שכיחים של פעילות מעצרים, בגלל חוסר באינדיקציה.

יש לשמר את שיטת מארבי השטח אשר שולטים הדדית על נתיב תנועה מפוצל ואינם נותנים מענה שהוא רק נקודתי.

ניווט רכוב באמצעות שו"ב ואימות נקודת הפריקה באמצעות עזר קשיח

לעיתים נתבסס בניווט אל היעד על השו"ב בלבד, בעיקר במציאות של נוה"ק קצר. עם זאת, נקודת הפריקה עצמה חייבת להיות מאומתת גם על ידי עזר תצ"א קשיח. הירידה מהרכב לסמטה היא תורפה, לא רק בהיבטי ביטחון הכוח, אלא גם בהיבט של התמצאות הכוח במרחב. (לרדת מהגיף הסגור והמחומס למרחב זה כמו לצאת מקונכייה).

הרוג ראשון מבוקש בכיר - "משיכה"

תוצאת המפגש השני (הריגתו של עמאר עכובה) מדגישה ומלמדת שוב את הלקח של "לנטרל את מקורות האש לפני פינוי נפגעים". אלא שהפעם דרך השגיאות של האויב...

מחבל הרוג וקלצ'ניקוב המונח עליו זה בפועל גירוי מצוין, המחייב את כוחותינו לקור רוח וסבלנות מבצעית.

חוסר האונים של חברי חוליית "אריות הלילה" לחלץ את חברם הפגוע השפיע על רגשותיהם, ולכן הם המשיכו לנסות פעם אחר פעם להגיע אליו ("אריות הלילה" - הקבוצה הצפונית של מחבלי הקסבה). מבחינתנו, לא מספיק להכות בברזל כשהוא חם, צריך לוודא שהוא נשאר חם באמצעות הכאתו החוזרת ונשנית - לא בטוח שמצינו את ההזדמנות הזאת עד תום.

ירי מועט ומדויק

בהיתקלות השנייה והשלישית נפגעו המחבלים מירי של 7 כדורים בלבד - ירי מצוין. לעומת זאת, לירי הספוראדי לא היה מקום כלל וצריך לתחקר מדוע נהגו כך.

אי ירי על מחבל שלישי בגלל חוסר מוכנות של לוחם ב'זיג'

המחבל השלישי נחשף כמטרת-חטף ללוחם שעמד ב'זיג'. המחבל ירה ולא נפגע מהירי של הכוח.

אחרי מגע ראשון צריך היה לעבור ממצב של 'שגרת מארב' ב'זיג' למצב של דריכות מבצעית גבוהה יותר, בדומה לשלב של 'היכון היכון' בספירה לאחור, ולכן לא היה מקום להסיר עין מהאמצעי. יתרה מזו, זמן השהייה והדריכות המבצעית הנדרשת במארב 'זיג', הוא שעה ורבע, בגלל הרצון לשמר רמת דריכות מלאה לאורך זמן קצר.

אימון ירי אינסטינקטיבי מעל כוונות אמר"ל (מיומנות קסבאית)

בהקשר ללוחם שלא הספיק להיכנס לאמצעי (עידו - היתקלות ראשונה) ולכן לא ביצע ירי, חשוב להדגיש את חשיבות אימון הקלעים בירי מהיר מעל אמצעי. יש לאמן את הקלעים לחימה קסבאית המאופיינת בתנאי ראות גרועים, כמו סינוור אמר"ל על ידי פנס מחד אל מול האפלה מוחלטת ללא אור כוכבים מאידך, ובטווחי מגע מצומצמים ומטרות חטף. על כן האימון צריך לכלול, בין השאר, ירי הצבעה אינסטנקטיבי מעל אמצעי.

עיבוי 'זיג'

כוח 'מקובר' היה צריך לעבות את פינת הלוחם ב'זיג' שנתקל ראשון, כדי לרכז מאמץ של אש בפרק זמן קצר אל עבר שטח השמדה צר, ולהימנע ממגע של קנה מול קנה בלבד - מצב שעלול לבטל את היתרון היחסי של הכוח - ועל מנת לאפשר לחלק מטרות ולפגוע ביותר ממחבל אחד בכדור ראשון.

היתקלות מכיוון אחד עשויה למשוך מחבלים נוספים לאותו כיוון ולכן נכון היה לוותר על לוחם בפינה אחרת לטובת הפינה היחמה'.

הדילמה של הבאת הנשק מהמחבל ההרוג

האם נכון היה לעצור את התקדמות החוליה מלהגיע לנשקו של עמאר כלבונה בשל הסיכון שהתלווה לכך או שמא לחתור בכל זאת לכיוון הנשק?

אין ספק ששילוח כוח רגלי להבאת הנשק ללא התחשבות בסיכון של איום סמטאות הצד והעורף היה עלול להיות מיותר וקטלני. עם זאת, לא מדובר באלטרנטיבה יחידה. כך למשל, ניתן היה למצות את הקלצ'ניקוב 'כמגנט מושך' עד תום המהלך, אבל אח"כ לחתור ולהגיע לנשק עם רכב ממוגן ולהרימו במינימום סיכון. הסמטה שבה אירעה ההיתקלות רחבה ונוחה ולכן ניתן היה להקיף את המרחב כולו בכלים ממוגנים, כדי לצמצם את האפשרות של ירי פריפריאלי ואח"כ להכניס צמד רכבים לכיוון הגופה כדי לאסוף את הנשק.

דילמות הקשורות בהוראות פתיחה באש

במהלך המבצע נתקל הכוח במספר התלבטויות של הוראות הפתיחה באש. חשוב להדגיש כי לעולם לא יספקו ההוראות המוכתבות בתדריך את הפתרון המלא לכול המצבים המתפתחים בשטח שכן הן עוסקות בעקרונות בלבד.

במקום שיש זמן, צריך להיעזר בחפ"ק הגדודי והחטיבתי ולקבל פתרון אד-הוק או חיזוק להחלטה (ראה לעניין זה את תחקיר פלחה"נ 35 באירוע הפגיעה בתשתית סנאכרה במ.פ בלאטה 2.11.06).

יש לעסוק בדוגמאות של מקרים דומים לפני כל מבצע במסגרת דיון מקת"גים:

א. אדם הזוחל לכיוון הגופה/פוחת 'זיג': זיהוי אדם ללא נשק שזחל לכיוון הגופה של כלבונה או זיהוי של אדם הפוחת 'זיג' תוך כדי חילופי אש (בדיעבד היה חמוש).

ב. אדם המצביע לכיוון הכוח: בהמשך הופיע אדם נוסף בסמטה, הצביע וסימן לאחרים את כיוון הכוח ונעלם. מיד לאחר מכן בוצע ירי מדויק על הכוח. הלוחם ביזיג' שכיוון כלפי "המצביע" לא ירה בו. יש להבחין בין הוראות הפתיחה באש הסטנדרטיות, הניתנות לפני הפעילות ההתקפית, לבין המשמעות שלהן בהינתן מצב של לחימה רבתית. ניתן היה לבצע נוהל מעצר חשוד כלפי ה'מצביע'.

ג. 'פתיחת פינה' באמצעות מוט ומראה: דוגמה דומה מאירוע אחר של גדס"ר 35 בבלאטה: אחרי ירי פריפריאלי זוהה מוט שבקצהו מראה 'הפוחת פינה'. אם נורית אש מעבר לפינה, ניתן לפתוח באש אל עבר הדמות מאחורי הפינה.

חשיבות השמע על פני כושר הראיה בשטח הצפוף

אנו נתקלים במקרים רבים של שמיעת רחשים ודיבורים בקסבה לפני שמזוהה משהו בעין. ראשית, צריך להדגיש שמדובר בסוג נוסף של 'איסוף והתראה'. ושנית, הדבר מדגיש לנו עד כמה חשובה התנועה החשאית והשקטה של כוחותינו, בדגש השליטה המוחלטת בשפת הסימנים המוסכמים בשטחים הצפופים.

אמל"ח נדרש

- א. מנשאים יעודיים לפלטות מיגון - לאפיין ולתפור במתפרת הגדס"ר.
ב. יראורי א"א - כדי להאיר את הסמטאות החשוכות והמוצלות כמו "גימיע אלכביר":
סמטאות ללא אור כוכבים (לעת עתה למחבלים בשכם אין יכולת אמר"ל א"א).

מעצור בנשק ו'כושר אפס'

כוח המתגנב בקסבה מחויב בנשק ואמצעים ברמה של 'כושר אפס': קח"ש גדס"ר
יערוך תחקיר מקצועי לאיתור מקור הבעיה בנשק או במחסניות, נוהלי הבדיקה
והמלצות להמשך.
אם הבעיה היא בנשק לא משומן, זה כבר עניין של המפקדים!

להקדים את התגובה לגירוי

יש לשמר את שיטת הפעולה של מיקום כוחות מארב חשאיים כפעולה מקדימה
לפריסת החוליות הסוגרות במעצר.
המעצר בקסבה הוא גירוי כשלעצמו והנוכחות המקדימה של כוחות המארב
בנתיבי ההגעה לאיתור היא אשר אפשרה את המגע המוצלח.
המחבלים הבכירים בשכם לא יכזיבו: הם ימשיכו לצאת ולהתעמת עם כוחותינו
גם בהמשך, ואנו נידרש למצות את העניין עד תום!

יישר כוח!

אמיר ברעם, אל"ם

מח"ט שומרון

אינדקס

- אבני גָזִית 147
 אבני דָּבֶשׁ 147
 אודה, יחידת דיור (اوضه) 143-144
 אוניברסיטה 98-99, 222, 227
 אורבניזציה (עיור) 355
 אייל, יגאל 97, 130, 234, 357, 368, 385
 אירוע רב-נפגעים (אר"ן) 344
 אל-קאעידה 20-24
 אמצעי לחימה
 אלונקת יעד מבוצר 275, 282, 295, 340
 אמנונית 263, 264, 281
 אקדח 225, 266, 295, 296, 378
 כדור תצפית (Eyeball) 117, 265, 273, 275, 307
 'מגן דוד' 264-265, 335
 מקלע נגב 282
 מסיכות פנים 339, 368
 משקפי מגן 252, 275, 335, 338, 339, 407
 סולמות 49, 136, 252, 283-300, 376, 379
 פלטת מיגון 262-265, 273, 274, 275, 281, 307, 407
 קלציניקוב 225
 רובה ציד 261, 275
 רובה צלפים 266
 אמצעי שיבוש אלקטרוניים 268
 אנטונינוס פיוס 42
 אספסיאנוס 29, 31-32, 42
 אפגניסטן 19, 26
 אפסיס 66, 68, 72
 ארגז אבטחה 126, 133
 ארליך, זאב (זיאבו) 102, 108, 137
 אש טובלנית 134, 135, 146, 283, 303
 אש צולבת 128
 באב אלשארכי 43-44, 64, 79, 187-191
 באר, חיים 104
 בגדד 11, 15, 19-28
 בול, סילוויין 92
 ביוזטי 38-69, 73, 79
 ביסמרק 358
 ביר אל-דולב 54-55, 174
 בנייה קסבאית 103, 105, 132, 134, 138, 148, 149, 194, 195
 אטריום 152, 194
 ארמון (قصر) 103, 157-158, 166
 בית גשר (العقد) 82-83, 113, 155, 157, 189-191, 194, 301, 391-392, 394, 420
 בית חצר (حوش) 107, 114, 131, 139, 141, 149-153, 166, 175, 183, 185

- 188, 192, 194, 195, 313
 בית ליוואן (ليونان) 118, 131, 153,
 160-161, 166, 194
 בית קפטן 118, 160
 חלון 'משפחה' (مشرية) 159
 פושק (كشك) 157, 158, 159, 192,
 194
 מעקה פיזאן 131, 132
 מצבנה (مصينه) 64, 103, 118, 153,
 157, 166, 167, 202
 קמרון חבית 'מנהר' 112-113,
 155-157, 168
 שינויות 132-133, 194
 שער תפנית 116, 117, 119, 150, 151,
 166, 183
 בנייה רומאית
 אמפיתיאטרון 38, 101
 אקוודוקט 101
 היפודרום 31, 38, 39, 101
 נימפאון 38, 49, 56
 תיאטרון 38-40, 47-49, 88, 101, 107,
 109
 בריטי 26, 37, 40, 55-56, 72-78, 85,
 97, 235, 365, 374
 גיאוגרפיה מבצעית (גיאוטקטיקה) 16,
 20, 91, 92, 184, 213
 גלבר, יואב 142
 גרוזני 355, 367, 372
 גרילה עירונית 12-28, 92, 105, 175,
 182, 210-215, 256, 262, 319, 321,
 335, 361, 356
 דהן, אבי 363
 דומיטיאנוס, קיסר 42
 דמשק 26, 92, 93, 98, 185-196,
 111, 165
 דעווה 111, 165
 דרך ההר 93, 97
 דרך הים 93
 דרך המלך 93
 הונאה ותחבולה 20, 256, 313,
 418-425
 הורן, אליסטר 357
 החלטות רפואיות-טקטיות 328, 353
 הר גריזים 29-32, 38-45, 48, 54, 56,
 59-61, 77-80, 85-89, 93, 219,
 246
 הר האש 96-97, 234-235
 הרכבי, יהושפט 211, 212
 הר כביר (جبل كبير) 95
 הר עיבל 29, 38-39, 42, 44, 54, 74-77,
 85, 93, 95
 וולף, נתן וילהלם 74, 137
 ווסט, בינג 357-358, 363-365, 368,
 370-377
 ויטרוביוס 147
 וייטקונג 177
 ויצמן, אייל 129, 371, 385
 זמיר, מאיר 143
 זנון, קיסר 44
 חבלה וחומרי נפץ מאולתרים
 חגורות נפץ 96-98, 99, 222-232, 234,
 250
 מטענים 13, 18, 98-99, 114, 116, 128,
 132, 139, 175, 176, 180-181, 184,
 223-232, 235-250, 262, 268, 275

- אלמנות קש 221, 337, 391-389, 418-425
- תנועת תולעת 273, 280, 291-288, 416, 409
- הסדן והפטיש 371
- ניקוי החלונות והמגב 371
- סיור לווייני 374
- תנועה דרך קירות 128-136, 147, 323-322, 314-309, 160, 151-150, 383, 375, 334
- תנועה והתקדמות דרך גגות 83, 136-128, 252, 238, 220, 161, 150, 260, 340, 335, 324-322, 301-283, 403, 395, 391, 379
- תנועה מאובטחת 261, 270, 271, 272, 274, 315, 379, 377, 395, 396, 416
- טלפון סלולארי 269, 401
- טרור קסבאי 212
- טריסטראם, הנרי בייקר 97, 120
- יהודי 31, 34, 42, 71-72, 86, 88-89, 94-93, 96, 100-101, 105, 110, 257, 112
- יערי, אהוד 213
- ירדן 21, 93-94, 142-143
- ירושלים 31, 34, 37, 39, 66, 74, 76, 79, 81, 83, 84, 88-89, 97, 100-102, 104, 111, 320, 355, 385
- ירי תלול מסלול 13, 232-233, 250, 365, 378
- כוכבי, אביב 129
- כיכר השעון 139, 244, 395, 416
- כלבים 165, 180-181, 229, 253
- 300, 302, 309, 311, 343, 346-347, 407-400, 352, 350
- מעבדות נפץ 25, 27, 227, 335, 363, 427-426, 367
- רימון מאולתר 223, 231-232, 250, 323, 325, 334, 389-399
- חובש 274, 275, 276, 282, 295, 320, 336, 337, 346, 348, 391, 419
- חוליית רפואה 337, 348, 349, 350, 352
- חומת מגן 20, 23, 26, 28, 129, 225, 236-237, 243, 359, 371, 375
- חסיין, סדאם 358
- יח'וש' - ראה ערך בנייה קסבאית: בית גשר (العقد)
- חוש אֶתות 103, 168, 179, 181
- חוש ספאדי 312, 313, 401
- חזן יעקוב 31, 49-50, 72, 102, 107
- חיזבאללה 177, 178, 226, 227
- חלל מאובטח 114, 282
- חסימה 21, 286, 311, 312, 376
- טיטוס פלאביוס וספסיאנוס 29, 31, 42, 101, 168
- טיפול טקטי בזירת הלחימה 328-329, 337, 341-342, 346, 349, 352
- טיפול טקטי בפצועים בקרב (TCCC)
- 327-334, 336-337, 341-342, 346, 349, 352, 353
- טיפול נמרץ צבאי (טני"צ) 323, 349
- טיפול תחת אש 328, 338-339, 342, 346, 349, 352
- טכניקה

- ממלופי 47, 69, 71-73, 102, 112, 155,
157, 168, 180, 194, 197
מנינג, אנטון 356-357, 385
מסגד
אומאויד 188, 190
אלאנביא (הנביאים) 75, 106, 162
ביב 204
גיממע אלחנפלי 162, 163, 164, 313
גיממע אלחצירה 31, 50, 51, 52, 72,
102, 107, 162, 204
גיממע אלכביר 43-44, 47, 66-68, 72,
78, 102, 108-109, 114, 151, 162,
236, 416, 433
גיממע אלנאצר 108, 109, 135, 156
מחראב 162, 164
מינרט 50
מנבאר 162, 164
קיבלה 162
מסילה חיגיאזית 104
מערכת איתור לוויני (GPS) 138, 282
מרינס 357-387
מרשל דה-טאבאן (Marshal de Tavanne)
182
נהיגה חשוכה 375
נוצרי 39, 45, 48, 59, 73, 79, 86-87,
255
נרות חמצן 341
סגל, גיורא 11-28, 357, 362, 370
סון טסו 355
סטלינגרד 319, 355, 385
סולם יעקב 49, 107, 114-115, 189
סון טסו 128, 182, 418
266-269, 273-275, 305-306, 404
כנסיית גיאורגיוס הקדוש 102
כנסיית 'מריה תיאוטוקוס' 48
לבנון 14, 17, 26-28, 98, 160, 174, 177
לוחמה פסיכולוגית 13, 19, 20, 24,
364, 369, 381, 385
לחימה א-סימטרית - ראה ערך עימות
א-סימטרי
לינץ, קווין 138
מארב 13, 210, 221, 223, 225, 276-280,
335, 380, 408-417, 426-433
מבצעי 'גירוי-תגובה' 157, 239-240,
408-433
מבצעים נגד חתרנות 319, 356, 358,
361, 363
מגן, יצחק 38-39, 49, 55, 59, 100-101,
108, 169
מוביל תאג"ד 337
מוגדישו 319, 321, 385
מוסלמי 61, 66, 73, 92, 97, 111,
124-125, 159, 162
מחנות פליטים 17, 29, 85, 95, 98,
100, 141-148, 183, 186, 191, 221,
227, 232, 243, 245, 251, 256, 276,
334-335, 348, 382
בלאטה 29, 31, 54, 95, 221, 227, 56,
243, 244, 251, 142, 146, 85, 57,
243, 382, 398, 432
עין בית אלמאא' 95, 116, 142, 146
עסבר 29, 86, 95, 142, 143, 398
מילשטיין, פאינה 160
מליכסון, הניה 131

- סוני 22, 24
 סוציו-אקונומי 98, 152, 186, 199
 217, 218, 249
 סוריה 14, 21, 26, 28, 185, 188
 סילוק פצצות 268, 305
 ססו"ת (UNRWA) 142-143, 147-148
 עבדאללה אל-תל 112
 עות'מאני 16, 65-78, 158
 עזה 11, 14, 17, 27-28, 92, 98, 174, 177
 עימות א-סימטרי 11
 עין אל-עסל 60, 169, 174
 עין דפנה 169, 174
 עין קריון 49, 56, 58, 135, 169
 עיראק 11, 15, 26-19, 357-359, 362, 365, 370, 385
 עשן 128, 175, 180, 306, 307, 326, 335
 פארק, רוברט 110
 פון פרידמן 129
 פיגועי התאבדות 13, 96, 225, 236, 250, 382
 פיגועי ירי 13, 225, 232
 פלאביה ניאפוליס 31-60, 63-64, 68, 87-89, 100-101, 105, 108
 פלוגיה 20, 23, 355-387
 פסיפס
 אום א-רצאץ 30, 44, 61, 68, 69
 מִידְבָּא 34-37, 40, 44, 47, 53, 56, 61, 68, 69, 108
 פציעות עיניים 339
 ציר פינוי פצועים 255, 302, 326, 326
- 424, 353, 337-336
 צלבני 16, 30, 45, 48, 63-79, 86, 102-103, 197
 צליפה 13-14, 131, 134, 146-147, 184, 256, 324, 334, 396
 קאומ, סקוט 361, 386
 קישה 143
 קליין, אריה 110, 114
 קרויאנקר, דוד 102, 111, 131, 147, 149, 158, 160
 ראס אל-עין 59-60, 95, 102, 105, 106, 140, 154, 169, 174
 רוברט 180-181, 229, 268-269, 273, 275, 313
 רוג'יס, מרי אליזה 100
 רומאי 16, 62-31, 73, 87, 100-111, 121, 137, 168, 175, 180-185, 185-188, 194
 רחוב
 השוק (سوق) 107-109, 112-113, 118, 241, 137, 155, 157, 162, 166-167, 414
 נאצר 43, 47, 78, 105, 107, 108-109, 112-113, 138, 157, 236, 238, 241, 416
 רחוב הנביאים 105
 רחובות וסמטאות
 דקומאנוס 34-35, 38, 42, 49, 53, 55, 61, 68, 101, 103, 107-109, 111, 188
 סמטאות מקומיות 108-111, 116, 149, 166, 192, 302
 סמטאות מרכזיות 108-113, 142

- קיסריה 151, 107, 85, 80, 79, 53
 קריון 131, 107, 103, 85, 56, 49
 241, 202, 169, 167, 157, 152
 שלייפר, רון 364
 שנער, אמנון 108
 שקד, רוני 243
 שקולניק, יעקב 103-101
 שרגאי, נדב 130
 תחנת רכבת 'מסעודיה' 104, 76-75
 תל א-ראס 48, 44
 תצלום אווירי 152, 148, 138, 128, 73, 73
 תת-קרקע
 באר 153, 152, 149, 141, 54
 בור מים 204, 154, 153, 149, 141
 מנהרה 180, 179, 169, 75, 60, 56
 181
 מעיין 153, 60, 56, 54, 50, 49, 40
 194, 169
 מרחב 181-168, 145, 128, 12-18
 368-366, 341, 309-303, 283, 244
 384, 381, 375
 נקבה 107, 56
 סליק 176-175, 154, 145, 141-140
 248-247, 233, 229-230, 219, 179
 313, 304
 תעלות 169, 153, 95, 87, 60-59, 54
 341, 174
 A
 ATLS (Advanced Trauma Life Support)
 320, 329, 332
 C.A.T 339-340
 עיין ערך מערכת איתור לוויני GPS
 279, 191, 189, 157
 סמטאות משניות 118, 116, 114-110
 351, 206, 204, 192-191, 247
 סמטאות ראשיות 138, 118, 114-108
 351, 206, 191-189, 166, 151
 קארדו 108, 101, 69, 53, 48, 38, 34
 188, 111
 רכב פינוי 342, 337, 332, 326, 323, 322
 352, 348-347, 344
 רכס הגדעונים (جدوع) 95
 רפפורט, עמיר 237
 'שובכ' - ראה ערך בנייה קסבאית:
 בית גשר (العقد)
 שומרוני 85, 72-71, 49-51, 45-44, 31
 100, 93, 86
 שחר, אריה 114
 שטח השמדה 134, 128, 120-112
 230-229, 225, 204, 192, 150, 139
 303-302, 283, 279-278, 261, 248
 431, 424, 324-323, 314-309
 שטרן, שמעון 160
 שיעי 24, 22
 שיף, זאב 213
 שכונות העיר העתיקה
 אל עירב 167, 139, 118, 106, 85
 315-313, 175
 הקסבה 163, 162, 136, 107, 85
 חבלה 240, 204, 202, 162, 106, 85
 241
 יסמינה 106, 102, 86, 85, 72, 50, 43
 202, 169, 162, 154, 140, 107
 עקבה 162, 114, 109, 107, 85, 49

עירייה

עזר שכונות העיר העתיקה

שרעה סאקי

הנביאים

הזווית

שיח' מסלם

חבלה

ג'אמע אל-כביר

עקבה

חניבעל-אלתני

קיסריה

עג'אג'י

תיאטרון

הלחימה האינטנסיבית בטרור ובגרילה בשטחים העירוניים, מהווה בשנים האחרונות עיסוק מורכב ומתמשך, המתאגר את צה"ל וצבאות אחרים.

למתבונן בעין בלתי מיומנת מצטיירת הקסבה כמבוך של סמטאות ובתים, ללא סדר וללא יד מכוונת - אך לא כך הוא!

ספר זה מנסה לעמוד על החוקיות של העיר העתיקה המזרח-תיכונית הבנויה, המאורגנת ומתנהגת כמעוז מבוצר. מעוז זה כפוף לכללי בנייה, המושפעים מהטופוגרפיה, צנעת הפרט, הדת ומאפייני התרבות הערבית.

העיר שכם, על רבדיה ההיסטוריים, הארכיאולוגיים והחברתיים, יכולה לשמש מודל טיפוסי של עיר אסלאמית מזרח-תיכונית. הלחימה היומיומית בשכם מהווה קרקע פורייה ללימוד מבצעי, בהקשר אופרטיבי כולל של לוחמה אורבאנית בזירות המבצעים של צה"ל.

* * *

מחקר משותף זה של פיקוד המרכז/אוגדת איו"ש/חטמ"ר שומרון והמעבדה התפיסתית, המתבסס על ניסיונם של מפקדים מהשטח, מעלה באופן בלתי אמצעי את האתגרים והפערים המבצעיים בלחימה בגרילה העירונית. המחקר תורם לפיתוח תפיסות מבצעיות ללחימה באויב המשתמש במרחבים האורבאניים ובתווך התת-קרקעי. הלמידה המבצעית - אין ערוך לה! על-כן עלינו להקדים את האויב בלמידה, במעש, ביוזמה ובהפתעה, ולהכותו בלב ובקרביים.

צה"ל - אמ"ץ/תוה"ד/המעבדה התפיסתית
המרכז לחקר ההפעלה ובניין הכוח